

**EVROPSKÝ POLITICKÝ
A PRÁVNÍ DISKURZ**

Svazek 5

5. vydání

2018

**EUROPEAN POLITICAL
AND LAW DISCOURSE**

Volume 5

Issue 5

2018

Přístup redakce

Evropský politický a právní diskurz – mezinárodní časopis věnovaný mezinárodnímu právu, vnitřním právním předpisům evropských zemí, politologie, mezinárodním vztahům. Pro publikaci v časopisu přijímají se vysoce kvalitní články, což představují důležité inovativní, teoretické, koncepční, metodické a empirické příspěvky v příslušných oborech vědy.

V časopisu se uplatňuje systém anonymního recenzování pro ověření kvality vědeckých článků.

Evropský politický a právní diskurz má velký zájem zejména o interdisciplinární výzkumy v oblasti politologie a právní vědy, jsou to srovnávací analýzy nebo prozkoumání jednotlivých jevů. Zároveň vítáme jakékoliv výzkumy týkající se politických a právních problémů různých národních a mezinárodních institucí. *Evropský politický a právní diskurz* přijímá k publikaci jenom původní materiály a nebere v úvahu možnost zveřejňovat dříve tištěné články.

Redakční kolégie:

Boris Babin, doktor práva, Mezinárodní humanitární Univerzita (*Ukrajina*)

Olena Grynenko, doktor práva, Inštituce mezinárodních vztahů při Kyjevské Národní univerzitě Tarase Ševčenko (*Ukrajina*)

Borys Kormich, doctor prava, professor, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Volodymyr Kuzmenko, doktor práva, profesor, Nacionalní Univerzita státní daňové služby (*Ukrajina*)

Tamara Latkovska, doktor práva, profesor, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Volodymyr Lysyk, Ph.D, docent, Lvovská národní Frankova univerzita (*Ukrajina*)

Bertrand Matieu, doktor práva, profesor Univerzity Pantheon Sorbonne Paris-I, Prezident Francouzské asociace ústavního práva, člen Vyšší Rady spravedlnosti (*Francie*)

Olexandr Merezhko, doktor práva, profesor, Krakovská Akademia jm. Andrzeja Frycza Modrzewskiego (*Polsko*)

Özgür Oguz, PhD v právu, docent Univerzita Anadolu (*Turecko*)

Anna Pišč, dr hab, profesorkyně, Katedra veřejného obchodního práva, Právnická fakulta, Univerzita v Bialostoku (*Polsko*)

Petra Joanna Pipková, PhD., JUDr., Centrum právní komparatistiky, Právnická fakulta, Univerzita Karlova (*Česká republika*)

Andreas Pottakis, Právnický zástupce (doktorský titul, Oxfordská univerzita), člen Vědecké rady ECCL, zástupce ředitele Akademie evropského veřejného práva (*Řecko*)

Julian Roberts, doktor práva, profesor, Oxfordská univerzita (*Velké Británie*)

Sergey Sayapin, doktor práva, KIMEP univerzita, Almaty, (*Kazachstán*)

Ksenija Smirnova, doctor právnických věd, profesorkyně, Kyjivská Nacionalní univerzita jm. Tarase Ševčenko (*Ukrajina*)

Leonid Tymčenko, doktor práva, profesor, Výzkumný ústav fiskální politiky, Univerzita státní fiskální služby Ukrajiny (*Ukrajina*)

Dariusz Gura-Šopiński, dr hab, profesor Univerzita kardinála Stefana Wyszyńskiego ve Varšavě (*Polsko*)

Pavol Hrivik, PhD v oboru evropských a globálních studií, Trenčínska univerzita Alexandra Dubčeka (*Slovensko*)

Galina Kuz, doktor politických věd, profesor, Kharkivská Národní pedagogická univerzita G.S. Skovorody (*Ukrajina*)

Tetiana Krasnopolska, Ph.D, docent, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Daniela La Foresta, profesorkyně, Univerzita jm. Federico II ve m. Napoli (*Itálie*)

Mykola Lazarovych, doktor politických věd, profesor, Ternopilská Národní ekonomická universita (*Ukrajina*)

Arkadiusz Modrzejewski, dr hab, profesor profesor katedry věd politických, Gdan'ská Univerzita (*Polsko*)

Tetiana Nagorniak, doktor politických věd, profesor, Doněcká Národní univerzita jm. Vasylia Stusa (*Ukrajina*)

Marina Nakchum, PhD v oboru antropologie, Londýnská ekonomická škola (*Velké Británie*)

Mykola Poliovy, doktor politických věd, profesor, Doněcká Národní univerzita jm. Vasylia Stusa (*Ukrajina*)

Marek Rewizorski, dr hab, Gdan'ská Univerzita (*Polsko*)

Eugene Tsokur, doktor politických věd, profesor, Zaporožská Národní univerzita (*Ukrajina*)

Olena Ivanova, PhD. v oboru sociálních komunikací, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Tatiana Kuzněcova, PhD. v oboru sociálních komunikací, profesorkyně, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Tetiana Kamenská, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Natalie Kovalisko, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Lvivská Národní univerzita jm. Ivana Franko (*Ukrajina*)

Olena Lisejenko, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Jižně-ukrajinská Národní pedagogická univerzita jm. K.D. Ušinského (*Ukrajina*)

Vitalij Oniščuk, Doktor společenských věd, profesor, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Valentyna Podšyvalkina, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Administrativní redaktory:

Dilara Gadzhyieva, PhD v politických věd (*Ukrajina*)

Marina Kalashlinska, PhD v politických věd (*Ukrajina*)

Ilona Mishchenko, PhD in civil law and civil process, National University "Odessa Law Academy" (Ukraine)

Alina Polukhina, PhD v politických věd, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Jana Chernopischuk, PhD v oboru ústavního a městského práva (*Ukrajina*)

Editorial Policy

The *European Political and Law Discourse* – international Journal of International Law, domestic Law of European countries, Political Science, Social Communications, International Relations, Sociology is a peer reviewed journal with blind referee system, which aims at publishing high quality articles that may bring innovative and significant theoretical, conceptual, methodological and empirical contributions to the fields.

The *European Political and Law Discourse* has a particular interest in interdisciplinary approaches to law, political science, social communications and sociology, whether through comparative or single case-study analysis, but by no means restricts its interests to these spaces, welcoming any relevant contribution from and about different parts of the World.

The *European Political and Law Discourse* accepts original articles which are not under consideration elsewhere at the time of submission.

Editorial Committee:

Borys Babin, Doctor of Laws, International Humanitarian University (Ukraine)

Olena Grynenko, Doctor of Laws, Institute of International Relations, Kyiv National Taras Shevchenko University (Ukraine)

Borys Kormych, Doctor of Laws, Professor, National University "Odessa Law Academy" (Ukraine)

Volodimir Kuzmenko, Doctor of Laws, Professor, National University of State Tax Service (Ukraine)

Tamara Latkovska, Doctor of Laws, Professor, National University "Odessa Law Academy" (Ukraine)

Volodymyr Lysyk, PhD in Law, associate professor, Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine)

Bertrand Mathieu, Doctor of Laws, Professor at the Université Panthéon, Sorbonne, Paris I, President of the French Association of Constitutional Law, member of the High Council for the Judiciary of France (France)

Oleksandr Merezhko, Doctor of Laws, Professor, Andrzej Frycz Modrzewski Cracow Academy (Poland)

Anna Piszcz, dr hab, Professor UwB, Faculty of Law, University of Bialystok (Poland)

Özgür Oguz, PhD in Law, Ass.Prof, Anadolu University (Turkey)

Petra Joanna Pipková, PhD, JUDr, Charles University Prague (Czech Republic)

Andreas Pottakis, Attorney at Law (D.Phil, Oxon), Member of Scientific Council at ECCLE, Deputy Director at Academy of European Public Law (Greece)

Julian Roberts, Doctor of Laws, Professor of Criminology, University of Oxford, a member of the Sentencing Council of England and Wales (Great Britain)

Sergey Sayapin, Doctor of Laws, Assistant Professor, School of Law, KIMEP University Almaty (Kazakhstan)

Kseniia Smirnova, Doctor of Laws, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)

Leonid Tymchenko, Major Research Fellow, Research Institute of Fiscal Policy, University of State Fiscal Service of Ukraine (Ukraine)

Dariusz Góra-Szopiński, dr hab, Professor UKSW, Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw (Poland)

Pavol Hrivík, PhD in European and Global Studies, Alexander Dubcek Trencin University (Slovakia)

Galina Kuts, D.Sc. in Political Science, Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Ukraine)

Tetyana Krasnopolska, PhD in Political Science, National University "Odessa Law Academy" (Ukraine)

Daniela La Foresta, Professor, Naples Federico II University (Italy)

Mykola Lazarovych, D.Sc. in Political Science, Professor, Ternopil National Economic University (Ukraine)

Arkadiusz Modrzejewski, dr hab, Professor UG, professor at the Department of Political Science, University of Gdansk (Poland)

Tetyana Nagornyak, D.Sc. in Political Science, Professor, Vasyli' Stus Donetsk National University (Ukraine)

Marina Nahum, PhD in Anthropology, London School of Economics (Great Britain)

Mykola Polovyi, D.Sc. in Political Science, Professor, Vasyli' Stus Donetsk National University (Ukraine)

Marek Rewizorski, dr hab, University of Gdansk (Poland)

Evgen Tsokur, D.Sc. in Political Science, Professor, Zaporozhye National University (Ukraine)

Olena Ivanova, Doctor of Social communications, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University (Ukraine)

Tetiana Kuznietsova, Doctor of Social communications, Professor, National University "Odessa Law Academy" (Ukraine)

Tetiana Kamenska, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University (Ukraine)

Nataliia Kovalisko, ScD in Sociology, Professor, Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine)

Olena Liseienko, ScD in Sociology, Professor, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D.Ushynskiyi (Ukraine)

Vitalii Onyschuk, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University (Ukraine)

Valentyna Podshyvalkina, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University (Ukraine)

Administrative Editors:

Dilara Gadzhyieva, PhD in political science (Ukraina)

Marina Kalashlinska, PhD in political science (Ukraina)

Ilona Mishchenko, PhD v právu, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (Ukraina)

Alina Polukhina, PhD in political science, National University "Odessa Law Academy" (Ukraina)

Iana Chernopyshchuk, PhD in constitutional and municipal law (Ukraina)

The Journal is indexing by Index Copernicus:

<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=42760>

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Evidenční číslo: MK ČR E 22311

Vydavatel: BEROSTAV DRUŽSTVO

Adresa: Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

Table of contents**INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS**

Olena Kuchmii, Oksana Frolova, INTERNATIONAL HUMANITARIAN COOPERATION WITHIN THE FRAMEWORK OF HYBRID THREATS TO THE INTERNATIONAL SECURITY SYSTEM	6
Natalia Bodnar, THE EU-UKRAINE COOPERATION IN CRIMINAL MATTERS: “JUSTICE” DIMENSION	13
Ivan Nagornyak, THE EU EASTERN PARTNERSHIP INITIATIVE: PRINCIPLES OF CREATION, DEVELOPMENT AND PROSPECTS FOR CHANGE	20
Serhii Horopakha, REPUBLIC OF CROATIA IN THE EUROPEAN INTEGRATION PROCESS (1992-2005)	28

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Natalia Krestovska, HUMAN DIGNITY OF THE CHILD: LEGAL AND MORAL ASPECTS	35
Viktor Kushyk, DIGNITY AS THE MAIN DIRECTION FOR COMBINING THE RULE OF LAW AND THE PRINCIPLES OF A SOCIAL STATE	42
Valeriia Misheglina, PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF THE STATE SYMBOLS IN UKRAINE: THEORETICAL AND CONSTITUTIONAL-LEGAL ASPECT	46
Liudmyla Yukhtenko, CONCEPT AND TYPES OF DISPUTES RELATING TO PUBLIC-LEGAL RELATIONS: PROBLEMATIC ISSUES OF DEFINITION	53
Bohdan Orlovskiy, THE INSTITUTION OF EXERCISE OF OFFICIAL AUTHORITY: CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF FORMATION THROUGH THE PRISM OF COMPARATIVE LEGAL APPROACH	60
Ihor Kravtsov, CONCEPT AND MAIN TYPES OF UNDERSTANDING OF LAW	66
Anastasiia Vashchenko, CIVIL SOCIETY AND PUBLIC SPHERE: CONTENT OF THEORETICAL REVIEW	72

POLITICAL INSTITUTIONS AND SOCIO-POLITICAL PROCESSES

Yuliia Tkachuk, MIGRATION PROCESS AND CROSS-BORDER MIGRATION IN UKRAINE	80
Hanna Melehanych, INFLUENCE OF INTERNAL MIGRATION ON THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE	85
Olha Maksymovych, IDENTITY AND VALUE ORIENTATIONS OF ADOLESCENTS OF EAST-CENTRAL EUROPE BORDERLANDS AREA (BASED ON THE INTERNATIONAL SURVEY RESULTS)	91

Nadia Babarykina, CIVIL ACTIVITY AND ITS IMPACT ON THE DECENTRALIZATION PROCESS	101
Maryna Shevchenko, CULTURAL FACTOR OF DEMOCRATIZATION AND DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY	107

DIGITAL AND MEDIA DIMENSIONS OF POLITICAL DISCOURSE

Yulia Tverdokhlib, RUSSIAN PSYCHOLOGICAL OPERATIONS IN THE WAR IN UKRAINE	113
Yuliana Bokoch, PROBLEMS OF TRANSFORMATION OF PUBLIC-POLITICAL COMMUNICATIONS IN MODERN SOCIETY	119
Olena Porpulit, INDIVIDUAL AND SOCIAL REGISTERS OF TIME MEASUREMENT IN MEDIA SPACE	125
Hanna Renska, ISSUES OF THE CREATION AND FUNCTIONING OF STUDENT RADIO STATIONS IN UKRAINE	131

PROBLEMS OF NATIONAL PUBLIC AND PRIVATE LAW

Oxana Grabovska, REFORM OF LEGISLATIVE REGULATION IN THE FIELD OF CIVIL PROCEDURAL PROOF	138
Andrii Mota, LATENCY OF ADMINISTRATIVE MIGRATION DELICTS, THE COUNTERACTION OF WHICH FALLS WITHIN THE COMPETENCE OF THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE	144
REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in Czech)	153
REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in English)	158

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Olena Kuchmii, PhD in Political Science

Oksana Frolova, PhD in Political Science

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

INTERNATIONAL HUMANITARIAN COOPERATION WITHIN THE FRAMEWORK OF HYBRID THREATS TO THE INTERNATIONAL SECURITY SYSTEM

The article deals with the issues of transformation of international humanitarian cooperation in terms of new types of threats to the international security system. The features of the use of hybrid threats and their potential consequences for the security system of both individual states and the world as a whole are determined. Features of the hybrid war against Ukraine are outlined. The information dimension of the hybrid conflict is analyzed and it is shown that the information component is one of the priorities in aggression against Ukraine. It is found that hybrid threats contain significant challenges for international humanitarian law. It is proved that despite the fact that the new technologies of warfare are not specifically governed by international humanitarian law, their development and use in armed conflicts are in accordance with the existing norms which regulate the issue of warfare and the provision of humanitarian assistance to victims of wars and conflicts.

Keywords: international security system, international humanitarian cooperation, hybrid war, cyberwar, information and psychological operation, international humanitarian law, humanitarian intervention, PACE, Ukraine, Russian Federation

The deepening of the global humanitarian crisis and the growth of the conflicting nature of the international community are essential factors in the transformation of the international relations system. They cause the need to develop new political and legal mechanisms for cooperation between all actors. As experts point out, the increase in the quantity of conflicts is striking today, which is constantly emphasized by representatives of international institutions, in particular, the United Nations system. So, after a recession in the late 1990s and early 2000s, the number of large-scale civil wars increased from 4 in 2007 to 11 in 2014¹.

The root causes of each conflict are unique and complex, but the consequences are often the same. In one-third of modern civil wars, one or more parties of the conflict are supported by external actors. As a result of such internationalization, civil wars are becoming even more violent and prolonged. In countries affected by the conflict, especially in its urban areas, transnational crime is spreading, which destabilizes conflict-stricken countries, undermines state-building efforts and contributes to the continuation of violence. That is why the settlement of crisis phenomena and conflicts is an important part of humanitarian activity. Assisting in the settlement of the crisis allows reducing the number of victims of conflict escalation and forced migrants who are in need of assistance both locally and in countries where they are forced to move in search of a decent life. At the same time, preventive diplomacy is becoming a top priority in international cooperation, and as a result, experts emphasize, it is much easier to end the war before it begins or to prevent the escalation of the conflict and its transition to a phase of armed confrontation than to end the ongoing war².

---

¹ Единое человечество: общая ответственность. Доклад Генерального секретаря в связи со Всемирным саммитом по гуманитарным вопросам. <<https://www.agendaforhumanity.org/sites/default/files/A-70-709%20-%20SG%20Report%20for%20the%20WHS%20%28Russian%29.pdf>> (2018, September, 13).

² On the Front Line of Humanitarian Efforts Worldwide. *Institute of International Humanitarian Affairs*. <https://www.fordham.edu/info/23454/institute_of_international_humanitarian_affairs> (2018, September, 13).

As traditionally international humanitarian cooperation is combined with international humanitarian law, legal aspects are among the priorities of humanitarian activity. This issue is related to both the protection of fundamental human rights and freedoms, the rights of displaced persons and the security of humanitarian activities, that is, the provision of security for humanitarian aid programs in conflict zones, as well as work with local authorities to restore necessary management¹.

At the same time, the consequences of information development and scientific and technological progress were also contradictory. On the one hand, the modernization processes that have embraced developing countries are aimed at the comprehensive provision of human interests, the approach to human needs in all spheres of public life, the creation of conditions for the development of its potential and self-realization², and, on the other, the modernization processes lead to the emergence of new species of weapons and forms of warfare, which led to the inclusion in the agenda the issue of developing effective mechanisms of counteraction to current challenges and threats to the international peace and security system. There are contradictions in the field of political and legal regulation of issues of state sovereignty, inviolability of borders and non-interference in the internal affairs of the state. The disability of the system of international relations to maintain peace and security has led to the displacement of the international efforts to resolve conflicts to humanitarian activity.

The situation is complicated by the emergence of new trends typical for modern military conflicts, as a significant number of problems, including humanitarian issues, arise from the emergence of new forms and methods of struggle, the modern types of weapons that fall into the category of weapons of mass destruction and the strategies of confrontation. And in the context of accelerating the processes of globalization and spreading the achievements of science and technology in the world for the majority of actors in international relations, it is evident that the threat of turning any conflict between two or more states into a global war with massive devastating consequences³.

One of the challenges for the modern system of international peace and security is the hybrid war, which is a combined, integrated military-political and economic confrontation in the form of an endless conflict that can be hidden for a long time. In a military-political context, a hybrid war can combine a wide range of actions carried out by an enemy using military and irregular formations, simultaneously involving civilian components. This type of wars is characterized by a combination of traditional and modern methods of conducting military operations in an entire complex, as well as an additional role of the information component, which at different levels provides the functioning and creates conditions for the recognition of war as a fair by own population⁴. Thus, hybrid wars combine the "lethal nature of state conflicts with the fanatical and protracted fervor of the irregular war"⁵.

In today's conflicts, threats are considered to be hybrid if they combine at least two types of threats from four possible, namely, traditional, irregular, catastrophic and breakthrough. All four types are more likely to be archetypes which cannot be found in the pure form, and therefore hybrid variants are considered as the norm. Such threats are treated as shocking catalysts, changing the "rules of the game" in international interaction, as happened after the events of September 11, 2001, when a strategic coalition of states was formed for a short time in the fight against terrorist groups. Hybrid threats are considered to be defensive challenges that are difficult to identify and classify, since the main characteristics of the hybrid warfare are masking under non-military tools, as well as high level of uncertainty/unexpectedness⁶. Therefore, considering the problem in the context of international humanitarian cooperation, it is almost impossible to apply the rules of international humanitarian law to the parties to the conflict. According to experts, the hybrid war is intended to destroy the existing political, legal and ethical order and the corresponding

¹ On the Front Line of Humanitarian Efforts Worldwide. *Institute of International Humanitarian Affairs*.

² Проект Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/StPrior_12/3.pdf> (2018, September, 13).

³ Макаренко, Є.А. (2017). Інформаційне протиборство у сучасних міжнародних відносинах. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки» (спецвипуск), № 17* <journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/download/3316/2995> (2018, September, 13).

⁴ Макаренко, Є.А. (2017). Інформаційне протиборство у сучасних міжнародних відносинах. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки» (спецвипуск), 17*.

⁵ Хоффман, Ф. (2013). Гибридные угрозы. *Альманах «Искусство Войны»*. <<http://navoine.info/hybrid-dange.html>> (2018, September, 13).

⁶ Freier, N. (2009). *The Defense Identity Crisis: It's a Hybrid World*. Parameters.

systems of thinking. Terminological alternatives such as war or peace, interstate or civil war, symmetrical or asymmetric warfare, combatants or non-combatants, do not categorize new realities of conflict. Using hybrid means of warfare, actors not only prevent the possibility of a direct accusation of aggression but also complicate the interpretation of such actions and the search for legitimate methods of resistance, which leads to contradictions in the political environment, society and among the military forces¹. For example, the methods of the hybrid war were used during the second Chechen war of 1999² and during the events in Lebanon in 2006³.

Together with the hybridization of means of warfare, there is a change in key political goals, since military actions are aimed primarily at destabilization of alliances and individual states. For this purpose, propaganda, imbalances, rebellion, frozen conflicts with "rapid warming", terrorism, civil wars, and other internal threats are used to intensify political conflicts and expand internal front lines to overcome the organizational capacities of the state and society and reduce the use of military forces.

It is about limiting the capacity of governments and parliaments both weak countries in crisis regions and stable democracies, to prevent humanitarian intervention or the imposition of sanctions from the Western powers. In this case, the common task of alliances, governments, civil society, and the military sector is to increase its own resilience to hybrid methods of war as prerequisites for domestic and foreign policy capabilities.

Ukrainian researchers are considering hybrid wars in the context of a systemic global security crisis as the latest type of global confrontation that requires the reform of international security institutions and the search for a balance of power in a new (hybrid) reality⁴. It is noted that Western media in the hybrid world become hostages of a new reality that does not correspond to its liberal-democratic ideological beliefs as media try to approach the informational and political space with "democratic standards" of peaceful and rational existence, the standards of "sensitivity, and pluralism of thoughts"⁵.

The main stages of the hybrid war are: innovative aggression (cyberwar, economic pressure, information and psychological attacks, etc.); the use of irregular armed groups or private armies (rebel, partisan movement, terrorism); official military actions or demonstration of force (identified uniform, weapons, official recognition of conflict). In the first phase of hybrid wars, aggression is innovative and of a hidden nature, it is difficult to identify: in particular, an economic attack can be disguised as a competition and a struggle for leadership between countries and multinational corporations in particular sectors or sectors of the economy. It is difficult to identify an act of aggression in promoting the national culture of one country in the other, or in promoting media that fight for target audiences and areas of influence that can spread to neighboring states and even individual continents. It is precisely at this stage the laying of concrete mass psychological installations takes place, which later, at the time of the transition of the conflict to the open phase, are used to weaken the party against which aggression is committed. Even if the fact of aggression can be tracked, it is difficult to justify and bring the charges and force the opponent to stop aggressive actions⁶.

At the second stage, hybrid wars acquire the character of certain openness, when the initiators of aggression are identified, the involvement of which is difficult to prove, because the opposing side does not reveal the final plans. At this stage, the main means of implementation of hybrid aggression are: the creation of an atmosphere with lack of spirituality, the invasion of conflict situations, the destruction of the authority of state power; destabilization of the political situation (conflicts, repression, terror); blocking information activities of central government and local self-government bodies; undermining

---

¹ Münkler, H. (2003). The wars of the 21st century. *International Review of the Red Cross March. Vol.85, no 849*. <https://www.pegc.us/archive/Journals/irrc_849_Munkler.pdf> (2018, September, 13).

² Nemeth, W.J. Future war and Chechnya: a case for hybrid warfare. <https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/5865/02Jun_Nemeth.pdf> (2018, September, 13).

³ Hoffman, F. (2009). Hybrid vs. Compound War. *Small Wars Journal. October*. <<http://smallwarsjournal.com/documents/jfqhoffman.pdf>> (2018, September, 13).

⁴ Горбулін, В.П., Парахонський, Б.О., Розумний, М.М. та ін. (2017). *Світова гібридна війна: український фронт*. Київ: НІСД, 8-9.

⁵ Почепцов, Г. (2015). Роль інформації в гібридних війнах. <<https://psyfactor.org/psyops/hybridwar3.htm#Top>> (2018, September, 13).

⁶ Курбан, О. (2016). Сучасні інформаційні війни в соціальних онлайн-мережах. *Інформаційне суспільство. Випуск 23*, 85-90.

authority and discrediting public authorities at all levels; provoking social, political, national, religious confrontation to the resolution of the civil war; the initiation of mass protests and riots in the streets, pogroms of official institutions and public structures.

In the vast majority of cases, in the second stage, the aggressor is manifested through the official political support of separatist movements at the level of public statements or through defending the interests of insurgents in international institutions; providing material and technical assistance in the form of equipment, weapons, food, funds and other resources. Therefore, the characteristic feature of the second phase of the hybrid war is the use of irregular armed groups or private armies operating under the guise of partisan groups, insurgent associations or terrorist organizations. It is precisely at this stage that the aggressor state in the struggle against the opponent relies not on individual insiders and certain groups of influence within the country against which aggression is taking place, but begins to use its own camouflaged troops or private armies¹.

The third stage of the hybrid war is characterized by the fact that the struggle actually becomes an open form and can go into an official armed conflict. This is either in the form of an open intervention or under the guise of putting peacekeeping forces. In both cases, the main official pretext is the attempt to stop internal national conflicts or to stop the unlawful actions of the official authorities, which contradict the modern norms and principles of the protection of human rights, established and fixed in international agreements and declarations of the United Nations, UNICEF, the Council of Europe, etc. Complex for the official control forms of activity of private military corporations is used in the so-called humanitarian interventions, which is a typical feature of the hybrid war. Such interventions are defined as enforcement action of a special form used by the international community or individual states².

The most legitimate today for the implementation of peacekeeping operations or camouflage under them is the mandate of the UN Security Council, which allows the deployment of forces to prevent the conflict and its exit across borders; stabilization of the conflict situation after the ceasefire; creation of conditions for reaching an agreement on establishing lasting peace between the parties; ensuring the implementation of comprehensive peace agreements; assisting countries or territories in overcoming the transition period and creating a stable government based on democratic principles, good governance and economic development.

So, at the end of the 20th – the beginning of the 21st century the number of such humanitarian interventions has increased at times as a result of a number of factors, including the disappearance of the bipolar confrontation between the United States and the USSR, what complicated the work of the UN Security Council on the authorization of peacekeeping operations; a sharp increase of the United States geopolitical influence and their desire to establish dominance in the international arena; increasing pressure on developing countries with strategic resources (gas, oil, strategic minerals) or favorable geopolitical positions; the presence of countries with anti-democratic regimes and terrorist organizations of world scale, which must be fought; a change in the norms of international law as for the increasing attention to the problems of human rights protection³. Unlike the world-wide recognized mandate for peacekeeping operations, sometimes aggressor countries are trying to use quasi-mandates or local interstate agreements, under the guise of which there is the occupation of foreign territories. This is exactly the way Russia used its "peacekeepers" in Transnistria (1992), Abkhazia (1994), and South Ossetia (2008).

The specificity and peculiarities of the modern hybrid war stimulate the creation of new forms of military-political aggression that have all the necessary formalities or are provided with a thorough legal cover. This is exactly the case during the seizure of Crimea when the annexation of part of the Ukrainian territory was "legitimized" through a referendum, the will of which was controlled and secured by the forces of special operations of the Russian armed forces. In the course of the Russian aggression on the Donbas in 2014, the Kremlin leadership planned to apply the technology of a peacekeeping mission under

¹ Курбан, О. (2016). Сучасні інформаційні війни в соціальних онлайн-мережах. *Інформаційне суспільство. Випуск 23*, 85-90.

² Курбан, О. (2016). Сучасні інформаційні війни в соціальних онлайн-мережах. *Інформаційне суспільство. Випуск 23*, 85-90.

³ Макаренко, Є.А. (2017). Інформаційне протидорство у сучасних міжнародних відносинах. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки» (спецвипуск), 17*. <journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/download/3316/2995> (2018, September, 13).

the mandate of the Collective Security Treaty Organization (CSTO or the Tashkent agreement). However, the reaction of the world community and economic sanctions prevented the implementation of these plans, and Russia stopped on the option of open military aggression¹.

Among the features of the hybrid war that distinguishes it from the traditional, one can also note: non-standard, complex and multi-level confrontation, involving both states and non-state actors; a combination of conventional and unconventional means of warfare that is not used in the context of traditional warfare, in particular the use of irregular military tactics, guerrilla warfare, terrorist acts, the use of violence, information and psychological operations; mobility and a high level of flexibility, which involves quick adaptation to new conditions and circumstances; the use of the latest non-traditional weapons, which include widely available technologies – smartphones for communication, Internet for cyberattacks, conventional cars reinforced with armor coatings for terrorist attacks, underground tunnels for fast travel; the use of mass communication and propaganda, high technology and various methods of manipulating mass consciousness.

So, the further complication of military conflicts, the asymmetrical nature of the conducting of hostilities, the emergence of new forms and methods of warfare, the spread of practice of hybrid wars, modern types of weapons against the backdrop of globalization and the collapse of national systems, raise the issue of developing new international mechanisms for humanitarian cooperation. Such a situation leads to the non-compliance of the norms of international humanitarian law with contemporary realities concerning the right to war and the protection of fundamental civil rights and freedoms. Therefore, the issue of humanitarian assistance is substantially complicated.

Thus, in the widespread practice of hybrid wars it becomes difficult to apply the norms of international humanitarian law in determining the beginning and the end of the conflict, the range of its participants, the solution of the issue of occupation and humanitarian activity in conflict zones, the definition of the geographical boundaries of the application of international humanitarian law and the regulation of the use of different types of armaments. Despite the fact that the new technologies of warfare are not specifically governed by international humanitarian law, their development and use in armed conflicts is not in a legal vacuum, but in accordance with the existing rules governing the issue of warfare. At the same time, difficulties arise in the interpretation and application of existing norms of international humanitarian law due to the unique characteristics of modern types of weapons, the inability to predict their use and to predict the potential humanitarian consequences of their application².

In this context, the Resolution adopted by the PACE in April 2018 "Legal Issues Related to the Hybrid War and Human Rights Obligations" was important³. The document states, in particular, that nowadays states are often faced with the phenomenon of "hybrid warfare", which is based on a combination of military and non-military means, such as cyberattacks, mass misinformation campaigns, including the dissemination of fake news, as well as the impact on election processes through social media, violation of the work of communication systems and other networks, and other actions. Cyberattacks are especially dangerous, as they can affect the country's strategic infrastructure, such as the power grid, the air traffic control system or nuclear power plants. Therefore, a "hybrid war" can destabilize and undermine the life of the entire society, lead to numerous losses. The constant expansion of the use of such tactics, especially in combination with each other, raises concerns about the adequacy of existing legal rules.

The resolution also notes that there is no universally accepted definition of "hybrid warfare" and that there is no "law of hybrid wars". However, it is generally acknowledged that the main feature of this phenomenon is "legal asymmetry," as the parties of the hybrid warfare, as a rule, deny their responsibility for hybrid operations and try to avoid the legal consequences of their actions. They use the gaps and complexity of the legislation, act on the verge of law and in unregulated spaces, use legislative barriers and

¹ Курбан, О. (2016). Сучасні інформаційні війни в соціальних онлайн-мережах. *Інформаційне суспільство*. Випуск 23, 85-90.

² Международное гуманитарное право и вызовы современных вооруженных конфликтов. Доклад XXXII Международной конференции Красного Креста и Красного Полумесяца (Международный комитет Красного Креста). <<https://www.icrc.org/ru/document/mezhdunarodnoe-gumanitarnoe-pravo-i-vyzovy-sovremennyh-vooruzhennyh-konfliktov>> (2018, September, 13).

³ Resolution 2217 Legal challenges related to hybrid war and human rights obligations 2018 (Parliamentary Assembly. Council of Europe). <<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=24762&lang=en>> (2018, September, 13).

are ready to go for gross violation of legal norms, to create confusion and ambiguity in order to disguise their actions.

Despite the complexity of the hybrid war, the parties of the hybrid war act in accordance with national and international law, including international human rights law. If, during a hybrid war, any state makes use of force against another state, then the latter has the right to use the right to self-defense, and in this case, the rules of international humanitarian law will be applied. However, in practice, the parties of the hybrid warfare avoid open use of force, which would mean reaching the threshold limit needed for applying the abovementioned norms, resulting in a "gray" legal area¹.

Thus, the PACE asks states to refrain from resolving hybrid wars in international relations and to observe the provisions of international law, in particular the principles of sovereignty, territorial integrity and inviolability of borders, without abusing allegedly "loopholes" or uncertainties.

An important component of hybrid wars is the information confrontation, which involves the widespread use of various types of modern information weapons. Thus, cybernetic weapons, which involve the use of computers and computer systems to attack the enemy's information systems, processes, resources and other critical structures in order to undermine the political, economic, social system, massive psychological influence on the population, the destabilization of society and the state, as well as the compulsion of the state to make decisions in the interests of the aggressor state, can be combined with the methods of kinetic operations, which greatly complicates the application of humanitarian law and humanitarian assistance. The real and potential humanitarian consequences of the use of information threats are a source of concern for both individual states and the world community as a whole. In particular, attacks on critical civilian objects can be used to destabilize a society or cause large-scale humanitarian crises or catastrophes (including environmental ones) because of the failure of electricity and water supply systems, transport navigation systems, automated chemicals management systems of the chemical industry and nuclear energy².

The impressive scale of the humanitarian consequences of the use of methods of conducting a hybrid war against Ukraine has raised concern of the world community and led to the adoption of a series of documents. Thus, in January 2018, within the framework of the PACE, Resolution 2198 "Humanitarian Consequences of the War in Ukraine" and Recommendation 2119 "Humanitarian Consequences of the War in Ukraine Concerning Military Operations in Ukraine" were adopted. The documents specify, in particular, that as a result of RF aggression against Ukraine, occupation and attempts to annex the Crimea, more than 4 million people need humanitarian assistance, 1.6 million people are internally displaced, and about half a million people are seeking asylum in neighboring countries. The Assembly also expressed its concern about the humanitarian situation in the occupied territories of the Donetsk and Lugansk regions, which is aggravated by restrictions on the freedom of movement and humanitarian access introduced by illegal armed groups. The population involved in the conflict suffers from a lack of security, water and electricity problems, as well as access to social amenities and medical care. The resolution also condemns Russia's policy of changing the demographic situation of the illegally annexed Crimea by coercion of the Ukrainian population, and in particular the Crimean Tatars, to the abandonment of their homeland, which coincides with the increase in the migration of the Russian population to the peninsula, and calls on the Russian Federation to stop these repressions. The Assembly emphasizes that this policy of Russia should be regarded as a violation of Article 49 of the IV Geneva Convention³.

The adoption of such documents allows us to inform the world community about the idea of the inappropriate use of hybrid war methods and the potential consequences of the use of such methods of confrontation for an international system of maintaining peace and security. It is also important to emphasize the need to develop adequate mechanisms for cooperation among all interested in order and peace parties to overcome the negative effects of hybrid warfare and to review and modernize the existing rules of international humanitarian law in accordance with current realities.

¹ Resolution 2217 Legal challenges related to hybrid war and human rights obligations 2018.

² Дрёге, К. (2014). Слезай с моего облака: кибернетическая война, международное гуманитарное право и защита гражданских лиц. *Международный журнал Красного Креста. Том 94*. <https://www.icrc.org/rus/assets/files/review/2012/02_corduladroege_for_web.pdf> (2018, September, 13).

³ Resolution 2198 Humanitarian consequences of the war in Ukraine 2018 (Parliamentary Assembly. Council of Europe). <<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=24432&lang=en>> (2018, September, 13).

Thus, hybrid threats contain a significant potential for destabilization of the global peace and security system. The use of hybrid methods of confrontation significantly complicates the application of international humanitarian law in determining the beginning and end of the conflict, the range of its participants, the solution of the issue of occupation and humanitarian activity in conflict zones, the definition of the geographical boundaries of the application of international humanitarian law and the regulation of the use of various types of weapons. The combination of both military and non-military hostilities, in particular, propaganda campaigns, disinformation through social networks, cyberattacks substantially reduce the possibilities of humanitarian assistance, which leads to a deepening of the humanitarian crisis and substantially postpone humanitarian activities.

References:

1. Edinoe chelovechestvo: obshhaja otvetstvennost'. Doklad General'nogo sekretarja v svjazi so Vsemirnym sammitom po gumanitarnym voprosam [One humanity: shared responsibility. Report of the Secretary-General for the World Humanitarian Summit]. <<https://www.agendaforhumanity.org/sites/default/files/A-70-709%20-%20SG%20Report%20for%20the%20WHS%20%28Russian%29.pdf>> (2018, September, 13). [in Russian].
2. On the Front Line of Humanitarian Efforts Worldwide. *Institute of International Humanitarian Affairs*. <https://www.fordham.edu/info/23454/institute_of_international_humanitarian_affairs> (2018, September, 13). [in English].
3. *Proekt Koncepciji gumanitarnogo rozvytku Ukrayiny na period do 2020 roku* [Draft Concept of Humanitarian Development of Ukraine for the period till 2020]. <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/StPrior_12/3.pdf> (2018, September, 13). [in Ukrainian].
4. Makarenko, Ye.A. (2017). Informacijne protyborstvo u suchasnyx mizhnarodnyx vidnosynax [Information warfare in modern international relations]. *Mizhnarodni vidnosyny. Seriya «Politychni nauky» (specvyypusk)* [International relations. Series «Political Sciences» (special issue)], no. 17. <journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/download/3316/2995> (2018, September, 13) [in Ukrainian].
5. Hoffman, F. (2013). Gibridnye ugrozy [Hybrid Threats]. *Almanah «Iskusstvo Vojny»* [Almanac "The Art of War."]. <<http://navoine.info/hybrid-dange.html>> (13 вересня 2018). [in Russian].
6. Freier, N. (2009). The Defense Identity Crisis: It's a Hybrid World. *Parameters Autumn*, 81-94. <<http://strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/parameters/articles/09autumn/freier.pdf>> (2018, September, 13). [in English].
7. Münkler, H. (2003). The wars of the 21st century. *International Review of the Red Cross March, Vol.85, no. 849*. <https://www.pegc.us/archive/Journals/irrc_849_Munkler.pdf> (2018, September, 13). [in English].
8. Nemeth, W.J. Future war and Chechnya: a case for hybrid warfare. <https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/5865/02Jun_Nemeth.pdf> (2018, September, 13). [in English].
9. Hoffman, F. (2009). Hybrid vs. Compound War. *Small Wars Journal. October*. <<http://smallwarsjournal.com/documents/jfqhoffman.pdf>> (2018, September, 13). [in English].
10. Horbulin, V.P., Parakhonsky, B.O., Rozumnyy, M.M. ta in. (2017). *Svitova hibrydna viyna: ukrayinskyy front* [The world hybrid war: Ukrainian forefront]. Kyiv: NISD. [in Ukrainian].
11. Pochepcov, G. (2015). Rol' informacii v gibridnyh vojnah [The role of information in hybrid wars]. <<https://psyfactor.org/psyops/hybridwar3.htm#Top>> (2018, September, 13) [in Russian].
12. Kurban, O. (2016). Suchasni informacijni vijny v socialnyx onlajn-merezhax [Modern information wars in social online networks]. *Informacijne suspilstvo* [Information society], Issue 23, 85-90. [in Ukrainian].
13. Mezhdunarodnoe gumanitarnoe pravo i vyzovy sovremennyh vooruzhennyh konfliktov. *Doklad XXXII Mezhdunarodnoj konferencii Krasnogo Kresta i Krasnogo Polumesjaca* [International humanitarian law and the challenges of contemporary armed conflicts] (International Committee of the Red Cross) <<https://www.icrc.org/ru/document/mezhdunarodnoe-gumanitarnoe-pravo-i-vyzovy-sovremennyh-vooruzhennyh-konfliktov>> (2018, September, 13). [in Russian].
14. Resolution 2217 Legal challenges related to hybrid war and human rights obligations 2018 (Parliamentary Assembly. Council of Europe) <<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=24762&lang=en>> (2018, September, 13). [in English].
15. Drjoge, K. (2014). Slezaj s moego oblaka: kiberneticheskaja vojna, mezhdunarodnoe gumanitarnoe pravo i zashhita grazhdanskih lic [Get off my cloud: cyber warfare, international humanitarian law, and the protection of civilians]. *Mezhdunarodnyj zhurnal Krasnogo Kresta* [International Journal of the Red Cross], vol. 94. <https://www.icrc.org/rus/assets/files/review/2012/02_corduladroege_for_web.pdf> (2018, September, 13). [in Russian].
16. Resolution 2198 Humanitarian consequences of the war in Ukraine 2018. (Parliamentary Assembly. Council of Europe). <<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=24432&lang=en>> (2018, September, 13). [in English].

Natalia Bodnar

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

THE EU-UKRAINE COOPERATION IN CRIMINAL MATTERS: “JUSTICE” DIMENSION

This article analyses grounds for the legal regulation of the EU-Ukraine cooperation in criminal matters within the framework of the Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part, through the prism of collaboration in the area of justice. The article defines the main practical problems of judicial system in providing mutual legal assistance. This includes the peculiarities of the European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters of 1959 and the European Convention on Extradition of 1957 application. Analyzing the issue of mutual legal assistance, the author places the emphasis on a problem of the lawful interception of telecommunications. The article also deals with the reasons for the delay in the ratification of international instruments on extradition, the Rome Statute of the International Criminal Court and legal framework and prospects of Ukraine's cooperation with Eurojust.

Keywords: judicial cooperation, cooperation in criminal matters, the Association Agreement, legal assistance, extradition, International Criminal Court, Eurojust.

Introduction. Cooperation between Ukraine and the European Union in criminal matters is essential for ensuring the effective and prompt hearing of cases concerning various crimes, ranging from the most serious ones, such as terrorism and human trafficking, to the crimes, which do not represent a grave public danger, but are linked to the need of conducting judicial procedures on the territory of another state. Life safety has always been and still remains the key issue in the international arena. As the Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part (hereinafter referred to as the Association Agreement) enters into force, the relations between Ukraine and the EU have reached a new level. In view of this, a more intensive cooperation with the EU in criminal matters is an important aspect of confidence in punishability of different crimes and also is a guarantee of the practical implementation of the rule of law principle in Ukraine, which is necessary for the sustainable development of our relations with the EU in general.

The studies of the EU cooperation in criminal matters with third countries were carried out by such foreign scientists as Steve Peers, Valsamis Mitsilegas, Pieter Jan Kuijper, Jan Wouters, J. Monar, as well as by the Ukrainian ones: V.I. Muravyov, Z.M. Makaruha, K.V. Smirnova, N.V. Bench, O. Dovzhuk, R. Kolyshko. Most of these foreign and Ukrainian scholars considered the issue of EU-Ukraine cooperation in criminal matters either as one of the components of the area of freedom, security and justice (hereinafter – AFSJ) or envisaged only some of AFSJ aspects (such as the problem of the Rome Statute of the International Criminal Court ratification (hereinafter – RS ICC), general issues of legal assistance, cooperation on specific types of crimes).

However, the issue of judicial cooperation between Ukraine and the EU as a range of measures within the component of AFSJ – "Justice", that is cooperation in criminal matters in the narrow sense, remains unexplored. This research for the first time discloses some practical problems regarding the application by Ukrainian judges of international conventions on legal cooperation with the EU, the reasons of an incomplete regulation on legal interception of telecommunications, the issue of correlation of legal and political reasons for ratifying the RS ICC in the light of recent practices and trends. This study also reviews a comparative analysis of judicial cooperation in criminal matters within the EU and its collaboration with third countries concerning this issue. This is necessary in order to identify possible vectors for developing our cooperation with the EU in criminal matters in future.

The **purpose** of this article is to set up a new and more profound vision of the essence, range of problems and prospects of the EU-Ukraine cooperation in criminal matters from the perspective of the AFSJ component – "Justice".

Basic material. With the Association Agreement entering into force on September 1, 2017, the main directions of the EU-Ukraine cooperation in criminal matters are determined by its provisions, in particular by Articles 8 and 24.

Thus, these norms stipulate that the parties shall seek to enhance arrangements on mutual legal assistance and extradition. This would include, where appropriate, accession to, and implementation of, the relevant international instruments of the United Nations and the Council of Europe, as well as the Rome Statute of the International Criminal Court of 1998 as referred to in Article 8 of this Agreement, and closer cooperation with Eurojust¹.

The doctrine understands these norms on cooperation between Ukraine and the EU in criminal matters in both broad and narrow senses. Investigating the issue of cooperation in criminal matters in terms of all components of the space, "Freedom, Security and Justice," N.V. Bench believes that, according to the Association Agreement text, cooperation in criminal matters should be understood both as judicial cooperation and as cooperation between law enforcement agencies of Ukraine and the EU². Instead, O. Sushko believes that the provisions of Article 24 of the Association Agreement cover mutual assistance to a greater extent between judicial authorities³.

In our opinion, while exploring the cooperation between Ukraine and the EU in the field of justice, the understanding of cooperation in criminal matters on the basis of Article 24 of the Association Agreement is narrow, as this norm clearly defines the judicial nature of such cooperation, as well as its priority directions without regard to the issues of criminality, which may derive from the Association Agreement blocs on the mobility of citizens or fight against various types of crimes.

In addition to the Association Agreement, the issue of cooperation in criminal matters within the "justice" component is governed by the EU-Ukraine Action Plan on Justice, Freedom and Security of 18 June 2007 (hereinafter referred to as the 2007 Action Plan). Most of the tasks outlined therein within the framework of judicial cooperation in criminal matters remain relevant and, to some extent, are similar to the provisions of Article 24 of the Association Agreement.

In our research, we suppose it necessary to focus on the areas defined in Article 24(3) of the Association Agreement.

On the subject of international instruments in the field of judicial cooperation in criminal matters, Ukraine on January 16, 1998 ratified the European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters of 1959 (hereinafter referred to as the 1959 Convention), along with the Additional Protocol of 1978, and on June 1, 2011 – Second Additional Protocol was ratified, which came into force for Ukraine on January 1, 2012.

Thus, according to the 1959 Convention (as amended), the parties undertake to afford each other the widest measure of mutual assistance, including but not limited the service of writs and records of judicial verdicts concerning appearance of witnesses, experts and prosecuted persons, hearing by telephone or video conference, spontaneous information, restitution, temporary transfer of detained persons, controlled delivery, covert investigations, joint investigation teams⁴.

As far as the 1959 Convention applying practice by the Ukrainian judiciary is concerned, the main issues of such cooperation in criminal matters are that the Ukrainian side, while executing requests for mutual assistance, uses exclusively the mechanism for sending and receiving requests through the Ministries of Justice of the parties to the 1959 Convention, while the mechanism for direct transfers between courts, provided by the same Convention, does not apply. This is due to these very circumstances.

The Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter referred to as the CPC of Ukraine), as presently in effect, does not provide any procedural mechanism for direct judicial cooperation, despite the fact that Article 543 of it provides the possibility of determining the procedure for sending, reviewing and executing requests not only according to this Code, but also according to the effective international treaties of Ukraine.

---

¹ *Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part of 29.05.2014* (the European Union and its Member States and Ukraine). *Official Journal of the European Union L 161*, 13, 2137.

² Бенч, Н.В. (2016). *Міжнародно-правове співробітництво України та Європейського Союзу в кримінальних справах у сфері свободи, безпеки та юстиції*: дис. канд. юр. наук: 12.00.11. Київ, 48-49.

³ Сушко, О. (2012). *Угода про асоціацію Україна-ЄС: дороговказ реформ*. Київ: Konrad Adenauer Stiftung Policy Paper, 19.

⁴ *European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters of 20.04.1959* (Council of Europe). *European Treaty Series*, No. 30, 3.

Due to the impossibility of direct judicial cooperation under the 1959 Convention, proceedings are delayed in time. Thus, in the case on temporary access to the documents which were placed in Norway, having satisfied the prosecutor's request Ukrainian court decided to calculate the period of validity of the order for temporal access to things and documents since the moment of its receipt by the competent authority of the Kingdom of Norway. Such decision was motivated by the fact that a long period of time necessary for the translation and forwarding of the ruling eliminates the possibility of its further execution in the statutory terms¹.

Another problem with the 1959 Convention application by Ukrainian courts is lack of training for judges. Thus, quite often, courts cite the invalid version of Article 15 of the 1959 Convention, which defines communication channels in the process of providing mutual legal assistance. This clause expired on January 1, 2012 (for example, the Chernihiv district court decision of the Chernihiv region of October 18, 2017, case No. 732/512/17).

Within the EU, the general issues of mutual legal assistance are regulated by the Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters between the Member States of the European Union (hereinafter referred to as the 2000 EU Convention).

The only form of mutual assistance foreseen by the 2000 EU Convention, which is not included in the 1959 Convention, is interception of telecommunications.

Legal regulation of the interception of telecommunications in Ukraine is very imperfect and far from minimum standards of the EU. Today, the issues of lawful interception of telecommunications are subjects to the Law of Ukraine "On Operational Investigative Activity", provisions of Chapter 21 of the CPC of Ukraine and Article 39 of the Law of Ukraine "On Telecommunications".

A special act on this issue has never been adopted, although such attempts were being made during 2004-2005, when the work on the draft Law on Telecommunications Interception was carried out (No. 4042-1, No. 4042-2 – the main one). In 2005 this bill was sent for the revision, in particular, for the reasons of an uncertainty of the control system for the legality of interceptions.

As for the EU countries, they have a separate system of supervision to prevent violations of human rights and freedoms because of telecommunications interception procedures. Thus, in Germany there is a Parliamentary Control Panel that supervises and controls the activities of the Federal Republic intelligence service². Additionally, the G-10 Commission is also a part of the parliamentary control system. All individuals who suppose that their rights violations were caused by intelligence services activities may complain to the G-10 Commission.

In Ukraine there is no similar form of parliamentary control which indicates the need to revise the draft Law on Telecommunications Interception concerning this issue. Thus, it is possible to introduce such control by creating a separate unit within the Secretariat of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights.

In addition, adopting EU practice, in Ukraine it would be appropriate to introduce public control in the form of annual reports of the Prosecutor General of Ukraine and the Minister of Internal Affairs of Ukraine on the number of permits for interception of information, types of crimes which have become the grounds for such permits and number of refusals to grant corresponding motions.

As may be seen from the above in Ukraine there is no special law on minimum standards for the functioning of judiciary, law enforcement agencies and other bodies as a single system in course of the legitimate interception of telecommunications. Such problem means the isolation of Ukrainian legal system from the possibility of effective application of best European practices, technologies and instruments for legitimate interception of telecommunications, as well as from banner data protection measures and, consequently, the defense of violated individuals' rights. The current situation shows that there is a significant restraining leverage in the constructive development of the EU-Ukraine collaboration in this direction, as one of important components of our cooperation in criminal matters.

The next direction of judicial cooperation in criminal matters, as defined in Article 24 of the Association Agreement, is the strengthening of cooperation on extradition.

¹ Ухвала в справі № 520/15060/17 2018 (Київський районний суд міста Одеси).

<<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71557482>> (2018, July 25).

² Intelligence review in Germany 2012. *The European Network of National Intelligence Reviewers*.

<<http://www.ennir.be/germany/intelligence-review-germany>> (2018, August 28).

Based on the analysis of CPC of Ukraine, Ukrainian scientist Y.M. Chornous interprets extradition as a form of international cooperation in criminal proceedings.

We agree with R.M. Valeev, as well as with V.K. Zvirbul, V.P. Shupilov, M.P. Svistulenko and S.S. Nesterenko, who interpret extradition as a form (act) of international legal assistance. Thus, firstly, this process can be characterized by all features of cooperation on legal assistance; and secondly issues concerning extradition have always been a part of bilateral Ukrainian treaties on legal assistance (for example, with Lithuania, Estonia and Latvia).

The main basis of Ukraine's international cooperation on extradition are laid down in the European Convention on Extradition of December 13, 1957 (as amended by the Additional Protocol, the Second, Third and Fourth Additional Protocols). Ukraine joined this Convention in September 1995, and in January 1998 it was ratified together with the Additional and Second Additional Protocols. The parties to the European Convention of 1957 are 50 countries, including all EU member states.

This Convention establishes the conditions for the extradition of all persons against whom the competent authorities of the requesting party are proceeding for an offence or who are wanted by the said authorities for the carrying out of a sentence or detention order.

The Third and Fourth Additional Protocols were signed in November 2010 and September 2012, ratified by Ukraine by the Law of June 7, 2017, No. 2090-VIII. However, the law on ratification has not entered into force yet, since, as it envisages, the onset of this fact is made dependent on the entry into force of the Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Procedural Code of Ukraine in connection with the ratification of the Third Additional Protocol and Fourth Additional Protocol to the European Convention on Extradition" of June 7, 2017, No. 2090-19.

The Third Additional Protocol is aimed at unifying the rules of applying the simplified extradition procedure by the states. The Fourth Protocol amends and complements the provisions of the Convention in order to adjust it to the modern needs of States' cooperation¹ (regarding the lapse of time, requests and supporting documents requirements, re-extradition to a third state, channels and means of communication). In order for these protocols to be ratified, as it has already been mentioned, amendments to the CPC of Ukraine, defined in the above-mentioned Law, should be made.

Analyzing the EU-Ukraine cooperation in criminal matters, it is necessary to determine the basic principles and methods of the same cooperation between the EU member states themselves.

First of all, it should be mentioned that the EU has defined the principle of mutual recognition of judgments and judicial decisions to be the milestone of the AFSJ ensuring.

Surrender procedures are carried out on the basis of a European arrest warrant (hereinafter – the EAW). The EAW establishment has led to the abolishing of extradition between Member States of the EU². A range of other issues are also regulated uniformly on the grounds of mutual recognition principle. This is, for example, the application of the European Security Order, the European Investigation Order, Freezing Property or Evidence Orders.

Drawing on the example of legal regulation of extradition and the use of the above-mentioned warrants during investigations, we can determine one common feature inherent in absolutely all spheres of judicial cooperation in criminal matters in the EU. We mean the principle of mutual recognition. It is the milestone of the EU judicial cooperation and it can develop fully only if there appears a high level of mutual trust between Member States³. That is, the principle of mutual recognition forms the basis of judicial cooperation within the EU not only due to its legal confirmation, but also due to the sufficiently high level of actual trust between the EU countries concerning legality and validity of all judgments.

The EU-Ukraine relations in this area are not based on the principle of mutual recognition, that is, our cooperation with the EU regarding mutual legal assistance in criminal matters can be called

¹ Пояснювальна записка Міністра юстиції України до проекту Закону України «Про ратифікацію Третього додаткового протоколу та Четвертого додаткового протоколу до Європейської конвенції про видачу правопорушників» від 28 лютого 2017 року. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61253> (2018, August 28).

² 2002/584/JHA: Council Framework Decision of 13 June 2002 on the European arrest warrant and the surrender procedures between Member States – Statements made by certain Member States on the adoption of the Framework Decision 2012 (The Council of the European Union). *Official Journal L 190*, 1. (2018, July 18).

³ Milt, K. (2018). Judicial cooperation in criminal matters. *European Parliament. Fact Sheets on the European Union*. <<http://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/155/judicial-cooperation-in-criminal-matters>> (2018, August 28).

"traditional". Comparing basic guidelines of cooperation on the grounds of the mutual recognition principle with those resulting from the so-called "traditional" cooperation, it is necessary to highlight the following points.

First of all, in case of "traditional" cooperation, the latter is established between states, which means that it is the result of so-called political practices, whereas, in cooperation on the grounds of the mutual recognition principle collaboration is based primarily on the judicial authorities' reciprocity. It is obvious that in view of such understanding the Article 24 of the Association Agreement for the first time specifies the nature of cooperation with Ukraine in criminal matters, namely, judicial nature.

Secondly, we agree with Zoran Burić that these two forms of cooperation are characterized by flexibility and stringency of regulation. Thus, "traditional" one is characterized by the absence of clear deadlines for committing various actions, as well as by a wide range of grounds for refusal to commit them, while the other one is characterized by directly opposite conditions.

Another important direction of cooperation between Ukraine and the EU in criminal matters, as stated in Articles 8, 24 of the Association Agreement, is the ratification and implementation of the RS ICC.

The first and most important argument of the Ukraine's impossibility to ratify the RS immediately after its signing was the Opinion of the Constitutional Court of Ukraine on the conformity of the RS with the Constitution of Ukraine (Opinion of July 11, 2001 No. 3-a / 2001). The court came to the conclusion that Paragraph ten of the Preamble and Article 1 of the RS, by which the International Criminal Court "... shall be complementary to national criminal jurisdictions." contravene the Constitution of Ukraine because the possibility of such supplementation to the judicial system of Ukraine is not foreseen by provisions of Section VIII "Justice", and, therefore, Ukraine's accession to the RS in accordance with Article 9(2) of the Constitution of Ukraine can be possible only after corresponding amendments to the Constitution are made¹.

In order to eliminate the mentioned obstacle to the RS ratification, the Law of Ukraine "On Amendments to the Constitution of Ukraine (on Justice)" of June 2, 2016, No. 1401-VIII was adopted. Now Article 124 of the Constitution of Ukraine is restated with paragraph six stipulating that "Ukraine can recognize the jurisdiction of the International Criminal Court under the terms of the Rome Statute of the International Criminal Court". However, under the Final and Transitional Provisions of Law No. 1401-VIII this norm on recognizing RS jurisdiction shall come into force in three years from the day following the day of this Law publication, that is, from June 30, 2019.

Consequently, practical implementation of these provisions is postponed by the legislator without providing any reasons. The three-year period laid down in the transitional provisions is called in the EU "unusual in international practice"².

Analyzing publications and statements of various scholars, officials of Ukraine and the EU, as well as the Council of Europe, it is possible to distinguish several reasons which explain Ukraine's delaying the RS ratification.

For one thing it is necessary to harmonize Ukrainian substantive and procedural law according to the RS. The EU has repeatedly pointed out this issue. Thus, we should make amendments to the Criminal Code of Ukraine in regarding setting out the notions of crimes, as well as their exhaustive list, in line with the RS terms.

In July 2016, a draft law "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine to ensure its harmonization with the provisions of the Rome Statute of the International Criminal Court", created by experts at the initiative of the Center for Civil Liberties³, was presented at the Ukrainian parliament. This draft introduces a range of amendments to the Criminal Code of Ukraine, which include: the notion

---

¹ *Висновок у справі № 1-35/2001 за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут 2001)* (Конституційний суд України). <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01>> (2018, August 28).

² В ЕС расстроены: Порошенко хочет членство в Международном уголовном суде только через три года 2015. *Центр інформації про права человека*. <https://humanrights.org.ua/ru/material/v_jes_zasmucheni_poroshenko_khoche_chlenstvo_v_mizhnarodnomu_kriminalnomu_sudi_azh_cherez_tri_roki> (2018, August 28).

³ У парламенті відбувся "круглий стіл" на тему: «Імплементція норм міжнародного гуманітарного права та Римського статуту міжнародного кримінального суду до національного законодавства України» (відео) 2016. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <<http://rada.gov.ua/print/133094.html>> (2018, August 28).

of crimes "Enslavement", "Crimes against humanity", various types of war crimes. Also the notion of genocide has been clarified and Article 437 of the Criminal Code of Ukraine regarding the crime of aggression has been completely changed. Moreover, it should be marked that the notion and components of the crime of aggression in this bill are fully in line with the Kampala Amendments adopted on June 11, 2010.

Secondly, taking into account the analyzed legal problems, most scholars and statesmen consider that the main constraining leverage of the RS ratification is a range of political reasons (senior officials' fears about their amenability for incompetent decisions; fear of the possible liability of Ukrainian military due to the fact of carrying out the anti-terrorist operation in the territory of the so-called "LNR" and "DNR"). The indicated political reasons are baseless, as it was repeatedly pointed out by international community, in particular, by the ICC Prosecutor Fatou Bensouda in the Report on Preliminary Examination Activities 2016 of the situation in Ukraine.

Besides the other areas of cooperation in criminal matters, Article 24 of the Association Agreement foresees closer cooperation of Ukraine with Eurojust.

Agreement on cooperation between Eurojust and Ukraine was signed on June 27, 2016 and entered into force for Ukraine on September 2, 2017.

The General Prosecutor's Office of Ukraine is the competent authority of Ukraine under the Agreement with Eurojust. According to the President of Ukraine Decree of May 17, 2018, No. 128/2018, a Liaison Prosecutor to Eurojust is a prosecutor of the General Prosecutor's Office of Ukraine.

The fact of the Agreement with Eurojust entry into force created the legal basis for Ukraine to use all capabilities of Eurojust in combating serious transnational crimes. Thus, taking into account this Agreement, on July 7, 2017 "Agreement between Ukraine and the Kingdom of the Netherlands on international legal cooperation regarding crimes related to the crash of the MH17 flight of Malaysian Airlines on July 17, 2014" was concluded. It was ratified on July 12, 2018 but has not entered into force yet. Under this Agreement, the parties have agreed to provide each other with the widest possible cooperation measures in relation to the issue of prosecution and conviction in the Netherlands of persons involved in the shooting down of an aircraft as well as execution of a sentence¹.

Conclusion. The legal basis of judicial cooperation between Ukraine and the EU in criminal matters consists of the Association Agreement and the 2007 Action Plan. The nature of our cooperation with the EU in this area is "traditional", which means that it is based on multilateral international agreements on mutual legal assistance. Instead, within the EU itself such cooperation is based on the principle of mutual recognition of judgments and judicial decisions and, consequently, on the application of uniform instruments, such as the European arrest warrant.

To improve judicial cooperation with the EU in criminal matters, Ukraine should take all measures to implement the Association Agreement, in particular:

–ratify the Third and Fourth Additional Protocols to the European Convention on Extradition of December 13, 1957, which requires the adoption of the Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Procedural Code of Ukraine in connection with the ratification of the Third Additional Protocol and the Fourth Additional Protocol to the European Convention on Extradition" of June 7, 2017, No. 2090-19;

–adopt the Law of Ukraine "On Interception of Telecommunications", refining it following the practice of the EU, in terms of establishing parliamentary and public control over the legality of actions that will be regulated by this Law;

–finish all internal procedures for Rome Statute of the International Criminal Court ratification, whereas, agreeing with S.P. Kuchevska, this is a logical continuation of Ukraine's criminal policy in the international arena;

–continue cooperation with Eurojust on the basis of existing agreements, as well as determine the person of the Liaison Prosecutor to Eurojust as soon as possible;

–institute a separate subject-matter of training judges and court employees (based on the National School of Judges of Ukraine) concerning problematic aspects of providing and receiving international legal assistance in criminal matters.

¹ Угода між Україною та Королівством Нідерландів про міжнародне правове співробітництво щодо злочинів, пов'язаних зі збиттям літака рейсу MH17 Малайзійських авіаліній 17 липня 2014 року 2017 (Президенти України та Королівства Нідерландів). Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/528_002-17> (2018, August 28).

References:

1. *Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part of 29.05.2014* (the European Union and its Member States and Ukraine) *Official Journal of the European Union L 161*, 13, 2137. [in English].
2. Bench N.V. (2016) *Mizhnarodno-pravove spivrobotnytstvo Ukrainy ta Yevropeiskoho Soiuzu v kryminalnykh spravakh u sferi svobody, bezpeky ta yustytzii* [International legal cooperation between Ukraine and the European Union in criminal matters in the area of freedom, security and justice]: dys. kand. yur. nauk [thesis for a Candidate Degree in Law Sciences]: 12.00.11. Kyiv, 48-49. [in Ukrainian].
3. O. Sushko (2012) *Uhoda pro asotsiatsiiu Ukraina-IeS: dorohovkaz reform*. [The EU-Ukraine Association Agreement: a roadmap for reforms]. Kyiv: Konrad Adenauer Stiftung Policy Paper, 19. [in Ukrainian].
4. *European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters of 20.04.1959* (Council of Europe). *European Treaty Series*, No. 30, 3. [in English].
5. *Ukhvala v spravi № 520/15060/17* [2018] Kyivskiy raionnyi sud mista Odesy. [The judgment in the case No. 520/15060/17 [2018] Kyiv District Court of Odessa]. <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71557482>> (2018, July 25). [in Ukrainian].
6. Intelligence review in Germany 2012. *The European Network of National Intelligence Reviewers*. <<http://www.ennir.be/germany/intelligence-review-germany>> (2018, August 28). [in English].
7. Poiasniuvanna zapyska Ministra yustytzii Ukrainy do proektu Zakonu Ukrainy «Pro ratyfikatsiiu Tretoho dodatkovoho protokolu ta Chetvertoho dodatkovoho protokolu do Yevropeiskoi konventsii pro vydachu pravoporushnykiv» vid 28 liutoho 2017 roku. [Explanatory note of the Minister of Justice of Ukraine on the draft Law of Ukraine "On ratification of the Third Additional Protocol and the Fourth Additional Protocol to the European Convention on Extradition" of February 28, 2017]. *Ofitsiyniy veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61253> (2018, August 28). [in Ukrainian].
8. *2002/584/JHA: Council Framework Decision of 13 June 2002 on the European arrest warrant and the surrender procedures between Member States – Statements made by certain Member States on the adoption of the Framework Decision 2012* (The Council of the European Union). *Official Journal L 190*, 1. (2018, July, 18). [in English].
9. Milt, K. Judicial cooperation in criminal matters. (2018). *European Parliament. Fact Sheets on the European Union*. <<http://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/155/judicial-cooperation-in-criminal-matters>> (2018, August 28). [in English].
10. *Vysnovok u spravi № 1-35/2001 za konstytutsiynym podanniam Prezydenta Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy Rymaskoho Statutu Mizhnarodnogo kryminalnogo sudu (sprava pro Rymaskiy Statut)*. [The Opinion of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional submission of the President of Ukraine on the conformity with the Constitution of Ukraine of the Rome Statute of the International Criminal Court (case concerning the Rome Statute)] [2001] *Konstytutsiyniy Sud Ukrainy* [the Constitutional Court of Ukraine] <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01>> (2018, August 28). [in Ukrainian].
11. V ES rasstroeny: Poroshenko hochet chlenstvo v Mezhdunarodnom ugolovnom sude tol'ko cherez tri goda 2015. [The EU is upset: Poroshenko wants membership in the International Criminal Court only in three years]. *Centr informacii pro prava cheloveka*. [Human Rights Information Center]. <https://humanrights.org.ua/ru/material/v_jes_zasmucheni_poroshenko_khoche_chlenstvo_v_mizhnarodnomu_kriminalnomu_sudi_azh_cherez_tri_roki> (2018, August 28). [in Russian].
12. U parlamenti vidbuvsia "kruhlyi stil" na temu: «Implementatsiia norm mizhnarodnogo humanitarnoho prava ta Rymaskoho statutu mizhnarodnogo kryminalnogo sudu do natsionalnogo zakonodavstva Ukrainy» (video) 2016. *Ofitsiyniy veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://rada.gov.ua/print/133094.html>> (2018, August 28). [in Ukrainian].
13. *Uhoda mizh Ukrainoiu ta Korolivstvom Niderlandiv pro mizhnarodne pravove spivrobotnytstvo shchodo zlochyniv, poviazanykh zi zbyttiam litaka reisu MN17 Malaiziiskykh avialinii 17 lypnia 2014 roku 2017* (Presidents of Ukraine and the Kingdom of the Netherlands). [Agreement between Ukraine and the Kingdom of the Netherlands on international legal cooperation regarding crimes related to the crash of the MH17 flight of Malaysian Airlines on July 17, 2014 (Presidents of Ukraine and the Kingdom of the Netherlands)]. *Ofitsiyniy veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/528_002-17> (2018, August 28). [in Ukrainian].

Іван Нагорняк

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ІНІЦІАТИВА ЄС СХІДНЕ ПАРТНЕРСТВО: ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ, РОЗВИТКУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗМІН

Ivan Nagornyak

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

THE EU EASTERN PARTNERSHIP INITIATIVE: PRINCIPLES OF CREATION, DEVELOPMENT AND PROSPECTS FOR CHANGE

The article analyzes the process of creating the EU foreign policy initiative Eastern Partnership, which includes six countries of Eastern Europe (Ukraine, Moldova, Belarus) and South Caucasus (Georgia, Armenia, Azerbaijan). The configuration and structure of the initiative, both in the bilateral and multilateral formats, are described, as well as the first experts' reactions on its creation. In addition, the events of the Vilnius and Riga Eastern Partnership Summits in 2013 and 2015 were analyzed. The article also defines the "Eastern Partnership Plus" project that was proposed by the European Parliament, as well as decisions taken at the Brussels Summit in 2017 and the "20 Achievements by 2020" initiative. The article also defines main medium-term perspectives for the initiative's development based on the framework that was set at the summit. The article argues that the Eastern Partnership initiative's, despite its shortcomings, has some advantages. In particular, the possibility of a deeper economic and sectoral integration, in which countries that have already signed the Association Agreements and DCFTA with the EU are interested.

Keywords: Eastern Partnership, ENP, EuroNest, thematic platforms, 20 Deliverables for 2020.

Офіційним запуском Східного партнерства вважається 7 травня 2009 року коли відбувся Празький саміт країн-адресатів Східного партнерства та керівників всіх основних інституцій ЄС, на якому було підписано спільну Декларацію. В ній зазначається, що «основною метою Східного партнерства є створення необхідних умов для прискорення політичної асоціації та подальшої економічної інтеграції між Європейським Союзом і зацікавленими країнами-партнерами»¹. В документі велика увага в документі надається трьом найбільшим можливостям в рамках ініціативи для країн-адресатів, а саме: політичне зближення і підписання договорів про асоціацію, доступ до зони вільної торгівлі з ЄС та візової лібералізації.

В Єврокомісії ініціативу назвали реальною якісною зміною відносин з нашими східними сусідами. Значним удосконаленням політичних, економічних і торговельних відносин. Мета – зміцнення процвітання і стабільності цих країн і, таким чином, безпеки ЄС². Як зазначають американські вчені Т. Колтон та С. Чарап, незважаючи на амбітні благі наміри, «Східне партнерство» посилює регіональне суперництво між ЄС та Росією³.

¹ Council of Europe (2009). *Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit*, Prague, 7 May 2009.

<http://collections.internetmemory.org/haeu/20160313172652/http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/107589.pdf> (2018, вересень, 05).

² Council of Europe (2009). *European Security Strategy: A Secure Europe in a Better World*. 2009, с. 23.

<<http://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/publications/2009/pdf/europeansecurity-strategysecure-europebetter-world/>> (2018, вересень, 05).

³ Charap, S., Colton, T.J. (2017). *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*. *IJSS*, 93.

Як зазначає Х. Солана, практично відразу стало ясно, що ініціатива викликає у Москві в кращому випадку подив¹. Міністр закордонних справ Росії Сергій Лавров заявляв у 2009 р. «Нас звинувачують в наявності сфер впливу, але що таке « Східне партнерство », як не спроба розширити сферу впливу ЄС, включивши туди Білорусь?»².

Російський аналітик А. Загорський відзначав, що «Москва особливо підкреслює, що спроби регіонального співробітництва в цій частині Європи неможливі, якщо в них не задіяна Російська Федерація»³. Однак, як заявила Канцлер Німеччини Ангела Меркель в парламенті в листопаді 2013 року, «без вагань, країни повинні самі визначати свій майбутній напрямок розвитку. Треті сторони не можуть мати права вето»⁴. В світлі даних оцінок варто вказати на те, що політичні еліти країн Східного партнерства були зацікавлені в продовженні цього суперництва, вони розуміли, що їх вага буде рости, поки ці зовнішні актори конкурують між собою.

Регіональну взаємодію між шістьма країнами-членами Східного партнерства планувалось посилити за допомогою їх участі в так званих «тематичних платформах», а також в різних форумах в рамках СхП з метою обміну досвідом, вироблення спільних позицій і реалізації спільних проектів.

В документі також передбачаються «тематичні платформи», кожна з яких повинна збиратися не рідше, ніж двічі на рік, за участю високих офіційних осіб країн-учасників Східного партнерства⁵.

Кожні два роки повинні проходити саміти глав держав Східного партнерства. Щороку заплановано проведення зустрічей міністрів закордонних справ країн-членів СхП і країн-членів Європейського союзу.

Другий саміт «Східного партнерства», який пройшов у Варшаві 29-30 вересня 2011 р. був націлений на підведення перших підсумків ініціативи. Крім того, перед країнами стояло завдання виробити подальшу програму дій. І хоча на саміт поклали великі надії, рішення, що були прийняті на ньому, О. Столяр охарактеризовує, більше як декларації про наміри. «Конкретики було досить мало, серйозних гарантій на майбутнє не було зафіксовано. Крім того, другий саміт багато держав-членів ЄС проігнорували. Тим самим поставивши під сумнів значення даного заходу для Європи»⁶. Оскільки, серед країн-лідерів ЄС у Варшаві під час саміту перебувала тільки Канцлер ФРН А. Меркель.

Прийняття переглянутої ЄПС у 2011 році відзначило доповнення до вже існуючої співпраці, оскільки документ більш точно визначив інституційну участь ЄП у багатосторонніх аспектах відносин між ЄС та сусідніми країнами, і це призвело до того, що як РА-UfM, так і парламентська асамблея EuroNest отримали нову динаміку⁷. При цьому, Служба зовнішньої діяльності ЄК відслідковує та враховує думку Європарламенту стосовно резолюцій, прийнятих EuroNest та РА-UfM.

Започаткований у 2011 році, EuroNest слугує парламентським компонентом Східного партнерства та відповідає за консультації, нагляд та моніторинг. Він складається з 60 депутатів та 10 членів від парламенту кожної країни-партнера (за винятком Білорусі) і протягом останніх років провела п'ять пленарних засідань. EuroNest має чотири постійні комітети: Комітет з політичних питань, прав людини та демократії; Комітет з економічної інтеграції, адаптації законодавства

¹ Charap, S., Colton, T.J. (2017). Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia. *IJSS*, 91.

² Pop, V. (2009). EU Expanding Its "Sphere of Influence," Russia Says. *EUobserver*. <<https://euobserver.com/foreign/27827>> (2018, вересень, 05).

³ Zagorski, A. (2011). Eastern Partnership from the Russian Perspective. *Internationale Politik und Gesellschaft*, vol. 3, 46. <http://library.fes.de/pdffiles/ipg/2011-3/05_zagorski.pdf> (2018, вересень, 05).

⁴ Government statement delivered by Chancellor Angela Merkel on the EU's Eastern Partnership Summit to be held on 28/29 November 2013 in Vilnius. *Deutscher Bundestag*.

<<https://www.bundeskanzlerin.de/ContentArchiv/EN/Archiv17/Regierungserkl%C3%A4rung/2013-11-18-merkel-oestl-partnerschaften.html>> (2018, вересень, 05).

⁵ The European Commission (2008). Eastern partnership: Communication from the European Commission to the European Parliament and the Council. *EEAS*. <http://eeas.europa.eu/eastern/docs/com08_823_en.pdf> (2018, вересень, 05).

⁶ Столяр, О. (2013). Проблемы имплементации программы Восточного Партнерства. *Восточное партнерство. Цели-опыт-вызовы. Анализ процесса имплементации в государствах охваченных программой*. Краков, 56.

⁷ Kostanyan, H., Orbie, J. (2013). The EEAS' discretionary power within the Eastern partnership: In search of the highest possible denominator. *Southeast European and Black Sea Studies*, 13 (1), 47-65.

та конвергенції з політикою ЄС; Комітет з енергетичної безпеки; та Комітет з соціальних питань, освіти, культури та громадянського суспільства.

На противагу, південний парламентський вимір представлений PA-UfM, а внаслідок більшої членської бази він складається з 280 членів. Головна відмінність обох асамблей полягає в тому, що члени національних парламентів країн-членів ЄС не представлені в EuroNest, що створює прямі контакти європарламентарів із східними партнерами і таким чином підсилює роль ЄП¹.

Загалом, як зазначає Й. Камінська, парламентське співробітництво як з східними, так і з південними країнами стало важливим і невід'ємним елементом дипломатії ЄС, оскільки ці форуми забезпечують платформи для обміну та навчання парламентарів з країн-партнерів ЄПС та членів Європарламенту. ЄП, на думку дослідниці, досить добре розбирається у співпраці з закордонними законодавчими органами, оскільки вже протягом багатьох років ЄП брав участь у співпраці з латиноамериканськими парламентами через ЄвроЛат (EuroLat) або з країнами Африки, Карибського басейну².

Багатосторонній вимір, як новація Східного партнерства є важливим, оскільки дозволяє через взаємодію недержавних акторів і представників влади різних країн здійснювати трансляцію цінностей і «соціалізацію» режимів в системі європейських норм³. Ф. Шімельфенніг вважає, що розширена мережа взаємозв'язків між ЄС і асоційованими «східними сусідами» дозволяє постулювати нову форму поширення демократичних цінностей – через співпрацю та реалізацію спільних проєктів з іншими, більш демократичними країнами⁴. Горизонтальна і вертикальна відповідальність, прозорість і участь дозволяють отримати первинний досвід демократичного співробітництва. На думку Г.Плащинського, «Дана стратегія має на меті вплив не одразу на все суспільство чи державу адресата ініціативи, а зокрема на окремі його області, міністерства і політичні партії, що в майбутньому може привести через поширення демократичних процесів в одній зі сфер до повноцінної демократизації всього суспільства»⁵.

В практичному плані поєднання двосторонніх та багатосторонніх майданчиків для діалогу відображало також притаманну ЄПС двоїсту спрямованість, завдяки якій зберігалася потенційна можливість, як для селективного зближення з окремими країнами Східної Європи, так і для налагодження кооперативних зв'язків в пан'європейському масштабі⁶. В. Манжола та О. Шаповалова зазначають, що «на відміну від ЄПС, Східне партнерство означало об'єднання шести пострадянських держав в умовно єдиний політико-нормативний простір і його відокремлення від загального європейського контексту, що підтверджує положення установчої Празької декларації про те, що Східне партнерство розвиватиметься паралельно з відносинами ЄС із третіми країнами»⁷.

Вільнюський саміт Східного партнерства повинен був стати початком імплементації нового формату співпраці із цими країнами через використання Угоди про асоціацію із ЄС, що включала в себе створення зони вільної торгівлі з ними. Це було визначено також у Спільній комунікації Європейської комісії та Високого представника ЄС з питань зовнішньої політики та питань безпеки "Східне партнерство: Дорожня карта до саміту восени 2013 року" від 15 травня 2012 року, що була розроблена на виконання рішень саміту "Східного партнерства" у Варшаві у 2011 році.

¹ Kostanyan, H., Vandecasteele, B. (2013). The Euronest Parliamentary Assembly: The European Parliament as a socializer of its counterparts in the EU's Eastern Neighbourhood?. *College of Europe. EU Diplomacy Papers 5*. <<https://www.coleurope.eu/news/eu-diplomacy-paper-5/2013-euronest-parliamentaryassembly-european-parliament-socializer-its>> (2018, вересень, 05).

² Kaminska, J. (2017). The European Parliament and the Revised European Neighbourhood Policy. *The Revised European Neighbourhood Policy Continuity and Change in EU Foreign Policy*. Palgrave Macmillan, 135-155.

³ Плащинский, Г. (2010). Восточное партнерство в зеркале европейской аналитики. *Центр европейской трансформации*. <<https://eurobelarus.info/old/images/stories/Plaschynsky1.pdf>> (2018, вересень, 05).

⁴ Schimmelfennig, F. (2009). Europeanization beyond Europe. *Center for Comparative and International Studies*. <http://www.astrid-online.it/Riforma-de/Studi-e-ri/Archivio-25/Shommelfenning_LivRev-Eur-Gov_3_2009.pdf> (2018, вересень, 05).

⁵ Плащинский, Г. (2010). Восточное партнерство в зеркале европейской аналитики. *Центр европейской трансформации*. <<https://eurobelarus.info/old/images/stories/Plaschynsky1.pdf>> (2018, вересень, 05).

⁶ Константинов, В. (2005). Регионализация на Схід від ЄС. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, вип. 55, ч. 1, 38-39.

⁷ Манжола, В., Шаповалова, О. (2013). Восточное партнерство. От нормативного к геополитическому проекту. *COSA*. <<http://cosa-is.com/index.php/global-issues/item/40-2016-06-18-07-30-43>> (2018, вересень, 05).

Однак, за декілька місяців до Саміту Росія почала перманентно виступати проти підписання цієї угоди її сусідами, посилаючись на вже діючу зону вільної торгівлі в рамках СНД, що могло негативно відобразитися на її внутрішньому ринку через безмитний транзит європейських товарів на її територію з країн, що підписали ЗВТ з ЄС. Така позиція скривала справжні наміри Москви втягнути країни Східного партнерства у альтернативне інтеграційне утворення під її егідою. І оскільки ЄС однозначно виступав із позицією, що Угода про асоціацію не сумісна із інтеграцією цих країн до Євразійського Економічного Союзу, Росія почала відмовляти країни Східного партнерства від підписання Угоди з ЄС погрожуючи, що їй доведеться знизити товарообіг з цими країнами за спрощеною митною системою. При цьому Москва не побоялася використовувати різні інструменти впливу на ці країни, пропонуючи нижчі ціни на енергоресурси від яких більшість країн Східного партнерства є залежними та зовнішнє кредитування за хорошими умовами, які не несуть в собі внутрішньополітичних зобов'язань на відміну від макроекономічної допомоги ЄС.

Зважаючи на це, Вірменія у Вересні 2013 р. оголосила про зупинення підготовки до Угоди про Асоціацію через бажання взяти участь у ЄврАзЕс. Відоме Брюссельське видання *EU Observer*, також зазначає, що Москва вдавалася до шантажу Єревану перед Вільнюським самітом, зокрема, що «російський президент погрожував дестабілізувати вірменський уряд і стати на бік Азербайджану в конфлікті в Нагірному Карабасі»¹.

Такі дії Росії стали результативними також і у випадку України. За декілька тижнів до Вільнюського саміту Східного партнерства на якому Україна першою серед всіх країн Східного партнерства повинна була підписати Угоду про асоціацію з ЄС, офіційний Київ 21 листопада прийняв Розпорядження про призупинення процесу підготовки до укладання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

При цьому, офіційний Київ проводив неодноразові зустрічі з керівництвом Російської Федерації. Як повідомляє *The Guardian* Янукович прийняв рішення відкласти підписання Угоди про асоціацію з ЄС на зустрічі з Путіним. Янукович і Путін провели таємні переговори 9 листопада, після чого 13 листопада Азаров зустрівся з російським колегою Медведєвим. При цьому, «основні домовленості були досягнуті не під час мого візиту до Санкт-Петербурга, а, звичайно, на зустрічі президентів, – розповів голова українського уряду Азаров, а також зазначив, що «Російський уряд ясно дав зрозуміти, що підписання нами угоди унеможливить подальше обговорення торговельних і економічних відносин»².

В Україні цей компроміс з Росією викликав бурхливу суспільну реакцію і 21 листопада в Києві почалися протести з вимогою підписання Угоди про асоціацію та звільнення Уряду, що стало початком подій Революції гідності в Україні та пізніше привело до анексії Кримського півострову та агресії Російської Федерації проти України в окремих районах Донецької та Луганської областей.

З 2014 року, у відповідності до статей Угод про асоціацію між країнами Східного партнерства (Україна, Молдова, Грузія) і Європейським Союзом та його державами-членами у 2014 році були створені окремі Ради асоціації Україна – ЄС, Молдова – ЄС, Грузія – ЄС. Засідання кожної Ради асоціації проводяться на рівні міністрів щонайменше один раз на рік, а також тоді, коли цього вимагають обставини. Ради асоціації замінили собою Ради з питань співробітництва між цими країнами та ЄС, що діяли у відповідності до положень Угод про партнерство та співробітництво.

22 травня 2015 року відбувся черговий саміт Східного партнерства. Перед самою зустріччю глав держав та голів урядів в Ризі для більшості експертів було зрозуміло, що не варто покладати на Саміт багато очікувань, особливо в питанні надання перспективи членства країнам-адресатам Східного Партнерства в ЄС. І порівнюючи із попереднім самітом у Ризі, він привернув до себе набагато меншу увагу громадськості. У Брюсселі навіть почали говорити про те що саміт пройде

¹ Росія "шантажувала" Вірменію, щоб вона відмовилася від асоціації з ЄС – *EUObserver* (2016). *Дзеркало Тиждня*. <http://dt.ua/WORLD/virmeniya-vidmovilasya-vid-asociaciyi-z-yes-cherez-strah-povtoriti-dolyu-ukrayini-euobserver-211428_.html> (2018, вересень, 05).

² Янукович порвав з ЄС і не домовився з РФ – огляд зарубіжних ЗМІ (2013). *Ліга.Нет*. <http://news.liga.net/ua/articles/politics/930644-yanukovich_porvav_z_s_ne_domovivsia_z_rf_oglyad_zarub_zhnikh_zm.htm> (2018, вересень, 05).

як «невидимий захід» (non-event)¹. Однак, несподіванкою стала підсумкова декларація Саміту, а точніше сам процес її підготовки та підписання, який показав справжній стан того самого партнерства серед країн проекту.

У ході підготовки і підписання підсумкової декларації саміту, стали помітні принципові відмінності серед країн-адресатів ініціативи. Небажання Азербайджану, Вірменії і Білорусії включати слова про визнання незаконності анексії Кримського півострову Російською Федерацією, а потім підписуватися під ними, стали черговою ознакою браку солідарності між країнами партнерства, різними підходами до трактування міжнародного права та європейських цінностей. Що по суті унеможливує відкриту і активну співпрацю між країнами Партнерства в процесі реалізації спільних проектів².

Таким чином, у ході підготовки до чергового саміту Східного партнерства у 2017 році, ЄС постав перед дилемою майбутньої моделі відносин із країнами-адресатами ініціативи та ЄПС загалом. Так, після прийняття безвізового режиму із Україною, Грузією у 2017 році та Молдовою (2014 рік), цим країнам у рамках Східного партнерства та Європейської політики сусідства, Європейському Союзу більше не буде політичного «більшого (more)», що був основою принципу «більшого за більше (more for more)» в політиці ЄС щодо цих країн. А політичні ризики від виконання інколи болючих для економік ринкових та демократичних реформ, заставляють уряди цих країн досить обережно їх втілювати. Оскільки основні політичні «бонуси» від європейського вектору в рамках ЄПС для них будуть вичерпані, а перспектива членства у ЄС досі відсутня, тому їм буде все важче розігрувати проєвропейську карту на виборах у своїх країнах.

Крім того, щороку Україна, Молдова та Грузія несуть досить великі втрати через ембарго Росії на товари із цих країн та швидке скорочення товарообігу. Як вже зазначалося раніше, у 2013 році після декількох спроб Москви вплинути на Угоду про асоціацію та ПВЗВТ, через участь в переговорах щодо цих документів було рішуче відкинута така можливість. Російська Федерація хотіла щоб підписання цих угод не виключало можливості участі країн у Євразійському Союзі, що перебував на стадії створення у 2014-2015 роках. Тоді ЄС однозначно відкинув таку можливість заставивши вибирати між Угодою про Асоціацію та можливістю участі у Євразійському Союзі, що унеможливило країнам Східного партнерства продовжувати балансувати між ЄС та ЄврАзЕС.

Так, напередодні Брюссельського Саміту Східного партнерства, що відбувся 24 листопада 2017 року Європарламент прийняв багатообіцяючу резолюцію, в якій визначаються чіткі критерії майбутньої співпраці, підкреслюючи, що жодні подальші угоди ЄС не будуть ратифіковані з країною, яка не поважає цінності ЄС та залякує правозахисників та журналістів³.

Зокрема, серед основних новацій в документі депутати рекомендують: створення цільового фонду для України, Грузії та Молдови, який може зосередитись на приватних та державних інвестиціях у соціальну та економічну інфраструктуру; створення моделі «Східне партнерство Плюс» для асоційованих країн, які досягли значного прогресу в реформах, пов'язаних з ЄС, щоб запропонувати їм можливість приєднання до митного союзу, енергетичного союзу, цифрової спілки або навіть Шенгенської зони та скасування тарифів на мобільні роумінгові платежі та розгортання збройної поліцейської місії Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) у Східній Україні.

Весь комплекс таких заходів може, на думку його авторів, створити якісно новий та більш ефективний підхід Європейського Союзу до свого східного сусідства, що слугував би вагомим аргументом сьогоднішньої коаліції на майбутніх виборах до Європарламенту в 2019 році.

Однак, цей документ не був підтриманий Радою ЄС через опір декількох країн Союзу, на чолі із Нідерландами, які після референдуму щодо Угоди про асоціацію з Україною стримують подальше зближення ЄС і України.

¹ Paul, A. (2015). The Eastern Partnership Riga Summit should not be a non-event. *European Policy Centre*. <http://www.epc.eu/pub_details.php?cat_id=4&pub_id=5599> (2018, вересень, 05).

² Нагорняк, І. (2015). Східне Партнерство після Ризького Саміту. *VoxUkraine*. <<https://voxukraine.org/2015/05/26/eastern-partnership-after-riga-summit-ukr/>> (2018, вересень, 05).

³ European Parliament (2017). *European Parliament recommendation of 15 November 2017 to the Council, the Commission and the EEAS on the Eastern Partnership, in the run-up to the November 2017 Summit*. <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P8-TA-2017-0440+0+DOC+PDF+V0//EN>> (2018, вересень, 05).

Результатом Брюссельського Саміту стала Резолюція із досить розмитими твердженнями. В ній було визнано європейські прагнення країн, що підписали Угоду про асоціацію з ЄС, надано перспективи технічної співпраці в інфраструктурі та зв'язку, а також доступ до Європейського Фонду Стратегічних Інвестицій (Європейський план зовнішніх інвестицій). Крім цього, були визначені перспективи розвитку співпраці в гуманітарній сфері та громадським суспільством.

Під час Саміту була схвалена оновлена архітектура багатостороннього співробітництва в рамках СхП. Тематичні платформи (ТП) стали головними інструментами багатостороннього виміру СхП. Вони представляють 4 основні сфери співробітництва країн СхП та ЄС, а саме:

- економічний розвиток та ринкові можливості;
- підвищення інституційної спроможності та належне врядування;
- транспорт, енергетична ефективність, навколишнє середовище та зміни клімату;
- мобільність та міжлюдські контакти.

Головним завданням тематичних платформ стало забезпечення та моніторинг досягнення очікуваних результатів, передбачених документом, якому країни ЄС надали перевагу над ініціативою Європарламенту. Документ «Східне партнерство – 20 досягнень до 2020 року: фокусуючись на головних пріоритетах та реальних результатах»¹, включає в себе чіткі цілі по кожному із потенційних досягнень та нагадує дорожню карту, що була прийнята перед Вільнюським Самітом у 2013 році. Г. Максак все ж відзначає деякі відмінності від попереднього документу. На його думку часові рамки цілей розширені і не пов'язані з дворічними циклами проведення самітів СхП. «У формуванні вказаного документа його розробники засвідчили більшу інклюзивність процесу побудови політики «Східного партнерства». Зокрема, враховано конкретні пропозиції від країн ЄС та країн-партнерів, а також ідеї, які були висловлені у низці неофіційних документів (pop papers) за обраними тематичними спрямуваннями»².

Документ став демонстрацією появи сталих механізмів та процедур в рамках ініціативи та деякої передбачуваності у діях країн-партнерів. Досягнення до 2020 року спроектовані з урахуванням змін у регіоні СхП, розробки та імплементації Глобальної стратегії ЄС у сфері зовнішньої політики та безпеки, ґрунтового перегляду Європейської політики сусідства, а також положень порядків денних асоціації ЄС з Україною, Грузією та Молдовою та пріоритетів партнерства для інших країн-партнерів.

Позитивним стало збільшення ролі громадського суспільства у процесі прийняття рішень. Зокрема, резолюція та рекомендаційний документ Форуму громадянського суспільства "Східного партнерства", були враховані в роботі над Самітом. Однак, і на цій платформі не обійшлося без очевидного конфлікту переконань та лобювання інтересів окремих держав.

Представники громадянського суспільства розробили свої оцінки щодо можливості виконання цих Досягнень до 2020 року. При цьому, оцінюючи документ³, варто зазначити, що він достатньо об'єктивно оцінює можливості України досягнення зазначених цілей. Однак експерти часто враховують поточну ситуацію із виконанням реформ в країні та не враховують середньострокової перспективи їх виконання. Окремі оцінки в документі були не актуальними вже на кінець 2017 року та стосувались технічних питань аніж політичних. В 2019 році очікується виборчий цикл в Україні та ЄС, а саме вибори Президента та Верховної Ради та депутатів Європарламенту. Це означатиме, що досягнення зазначених у документі цілей може відкластися, а подальша перспектива розвитку ініціативи залежить саме від їх прийняття, оскільки після виборів на виконання більшості визначених цілей залишиться трохи більше одного року.

Висновки:

Таким чином, створення ініціативи Східне партнерство стало черговою спробою Європейського Союзу знайти більш ефективну модель забезпечення поширення демократичних

¹ Eastern Partnership – 20 Deliverables for 2020 Focusing on key priorities and tangible results. (2017). *Joint Staff Working Document*. Brussels. 9.6.2017 SWD(2017) 300 final. <https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/swd_2017_300_fl_joint_staff_working_paper_en_v5_p1_940530.pdf> (2018, вересень, 05).

² Максак, Г. (2017). Виміряти "Східне партнерство": як оцінити успішність ініціативи ЄС. *Європейська правда*. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/10/11/7072039/view_print/> (2018, вересень, 05).

³ Україна в координатах Східного Партнерства 2017-2020 рр. (2017). *Експертна оцінка Спільного робочого документу «Східне Партнерство – 20 очікуваних досягнень до 2020 р.: фокусуючись на головних пріоритетах та реальних результатах*. <https://issuu.com/irf_ua/docs/report_ukr> (2018, вересень, 05).

принципів та економічних норм і стандартів на країни сусідства. При цьому принцип «більшого за більше», що був започаткований у 2011 р. відзначався деякими успіхами у країнах, що прагнули інтеграції з ЄС і практично не мав результатів у країнах з авторитарними режимами. Це відобразалось також на відносинах країни Східного партнерства з Росією. Оскільки країни, що прагнули тіснішої інтеграції з ЄС піддавалися значному тиску з боку Російської Федерації, що у випадку України дійшло до прямої воєнної конфронтації.

Пошук компромісу між державами ЄС відобразився і у форматі ініціативи. Включивши в Східне партнерство Азербайджан, Вірменію та Білорусь, які не виявляли чітких євроінтеграційних прагнень, автори Східного партнерства надали членам ЄС, що не підтримують ідею подальшого розширення на схід гарантію, що ініціатива не передбачатиме собою членства в Європейському Союзі.

Як результат для деяких країн (України, Молдови, Грузії), можливостей, запропонованих програмою, – надто мало. А для деяких (Білорусі, Вірменії, Азербайджану), – надто багато. Тому з моменту появи ініціативи, помітно явний поділ на країни, що активно беруть участь в розвитку партнерства і країни, помітно відстають від них в цьому.

Це була також одна з основних причин перегляду ЄПС у 2015р., який запропонував принцип диференціації, що означає співпрацю з країнами партнерами до тієї міри, наскільки вони самі цього забажають.

Натомість така політика може сприяти застою в політичних процесах у сусідстві та встановленню недемократичних практик у країнах, що потребували демократичних реформ. Крім того, вирізняється дефіцит безпекового фактору у Східному партнерстві. Оскільки ініціатива не пропонує нових форматів співробітництва країн-партнерів в рамках Спільної безпекової та оборонної політики ЄС.

Таким чином, ініціатива Східного партнерства має деякі недоліки, однак є також низка переваг. Серед них більша можливість економічної інтеграції, що є предметом зацікавленості країн, що підписали угоди про асоціацію з ЄС та ПВЗВТ. Предметний пошук використання моделі цієї переваги оновленої ЄПС розпочався з пропозиції Європейського Парламенту створення моделі «Східне партнерство Плюс» а потім підтриманого Радою ЄС інструменту «20 досягнень до 2020 р.», що відкриває можливість більш глибокої секторальної інтеграції для країн-партнерів.

References:

1. Charap, S., Colton, T.J. (2017). Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia. *IJSS*, 93. [in English].
2. Council of Europe (2009). *European Security Strategy: A Secure Europe in a Better World*, 23. <<http://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/publications/2009/pdf/europeansecurity-strategysecure-europebetter-world/>> (2018, September, 05). [in English].
3. Council of Europe (2009). *Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit*, Prague, 7 May 2009. <http://collections.internetmemory.org/haeu/20160313172652/http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/107589.pdf> (2018, September, 05). [in English].
4. Rosija "shantazhuvala" Virmeniju, shhob vona vidmovylasja vid asociacii z JeS – EUObserver [Russia blackmailed Armenia to abandon its association with EU – EUObserver]. *Dzerkalo Tyzhnja*. [Mirror of the week]. <http://dt.ua/WORLD/virmeniya-vidmovilasya-vid-asociaciyi-z-yes-cherez-strah-povtoriti-dolyu-ukrayini-euobserver-211428_.html> (2018, September, 05). [in Ukrainian].
5. Eastern Partnership – 20 Deliverables for 2020 Focusing on key priorities and tangible results. (2017). Joint Staff Working Document. Brussels. *EEAS*. 9.6.2017 SWD(2017) 300 final. <https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/swd_2017_300_fl_joint_staff_working_paper_en_v5_p1_940530.pdf> (2018, September, 05). [in English].
6. European Parliament (2017). *European Parliament recommendation of 15 November 2017 to the Council, the Commission and the EEAS on the Eastern Partnership, in the run-up to the November 2017 Summit*. <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P8-TA-2017-0440+0+DOC+PDF+V0//EN>> (2018, September, 05). [in English].
7. Government statement delivered by Chancellor Angela Merkel on the EU's Eastern Partnership Summit to be held on 28/29 November 2013 in Vilnius. *Deutscher Bundestag*. <<https://www.bundestag.de/ContentArchiv/EN/Archiv17/Regierungsrerk1%C3%A4rung/2013-11-18-merkel-oesstl-partnerschaften.html>>(2018, September, 05). [in English].
8. Kaminska, J. (2017). The European Parliament and the Revised European Neighbourhood Policy. *The Revised European Neighbourhood Policy Continuity and Change in EU Foreign Policy*. Palgrave Macmillan, 135-155. [in English].

9. Konstantynov, V. (2005). Regionalizacija na Shid vid JeS. [Regionalization to the East] *Aktualni problemy mizhnarodnyh vidnosyn* [Actual problems of international relations], no. 55 (1), 38-39. [in Ukrainian].
10. Kostanyan, H., Orbie, J. (2013). The EEAS' discretionary power within the Eastern partnership: In search of the highest possible denominator. *Southeast European and Black Sea Studies*, no. 13 (1), 47-65. [in English].
11. Kostanyan, H., Vandecasteele, B. (2013). The Euronest Parliamentary Assembly: The European Parliament as a socializer of its counterparts in the EU's Eastern Neighbourhood?. *College of Europe. EU Diplomacy Papers* 5. <<https://www.coleurope.eu/news/eu-diplomacy-paper-5/2013-euronest-parliamentary-assembly-european-parliament-socializer-its>> (2018, September, 05). [in English].
12. Janukovyh porvav z JeS i ne domovyvsja z RF – ogljad zarubizhnyh ZMI [Yanukovyh broke with the EU and did not agreed with Russia – review of foreign media]. *Liga. Net*. <http://news.liga.net/ua/articles/politics/930644-yanukovich_porvav_z_s_ne_domovyvsya_z_rf_oglyad_zarub_zhnykh_zm.htm> (2018, September, 05). [in Ukrainian].
13. Maksak, G. (2017). Vymirjaty "Shidne partnerstvo": jak ocinyty uspishnist iniciatyvy JeS [Measuring the "Eastern Partnership": How to estimate the success of the EU initiative]. *Jevropejska Pravda*. [European Truth]. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/10/11/7072039/view_print/> (2018, September, 05). [in Ukrainian].
14. Manzhola, V., Shapovalova, O. (2013). Vostochnoe partnerstvo. Ot normatyvnogo k geopolitycheskomu proektu [Eastern Partnership: from normative to geopolitical project]. *COSA*. <<http://cosa-is.com/index.php/global-issues/item/40-2016-06-18-07-30-43>> (2018, September, 05). [in Russian].
15. Nagornjak, I. (2015). Shidne Partnerstvo pislja Ryzkogo Samitu [Eastern Partnership after Riga Summit]. *VoxUkraine*. <<https://voxukraine.org/2015/05/26/eastern-partnership-after-riga-summit-ukr/>> (2018, September, 05). [in Ukrainian].
16. Paul, A. (2015). The Eastern Partnership Riga Summit should not be a non-event. *European Policy Centre*. <http://www.epc.eu/pub_details.php?cat_id=4&pub_id=5599> (2018, September, 05). [in English].
17. Plashhynskij, G. (2010). Vostochnoe partnerstvo v zerkale evropejskoj analytyky [Eastern Partnership in the mirror of European analytics]. *Centr evropejskoj transformacyi* [Center for European Transformation]. <<https://eurobelarus.info/old/images/stories/Plashhynskij1.pdf>> (2018, September, 05). [in Russian].
18. Pop, V. (2009). EU Expanding Its "Sphere of Influence," Russia Says. *EUobserver*. <<https://euobserver.com/foreign/27827>> (2018, September, 05). [in English].
19. Schimmelfennig, F. (2009). Europeanization beyond Europe. *Center for Comparative and International Studies*. <http://www.astrid-online.it/Riforma-de/Studi-e-ri/Archivio-25/Shommelfenning_LivRev-Eur-Gov_3_2009.pdf> (2018, September, 05). [in English].
20. Stoljar, O. (2013). Problemy implementacii programmy Vostochnogo Partnerstva [Problems of the Eastern partnership programme implementation]. *Vostochnoe partnerstvo. Celi-opyt-vyzovy. Analiz processa implementacii v gosudarstvah ohvachennyh programmoj, pod.red. P.Bajora. Krakov*. [Eastern Partnership: assumptions – experiences – challenges: the analysis of the implementation process in the states covered by the programme], 56-77. [in Russian].
21. The European Commission (2008). Eastern partnership: Communication from the European Commission to the European Parliament and the Council. *EEAS*. <http://eeas.europa.eu/eastern/docs/com08_823_en.pdf> (2018, September, 05). [in English].
22. *Ukraina v koordynatah Shidnogo Partnerstva 2017-2020 rr.* [Ukraine in the coordinates of the Eastern Partnership 2017-2020] (2017). *Ekspertna ocinka Spil'nogo robochogo dokumentu «Shidne Partnerstvo – 20 ochikuvanyh dosjagnen do 2020 r.* [Expert review of the Joint Staff Working Document on Eastern Partnership – 20 Deliverables for 2020]. <https://issuu.com/irf_ua/docs/report_ukr> (2018, September, 05). [in Ukrainian].
23. Zagorski, A. (2011). Eastern Partnership from the Russian Perspective. *Internationale Politik und Gesellschaft*, vol. 3, 46. <http://library.fes.de/pdffiles/ipg/2011-3/05_zagorski.pdf> [in English]. (2018, September, 05).

Serhii Horopakha

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

REPUBLIC OF CROATIA IN THE EUROPEAN INTEGRATION PROCESS (1992-2005)

The article analyzes the main stages of the Croatian integration path towards European Union in 1992-2005. In particular, it offers an insight into the features of the Croatia-EU relations during the authoritarian policy of the Croatian President Franjo Tudjman as well as policy instruments of the EU towards the Western Balkans countries such as Regional Approach, Conditionality Strategy and Stabilization and Association Process (1992-1999).

The shows also how the new authorities of Croatia, after parliamentary and presidential elections of 2000, reached a significant progress in rectification of relations with the EU resulted in Stabilization and Association Agreement signing in 2001 and accession talks opening in 2005. Special attention is paid to the specificity of the EU approaches towards the Western Balkans, which moved from the post-conflict stabilization to the European integration.

The conclusions prove the significance on the Stabilization and Association Agreement for the European integration of Croatia and indicate three factors that played an important role in intensification of the Croatian course towards joining the EU.

Keywords: Croatia, the European Union, Stabilization and Association Process, Stabilization and Association Agreement, integration process.

Introduction

On July 1, 2013, the Republic of Croatia officially became the 28th member of the European Union. This event marked the fulfillment of a foreign policy goal, along with joining NATO in 2009, as a major step forward in the country's long-term consolidation process.

Croatia, after the dissolution of the Federal Republic of Yugoslavia, went through a thorny path to gaining full membership in the EU, accompanied by the War of Independence (1991-1995), the restructuring of the model of national economy development on a market basis, the settlement of the territorial dispute with Slovenia and the need for active cooperation with the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY). Against this background, the country carried out a series of measures on internal reform and adaptation of the legislation to the EU law (*acquis communautaire*).

Formally, the Croatia's accession negotiations with the EU started in 2001 with the Stabilization and Association Agreement signing, which created a contractual relationship with this Balkan country based on gradual implementation of a free trade area and reforms designed to achieve the adoption of the EU standards aimed at moving closer to the European Union. The negotiation process continued with the Croatia's application for the EU membership in 2003 and opening membership talks in 2005.

This article aims to analyze peculiarities of relations between Croatia and the European Union in the context of Croatia's aspirations for the European integration in 1992-2005 and looking at the transformation processes in Croatia and the changes in the EU approaches towards the Western Balkans, in particular Croatia, during that historical period.

Specific aspects of relations with the EU in 1992-1999

The crisis phenomena in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY) in the late 80's – early 90's of the 20th century, which comprised all spheres of society's life – ineffectiveness of federal authorities, economic and political crises, lack of full economic relations between federal republics, and public opinion that supported the course for country's independence – established necessary environment for withdrawal of Croatia from the SFRY. Against this backdrop, on June 25, 1991, based on the results of the referendum that was held in May 1991, the Sabor (Parliament) of Croatia proclaimed the independence of the Republic of Croatia¹. At the same time, the dissolution of the SFRY prompted a series of armed conflicts on its territory. During 1991-1995, Croatia fought against the Serbian aggression

¹ Яровий, В.І. (2005). *Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. XX століття*. Підручник для вищих навчальних закладів. Київ: Генеза, 766-769.

(at that time, the Federal Republic of Yugoslavia), as well as for the restoration of its territorial integrity which was achieved only in 1998 when the activities of the United Nations Transitional Administration in Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium (UNTAES) were completed.

Official relations between the European Community (since November 1993 – the European Union (EU) were established on January 15, 1992 and the European integration was set up as the main goal of Croatian foreign policy¹. It should be noted, however, that relations between Croatia and the EU in the following years were almost at a low level and were not marked by active development. The reasons for that, on the one hand, lay in the authoritarian national policy of the President of the Republic of Croatia Franjo Tudjman (1990-1999) and the lack of progress in such areas as democratization, respect for human rights, including the rights of minorities, and the rule of law, otherwise known as the Copenhagen political criteria. On the other hand, there was dissatisfaction by the EU due to the interference of Croatia in the conflict in Bosnia and Herzegovina, and the lack of cooperation with the ICTY. In these circumstances, at the end of the 1990s, Croatia was in fact in international isolation².

On February 26, 1996, the EU adopted the Regional Approach to the countries of South-Eastern Europe, which is considered as the first comprehensive EU strategy concerning this part of Europe. The strategy assumed a number of measures aimed at ensuring the successful implementation of the Dayton Agreement, stabilization of the political and economic situation in the countries of the Western Balkans, and deepening of regional cooperation as one of the main factors for a positive assessment by the countries.

Another important issue of the EU Regional Approach was the rule that obliged the countries to take a number of intergovernmental measures, particularly in regard to free goods and people movement and provision of services, as well as to develop some projects of common interest. Indeed, a lot of ties between the Balkan countries were torn apart and the restoration of previous relations was one main objectives of the EU at that time.

On April 29, 1997, the Council of the EU issued a Conditionality Strategy – the political and economic conditions for the development of relations between the EU and the Western Balkan countries aimed at establishing stable institutions guaranteeing democracy, legal order, respect for human rights and the protection of national minorities, regional cooperation enlargement, as well as market reforms. In turn, the EU committed itself to give the states of the region trade preferences, financial assistance and to establish treaty relations with them³.

A monitoring mechanism was developed, according to which the European Commission every six-month prepared an assessment of how the countries of the South-Eastern Europe (SEE), including Croatia, follow the Regional Approach and the Strategies for Sustained Support. Three of the European Commission reports were not positive for Croatia.

A turning point in the relations of the EU with Croatia and other SEE countries was the launch of a new comprehensive EU policy – the Stabilization and Association Process (SAP) for South-Eastern Europe in 1999, designed to open up the prospect of integration in the EU and create favorable conditions for reforms. The EU pursued the following goals through this process:

- stimulating the establishment of democratic and sustainable institutions;
- ensuring the rule of law;
- support for economic development and growth through financial assistance;
- promoting the democratization of civil society, education and culture;
- development of cooperation in the spheres of national policy and justice, as well as intensification of political dialogue.

These objectives were based on the following approaches. Firstly, the prospect of European integration serves as the most important driving force for mutual development in the region. Secondly,

---

¹ Нагірний, М.З. (2008). *Становлення та розвиток Республіки Хорватія: державно-політичний аспект*. Нововолинськ: Мінотавр, 45-46.

² Горопаха, С.В. (2015). Основні історичні віхи встановлення відносин між Республікою Хорватія та Європейським Союзом. *Розвиток основних напрямів соціогуманітарних наук: проблеми та перспективи: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (14-15 травня 2015 р., м. Дніпродзержинськ)*, 1, 24-25.

³ *Council Conclusions on the Application of Conditionality with a view to developing a Coherent EU-Strategy for the Relations with the Countries in the Region 1997* (The Council of European Union). *European Commission*. <http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-97-129_en.htm?locale=en> (2018, April, 05).

the countries of the Western Balkans should normalize relations between themselves and reach the level of intergovernmental cooperation that exists between the EU members. Thirdly, bilateral relations between individual countries and the EU should take into account the specific aspects of social, economic and political situation in each country¹.

Within the framework of the Stabilization and Association Process, the European Union proposed Croatia and the other four countries in the region to establish treaty relations – the Stabilization and Association Agreement (SAA). According to the SAA the EU establishes contractual relations with each Western Balkan country based on the gradual introduction of a free trade zone and the implementation of the necessary reforms aimed at achieving EU standards. The agreement is of great political importance, since it provides the establishment of several joint bodies for regular political and technical dialogues; among them are the Stabilization and Association Council, the Stabilization and Association Committee and its subcommittees and the Parliamentary Stabilization and Association Committee.

European integration processes in 2000-2005

Parliamentary elections in January 2000 and the election of Stepan Mesić as the President of the Republic of Croatia in February of that year became a turning point in the relations between Croatia and the EU. The new leadership of the country immediately demonstrated its vigour to implement democratic values and principles and made significant progress in resolving key political issues. In particular, it concerned the observance of human rights, including the rights of minorities, the democratization of the media, the full implementation of the Dayton and Erdut agreements, cooperation with the ICTY and improving relations with neighboring countries.

On May 24, 2000, the European Commission adopted the relevant report, which explains the expediency of launching a negotiation process with Croatia on the SAA².

As a result of the European Council meeting in Santa Maria da Feira (Portugal) on June 19-20, 2000, the Presidency Conclusions provided support for democratic and economic reforms in Croatia, and expressed hope for an early start of the negotiations on the Stabilization and Association Agreement. Moreover, the document contained the wording that all the countries of the Western Balkans, including Croatia, are potential candidates for membership in the European Union³. Thus, the outcome of the European Council meeting showed a quick and clear reaction of the EU on the political changes in Croatia, as well as the start of preparations for the negotiations on the SAA.

The Zagreb Summit between the EU and the Western Balkans, which took place on November 24, 2000, not only did confirm the European perspective of Croatia, but also launched the negotiations between Croatia and the EU on the SAA. The launch of CARDS (Community Assistance for Reconstruction, Democratization and Stabilization), a new instrument of financial assistance to the countries of the Western Balkans within the framework of the Stabilization and Association Process, was also an important outcome of the Summit.

In November 2000 Croatia started to use autonomous trade measures granted unilaterally to it as a member state of the Stabilization and Association Process by the European Union.

It took only half a year for the negotiating parties to formulate the main provisions of the SAA between the EU and Croatia and to initial the document on May 14, 2001. The signing of the Agreement, which took place on October 29, 2001, confirmed the status of Croatia as a potential candidate and provided a firm ground for further integration of the country into the EU.

The purpose of the association between the EU and Croatia was the following⁴:

– providing an appropriate basis for political dialogue which will promote the development of close political ties between the parties;

¹ Sela, Y., Shabani, L. (2011). The European Union Politics in Western Balkans. *The Western Balkans Policy Review*, 2(1), 27-28.

² *Report from the Commission on the feasibility of negotiating a Stabilisation and Association Agreement with the Republic of Croatia 2000* (The European Commission). *EU Publications*. <<https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/8d7fa261-1778-4fa9-8d46-4c1052ce7c5c/language-en>> (2018, June, 23).

³ *Santa Maria da Feira European Council – 19 and 20 June 2000, Conclusions of the Presidency 2000* (The European Council). *European Parliament*. <http://www.europarl.europa.eu/summits/fei1_en.htm> (2018, June, 23).

⁴ Grigić, B. Croatia's point of view on the European Perspectives of the Balkans. *Western Balkans*. <http://www.westernbalkans.info/upload/docs/3b_Croatia_Pointof_View_Boris_Grigic.pdf> (2018, June, 29).

- supporting Croatia's efforts to develop its economic and international cooperation, including the approximating the legislation of the Republic of Croatia to the EU legislation;
- supporting the steps of Croatia towards completing the transition to a market economy, promoting harmonious economic relations and the gradual development of a free trade area between the EU and Croatia;
- promoting regional cooperation in all spheres covered by the SAA.

The process of ratification of the Stabilization and Association Agreement was completed later than expected due to the unexpected delays in some countries caused by particular issues of bilateral relations. The SAA came into force on 1 February 2005.

An important aspect in the context of establishing relations between Croatia and the EU was the consensus of all parliamentary parties that membership in the European Union as a national priority. In particular, on December 18, 2002, the Croatian Sabor adopted the Resolution on the accession of the Republic of Croatia to the European Union according to which all political parties in the parliament defined the accession of Croatia to the EU as a strategic national target and addressed to the government of the country to apply for EU membership¹.

On June 21, 2003 the heads of states and governments of the European Union had a meeting with the leaders of the Western Balkans in Thessaloniki (Greece), which resulted in the adoption of the Thessaloniki Declaration. In this document the EU unequivocally confirmed the European perspective of the Western Balkans, including Croatia, and stated that the future of the countries of the specified region is considered as a part of the European Union, provided that the Copenhagen criteria are fulfilled². Such a signal from European political leaders aimed at countries seeking the EU membership is considered as crucial for further steps towards investing in long-term peace, regional security, stability, democracy and economic development in the region of Western Balkans.

The results of the Summit in Thessaloniki also became a turning point in approaches of the European Union to the Western Balkans, which moved from the post-conflict stabilization (security) to the European integration (enlargement). The Thessaloniki Declaration also paved the way for a wide range of certain measures and initiatives aimed at the integration of Croatia as a Western Balkan country into the EU.

On March 22, 2004, the EU began to apply the European Partnership as an important instrument of the Stabilization and Association Process to formulate the principles, priorities and provisions of the agreement between the EU and the Western Balkan countries, as well as to accelerate the accomplishment of the criteria within the implementation of the Stabilization and Association Agreement³. Among the above criteria the following should be mentioned:

- strengthening democratic institutions, raising standards for the protection of national minorities and human rights through the development and strengthening of the rule of law;
- achievement of the standards required for launching a progressive and effective free trade area between the parties;
- economic development and prosperity growth in order to change the economic system from transition economy to market economy;
- intensification of cooperation in the spheres of justice and internal affairs;
- participation and strengthening of regional cooperation.

These criteria were set for each country in the Western Balkans in order to promote stability in the region and help countries to approach to the European Union standards by changing the legislative framework in accordance with the *acquis communautaire*.

Within the framework of the implementation of its main foreign policy course, Croatia submitted an application for the EU membership on February 21, 2003. Less than two months later, namely on April 14, 2003, the Council of the European Union requested the European Commission to prepare a conclusion (avis) regarding this application.

¹ Vukandin, S. Evo kako smo putovali u EU. *Tportal.hr*. <<http://m.tportal.hr/270547/Evo-kako-smo-putovali-u-EU.html>> (2018, June, 29).

² Prifti, E. (ed.). (2013). The European future of the Western Balkans: Thessaloniki@10 (2003-2013). *The European Union Institute for Security Studies*, 13-14. <https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Thessalonikiat10_01.pdf> (2018, July, 06).

³ Sela, Y., Shabani, L. (2011). The European Union Politics in Western Balkans. *The Western Balkans Policy Review*, 2(1), 32.

In accordance with the established procedure for reaching a conclusion, on July 10, 2003, the European Commission sent a questionnaire to Croatia which included more than 4500 questions on various spheres of functioning of the state, its institutions, economy etc. Within the deadline of 9 October 2003, Croatia provided the European Commission with the answers to the questionnaire, which outlined the situation in the country at that time. Besides, Croatia replied to additional 184 questions submitted by the European Commission in December 2003 and January 2004.

Based on the responses to the questionnaire on April 20, 2004, the European Commission published its Conclusion on application of Croatia for the EU membership stating that Croatia is a functioning democracy with stable institutions that guarantee the rule of law, as well as the absence of any serious problems in the country related to respect for basic human rights¹. The Commission also mentioned the improvements in Croatian cooperation with the ICTY during the last period. However, there was made a decision that Croatia needed to make more efforts in the sphere of respect for minority rights, return of refugees, judicial reform, regional cooperation and the fight against corruption. In addition, Croatia needed to continue its comprehensive cooperation with the ICTY in the context of the transfer of people suspected of committing war crimes to the Hague.

An important paragraph of the European Commission Conclusion is that Croatia was considered as an active market economy capable to cope with competitive pressure and market forces within the European Union in the medium term, subject to the continued implementation of the reform agenda.

In light of these findings, the European Commission recommended the European Council to decide on the opening of negotiations on the accession of Croatia to the European Union².

Taking into account the Conclusion of the European Commission, on June 17 and 18, 2004, the European Council decided to grant Croatia the status of a candidate country for the accession to the EU as well as to call a bilateral intergovernmental conference in early 2005 with a view to launch the negotiation process on the accession of Croatia to the EU.

In the framework of the implementation of the European Partnership, on September 13, 2004, the EU Council adopted a decision on the principles, priorities and conditions of the European Partnership with Croatia, which defined short- and medium-term priorities aimed at supporting the efforts of the country towards the European integration processes. The European Partnership also provided the provision of financial assistance to Croatia³.

It should be noted that the document reflected the situation in Croatia at that time and was prepared in accordance with its needs, and also served as a kind of checklist to assess the progress of reforms in the country. Relevant measures on the implementation of the priorities of the European Partnership with Croatia were incorporated into the national programs for the integration of the Republic of Croatia into the EU for 2004-2005.

On October 6, 2004, the European Commission published the Pre-accession Strategy for Croatia⁴, the main elements of which were the following:

- preparation by the European Commission of regular annual reports on progress made by Croatia in the process of EU accession since 2005;
- launching three pre-accession financial instruments for Croatia: PHARE (institution-building and economic and social cohesion), ISPA (environment and transport) and SAPARD (rural development).
- establishment of the Stabilization and Association Council, the Stabilization and Association Committee and its subcommittees to monitor the implementation of the Stabilization and Association Agreement;
- adoption of the framework agreement, which provides Croatia with access to the EU programs.

¹ Negotiation Process. *The Ministry of Foreign and European Affairs of the Republic of Croatia*. <<http://www.mvep.hr/en/croatia-and-the-european-union/negotiation-process/>> (2018, July, 25).

² *Communication from the Commission – Opinion on Croatia's Application for Membership of the European Union 2004* (The European Commission). *EUR-lex*. <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52004DC0257>> (2018, July, 25)

³ *Council Decision of 13 September 2004 on the principles, priorities and conditions contained in the European Partnership with Croatia* (The Council of the European Union). *EUR-lex*. <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32004D0648>> (2018, July, 25).

⁴ *Croatia on the Road to the European Union*. Second edition. *Ministry of Foreign Affairs and European Integration of the Republic of Croatia*. <http://www.mvep.hr/files/file/publikacije/Croatia_on_the_Road_to_the_EU.pdf> (2018, July, 25).

As a result of the European Council meeting held on December 16-17, 2004, there was made a decision to establish the date of commencement of negotiations on March 17, 2005, subject to comprehensive cooperation with the ICTY. At the same time, it should be noted that Croatia failed to demonstrate the proper level of the interaction with the ICTY. First of all, it concerned Croatian General Ante Gotovina, who hid from the Hague Prosecutors. Thus, on March 16, 2005, the Council of the EU decided to postpone the official opening date of the negotiations. At the same time, the framework of the commencement of negotiations for Croatia was approved without specifying the date.

Against this background, the Croatian government had taken into account the criticism of the ICTY and adopted the necessary action plan for comprehensive cooperation with the Hague International Tribunal, the results of which were positively assessed by the ICTY. Thus, taking into consideration the report of the Chief Prosecutor of the ICTY on the proper level of cooperation between Croatia and the International Tribunal, on October 3, 2005, the Council of the EU decided to start the same day the negotiations on the accession of Croatia to the European Union¹. Consequently, Croatia entered a new phase in its European integration course.

There should be mentioned separately the financial assistance to Croatia from the European Union in the period of 1991-2004. In particular, in 1991-2000, Croatia received from the EU EUR 381.6 million, including via the European Commission Humanitarian Office (ECHO), which were mainly aimed at humanitarian purposes. As a member of the European Union program CARDS (national component) Croatia received EUR 260 million over the period 2001-2004².

Conclusions

Summarizing the above mentioned it should be noted that the conclusion of the Stabilization and Association Agreement can be considered as one of the key milestones of the Croatian European integration path. The provisions of this document laid down the legal basis for the relations between Croatia and the European Union throughout the negotiation period until the date of the entry into force of the EU membership for the Republic of Croatia on July 1, 2013.

In this context, it should also be noted that the SAA provided the basis for political dialogue and expansion of regional cooperation, and also contributed to the deepening of trade and economic relations between Croatia and the EU. The institutional frameworks of the Agreement provided mechanisms for the implementation, management and monitoring of all areas of relations.

The following factors played an important role in the intensification of Croatian course on European integration: firstly, the consensus of all parliamentary parties that membership in the European Union is a national priority. Secondly, the policy of the European Union, aimed at assisting to stabilize the situation in the region of the Western Balkans in the 90's of the twentieth century. Thirdly, stimulating bilateral cooperation in the format of the EU – Croatia, as well as multilateral cooperation in the regional dimension by the European Union, and, finally, involving the countries of South-Eastern Europe in the European integration processes.

References:

1. *Communication from the Commission – Opinion on Croatia's Application for Membership of the European Union 2004* (The European Commission). *EUR-lex*. <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52004DC0257>> (2018, July, 25). [in English].
2. *Council Decision of 13 September 2004 on the principles, priorities and conditions contained in the European Partnership with Croatia* (The Council of the European Union). *EUR-lex*. <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32004D0648>> (2018, July, 25). [in English].
3. *Council Conclusions on the Application of Conditionality with a view to developing a Coherent EU-Strategy for the Relations with the Countries in the Region 1997* (The Council of European Union). *European Commission*. <http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-97-129_en.htm?locale=en> (2018, April, 05). [in English].
4. Croatia on the Road to the European Union. Second edition. *Ministry of Foreign Affairs and European Integration of the Republic of Croatia*. <http://www.mvep.hr/files/file/publikacije/Croatia_on_the_Road_to_the_EU.pdf> (2018, July, 25). [in English].

¹ Negotiation Process. *The Ministry of Foreign and European Affairs of the Republic of Croatia*. <<http://www.mvep.hr/en/croatia-and-the-european-union/negotiation-process/>> (2018, August, 10).

² European funds for Croatian projects. A Handbook on Financial Cooperation and European Union Supported Programmes in Croatia. (2009). *Central Office for Development Strategy and Coordination of EU Funds*. <http://www.safu.hr/datastore/filestore/10/European_Funds_for_Croatian_Projects.pdf> (2018, August, 29).

5. European funds for Croatian projects. A Handbook on Financial Cooperation and European Union Supported Programmes in Croatia. (2009). *Central Office for Development Strategy and Coordination of EU Funds*. <http://www.safu.hr/datastore/filestore/10/European_Funds_for_Croatian_Projects.pdf> (2018, August, 29). [in English].
6. Grigić, B. Croatia's point of view on the European Perspectives of the Balkans. *Western Balkans*. <http://www.westernbalkans.info/upload/docs/3b_Croatia_Pointof_View_Boris_Grigic.pdf> (2018, June, 29). [in English].
7. Horopakha S.V. (2015). *Osnovni istorychni vikhy vstanovlennia vidnosyn mizh Respublikoiu Khorvatiia ta Yevropeiskym Soiuzom*. [The main historical milestones of the establishment of relations between the Republic of Croatia and the European Union]. *Rozvytok osnovnykh napriamiv sotsiohumanitarnykh nauk: problemy ta perspektyvy: materialy II Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii (14-15 travnia 2015 r., m. Dniprodzerzhynsk)*. [Development of the main directions of social and humanitarian sciences: problems and perspectives: Materials of the II All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Dniprodzerzhynsk, May 14-15, 2015)], 1. 24-25. [in Ukrainian].
8. Nahirnyi, M.Z. (2008). *Stanovlennia ta rozvytok Respubliky Khorvatiia: derzhavno-politychnyi aspekt* [Formation and development of the Republic of Croatia: the state-political aspect]. Novovolynsk: Minotavr. [in Ukrainian].
9. Negotiation Process. *The Ministry of Foreign and European Affairs of the Republic of Croatia*. <<http://www.mvep.hr/en/croatia-and-the-european-union/negotiation-process/>> (2018, July, 25). [in English].
10. Prifti, E. (Ed.). (2013). The European future of the Western Balkans: Thessaloniki@10 (2003-2013). *The European Union Institute for Security Studies*, 13-14. <https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Thessalonikiat10_01.pdf> (2018, July, 06). [in English].
11. *Report from the Commission on the feasibility of negotiating a Stabilisation and Association Agreement with the Republic of Croatia 2000* (The European Commission). *EU Publications*. <<https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/8d7fa261-1778-4fa9-8d46-4c1052ce7c5c/language-en>> (2018, June, 23). [in English].
12. *Santa Maria da Feira European Council – 19 and 20 June 2000, Conclusions of the Presidency 2000* (The European Council). *European Parliament*. <http://www.europarl.europa.eu/summits/fei1_en.htm> (2018, June, 23). [in English].
13. Sela, Y., Shabani, L. (2011). The European Union Politics in Western Balkans. *The Western Balkans Policy Review*, 2(1), 27-28. [in English].
14. Vukandin S. Evo kako smo putovali u EU. *Tportal.hr*. <<http://m.tportal.hr/270547/Evo-kako-smo-putovali-u-EU.html>> (2018, June, 29). [in Croatian].
15. Yarovy, V.I. (2005). Novitnia istoriia Tsentralnoevropeiskykh ta Balkanskykh krain XX stolittia. [Contemporary history of the Central European and Balkan countries. XX century] *Pidruchnyk dlia vyshchykh navchalnykh zakladiv* [Textbook for higher educational institutions]. Kyiv: Heneza. [in Ukrainian].

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Наталя Крестовська, д. ю. н.

Міжнародний гуманітарний університет, Україна

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ ДИТИНИ: МОРАЛЬНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Natalia Krestovska, ScD in Law

International Humanitarian University, Ukraine

HUMAN DIGNITY OF THE CHILD: LEGAL AND MORAL ASPECTS

The phenomenon of human dignity is a creation and legacy of legal culture, in other words, it is not a fact of nature. The human dignity of the child means the acceptance and affiliation of every child to the human race due to the simple fact of the birth of a child as equal, and worthy staying in the status of a person, and the one possessing rights and moral imperatives of a person. Another thing is that the human dignity of the child as a legal and moral phenomenon occurred historically only when the child was recognized by society as a bearer of human rights. Recognizing a child as a bearer of human dignity should not overshadow the fact that unlike adults, children are a vulnerable category of protected people and therefore need a special careful attitude and proper protection.

The human dignity of the child as a human right is institutionalized by international conventions, national legislation and practice of judicial protection at the national and supranational levels.

Understanding the human dignity of the child, and, therefore, the types of attacks on it, and ways to counteract these attacks, differ significantly in different legal orders. Corporal punishment, false allegations of crime, intimidation are regarded as an attack on human dignity of the European children; and for the African children, the main threats are injury due to initiation or other traditional practices, early marriages and illiteracy due to lack of access to education.

Understanding human dignity, not only as a human right, but also as a universal human property, that is inherent not only to adults but also to children, must find its embodiment in national legislation, and most importantly – in the practice of states and all institutions and persons called to take care of children (school, parents, etc.).

Keywords: human dignity, rights of the child, encroachment on the dignity of the child, child-friendly justice.

Актуальність теми. Людська гідність – одне з найскладніших для визначення понять, що має правовий та етичний вимір, при тому що цими аспектами воно повністю не вичерпується. Усталеним є розуміння людської гідності як визнання самоцінності людини. Разом з тим, і правова наука, і етика наполягають не тільки на цінності людини «для себе», але й на суспільному визнанні цінності людини, що залежить від рівня соціалізації та поведінки останньої. У зв'язку з цим нерідкими є спроби підмінити поняття цінності людини цінністю особистості (а нею, зрозуміло, є не кожна людина). І саме тут виникає проблема визнання дитини як носія людської гідності, адже особистість дитини сприймається суспільством як, скоріше, потенційна ніж актуальна властивість.

Стан наукової розробки проблеми. Аналіз категорії «людська гідність» здійснюють як правознавці, так і філософи. Серед вітчизняних дослідників перш за все слід назвати О.В. Гришук, яка формулює поняття гідності, базуючись на юридичній концепції прав людини. На її думку, людська гідність – це самоцінність та суспільна значимість людини як біосоціодуховної істоти, яка

визначається існуючими суспільними відносинами, не залежить від конкретної людини і має бути рівною для всіх людей, в тому числі – дітей¹. Але, як слушно зауважують Х. Бауманн та Б. Блайх (H. Baumann, B. Bleisch), концепція людської гідності поки що стоїть за межами філософських дискусій про етику дитинства, а діти як група в основному не враховуються в поточному дискурсі про людську гідність².

Підходи до розуміння людської гідності не є однозначними, зважаючи на методологічну ситуацію у правознавстві. Зокрема, В. Богорке Монсалве та Х. Роман Агірре (Bohórquez Monsalve, Aguirre Román) констатують три рівні суперечностей у сучасному розумінні цього поняття гідності. Різниця позитивістського та юснатуралістського підходів до визначення цього поняття зумовлює суперечку про те, чи є людська гідність іманентною властивістю людини, і відтак підґрунтям усіх прав людини, чи, навпаки, це юридична фікція, покликана до «виправдання» прав людини. Своєю чергою це викликає питання про рівень абстракції цього поняття – чи гідність є кінцевою метою в душі Кантової антропології чи це є певне суб'єктивне право, яке потребує власного «простору» для реалізації. І, нарешті, чи є це поняття індивідуальним або універсальним? Чи можливо говорити про відмінності в його розумінні, а відтак і захисту у межах різних культур або різних індивідуальних характеристик людини (стать, вік, походження)? Констатуючи неможливість надання остаточної відповіді на ці питання, вони стверджують вирішальну роль суду у формалізації поняття «людська гідність»³.

Вище цитовані Х. Бауманн та Б. Блайх пов'язують поняття людської гідності зі здатністю людини до активних дій та визначення перспективи свого життя, якою на їх думку, володіє й дитина, хоча прояви цієї активності у дитини є специфічними⁴. Інакше кажучи, вони, скоріше, схильні визнати людську гідність як ознаку особистості, а не людськості, не належності до людського роду, і в цьому плані ставлять дитину в один ряд з особами з неповною дієздатністю, при тому не відмовляючи їй останнім у володінні гідністю.

Те, що діти та дитинство є цінностями сучасного суспільства, не викликає жодних заперечень у всіх правознавців та суспільствознавців, і навіть у пересічних громадян. Не можна не погодитись з висновком Н.М. Опольської, що саме людська гідність дитини є однією з визначальних концепцій, що лежать в основі захисту прав дитини⁵. Але чи володіє конкретна дитина гідністю як така, як особа, яка ще не отримала суспільного визнання або оцінки своєї поведінки через свій малий вік? Чи є гідність властивістю новонародженої дитини? Чи потребує вона відтоді визнання та поваги? І, нарешті, чи є перспективи у судовому захисті людської гідності дитини, адже з суто позитивістських позицій гідність є самостійним об'єктом судового захисту поряд з честю та діловою репутацією і, тому проблема людської гідності постає тільки тоді, коли наявні зазіхання або посягання на неї.

Виклад основного матеріалу. Автор статті виходить з положення, що феномен людської гідності є витвором та надбанням правової культури, інакше кажучи, він не носить природного характеру, і, як справедливо зауважує О.В. Гришук, є постійно змінюваним суспільним явищем⁶. Утім цивілізованим людством гідність має сприйматися як моральна аксіома, як невід'ємна невідчужувана властивість кожної людини, що не залежить як від її віку та інших індивідуалізуючих ознак, так і від минулої або актуальної поведінки.

Людська гідність нерідко розглядається як виток усіх прав людини, як те, що вирізняє людину серед інших явищ оточуючого нас світу. В цьому плані зміст цього поняття є близьким до поняття «людяність», яке П.М. Рабінович визначає як біологічні, психічні, соціальні властивості людини, що відрізняють її від усіх інших живих істот⁷. Відмітне й визначення Р.О. Стефанчуком гідності

¹ Гришук, О.В. (2007). *Людська гідність у праві: філософські проблеми*. Львів: ЛДУВС, 376.

² Baumann, H., Bleisch, B. (2015). *Respecting children and children's dignity. The Nature of Children's Well-Being*. Dordrecht: Springer Netherlands, 141.

³ Bohórquez Monsalve, V., Aguirre Román, J. (2009). Tensions of human dignity: conceptualization and application to international human rights law. *Rev. int. derechos human, Vol.6, no.11*. São Paulo Dec. <<http://dx.doi.org/10.1590/S1806-64452009000200003>> (2018, квітень, 24).

⁴ Baumann, H., Bleisch, B. (2015). *Respecting children and children's dignity. The Nature of Children's Well-Being*. Dordrecht: Springer Netherlands, 153-154.

⁵ Опольська, Н.М. (2011). Право дитини на людську гідність. *Підприємництво, господарство і право*, 5, 12.

⁶ Гришук, О.В. (2007). *Людська гідність у праві: філософські проблеми*. Львів: ЛДУВС, 374.

⁷ Рабінович, П.М. (2011). Людяність як об'єкт правового захисту (до 65-річчя завершення Нюрнберзького процесу). *Бюлетень Міністерства юстиції України*, 10, 52.

людини як особистого немайнового блага, яке полягає у визнанні цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної істоти¹. Ця властивість визнається саме за людиною, а не за особистістю, і в цьому плані дитина, навіть новонароджена, є носієм людської гідності просто за фактом перебування у статусі людини. Тому важко погодитись з Н.М. Опольською, яка пропонує все-таки поєднати поняття гідності людини та гідності особистості у такому визначенні людської гідності дитини: «поєднання вроджених людських якостей дитини як біосоціальної істоти, що притаманні кожній людині від народження, та особистих якостей дитини, які формуються у процесі розвитку»². Тоді залишається «за кадром» з'ясування, які саме особисті якості дитини і на якій стадії її розвитку надають їй властивість носія людської гідності. І чи не стане недостатній розвиток особистих якостей дитини приводом для відмови їй у повазі до її гідності?

На нашу думку, виходячи з загального розуміння людської гідності та зі змісту міжнародно-правових та національних правових актів людська гідність має визнаватися властивістю кожної дитини. Людська гідність дитини з правової точки зору означає прийняття та належність кожної дитини до роду людського за простим фактом народження як рівної, достойної перебування у статусі людини і такої, що володіє правами та моральними імперативами людини. Інша річ, що людська гідність дитини як правовий та моральний феномен історично виникає лише тоді, коли дитина визнається суспільством як носій прав людини. Визнання дитини носієм людської гідності не повинно затьмарювати той факт, що на відміну від дорослих, діти є уразливою категорією захищених правом осіб і тому потребують особливого турботливого ставлення й підвищеного захисту³.

Людська гідність в суто позитивно-правовому плані має розглядатись як суб'єктивне право і саме в такому сенсі відображена у нормативних джерелах національного та міжнародного права. Позитивація людської гідності дитини, як правило, здійснюється через заборону посягання на гідність дитини. Так, конституція дитячих прав – Конвенція про права дитини⁴ – згадує про людську гідність дитини в контексті захисту дитини від незаконних посягань на її права (ст. 16, 23, 28, 37, 39, 40). По-перше, жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність (ст. 16). По-друге, наголошується на забезпеченні гідності усіх без винятку дітей, в тому числі – дітей з вадами розвитку (ст. 23). По-третє, шкільна дисципліна має бути забезпечена методами, що ґрунтуються на повазі до людської гідності дитини (ст. 28). По-четверте, ст. 37 та ст. 40, присвячені відправі правосуддя щодо неповнолітніх, забороняє катування та іншим жорстокі, нелюдські або принижуючі гідність види поведження чи покарання, довічне ув'язнення та смертну кару, ув'язуючи гуманне ставлення до кожної позбавленої волі дитини та повагу до гідності її особи з особливим потребами дитини. Держава має визнати право кожної дитини-правопорушника на таке поведження, що сприяє розвитку у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві. Ст. 39 покладає позитивний обов'язок на державу щодо сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка стала жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведження, покарання чи збройних конфліктів.

Отже, повага до людської гідності дитини червоною ниткою проходить через усю Конвенцію про права дитини, причому особлива увага приділена забезпеченню цього права дитини у контакті з законом, в тому числі – дитини у конфлікті з законом. На це зроблено акцент і в «Зауваженнях загального порядку» № 10 від 27 квітня 2007 року Комітету з прав дитини (п. 13)⁵. «Керівні

¹ Стефанчук, Р.О. (2007). *Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту)*: монографія. Київ: КНТ, 406.

² Опольська, Н.М. (2011). Право дитини на людську гідність. *Підприємництво, господарство і право*, 5, 13.

³ Bohórquez Monsalve, V., Aguirre Román, J. (2009). Tensions of human dignity: conceptualization and application to international human rights law. *Rev. int. derechos human*, Vol.6, no.11. São Paulo Dec. <<http://dx.doi.org/10.1590/S1806-64452009000200003>> (2018, квітень, 24).

⁴ Конвенція про права дитини: Ухвалена ГА ООН від 20 листопада 1989 р. Набула чинності для України 27 вересня 1991 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_021> (2018, червень, 15).

⁵ Права дітей в рамках отправления правосудия в отношении несовершеннолетних: Замечание общего порядка № 10 25 апреля 2007 г.: (2007) CRC/C/GC/10. <https://www.unicef.org/ceecis/CRC.C.GC.10_ru.pdf> (2018, квітень, 03).

принципи щодо юстиції, дружньої до дитини», затверджені Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р., сутність принципу поваги до гідності дитини визначають таким чином: з дітьми в системі юстиції мають поводитися з турботою, співчуттям, чесно та з повагою впродовж будь-якої процедури або справи, зі спеціальною увагою до їх особистої ситуації, благополуччя та специфічних потреб та з повагою до їхньої фізичної та психічної цілісності (п. С-1)¹. Належне поводження має надаватися дітям незалежно від причини, через яку вони увійшли в контакт з юридичними та неюридичними процедурами або іншим втручанням та безвідносно їхнього правового статусу та дієздатності у будь-якій процедурі або справі.

Визнання специфіки захисту гідності дитини простежується у «Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини», за якою думка неповнолітньої особи враховується як визначальний чинник, важливість якого збільшується пропорційно віку та ступеню зрілості цієї особи, а у разі нездатності дитини давати свою згоду на втручання, таке втручання може здійснюватися тільки із дозволу її представника або органу влади, або особи, або закладу, визначеного законом (частина 2 статті 6)².

Гідність дитини, як і будь-якої людини, захищено статтею 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод³ (далі – ЄКПЛ). Низка рішень Європейського суду з прав людини містить розуміння гідності дитини та відповідного обов'язку як держави, так і приватних суб'єктів поважати цю людську властивість дитини. Зокрема, це означає:

- заборону катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність поводження або покарання з боку держави. Так, у справах «Stoica v. Romania» (2008), «Sığırhun Öner v. Turkey» (2010), «Darraj v. France» (2010) встановлено порушення статті 3 ЄКПЛ офіцерами поліції, а саме – побиття та принижуюче поводження з неповнолітніми затриманими⁴. У справі «S.F. and others v. Bulgaria» (2016) суд встановив, що принижуючим гідність дітей незаконних мігрантів у віці 16, 11 та півтора року є поміщення та тримання їх під вартою у вологій камері з антисанітарними умовами, а також позбавлення їх харчування та напоями протягом перших 24 годин їх перебування під вартою. Навіть дитячу пляшку та молоко найменшої дитини було вилучено після їх прибуття до установи і їх віддали матері лише через 19 годин⁵;

- заборону тілесних покарань дитини як дисциплінарного методу. Ключовою тут стала справа «Tyger v. the United Kingdom» (1978). Суд визначив, що покарання учня різками не завдало йому тілесних ушкоджень, але стало посяганням на його людську гідність. Утім, ще двічі ЄСПЛ звертав увагу Великої Британії на неприпустимість існування у законодавстві тілесних покарань для школярів (справи «Campbell-Cosans v. the United Kingdom» (1983), «Costello-Roberts v. the United Kingdom» (1993). Тілесні покарання у державних школах Великої Британії було скасовано 1987 року, у приватних школах Англії та Уельсу – 1999 року, у Шотландії – 2000 року, в Північній Ірландії – лише 2003 року⁶.

- заборону погроз та залякування в якості психологічного дисциплінарного впливу. Тут варто відмітити рішення у справі «V.K. v. Russia» (2017), яким визнано порушення статті 3 ЄКПЛ щодо чотирирічної дитини з боку вихователів дитячого садку. Останні закривали дитину у темній кімнаті в якості покарання та погрожували, що там її з'їдять щури (події відбувались 2005 р. у м.Санкт-

¹ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей: Прийняті КМРС 17 листопада 2010 року. *Офіційний сайт Ради Європи*. <<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804c2188>> (2018, квітень, 03).

² Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину, Ов'єдо, 4 квітня 1997 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_334> (2018, квітень, 03).

³ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17 липня 1997 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004> (2018, квітень, 03).

⁴ ECHR Cases Concerning Children Rights. <<https://ru.scribd.com/document/358099248/ECHR-Cases-Concerning-Children-Rights>> (2018, квітень, 03).

⁵ *Case of S.F. and others v. Bulgaria* (Application no. 8138/16) Judgment. Strasbourg, 7 December 2017. <<http://statewatch.org/news/2017/dec/bg-echr-sf-others-judgment-12-17.pdf>> (2018, квітень, 03)

⁶ Михайличенко, Ю.В. (2012). О влиянии некоторых решений Европейского суда по правам человека на британское законодательство в области защиты прав детей. *Политика, государство и право*, 10. <<http://politika.snauka.ru/2012/10/514>> (2018, квітень, 03).

Петербургу). Суд визнав, що держава несе пряму відповідальність за нелюдське та принижуюче гідність поводження з дитиною¹. Тут важливим є визнання дуже маленької дитини носієм гідності та визнання неприпустимості приниження її гідності;

• заборону тілесних покарань дитини як методу домашнього виховання. 1998 року ЄСПЛ виніс принципово нове рішення у справі «A. v. the United Kingdom» щодо тілесного покарання дитини у сім'ї. Вітчима, який вдарив дитину палкою, було виправдано національним судом з огляду на те, що англійське право допускало застосування «розумного покарання». ЄСПЛ визнав, що діти та інші вразливі особи мають право на особливий захист, який має виражатися у формі ефективного попередження насильства та жорстокого поводження².

Натомість набагато менше приділено уваги цій основоположній властивості у національному законодавстві. Так, Закон України «Про охорону дитинства» згадує про гідність дитини тільки при визначенні поняття «дитина, яка потребує додаткового захисту» (ст. 1) та в контексті обов'язків батьків (ст. 12). Закон України «Про освіту» захищає право учня на свободу від будь-яких форм експлуатації, фізичного та психічного насильства, від дій педагогічних, інших працівників, які порушують права або принижують їх честь і гідність (ст. 51). В цьому плані законодавство слідує розумінню гідності крізь призму конституційної заборони поганого поводження з людиною, між, як слушно зауважує Е.В. Шишкіна, людська гідність є більш широким за своїм змістом правовим феноменом, вона є висхідним положенням для норм, що гарантують природні права людини³.

Чи існує національна судова практика щодо захисту людської гідності дитини? Існує, хоча й не дуже поширена. Як приклад можна навести рішення Маловисківського районного суду Кіровоградської області від 11 квітня 2008 р. Школярка була прилюдно звинувачена батьками іншої школярки у крадіжці мобільного телефону, чого насправді не було. Суд зобов'язав публічно спростувати поширену інформацію, вибачитися перед дівчинкою та сплатити моральну шкоду⁴. Деражнянський районний суд Хмельницької області 18 вересня 2012 р. виніс рішення щодо захисту честі на гідності дитини, яку насварила з нецензурною лайкою сусідка⁵. Ініціаторами захисту честі та гідності дитини, зрозуміло, були батьки.

Утім, очевидно, що правовий механізм захисту людської гідності дитини, тим більше судовий захист, не є унікальним. Набагато більше сподівань, як уявляється, варто покладати на правопросвітницьку роботу, що є до того ж одним із зобов'язань України щодо виконання Конвенції про права дитини.

Людська гідність дитини визнається об'єктом захисту і в інших, поза Європою, правових системах. У міжамериканській системі захисту прав людини положення щодо прав дитини, як уважається, є фрагментарними. Так, Американська Конвенція про захист прав людини лише в загальній формі проголошує, що кожна неповнолітня дитина має право на заходи захисту, необхідні з урахуванням її статусу неповнолітнього, з боку її сім'ї, суспільства і держави (ст. 19)⁶. Тому інститут захисту прав дитини, й зокрема, захисту гідності дитини розвивається по перевазі завдяки судовій практиці Міжамериканського суду з прав людини (далі – МСПЛ)⁷. В уже цитованій праці В. Богорке Монсалве та Х. Роман Агірре наведено приклад рішення МСПЛ у справі «Street Children» (Villagran Morales et al) vs. Guatemala» (1999). Під час судового розгляду було виявлено, що неповнолітніх жертв були поміщено до багажника автомобіля. МСПЛ зауважив, що навіть

¹ *Case of V.K. v. Russia* (Application no. 68059/13) March 2017 // Case-law of the European Court of Human Rights : Information Note 205. 2017, March. <https://www.echr.coe.int/Documents/CLIN_2017_03_205_ENG.pdf> (2018, квітень, 03).

² Шевченко-Бітенська, О.В. (2015). *Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства*: дис. канд. юрид. наук: 12.0011. Одеса, 73.

³ Шишкіна, Е.В. (2014). Людська гідність у контексті конституційного судочинства. *Вісник Конституційного Суду України*, 1, 108.

⁴ *Рішення у справі № 2-156/2008 2008* (Маловисківський районний суд Кіровоградської області). <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1843816>> (2018, червень, 13).

⁵ *Рішення у справі № 2/2205/440/12 2012* (Деражнянський районний суд Хмельницької області). <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27686663>> (2018, червень, 13).

⁶ Американская конвенция о правах человека. Университет Миннесоты. *Библиотека по правам человека*. <<http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Rzoas3con.html>> (2018, квітень, 03).

⁷ Кабанов, В.Л. (2015). Категории прав детей в трактовке Межамериканского суда по правам человека. *Вопросы экономики и права*, 7, 17.

за відсутності жорстокого поводження таку дію має бути однозначно визнано посяганням на людську гідність¹. На думку МСПЛ, зміст поняття «гідність» не однаковий для кожного, і якщо її носії належать до вразливої групи (крім дітей, це, як мінімум, жінки та корінні народи), держава зобов'язана дати посилений захист їх людській гідності.

Африканська Хартія прав та задач благополуччя дитини (далі Африканська Хартія) поняття людської гідності дитини пов'язує не тільки з заборонаю тортур у сфері юстиції (ст. 17) та тілесних покарань в якості батьківського та шкільного дисциплінарного впливу (ст. 20). Специфічні для африканського регіону світу грані поваги до людської гідності дитини – це обов'язок держави викоринити принизливі для дітей соціальні звичаї та культурні практики, такі як недопущення дітей, особливо дівчат, до отримання освіти, ранні шлюби, калічницькі обряди ініціації тощо (ст. 20, 21)². Дослідники системи захисту прав дитини в африканському регіоні звертають увагу на те, що заборона тілесних покарань у школі та у сім'ї, рівно як і ранніх шлюбів для дівчат та обрядів ініціації, суперечить африканським традиціям виховання дітей, у зв'язку з чим Африканська Хартія акцентує особливу увагу держави до провадження у життя цих заборон. Традиційні соціальні та культурні практики є не тільки шкідливими для здоров'я дітей, але й посягають на гідність дитини³.

Висновки. Отже, людську гідність дитини як її суб'єктивне право інституціоналізовано шляхом нормативного закріплення міжнародними конвенціями, національним законодавством та практикою судового захисту на національному та наддержавному рівні.

Утім розуміння людської гідності дитини, а відтак, види посягання на неї та способи протидії цим посяганням, суттєво різняться у різних правових порядках. Якщо для європейської дитини посяганням на гідність є тілесні покарання, неправдиве звинувачення у вчиненні злочину, залякування, то для гідності африканської дитини основними загрозами є каліцтво внаслідок ініціації або інших традиційних практик, ранні шлюби та неписьменність внаслідок недопуску до отримання освіти.

Розуміння людської гідності не лише як суб'єктивного права, але й як морально зумовленої загальнолюдської властивості, що притаманна не тільки дорослим, але й дитині має, на нашу думку, знайти своє втілення і в національних законодавствах, і найголовніше – у практиці як держави, такі і усіх інституцій та осіб, покликаних опікуватися дітьми (школа, батьки тощо).

References:

1. African Charter on the rights and welfare of the child. <http://www.achpr.org/files/instruments/child/achpr_instr_charterchild_eng.pdf> (2018, March, 04) [in English].
2. Amerikanskaya konventsiya o pravakh cheloveka. Universitet Minnesoty. *Biblioteka po pravam cheloveka* [American Convention on human rights]. <<http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Rzoas3con.html>> (2018, April, 03). [in Russian].
3. Baumann, H., Bleisch, B. (2015). Respecting children and children's dignity. *The Nature of Children's Well-Being*. Dordrecht: Springer Netherlands. [in English].
4. Bohórquez Monsalve, V., Aguirre Román, J. (2009). Tensions of human dignity: conceptualization and application to international human rights law. *Rev. int. direitos human. Vol.6 no.11* São Paulo Dec. <<http://dx.doi.org/10.1590/S1806-64452009000200003>> (2018, April, 24) [in English].
5. *Case of S.F. and others v. Bulgaria* (Application no. 8138/16) Judgment. Strasbourg, 7 December 2017. <<http://statewatch.org/news/2017/dec/bg-echr-sf-others-judgment-12-17.pdf>> (2018, April, 24) [in English].
6. *Case of V.K. v. Russia* (Application no. 68059/13) March 2017 // Case-law of the European Court of Human Rights: Information Note 205. 2017, March. <https://www.echr.coe.int/Documents/CLIN_2017_03_205_ENG.pdf> (2018 April, 03) [in English].

¹ Bohórquez Monsalve, V., Aguirre Román, J. (2009). Tensions of human dignity: conceptualization and application to international human rights law. *Rev. int. direitos human, Vol.6, no.11*. São Paulo Dec. <<http://dx.doi.org/10.1590/S1806-64452009000200003>> (2018, квітень, 24).

² African Charter on the rights and welfare of the child. <http://www.achpr.org/files/instruments/child/achpr_instr_charterchild_eng.pdf> (2018, June, 13).

³ Osifunke, Ekundayo (2015). Does the African Charter on the Rights and Welfare of the Child (ACRWC) only Underlines and Repeats the Convention on the Rights of the Child (CRC)'s Provisions?: Examining the Similarities and the Differences between the ACRWC and the CRC. *International Journal of Humanities and Social Science, Vol. 5, No. 7(1)*. 143-158. <http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_5_No_7_1_July_2015/17.pdf> P. 150-153> (2018, квітень, 03).

7. Duchak, B.L. (2017). Lyudska hidnist u pravi [Human dignity in the law]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky* [Scientific and NaUKMA. Law Sciences], vol. 200. [in Ukrainian].
8. ECHR Cases Concerning Children Rights. <<https://ru.scribd.com/document/358099248/ECHR-Cases-Concerning-Children-Rights>> (2018, March, 04) [in English].
9. Hryshchuk, O.V. (2007). *Lyudska hidnist u pravi: filosofskyy aspekt* [Human dignity in the law: philosophical aspect]. Lviv: LDUVS. [in Ukrainian].
10. Kabanov, V.L. (2015). Kategorii prav detey v traktovke Mezhamerikanskogo suda po pravam cheloveka [Categories of childrens' rights in the interpretation of InterAmerican Court of human rights]. *Voprosy ekonomiki i prava* [Questions of economics and law], no. 7. [in Russian].
11. *Kerivni pryntsyipy Komitetu ministriv Rady Yevropy shchodo pravosuddya, druzhnoho do ditey 2010* [Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice]. <<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804c2188>> (2017, October, 03) [in Ukrainian].
12. *Konventsyya pro prava dytyny: Ukhvalena HA OON vid 20 lystopada 1989 r.* [Convention on the rights of the child]. *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_021> (2018, June, 15) [in Ukrainian].
13. *Konventsyya pro zakhyst prav i hidnosti lyudyny shchodo zastosuvannya biolohiyi ta medytsyny: Konventsyya pro prava lyudyny ta biomedytsynu, Ovyedo, 4 kvitnya 1997 roku* [Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine]. *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_334> (2018, April, 03) [in Ukrainian].
14. *Konventsyya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod* [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]: Ratyfikovana Zakonom № 475/97-VR vid 17 lypnya 1997 r. *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004> (2018, April, 03) [in Ukrainian].
15. Mikhaylichenko, Yu.V. (2012). O vliyanii nekotorykh resheniy Yevropeyskogo suda po pravam cheloveka na britanskoye zakonodatel'stvo v oblasti zashchity prav detey [On the impact of some decisions of the European Court of human rights on British juvenile legislation]. *Politika, gosudarstvo i pravo* [Politics, state and law], no. 10. <<http://politika.snauka.ru/2012/10/514>> (2018, April, 03) [in Russian].
16. Opolska, N.M. (2011). Pravo dytyny na lyudsku hidnist [Right of the child to the human dignity]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo* [Enterprise, economy and law], no. 5. [in Ukrainian].
17. Osifunke Ekundayo (2015). Does the African Charter on the Rights and Welfare of the Child (ACRWC) only Underlines and Repeats the Convention on the Rights of the Child (CRC)'s Provisions?: Examining the Similarities and the Differences between the ACRWC and the CRC. *International Journal of Humanities and Social Science, Vol. 5, No. 7(1)*, 143-158. <http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_5_No_7_1_July_2015/17.pdf> (2018, April, 04) [in English].
18. *Prava detey v ramkakh otpravleniya pravosudiya v otnoshenii nesovershennoletnikh: Zamechaniye obshchego poriyadka № 10 25 aprelya 2007 g.* [General comment No. 10 (2007): Children's Rights in Juvenile Justice] (2007) CRC/C/GC/10. <https://www.unicef.org/ceecis/CRC.C.GC.10_ru.pdf> (2017, October, 03) [in Russian].
19. Rabinovych, P.M. (2011). Lyudyanyist yak obyeckt pravovoho zakhystu (do 65-richchya zavershennya Nyurnberzkoho protsesu) [Humanness as object of legal protection (to 65 anniversary of Nuremberg process)]. *Byuleten Ministerstva yustytysiyi Ukrayiny* [Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine], no. 10. [in Ukrainian].
20. *Rishennya u spravi № 2/2205/440/12 2012* (Derazhnyanskyy rayonnyy sud Khmelnytskoyi oblasti) [Decision on the case № 2/2205/440/12; Derazhnya district court of Khmelnytsky region]. <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27686663>> (2018, June, 13) [in Ukrainian].
21. *Rishennya u spravi № 2-156/2008 2008* (Malovyskivskyy rayonnyy sud Kirovohradskoyi oblasti) [Maloviska district court of Kirovohrad region]. <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1843816>> (2018, June, 13) [in Ukrainian].
22. Shevchenko-Bitenska, O.V. (2015). *Pravovi mekhanizmy Rady Yevropy u sferi zakhystu ditey vid nasylstva* [The Council of Europe legal mechanisms in the sphere of protection of children from violence]: dys. kand. yuryd. nauk: spets. 12.0011. Odesa. [in Ukrainian].
- Shyshkina, E.V. (2014). Lyudska hidnist u konteksti konstytutsiyynoho sudochynstva [Human dignity in the context of constitutional litigation]. *Visnyk Konstytutsiyynoho Sudu Ukrayiny* [Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine], no. 1. [in Ukrainian].
23. Stefanchuk, R.O. (2007). *Osobysti nemaynovi prava fizychnykh osib (ponyattya, zmist, systema, osoblyvosti zdiysnennya ta zakhystu)*: monohrafiya [Civil non-property rights of natural persons: notion, content, system, peculiarities of implementation and protection]. Kyiv: KNT [in Ukrainian].

Viktor Kushyk

National University of "Kyiv-Mohyla Academy", Ukraine

DIGNITY AS THE MAIN DIRECTION FOR COMBINING THE RULE OF LAW AND THE PRINCIPLES OF A SOCIAL STATE

This article focuses on the problematic issues of dignity and its role in resolving the conflict between the rule of law and the principles of a social state. The conceptual definition of dignity is offered, and its general and legal criteria are considered. The problem of objectivity of the concept of dignity and the subjectivity of its substance is highlighted. The emphasis is put on the importance of providing equal opportunities by the state to guarantee decent living. The article studies the possibility of consolidating the basic requirements to ensure human dignity at the legislative level. The urgency of economic and material criteria of dignity, with the increasing role of environmental criteria in the near future, is addressed.

Keywords: dignity, the dignity of life, rule of law, social state, conflict of principles, criteria of dignity.

The history of our civilization has shown that market economy combined with democracy based on the principles of the rule of law, in spite of its shortcomings, has the most effective influence on the development of mankind at present. It refers to economic, technical, and scientific progress. The reverse side of this evolution is the growing global economic inequality. The following question has become urgent: how can the social component be integrated into the current economic and political order without hampering the market economy (an economic component of states), democracy (political component), and the rule of law (legal component). All attempts to integrate the social component are reduced to attempts to socially balance such concepts, as dignity, equality, justice, and freedom, which must be balanced by applying the principles of reasonableness, rationality, solidarity, and others. These concepts set the direction for combining the principles of the rule of law and social state. All four concepts are subjective and different social groups may see them in dramatically different ways. Therefore, ideal would be the solidarity of society in its support of different views of these concepts, provided the reasoned and rational implementation of the latter is provided by the state.

Nevertheless, it is human dignity that is the flagship which defines the direction for the legal state in conflict-free implementation of the principles of a social state. "Consistent and unconditional observing human dignity as the ontological basis of all human rights and freedoms¹ is obviously the most optimal and promising way of harmonizing relations between the rule of law and the principles of a social state, including social and economic rights"².

The conflict between the principles of the rule of law and the social state is, to a certain extent, a conflict between private and public interests. The notion of the dignity of the existence of society and the dignity of human existence should be separated, as well as the concepts of private and public interests. Private and public interests include an interest in decent life. Ideally, a private interest would include the desire to achieve a decent life for society, and a public interest – the desire to achieve a decent life for every person.

It is in the criteria of the dignity of human and society where we can find a way to resolve contradictions between the principles of the rule of law and the social state, as a conflict between public and private interests. At the same time, the recognition of the dignity of man as the highest social value, in the legal sense, does not mean that all other human values are less important.

I will explain my own understanding of dignity below. Dignity is the concept of awareness of one's own value, which is always related to interaction with other people, with the awareness of one's own value by others, and with the perceptions of the value of a person in a particular society in a certain historical period. Accordingly, it may be similar for certain social groups. Dignity is dynamic, and it originates in human consciousness.

¹ Гришук, О.В. (2008). *Людська гідність у праві: філософський аспект*: Автореф. дис. докт. юрид. наук. Харків, 5.

² Козюбра, М. (2010). Верховенство права і соціалізація держав. *Наукові записки НаУКМА*, 103, 3-8.

Table 1

**Conflicts between principles of the rule of law and social state
are observed in the following cases**

Rule of Law	Social State
Principle of privacy and freedom of the individual	Interference with privacy and limitation of personal freedom for the sake of public interests
Restriction of state power over a person	Installation of state power in various spheres of life of a person
Inviolability of individual rights in relation to the public interests	Limitation of individual rights for the sake of public interests
Protection of private property	Ability to restrict private property rights for the sake of public interests
Legal equality	Economic equality

The criteria of human dignity and the dignity of society are interrelated and inseparable. Sometimes they are classified into material and moral criteria, although it is difficult to attribute them to only one group. For example, the material criteria of human dignity include income, quality of housing conditions, adequate nutrition, economic stability in the state, and others. However, when we begin to compare, for example, the sufficient income of one person with higher incomes of other people, from the material sphere this category also shifts to the moral area, as it will no longer be a matter of sufficient satisfaction of the minimum material needs for a decent life of a human. It will then be questions of the economic value of a human in a particular society, of productivity, level of qualification, professional position, and other factors. Of course, life, health, and security of humans should be regarded the highest value by the state, but if the economic component is measured, the dynamic and subjective components of the substance of dignity will depend on the quality of life in society. The notion of decent living belongs to different social categories, and only when we consider dignity as a subjective right, it becomes a legal category. And since human rights are inseparably linked to morality, the danger of substituting the legal criteria of decent life with ethical and moral ones increases significantly.

There are many criteria of human dignity, therefore we will list several general criteria which are typical in most cases: respect to personality, the presence of a social elevator, the right to own property, affordability of housing, the level of material security, availability of education, the conditions for realization of human potential, and many others. The criteria of the dignity of society can also encompass the phenomena which affect the subjective awareness of the dignity of each individual member of society, part of society, or society as a whole. These include culture, customs, politics, economics, education, the level of comfort in urban areas, the quality of administrative services, ecology, and others. The general legal criteria for decent life can be attributed to the rule of law, developed social legislation, mechanisms for judicial protection of rights, including social rights, physical and social protection from the state, and the protection of fundamental human rights.

The right to respect for human dignity is stipulated in the Universal Declaration of Human Rights, which states that “all human beings are born free and equal in dignity and rights” (Article 1), “No one shall be subjected to torture or to cruel, inhuman or degrading treatment or punishment.”(Article 10)¹ The International Covenant on Civil and Political Rights states that “All persons deprived of their liberty shall be treated with humanity and with respect for the inherent dignity of the human person”² The notion of dignity is mentioned in the preamble of the United Nations Charter, and Antonio Guterres, Secretary-General of the UN, believes that one of the central elements of his work should be the protection of human dignity³.

¹ The Universal Declaration of Human Rights, Article 1 and 5.

² International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), Article 10.

³ Guterres, A. (2016). Statement by Mr. António Guterres on his appointment by the General Assembly to the position of Secretary-General of the United Nations. *United Nations Secretary-General*. <<https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2016-10-13/appointment-general-assembly-position-secretary-general-united>> (2018, September, 17).

The criteria of the dignity of the existence of society and human constitute a unified system since they are inextricably inter-related, as long as private and public interests are interconnected. The alliance of the criteria of the dignity of human and society, both private and public ones, is manifested in situations which have no conflict of interest. This may be issues of the welfare of society, a strong family institution, public safety, healthcare, developed infrastructure, and other issues which positively contribute to the quality of life of the entire society and do not conflict with private interests. Nevertheless, if a conflict does appear, for example, when building a road through private land, the state must settle it with a decent compensation or using an alternative solution. I think we will not be able to resolve this dilemma once and forever, but we can create methods for addressing it, for instance, by applying mediation or case law.

The criteria of dignity, both for a human and for society, could not be sought in positive law, since such a right does not always objectively reflect the existing reality, including generally recognized social ideals. A person who has created his or her decent life by one's own efforts, perhaps even with the help of the state or the conditions created by the state (due to negative law), will perceive and realize one's own dignity more intensively than the one whose dignity was granted by the state without any personal effort (due to positive law). In any case, social policy should be assessed with the help of criteria which are determined by the specific nature of society. "Without ensuring socio-economic rights, human dignity will be simply declarative, and the rule of law may turn into an idle doctrinal abstraction"¹.

The utopian ideal of a social state means economic equality and equal redistribution of economic benefits ("take it from the rich and give it to the poor"). But an equal redistribution of economic wealth may have nothing to do with fair distribution, and economic equality does not guarantee social welfare. Here we can see a conflict between the principle of equality and the principle of justice. The emphasis needs to be shifted from redistribution to creation of favorable conditions for gaining economic benefits. It is not economic equality, but the equality of opportunities which eliminates the conflict of the principles of equality and justice. If redistribution is exercised, the redistribution itself would be supposed to become a source of decent existence of the human; in other words, the state would become the source of dignity. However, the substance of dignity is a subjective notion. Therefore, it is a person, not the state, who will always be its source, and the ability to independently acquire material goods, albeit with the help of the state, to a large extent contributes to the implementation of human dignity.

According to the philosophy of Immanuel Kant, "the devotion to the law" brings people closer to the welfare and the personal moral value of their own being within society. Everyone should have an opportunity to view themselves in relation to the laws. The moral values which, by means of laws, become universal, must be considered by a human in terms of their own values and values inherent in society, which will allow for a deeper understanding of the content of dignity. In the philosophy of Kant, dignity becomes the denominator which directs human behavior taking into account the moral views of society. Freedom, as the autonomy of a human, is the basis of dignity and it implies an understanding of one's individuality and a reflection of its outcome (or process). However, autonomy as a freedom should not be transformed into arbitrary behaviour, which may result in negative consequences. Moral freedom of a person means the realization and fulfillment of one's responsibility to oneself and other people when there is a free will and a will subordinated to the moral law. Freedom is the natural right of a human. All people are equal in their natural autonomy, and morality demands respect for everyone who is capable of such autonomy. People should enjoy equal respect for their autonomy, which is one of the essential features and foundation of dignity. Therefore, dignity is an exclusive prerogative of a human as a person compared to other living beings, and it is connected, first of all, with the continuity of reflection. A human must constantly consider one's moral axioms in two directions: from the point of view of oneself and in relation to another person, whose rights are also sovereign and must be taken into account. Dignity is independent of empirical conditions and is significant in itself because it corresponds to and its content is oriented at the moral law. A human is characterized by innate human dignity. Dignity is a specific universal category which has a complex content and embraces the world of man and the results of one's activities (decent work, decent life, etc.). Dignity is a value that is based on mind, not instincts².

Dignity is an unconditional and absolute value, proportional to the value of the moral law itself. To understand the nature of dignity, the commitment to the moral law determining its specific nature is

---

¹ Козюбра, М. (2010). Верховенство права і соціалізація держав. *Наукові записки НаУКМА*, 103, 3-8.

² Kant, I. (2003). *Critique of practical reason*. Dover Publications Inc. New York, United States, Co, 71-86, 132-155.

essential. The devotion to the law determines the rational and intellectual nature of dignity. At the same time, the dependence of dignity upon the "logic of the heart" and virtues remains. In this regard, practical reason is the most effective to comprehend this sphere. It is a practical reason, enriched with intuition, which is considered as a tool and the human inherent capacity for decent being¹.

People are equal in their dignity, which is universal². We can consider people equal in their dignity according to both the legal category and the category of inalienable human features. Yet, the substance matter of dignity, as a concept born in the mind of a particular person, can radically differ from the concepts of dignity of other people. If the substance of dignity were the same for all people, it would not be problematic to determine to what extent dignity is satisfied in a particular society. One could develop a unified state social policy that would fulfill the substance of the dignity for all people. Unfortunately, this is impossible. The desire to satisfy the requirements of one's dignity is a human need, and different people have a different understanding of its substance matter and ways to achieve it. For example, the substance of dignity for people with disabilities will include the satisfaction of those needs which do not need to be satisfied for physically healthy people. People are equal in their right to dignity which is unquestionably related to natural human rights. And the substance of human dignity will be objectively recognized when the mechanisms of judicial protection of this right are established.

Based on the above-mentioned, one can understand that the problem of dignity lies in the subjective nature of its substance. If the basic requirements to ensure human dignity, common for the majority of people, are stipulated at the legislative level, then such legal understanding of the substance of human dignity can claim to be objective. That is, the substance of dignity can be objective only as a legal category. If such requirements of the substance of dignity are not satisfied, it will signal a possibility to apply positive law by the state. In order for the state to provide help to the extent required, it needs to intervene in the private life of an individual. Therefore, the application of positive law can only take place on condition of the person's consent so as not to violate the principles of privacy and inviolability. In other words, people should know that they can receive help from the state and that they themselves take initiative if they wish to receive it.

Certainly, we cannot achieve an ideal satisfaction of human dignity in the state. Still, the state can create necessary conditions so that people can individually provide decent existence for themselves or receive the necessary amount of assistance to ensure the minimum requirements of human dignity.

Looking into the future prospects of human development, one can see that for a social state it is necessary to create jobs and increase production in order to ensure employment of the population and have resources for social programs. However, global climate change, warming and environmental pollution will require reduction of harmful production and introduction of green technologies that are less economically profitable. If the states take this path, their resources for social support will reduce significantly. If they do not, humanity will perish in an effort to satisfy its appetites against the growing demand for dignity. In the past, the dignity of life was emphasized exclusively in the legal field. Today it covers the economic field, and the environmental requirements for human dignity will become a priority in the future. As a result, either unhealthy ambitions or common sense will take a win. So far, the ambitions have been overpowering.

References:

1. Hryshchuk, O.V. (2008). *Liudska hidnist u pravi: filsofskyy aspekt* [Human dignity in law: philosophical aspect] (Master's thesis). Kharkiv. [in Ukrainian].
2. Kozyiubra, M.I. (2010). Verkhovenstvo prava i sotsializatsiia derzhav [The rule of law and socialization of states]. *Scientific Notes of the National University «Kyiv-Mohyla Academy»*, 103, 3-8.
3. The Universal Declaration of Human Rights, Article 1 and 5 [in English].
4. International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), Article 10 [in English].
5. Guterres, A. (2016). *Statement by Mr. António Guterres on his appointment by the General Assembly to the position of Secretary-General of the United Nations*. United Nations [in English].
6. Secretary-General. <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2016-10-13/appointment-general-assembly-position-secretary-general-united> (2016, September, 17). [in English].
7. Kant, I. (2003). *Criticue of pure reason*. Dover Publications Inc., New York, United States, Co. [in English].

¹ Kant, I. (2003). *Criticue of practical reason*. Dover Publications Inc. New York, United States, Co, 149-165.

² Kant, I. (2003). *Criticue of pure reason*. Dover Publications Inc. New York, United States, Co, 190.

Валерія Мішегліна

Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНИХ СИМВОЛІВ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Valeriia Misheglina

National University "Odesa Law Academy", Ukraine

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF THE STATE SYMBOLS IN UKRAINE: THEORETICAL AND CONSTITUTIONAL-LEGAL ASPECT

Legal regulation of using state symbols in Ukraine and other states, the concept of the "state symbol" are analyzed in the article. There are gaps in the Ukrainian legislation with regard to state symbols. We consider the possibility of using the Ukrainian legal rules laid down in the legislation. The author emphasizes the importance of state symbols for the successful development of a modern sovereign state. The state symbols carry out social, political and representation functions that are important for the further functioning of the state. The state symbols are the basic element in the processes of nation-building, association process, and consolidation of the nation, legal and patriotic education of the citizens of the state.

Keywords: sovereign state, state symbol, emblem, flag, anthem, attributes of state law, the Constitution, legal regulation, implementation.

Постановка проблеми. В сучасних умовах реформування правових інститутів України питання, що стосуються державної символіки, викликають підвищений науковий та суспільний інтерес. В обстановці відродження багатьох історичних традицій, інститутів та понять, знаки, що відтворюють українську державність, стають найбільш пріоритетними.

Національно-державні символи представляють собою невід'ємну частину формування, фіксації та відтворення ідентичності будь-якої нації і держави як соціокультурної та політичної спільноти. Без них неможливо уявити практичне та духовне життя суспільства. Кожен народ створює і шанує власні національно-державні символи¹.

В даний час необхідно щоб кожен громадянин України ясно розумів значення історико-правової та політичної доцільності різних знаків державного суверенітету і державних символів, що змінилися під впливом різних політичних реалій.

На сьогодні в юридичній науці недостатньо досліджена проблема необхідності використання правових символів в праві, та державних символів в державі, рішення яких, в свою чергу, дозволить намітити шляхи вдосконалення законодавства та підвищення його ефективності.

Мета дослідження полягає в комплексному дослідженні поняття державного символу, проблеми законодавчого закріплення та правового захисту державних символів в Україні. Крім того, метою статті є дослідження щодо можливості застосування в українському законодавстві норм законодавчого закріплення, використання та охорони державних символів на підставі норм, закріплених в законодавстві інших держав.

Виклад основного матеріалу. *Теоретичний аналіз поняття «державний символ».* Повертаючись до витоків державних символів, слід відмітити, що в основі цього поняття лежить слово грецького походження – «symbolon», яке в Стародавній Греції означало «умовний знак для членів

¹ Колесниченко, А.А. (2011). Государственно-правовые символы России: история и современность. *Философия права*, 3 (46), 44.

таємного угруповання», а пізніше стало розумітися як «умовний (речовий, графічний, звуковий) знак, що означає певне поняття, ідею»¹. На думку Е.Фромма, мова символів є чи не єдиною універсальною мовою, яку створило людство і яка присутня в усіх культурах та в усі часи його існування².

Узагальнений аналіз змісту поняття «державні символи» дає підстави стверджувати, що це визначені і закріплені на конституційно-правовому рівні офіційні знаки держави, які в лаконічній формі відображають її суверенітет та ідеологію, і, як правило, мають енічно-національне походження. З наведеної дефініції спробуємо виокремити їх основні ознаки, а саме:

- 1) офіційні знаки держави;
- 2) лаконічна форма відображення суверенітету та ідеології держави;
- 3) етнічно-національні витоки державних символів.

Державні символи є офіційними знаками держави, які стають такими в результаті їх інституціоналізації, тобто нормативного визначення та закріплення на державно-правовому рівні.

Цінність інституціоналізації символів держави полягає у тому, що:

– по-перше, встановлюється перелік державних символів, котрі як у межах національних кордонів, так і на зовнішньополітичній арені у знаковій та іншій формі ідентифікують конкретну державу;

– по-друге, законодавцем нормативно закріплюється зміст відповідного державного символу, його графічне зображення тощо;

– по-третє, забезпечується і гарантується їх відповідна стабільність;

– по-четверте, виокремлюються суспільні відносини, які мають особливу політичну важливість і соціальну значущість;

– по-п'яте, збагачується система права, оскільки надається статус де-юре певним суспільним відносинам, в результаті чого виникає новий конституційно-правовий інститут – інститут державних символів³.

Від поняття «правовий символ» слід відмежовувати поняття «державний символ», який являє собою якийсь матеріал, ідеальний образ речі (штучний знак), що має умовну (конвенціональну) природу, який визнається державою і підтримується силою державного впливу і служить для закріплення і вираження юридично значущого змісту, а також є основним засобом легітимації владних відносин. Правовий символ, в свою чергу, – це створюваний або санкціонований державою умовний образ, відмітний знак, який представляє собою видиме або чутне культурно-ціннісне утворення, якому суб'єкт правотворчості надає особливого політико-правового змісту, не пов'язаного з сутністю цього утворення, що охороняється державою і використовується в особливому процедурному порядку⁴.

Крім того, близьким до поняття «державні символи» є категорія «національні символи». На наш погляд, національні символи – це сукупність певних ознак (знаків, звукових виразів тощо), які в лаконічній формі виражають національну ідею або декілька ідей історико-політичного характеру. Національна символіка є формою абстрактного відображення наукових знань про свій народ, а також формою повідомлення про себе інших народів. Головним чином вона розповсюджена всередині держави і лише частково може бути відома за її межами. По відношенню до державних символів національні символи, як правило, є більш старовинні, тому що не піддаються змінам і рідко знаходять своє нормативне закріплення. Що ж стосується державних символів, то вони закріплюються в конституції і в законодавстві як офіційні символи державного суверенітету. Деякі національні символи або їх частина можуть бути закріплені в законодавстві і набувають статусу державних. Наприклад, національний гімн України (його перший куплет і приспів) стали Державним Гімном України⁵.

¹ Орел, А. (1964). *Словник чужомовних слів*. Нью-Йорк, II, 342.

² Фромм, Э. (1992). *Душа человека*. Москва: АСТ-ЛТД, 183.

³ Шаптала, Н. (2012). До питання про конституційно-правове регулювання державних символів України. *Вісник Конституційного Суду України*, 2, 110-117.

⁴ Никитин, А.В. (1999). *Правовые символы: Автореферат диссертации на получение научной степени кандидата юридических наук*. Нижний Новгород: Нижегородский юридический институт.

⁵ Кушніренко, О.Г., Кузнецов, І. А. (2011). Проблеми законодавчого закріплення, використання та охорони державних символів України: конституційно-правовий аспект. *Теорія та практика правознавства. НІОУ імені Ярослава Мудрого*. <<http://tlaw.nlu.edu.ua/article/viewFile/62256/57845>> (2018, серпень, 14).

Таким чином, досліджуючи застосування публічних атрибутів і символів Української держави, державні символи – це вищі відзнаки держави, регламентовані у законодавстві країни, офіційні знаки (зображення, предмети) чи звукові вираження, які в короткій формі втілюють одну або декілька ідей політичного або історичного характеру і символізують суверенітет держави.

До державних символів, як правило, відносять герб, гімн та прапор держави. У зв'язку з цим хочеться відмітити, що в деяких зарубіжних країнах до державних символів відносять, наприклад, столицю держави (Албанія, Болгарія, Угорщина), національне свято (Албанія, Вірменія, Румунія), державну печатку (Ватикан, Румунія, Словаччина, Чехія). Наприклад, ч. 1 ст. 14 Конституції Чеської Республіки визначає державними символами великий і малий державний герб, державні кольори, державний прапор, штандарт Президента Республіки, державну печатку і державний гімн¹.

Символіка незалежної України. В Україні відповідно до статті 20 Конституції України державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України².

Державні символи України мають давню історію і пройшли тривалий шлях розвитку, зазнавши значних видозмін. Витоки герба і прапора як державних символів відносяться до часів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства. Гербом Київської Русі був особистий княжий герб Рюриковичів – тризуб (двозуб) у його модифікаціях. Гербом Галицько-Волинського – золотий лев на блакитному полі. Звідси ж беруть початок і національні кольори – блакитний і жовтий.

Тризуб, синьо-жовтий прапор і гімн «Ще не вмерла Україна» оформились як державні символи в часи національно-визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр. Значний вплив на утвердження саме такої символіки мали відомі українські політичні діячі, вчені, геральдисти, митці. Серед них М. Грушевський, В. Модзалевський, Г. Нарбут. Під час польської та більшовицької окупації національна символіка перебувала під заборону.

Державний Прапор України – це описане в законодавстві офіційне полотнище держави, в якому шляхом підбору синього і жовтого кольорів виражені певні ідеї політичного характеру і яке символізує суверенітет України. Згідно з чинною Конституцією України Державний Прапор України – це стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів. До речі, термін «стяг» є одним із сьогоденних синонімів слова «прапор», і який виник ще за часів Київської Русі. Синоніми слова «прапор» сьогодні в українській мові виступають також слова «знамено», «хоругва», які широко використовуються в Україні починаючи з другої половини XIV ст.

Згідно з постановою Верховної Ради України від 28 січня 1992 р. № 2067-ХІІ цей прапор являє собою прямокутне полотнище, а співвідношення ширини прапора до його довжини складає 2:3.

Державний Герб України – це закріплений у законодавстві офіційний умовний (символічний) знак, який через відповідне зображення виражає коло певних ідей політичного характеру та символізує суверенітет України. Згідно з чинним українським законодавством в нашій державі повинні бути малий і великий державні герби. Малий Державний Герб України – це Знак Княжої Держави Володимира Великого, а також Великий Державний Герб України – він повинен встановлюватися з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького. Малий Державний Герб України був затверджений постановою Верховної Ради України «Про Державний Герб України» від 19 лютого 1992 р. № 2137 – ХІІ³. Цією постановою було визначено, що малий Державний Герб України – це тризуб кольорового (золотистого) зображення (20:12), розташований на фоні синього кольору (22,5:16).

Державний Гімн України – це закріплена в законодавстві музичнопоетична емблема держави, яка через систему музично-поетичних образів виражає певне коло ідей політичного характеру та символізує державу як суверенну. Текст (слова) був затверджений Законом України «Про Державний Гімн України» від 6 березня 2003 р.⁴ Його складають перший куплет та приспів твору П. Чубинського в одній із відомих редакцій. Законодавством встановлено, що урочисті заходи загальнодержавного значення розпочинаються і закінчуються виконанням Державного Гімну України. Його виконання у військових частинах, на військових кораблях і суднах регламентуються

¹ Окуньков, Л.А. (2001). *Конституции государств Европы*. Москва: НОРМА, 1, 502.

² *Конституція України 1996* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30, 141.

³ *Постанова про Державний герб України 1992* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради*, 40, ст. 592.

⁴ *Закон про Державний Гімн України 1992* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 602.

військовими статутами. При проведенні офіційних заходів за кордоном виконання Державного Гімну України здійснюється згідно з правилами, встановленими Міністерством закордонних справ України з урахуванням практики країни перебування і Закону України «Про Державний Гімн України». Допускається виконання Державного Гімну України при проведенні спортивних змагань з урахуванням існуючої практики спортивних організацій. При публічному виконанні Державного Гімну України присутні заслуховують його стоячи, чоловіки – без головних уборів. Слід також зазначити, що символіка об'єднань громадян та релігійних організацій не повинні відтворювати державні символи України

Конституційні приписи. На відміну від процесу встановлення державних символів України, який на сьогодні знаходиться в стадії завершення, інститут правового регулювання порядку використання державних символів України перебуває на початковому етапі свого формування. На сьогодні це є дуже складна за розв'язанням проблема, яка потребує окремого дослідження. Відмітимо, що ч. 6 ст. 20 Конституції України чітко визначає, що порядок використання державних символів України встановлюється законом, який приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, тобто конституційними законами. Як вже зазначалося, в нашій державі діє лише Закон «Про Державний Гімн України», а регулювання інших державних символів відбувається на рівні підзаконних актів. Зокрема, опис малого Державного Герба та Державного прапора затверджено Постановою Верховної Ради України від 19.02.1992 р. №2137-XII «Про Державний Герб України»¹ та Постановою Верховної Ради від 28.01.1992 р. № 2067-XIII, «Про Державний Прапор України». Однак відповідно до вимог ч.6 ст.20, п.4 ч.2 ст.92 Конституції питання опису державних символів, порядку їх використання і захисту повинні визначатися виключно законами.

Більш того, під питанням також знаходиться сама дія цих постанов Верховної Ради України. Адже відповідно до п.1 розділу XV «Перехідні положення» акта вищої юридичної сили закони та інші нормативні акти, прийняті до набрання чинності Конституцією, є чинними у частині, що не суперечить їй. Згідно з правовою позицією Конституційного Суду, викладеною в рішенні від 1.04.2008 №4-рп/2008 у справі про Регламент Верховної Ради, перелік питань, що мають регулюватися виключно законами України, має імперативний характер². Отже, після прийняття Конституції врегулювання питання опису державної символіки постановами Верховної Ради не відповідає вимогам п.4 ч.2 ст.92 Основного Закону.

В даний час тільки Закон України «Про Державний Гімн України» від 06.03.2003 р. №602-IV частково відповідає вимогам Конституції. Однак він дає лише опис державного символу, але не встановлює порядку його використання та захисту.

Слід також зауважити, що визначення порядку використання державних символів України на період до законодавчого врегулювання цього питання, виховання у громадян поваги до цих символів, запобігання незаконного їх використання стали головною метою Указу Президента України від 9 лютого 2001 року № 79/2001 «Питання використання державних символів України»³. Саме в цьому Указі Президент поставив завдання Кабінету Міністрів України підготувати проект тимчасового порядку використання державних символів України, а також внести в установленому порядку пропозиції щодо передбачення адміністративної відповідальності за порушення, пов'язані з неналежним використанням державних символів України (п. 6 ст. 1).

Враховуючи вищевикладене, Україна потребує невідкладного врегулювання на законодавчому рівні питань використання і захисту державних символів.

Охорона державних символів України. Під охороною державних символів слід розуміти систему державних і громадських заходів спрямованих на забезпечення виконання і дотримання норм Конституції України та інших нормативно-правових актів, які регулюють порядок

¹ Постанова про Державний герб України 1992 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради*, 40, ст.592.

² Рішення у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, третьої, четвертої статті 219 Регламенту Верховної Ради України (справа про Регламент Верховної Ради України) 2008 (Конституційний Суд України). *Вісник Конституційного суду України*, 2, 14.

³ Тацій, В.Я., Битяк, Ю.П., Грошевой, Ю.М. та ін. (2003). *Конституція України: науково-практичний коментар*. Харків: Право.

встановлення та використання державних символів. У вузькому розумінні правова охорона державних символів – це встановлення юридичної відповідальності за порушення норм про використання державних символів.

Стаття 338 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за наругу над державними символами. Такі діяння караються штрафом до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або арештом на строк до 6 місяців, або позбавленням волі на строк до 3 років. Публічна наруга над офіційно встановленим або піднятим прапором чи гербом іноземної держави також карається штрафом до 50 неоподатковуваних мінімумів, або арештом на строк до 6 місяців, або позбавленням волі на строк до 2 років. Раніше відповідальність за цей злочин передбачалася ст.187-2 Кримінального кодексу 1961 року. Також згідно статті 339 чинного Кримінального кодексу України незаконне підняття Державного Прапора на річковому або морському судні карається штрафом до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до 6 місяців.

Однак через відсутність спеціального закону, який би регулював порядок використання державних символів, практично неможливо кваліфікувати неправомірні дії, що підпадають під кримінальну відповідальність як наруга над ними. У той же час очевидні приклади зневажливого ставлення до державних символів: зривання Державного Прапора або Державного Герба; їх знищення або пошкодження; використання символіки не за призначенням; наруга над ними, нанесення непристойних написів або малюнків; спотворення тексту або музики Державного Гімну; поширення його тексту зі спотворенням змісту і значення і т.п.

На нашу думку система правової охорони державних символів України не повинна обмежуватися лише кримінальною відповідальністю. Доречно було б передбачити також і конституційно-правову та адміністративну відповідальність, на чому вже наголошувалося іншими вченими.¹

Шляхи удосконалення законодавчого врегулювання інституту державних символів в Україні. Доцільним, на нашу думку, було би прийняття Закону «Про Державний Прапор України» визначав питання:

- постійного підняття прапора на будівлях органів державної влади (Адміністрації Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів, Конституційного, Верховного та вищих спеціалізованих судів, Генеральної прокуратури, Нацбанку і т.п.) і виконавчих органів місцевого самоврядування;
- підняття прапора в дні державних свят на будівлях органів місцевого самоврядування, громадських організацій, підприємств, установ незалежно від форм власності, а також на житлових приміщеннях;
- підняття прапора на цивільних і судах Військово-морських сил України;
- постійного встановлення прапора в робочих кабінетах посадових осіб (Президента та інших) і приміщеннях, де проводяться урочисті заходи з його участю, в робочих приміщеннях народних депутатів, міністрів, суддів, депутатів рад усіх рівнів і т.п.;
- розміщення Державного Прапора на транспортних засобах;
- порядку підняття прапора на урочистих заходах і церемоніях державного, місцевого значення або що проводяться громадськими організаціями, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності;
- підняття прапора в місцях дислокацій українських військ, розташування дипломатичних представництв, консульств і місій;
- використання прапора під час днів трауру, народної скорботи і надання військових почесностей;
- співвідношення Державного Прапора з прапорами виконавчих рад усіх рівнів (області, району, міста і т.п.), підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності;
- порядку одночасного підняття Державного Прапора з прапорами інших країн, міжнародних міжурядових організацій;
- визначення механізму використання, підйому, офіційного підйому Державного Прапора;
- нанесення його зображення на морські, повітряні судна і т.п.

¹ Стецюк, П.Б. (1996). *До компетенції законодавства про державні символи України. Концепція розвитку законодавства України*. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 176.

Також необхідно прийняти закон «Про Державний Герб України», який мав би регламентувати принаймні наступні питання:

- розміщення Державного Герба на бланках актів органів державної влади, дипломатичних представництв, консульств, а також на бланках посвідчень і документів, печатках і т.п.;
- розміщення герба разом з прапором (так само як і для прапора), їх співвідношення;
- нанесення герба на прикордонні стовпи і пункти пропуску через державний кордон;
- розміщення герба на флагштоках Президента, бойових знаменах військових частин, військових кораблів і повітряних суден;
- нанесення герба на грошові знаки, нагороди, дипломи про отримання вищої освіти, на одяг для службовців і т.п.;
- порядок співвідношення Державного Герба з гербами виконавчих рад усіх рівнів, громадських організацій, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності;
- порядок виготовлення, зберігання та знищення бланків, печаток та інших носіїв зображення Державного Герба і т.п.

Крім того, необхідно внести зміни та доповнення в Закон України «Про Державний Гімн України» №602-IV від 06.03.2003 р. в частині:

- порядку його виконання при вступі новообраного Президента на пост, при відкритті і закритті пленарних засідань парламенту, під час офіційних церемоній і торжеств, зустрічей представників іноземних держав, проведення військових ритуалів, відкриття пам'ятників і пам'ятних знаків, відкриття і закриття урочистих зборів, присвячених державним святкам України, і під час інших урочистих подій;
- порядку трансляції гімну державними телерадіокомпаніями;
- виконання гімну під час проведення урочистих заходів на території іноземних держав;
- порядку вшанування Державного Гімну громадянами (стоячи, чоловіки – без головних уборів, обличчям до Державного Прапора);
- використання гімну в інших музичних і художніх творах і т.п.

Висновки. Державні символи уособлюють національний суверенітет, верховенство і незалежність влади в країні, символізують українську державність і конституційні цінності, є показником самосвідомості, бо формуються у процесі її історичного розвитку, вони висловлюють певну повагу Українського народу до своєї держави, здатність сприяти патріотичному вихованню громадян України¹.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що в сучасних умовах назріла негайна необхідність упорядкування відповідно до вимог Основного Закону України нормативної бази в частині регламентації опису, порядку використання та охорони державних символів України – Державного Прапора України, Державного Герба України, Державного Гімну України.

Поряд з іншими загальнодержавними атрибутами державності прапор, герб, і гімн відіграють важливу суспільно-політичну роль як в механізмі функціонування держави, так і в процесі утвердження її незалежності та суверенітету. Природно, що такі символи повинні мати належну систему конституційно-правового регулювання, яка передбачає порядок їх створення та використання, а також ефективний правовий захист цих символів як однієї з необхідних ознак сучасної суверенної держави.

References:

1. Kolesnichenko, A.A. (2011). *Gosudarstvenno-pravovye simvoly Rossii: istoriya i sovremennost* [State symbols of Russia: history and modernity]. *Filosofija prava* [Philosophy of Law], no. 3 (46), 44. [in Russian].
2. Orel, A. (1964). *Slovník chuzhomovnih slov* [Dictionary alien striov]. New York, II, 342. [in Ukrainian].
3. Fromm, Je. (1992). *Dusha cheloveka* [The soul of man]. Moscow: AST-LTD. [in Russian].
4. Shaptala, N. (2012). Do pytannya pro konstytucijno-pravove reguluvannya derzhavnykh symboliv Ukrayiny [Prior to the idea of constitutional law, the rule of the sovereign symbols of Ukraine]. *Visnyk Konstytucijnogo Sudu Ukrayiny* [News of the Constitutional Court of Ukraine], no. 2, 110-117. [in Ukrainian].
5. Nikitin, A.V. (1999). *Pravovyye simvoly: Avtoreferat dissertatsii na poluchenije nauchnoy stepeni kandidata yuridicheskikh nauk* [Legal symbols: the dissertation author's abstract on reception of a scientific degree of the candidate of legal sciences]. Nizhny Novgorod: Nizhny Novgorod Law Institute. [in Russian].

¹ Тацій, В.Я., Битяк, Ю.П., Грошевой, Ю.М. та ін. (2003). *Конституція України: науково-практичний коментар*. Харків: Право, 106.

6. Kushnirenko, O.G., Kuznyeczov, I.A. (2011). *Problemy zakonodavchoho zakriplennya, vykorystannya ta okhorony derzhavnykh symboliv Ukrayiny: konstytutsiyno-pravovyy aspekt* [Problems of legislative consolidation, use and protection of state symbols of Ukraine: the constitutional and legal aspect]. *Teoriya ta praktyka pravoznavstva. NYUU imeni Yaroslava Mudroho* [Theory and practice of jurisprudence. New York Yaroslav the Wise]. <<http://tlaw.nlu.edu.ua/article/viewFile/62256/57845>>. (2018, August, 14). [in Ukrainian].
7. *Konstytutsiya Ukrayiny 1996* (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Constitution of Ukraine 1996 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Information from the Verkhovna Rada of Ukraine], 30, 141. [in Ukrainian].
8. Okun'kov, L.A. (2001). *Konstitutsii gosudarstv Yevropy* [Constitution of the states of Europe]. Moscow: NORMA, 1. [in Russian].
9. *Postanova pro Derzhavnyy herb Ukrayiny 1992* (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Resolution on the State Emblem of Ukraine (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady* [Information from the Verkhovna Rada], 40, 592. [in Ukrainian].
10. *Zakon pro Derzhavnyy Himn Ukrayiny 1992* (Verkhovna Rada Ukrayiny). [Law on the State Anthem of Ukraine 1992 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Information from the Verkhovna Rada of Ukraine], 602-IV. [in Ukrainian].
11. *Rishennya. u spravi za konstytutsiynym podannym 50 narodnykh deputativ Ukrayiny shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrayiny (konstytutsiynosti) polozhen' chastyn druhoyi, tret'oyi, chetvertoyi statti 219 Rehlamentu Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (sprava pro Rehlament Verkhovnoyi Rady Ukrayiny) 2008. (Konstytutsiynyy Sud Ukrayiny)*. [Decision. in the case of the constitutional petition of 50 people's deputies of Ukraine on the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the provisions of parts two, three and four of Article 219 of the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2008 (the Constitutional Court of Ukraine)]. *Visnyk Konstytutsiynoho sudu Ukrayiny* [Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine], 2, 14. [in Ukrainian].
12. Tatsiy, V.Ya., Bytyak, Yu.P., Hroshevoy, Yu.M. and oth. (2003). *Konstytutsyya Ukrayiny: naukovo-praktychnyy komentar* [The Constitution of Ukraine: scientific and practical commentary]. Kyiv: In Yure. [in Ukrainian].
13. Stecyuk, P.B. (1996). *Do kompetencyi zakonodavstva pro derzhavni sy`mvoly Ukrayiny. Koncepciya rozvytku zakonodavstva Ukrayiny* [The competence of the legislation on state symbols of Ukraine. Concept of the development of Ukrainian legislation]. Kyiv: Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine. [in Ukrainian].
14. Tatsiy, V.Ya., Bytyak, Yu.P., Hroshevoy, Yu.M. and others (2003). *Konstytutsyya Ukrayiny: naukovo-praktychnyy komentar* [The Constitution of Ukraine: scientific and practical commentary]. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

Людмила Юхтенко

Університет Державної фіскальної служби України

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СПОРІВ, ЩО ВИПЛИВАЮТЬ З ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ

Liudmyla Yukhtenko

University of the State Fiscal Service of Ukraine

CONCEPT AND TYPES OF DISPUTES RELATING TO PUBLIC-LEGAL RELATIONS: PROBLEMATIC ISSUES OF DEFINITION

The article is devoted to the substantiation of the expediency to introduce the concept of a «dispute arising from public-legal relations» into the scientific circulation and the allocation of types of relevant disputes. The concept of suchlike dispute and its features were formulated. The systematization of disputes arising from public-legal relations has been organized on the following criteria (attributes): the composition of the parties to the dispute; order of consideration; complexity; urgency to consider. The article gives the definition of a dispute arising out of public-legal relations, which is a social phenomenon of legal nature, represented by legal claims of its parties towards one subject relating to the realization of public interest, and arises in connection with violation, application or interpretation of the norms of public law, manifested in the active actions of the parties to the dispute in order to protect their positions and to be resolved in accordance with the established procedure of law.

Keywords: dispute, public legal relations, administrative justice, subject of authority.

Постановка проблеми. З внесенням змін до Конституції України (щодо правосуддя)¹ та прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в новій редакції², які набули чинності 30 вересня 2016 року, розпочався етап перебудови системи судоустрою в Україні. Зміна структури системи судоустрою порушило наступне питання для здійснення належної судової реформи – приведення у відповідність до цих змін процесуальних кодексів, що було здійснене із їх прийняттям у новій редакції та внесенням змін до інших законодавчих актів³. Новелізація процесуального законодавства актуалізувала проблему формування нових підходів до визначення сутності базових процесуальних категорій, враховуючи необхідність забезпечення єдності судової практики, що є одним з чинників ефективності захисту прав, свобод громадян, прав та законних інтересів юридичних осіб. Такою базовою категорією у судовому адміністративному процесі (адміністративному судочинстві) виступає категорія «публічно-правовий спір».

Привертає увагу Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду «Про визнання незаконним рішення Хмельницької міської ради від 28.08.2013 N 70 «Про внесення змін та доповнень до рішення виконавчого комітету Хмельницької міської ради від 29.09.98 року № 532»» від 20.02.2018 № 924/817/16, де у мотивувальній частині зазначено:

«до адміністративної відноситься справа, яка виникає зі спору в публічно-правових відносинах, що стосується цих відносин, коли один із його учасників – суб'єкт владних повноважень, здійснює владні управлінські функції, в цьому процесі або за його результатами

¹ Закон про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) 2016 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 28, ст. 532.

² Закон про судоустрій і статус суддів 2016 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 31, ст. 545.

³ Закон про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів 2017 (Верховна Рада України). *Голос України*, 221-222.

владно впливає на фізичну чи юридичну особу та порушує їх права, свободи чи інтереси в межах публічно-правових відносин. Натомість визначальні ознаки приватноправових відносин – юридична рівність та майнова самостійність їх учасників, наявність майнового чи немайнового, особистого інтересу суб'єкта. Спір буде мати приватноправовий характер, якщо він обумовлений порушенням приватного права (як правило майнового) певного суб'єкта, що підлягає захисту в спосіб, передбачений законодавством для сфери приватноправових відносин, навіть і в тому випадку, якщо до порушення приватного права призвели владні управлінські дії суб'єкта владних повноважень¹. Вказану правову позицію Касаційного господарського суду Верховного Суду наведено у зв'язку з тим, що наголошено на необхідності враховувати при прийнятті судом рішень у справах характер спірних правовідносин.

Аналогічна позиція була раніше – у 2013 році – надана Вищим адміністративним судом України у Постанові Пленуму від 20 травня 2013 року № 8 «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів» стосувалась, зокрема, і питань щодо визначення терміну «публічно-правовий спір». Для визначення належності спору до публічно-правового суддям було запропоновано встановити його публічно-правовий зміст (характер) і врахувати існування змістовної протилежності із приватноправовим спором².

Така рекомендація судів вищої інстанції фактично означає необхідність здійснення суддею доктринального аналізу проблеми розмежування права на приватне і публічне. Складність такої рекомендації полягає в тому, що суддя має здійснити цей аналіз на стадії відкриття провадження у справі, що на практиці, майже неможливо. Дуже часто із позовної заяви та доданих до неї документів неможливо з'ясувати змістовність та критерії публічності спору. Для цього слід витребувати певні докази, провести з'ясування всіх фактичних обставин у справі. У свою чергу, якщо суд на стадії з'ясування обставин у справі дійде висновку, що цей спір не належить до публічно-правових та потрібно закривати провадження у справі, то виникає суттєве порушення права позивача на розгляд його спору належним судом та у розумні строки, що є гарантованим ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод фундаментальним правом людини.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Концептуальне значення для проведення належного теоретико-правового аналізу мають напрацювання провідних вчених-адміністративістів, які формували, а деякі з них продовжують формувати теоретичні основи розвитку науки адміністративного права і процесу: В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, Д.М. Бахраха, Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченка, В.К. Колпакова, О.В. Кузьменко, Б.М. Лазарева, Ю.М. Старилова та інших вчених. Проте сутність і зміст конфліктних відносин у публічно-правовій сфері ще потребує свого наукового поглибленого аналізу, а проблема формування єдиної категорії, що позначає такі відносини не втрачає актуальності.

Мета статті – обґрунтувати поняття спору, що впливає з публічно-правових відносин, та виділити види таких спорів.

Викладення основного матеріалу. У новій редакції Кодексу адміністративного судочинства України, порівняно із редакцією, що діяла до 15.12.2017 року, конкретизовано визначення публічно-правового спору. Відповідно до п.2 ч.1 ст.4 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) у редакції Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 №2147-VIII спір визнається публічно-правовим, якщо:

– однією стороною є сторона, що здійснює публічно-владні управлінські функції, в тому числі на виконання делегованих повноважень, а предмет спору стосується виконання чи невиконання стороною цих функцій;

– наявність у суб'єкта владних повноважень компетенції щодо надання адміністративних послуг, а предмет спору стосується їх надання або ненадання;

¹ *Постанова про визнання незаконним рішення Хмельницької міської ради «Про внесення змін та доповнень до рішення виконавчого комітету Хмельницької міської ради від 29.09.98 року № 532» 2013* (Касаційний господарський суд Верховного Суду). *Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА-ЗАКОН».*

² *Постанова про окремі питання юрисдикції адміністративних судів 2013* (Пленум Вищого адміністративного суду України). *Юридичний вісник України*, 25.

–однією стороною виступає суб'єкт виборчого процесу або процесу референдуму, а предмет спору стосується порушення права цієї сторони з боку суб'єкта владних повноважень.

Слід зауважити, що новою редакцією норми щодо визначення публічно-правового спору не усі проблеми вирішено. Більше того, виникає низка додаткових питань, пов'язаних із необхідністю конкретизації предмету судової адміністративної юрисдикції у зв'язку із використанням таких системо утворюючих категорій як «публічно-владні управлінські функції», «суб'єкт владних повноважень» у спорах, що впливають з виборчих правовідносин або відносин референдуму.

У попередній редакції Кодексу адміністративного судочинства України публічно-правовим спором було названо спір за участі суб'єкта, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень (п. 1 ч. 1 ст. 3 КАСУ в редакції до 15.12.2017 року).

У Постанові Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20.05.2013 р. № 8 «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів» надано правову позицію щодо розуміння функції як владної управлінської – такою є діяльність усіх суб'єктів владних повноважень з виконання покладених на них Конституцією чи законами України завдань (абз. 3 п. 3 Постанови Пленуму)¹. Однак, така правова позиція за змістом значно розширює межі предмету судової адміністративної юрисдикції, уводячи до неї спори, які власне до управлінських не належать, виходячи із доктринальне визначеного на сьогодні змісту категорії «управління». Такими виступають, зокрема, спори щодо з приводу примусового повернення чи примусового видворення іноземців або осіб без громадянства за межі території України.

Розкриття змісту категорії «управління» у юридичних енциклопедичних виданнях передбачає, що під цією категорією розуміється «функція організованих систем (соціальних, біологічних, технічних), що забезпечує збереження їх структури і впорядкування відповідно до закономірностей функціонування»². Тож врахування доктринально визначеного змісту категорії «управління» потребує конкретизації у правових приписах з метою уникнення випадків його неоднакового розуміння правозастосувачем.

Однак у новій редакції КАСУ до ознак «владний управлінський» було додано ознаку «публічний», що за умови наявних проблем у правозастосуванні додає додаткову проблему необхідності формування правової позиції Касаційним адміністративним судом Верховного Суду з метою забезпечення єдності судової практики.

Визнання законотворцем існування проблеми розмежування судових юрисдикцій при вирішенні спорів за участі публічно-правових утворень та прогнозування наявності такої проблеми в умовах дії нової редакції КАСУ обумовило включення до ст.19, якою визначено справи, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів, частини третьої, де встановлено заборону адміністративним судам розглядати позовні вимоги, які є похідними від вимог у приватноправовому спорі і заявлені разом з ними, якщо цей спір підлягає розгляду в порядку іншого, ніж адміністративне, судочинства і знаходиться на розгляді відповідного суду. Наявність такої норми тягне за собою необхідність чіткого викладення позивачем правових вимог, з яких впливає предмет публічно-правового спору, що, у свою чергу, передбачає фахову правову допомогу при викладенні позовних вимог.

Адміністративно-правова доктрина представлена положеннями про критерії відмежування публічно-правових спорів від приватноправових: 1) суб'єкти правового спору (правові спори, де однією із сторін є орган публічної влади, його посадова чи службова особа як суб'єкт владних повноважень, наділений компетенцією вирішувати питання про права і свободи, інтереси та обов'язки іншого учасника таких правовідносин, а його діяльність спрямована на виконання управлінських функцій – підзаконна, що має забезпечити виконання покладених державою завдань); 2) зміст правовідносин, з яких виникає спір (публічно-правовими є правові спори, що виникають з правових відносин, пов'язаних з реалізацією публічної влади, а змістом цих правовідносин є взаємні права і обов'язки суб'єктів, що впливають зі здійснення суб'єктом його владних повноважень); 3) предмет та підстави правового спору (правові спори, в яких

¹ *Постанова про окремі питання юрисдикції адміністративних судів 2013* (Пленум Вищого адміністративного суду України). *Юридичний вісник України*, 25.

² Шемшученко, Ю.С. (ред.) (2012). *Великий енциклопедичний юридичний словник*. Київ: Вид-во «Юридична думка», 947.

оскаржуються рішення, дії чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень, а також адміністративні договори)¹.

Наведений доктринальний підхід щодо критеріїв відмежування публічно-правових спорів від приватноправових спорів, безумовно, цінний тим, що у ньому узагальнено викладено існуючі наукові погляди щодо сутності публічно-правового спору, а також приписи Кодексу адміністративного судочинства України щодо юрисдикції адміністративних судів. Вказаний підхід дозволяє, певною мірою, вирішити проблему забезпечення чіткості та однозначності виділення публічно-правових спорів серед інших категорій правових спорів, проте не є беззаперечним. Зокрема і сам автор цього підходу зазначає про те, що по деяких категоріях правових спорів (особливо тих, що впливають із земельних правовідносин) складно розмежувати юрисдикцію адміністративного суду та судів цивільної та господарської юрисдикції, оскільки суб'єктами як цивільних так і адміністративних правовідносин є публічно-правові утворення². Поряд із цим незрозумілим залишається характер публічно-правового явища, критерії щодо змісту якого вказані, оскільки поза увагою залишено його прояв саме як спору. Разом з тим, до безумовних переваг наведеного доктринального підходу слід віднести: 1) чіткість визначення груп критеріїв, які мають бути застосовані комплексно – суб'єктна складова правового спору, його зміст, предмет та підстави; 2) виникнення спору з правовідносин, які пов'язані із реалізацією уповноваженими суб'єктами публічної влади функцій, якими вони наділені задля вирішення встановлених і закріплених правовою нормою завдань; 3) діяльність, що здійснюється у межах публічно-правових відносин (дія або бездіяльність), завжди має підзаконний характер; 4) ключовою ознакою публічного спору виступає його належність до правового спору, тобто такого, який пов'язаний із публічно-правовими відносинами і поза їх межами не може існувати.

На підставі вищезазначеного, можна вказати про те, що при встановленні повноважень органів публічної влади як публічно-владних слід виходити з їх правового статусу і компетенції, передбаченої чинним законодавством. Разом з тим, учасниками публічно-правових спорів можуть бути не тільки суб'єкти публічно-владної діяльності, але й суб'єкти публічно-правових відносин, які державно-владними повноваженнями не наділені (громадські організації, територіальні громади та інші – публічно-правові утворення, що є суб'єктами права).

Враховуючи, насамперед, недоцільність обмеження розуміння публічно-правових відносин суто з позицій властивості їх публічної владності, а також належність до кола суб'єктів публічно-правових відносин не тільки органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а й інших суб'єктів, діяльність яких спрямована на задоволення публічного (суспільного) інтересу, реалізацію та захист суб'єктивних публічних прав і свобод, доцільно використовувати термін «спори, що впливають з публічно-правових відносин», який є ширший за змістом, порівняно із терміном «публічно-правовий спір».

Серед таких спорів доцільно виділити:

- публічно-правові спори (у їх нормативному значенні, відповідно КАСУ);
- спори за участі публічно-правових утворень, які є суб'єктами права.

Остання категорія спорів може виникати і у приватно-правовій сфері, проте належність певного спору до такого, що впливає з публічно-правових відносин, визначається його предметом, який стосується реалізації загального інтересу суспільства.

При формуванні ознак спору, що впливає з публічно-правових відносин, доцільно врахувати наступні положення: такий спір є завжди правовим, тобто виникає у межах певних правовідносин – публічно-правових; зміст спору стосується реалізації уповноваженими суб'єктами публічної влади функцій, якими вони наділені задля вирішення встановлених і закріплених правовою нормою завдань; предмет публічно-правового спору становлять правові претензії з приводу не тільки реалізації суб'єктом публічної влади компетенції, що стосується забезпечення реалізації конституційних прав і свобод, а також передбачених законодавством функцій, але й реалізації публічного (суспільного, загального) інтересу; його нормативна основа включає три правомочності: правозахисна, праводомагання та правоохоронна. Правозахисна

¹ Битяк, Ю.П. (2013). *Правова доктрина України у 5 т. Харків: Право. Т. 2: Публічно-правова доктрина України*, 334.

² Битяк, Ю.П. (2013). *Правова доктрина України у 5 т. Харків: Право. Т. 2: Публічно-правова доктрина України*, 335.

правомочність розкривається у праві на судовий захист від порушень конституційних прав, забезпечення реалізації яких здійснюється шляхом здійснення уповноваженими суб'єктами публічної влади підзаконної діяльності. Праводомагання означає наявність права вимагати від суб'єктів публічної влади дотримання і виконання функцій, покладених на них чинним законодавством. Правоохоронна правомочність означає право звернення до компетентних органів за захистом.

Характеризуючи сутність і зміст спору, що впливає з публічно-правових відносин, необхідно звернути увагу на доцільність існування такої ознаки як вирішення шляхом здійснення правової процедури. Наявність такої ознаки обумовлена, насамперед, необхідністю зменшення рівня конфліктності публічно-правових відносин, що передбачає встановлення ефективних засобів і способів вирішення конфліктів, різновидом яких і є спори, що впливають з публічно-правових відносин. Разом з тим, такі спори можуть виникати (і виникають) поза межами судового адміністративного процесу (адміністративного судочинства), а учасники (суб'єкти) таких спорів набувають процесуальний статус у разі реалізації права на судовий захист шляхом звернення до адміністративного суду із позовною заявою у встановленому законодавством порядку.

Таким чином, спори, що впливають з публічно-правових відносин, можна розглядати у матеріальному і процесуальному аспектах: у матеріальному аспекті такі спори розглядаються з позицій різновиду правового конфлікту, пов'язаного із публічно-владною, підзаконною діяльністю уповноважених суб'єктів публічної влади, а з процесуальної – як юридичний факт, наявність якого є підставою звернення до адміністративного суду.

Наступним за логікою дослідження виникає питання про види спорів, що впливають з публічно-правових відносин. Виділяючи види таких спорів, доцільно звернутись до адміністративного процесуального законодавства Федеративної Республіки Німеччина, запозичення якого має місце при формуванні та вдосконаленні судової адміністративної юрисдикції.

Так, до найважливіших видів позовів, які подаються до адміністративного суду в Німеччині належать:

- позов про оскарження (спрямований на скасування адміністративного акта)¹.
- позов про примушування до виконання зобов'язання (примушення до дії, в якому порушується клопотання про видання відхиленого чи неприйнятого адміністративного акта)²;
- позов про виконання зобов'язання (претензія на отримання бажаної послуги)³;
- установчий позов (встановлення спірних правовідносин)⁴.

Наведені види позовів, які подаються до адміністративного суду в Німеччині, співвідносяться за предметом із більшою кількістю категорій адміністративних позовів, які подаються до адміністративного суду в Україні – позови, предмет яких становлять: оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень (п.1 ч.1 ст.19 КАСУ) або замовника у сфері оборони (п.11 ч.1 ст.19 КАСУ) або органів охорони державного кордону (п.12 ч.1 ст.19 КАСУ); у сфері публічної служби (п.2 ч.1 ст.19 КАСУ); компетенційні спори (п.3 ч.1 ст.19 КАСУ); щодо адміністративних договорів (п.4 ч.1 ст.19 КАСУ); у сфері виборчих правовідносин (п.6 ч.1 ст.19 КАСУ); у сфері забезпечення доступу до публічної інформації (п.7 ч.1 ст.19 КАСУ); що стосуються рішень комісій та інших органів, які є обов'язковими (п.9 ч.1 ст.19 КАСУ); щодо формування складу державних органів, органів місцевого самоврядування, обрання, призначення, звільнення їх посадових осіб (п.10 ч.1 ст.19 КАСУ); рішень Національної комісії з реабілітації (п.13 ч.1 ст.19 КАСУ). Виняток складають спори за зверненням суб'єкта владних повноважень (п.5 ч.1 ст.19 КАСУ) і ті, що стосуються вилучення або примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності (п.8 ч.1 ст.19 КАСУ), оскільки такі спори звернені до фізичних чи юридичних осіб, які не наділені владними повноваженнями.

¹ Бевзенко, В. (ред.) (2013). *Адміністративний процес: загальна частина (Федеративна Республіка Німеччини, Україна)*: Наук.-практ. посібник. Київ: Алерта, 32.

² Бевзенко, В. (ред.) (2013). *Адміністративний процес: загальна частина (Федеративна Республіка Німеччини, Україна)*: Наук.-практ. посібник. Київ: Алерта, 33.

³ Бевзенко, В. (ред.) (2013). *Адміністративний процес: загальна частина (Федеративна Республіка Німеччини, Україна)*: Наук.-практ. посібник. Київ: Алерта, 41.

⁴ Бевзенко, В. (ред.) (2013). *Адміністративний процес: загальна частина (Федеративна Республіка Німеччини, Україна)*: Наук.-практ. посібник. Київ: Алерта, 41.

Отже, проведений порівняльно-правовий аналіз видів публічно-правових спорів за процесуальним законодавством України і Федеративної Республіки Німеччина дозволяє визначити дві категорії за складом учасників публічно-правових спорів:

1) спори, в яких відповідачем є суб'єкт владних повноважень чи інший суб'єкт, який виконує функції публічного характеру (наприклад, у виборчих спорах);

2) спори, в яких відповідачем є суб'єкт, не наділений владними повноваженнями. Однак, в цій категорії спорів завжди виступає позивачем суб'єкт владних повноважень, який має право подавати позов до відповідача – суб'єкта, не наділеного владними повноваженнями виключно у випадках, передбачених законом.

За порядком розгляду в адміністративних судах спори можна поділити на три категорії :

1) спори, що належать розгляду в порядку загального позовного провадження (ч. 4 ст. 12 КАСУ);

2) спори, що належать розгляду в порядку спрощеного позовного провадження (ч. 6 ст. 12 КАСУ передбачений перелік спорів незначної складності, які можуть бути розглянуті в порядку спрощеного позовного провадження та у ст. 263 КАСУ наведено перелік певної категорії справ);

3) спори, що належать до особливого позовного провадження (глава 11 КАСУ).

За складністю спори можна поділити на дві категорії: спори категорії незначної складності та спори категорії складних справ.

Також з огляду на відокремлення приписами КАСУ справ, які потребують термінового розгляду, можна виділити спори, що впливають з публічно-правових відносин на термінові (наприклад, спори, пов'язані з виборчим процесом, або за звернення органів доходів та зборів) та звичайні спори. Слід звернути увагу, що поділ спорів за ознакою терміновості не ґрунтується тільки на приписах глави 11 КАСУ. Для визначення терміновості розгляду спорів слід виходити із його суспільної значимості. Наприклад, спори щодо застосування заходів реагування шляхом тимчасової заборони (зупинення) діяльності слід відносити до термінових справ, оскільки від терміновості розгляду таких спорів залежить час припинення ризику загрози життю людей.

Висновки. Проведений аналіз дозволив обґрунтувати наступне визначення спору, що впливає з публічно-правових відносин. Такий спір є соціальним явищем, що має правову форму, являє собою звернені його сторонами одне до одного правові претензії відносно одного предмету, який стосується реалізації публічного (суспільного) інтересу, виникає у зв'язку з порушенням, застосуванням чи тлумаченням норм публічних галузей права, проявляється у активних діях сторін спору щодо захисту своїх позицій і вирішуються за встановленою законодавством процедурою.

Серед ознак спору, що впливає з публічно-правових відносин, доцільно виділити: виникає у сфері діяльності, пов'язаної із реалізацією публічного (суспільного) інтересу у зв'язку з порушенням, застосуванням чи тлумаченням норм публічних галузей права; наявні сторони спору, одна з яких – суб'єкт, наділений публічно-владними повноваженнями або публічно-правове утворення, що є суб'єктом права, створене для захисту та/або реалізації певних публічних (суспільно значимих) інтересів; предмет спору один і той же для його сторін; проявляється у активних діях сторін спору; вирішується за встановленою законодавством процедурою; наявні правові наслідки здійснення процедур щодо вирішення спору.

Систематизація спорів, що впливають з публічно-правових відносин, може бути здійснена за різними критеріями (ознаками), серед яких виділено: склад учасників спору; порядок розгляду; складність; терміновість розгляду.

References:

1. *Zakon pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia) 2016* [On Amendments to the Constitution of Ukraine (in relation to justice): Law of Ukraine dated 02 June 2016 No. 1401-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Information from the Verkhovna Rada of Ukraine], No. 28. Art. 532. [in Ukrainian].
2. *Zakon pro sudoustrii i status sddiv: Ukrainy 2016* [On the Judiciary and the Status of Judges: Law of Ukraine dated 02.06.2016 No. 1402-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Information from the Verkhovna Rada of Ukraine], No. 31 (29.07.2016), Art. 545. [in Ukrainian].
3. *Zakon pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv 2017*. [On Amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Legal Proceedings of Ukraine and other legislative acts: Law of Ukraine dated October 3, 2017, No. 2147-VIII]. *Holos Ukrainy* [Voice of Ukraine], No. 221-222. [in Ukrainian].

4. *Postanova pro vyznannia nezakonnym rishennia Khmelnytskoi miskoi rady vid 28.08.2013 N 70 «Pro vnesennia zmin ta dopovnen do rishennia vykonavchoho komitetu Khmelnytskoi miskoi rady vid 29.09.98 roku № 532»:* *Kasatsiinoho hospodarskoho sudu Verkhovnoho Sudu* [On the recognition of the illegal decision of Khmelnytsky City Council dated August 28, 2013 N 70 «On Amendments and Additions to the Decision of the Executive Committee of the Khmelnytsky City Council dated September 29, 1998 No. 532»: Resolution of the Court of Cassation of the Supreme Court]. *Dostup iz inform.-pravovoi systemy «LIHA-ZAKON»*. [Access to the information and legal system «LIGA-LAW»]. [in Ukrainian].
5. *Postanova pro okremi pytannia yurysdyktsii administratyvnykh sudiv 2013* (Plenumu Vyshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy) [On Certain Issues of the Jurisdiction of Administrative Courts: Resolution of the Plenum of the Supreme Administrative Court of Ukraine dated May 20, 2013 No. 8]. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy* [Legal Bulletin of Ukraine], no. 25 [in Ukrainian].
6. *Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk* [Great encyclopedic legal dictionary]. Kyiv: Vyd-vo «Iurydychna dumka», 2012, 947. [in Ukrainian].
7. *Pravova doktryna Ukrainy u 5 t.* Kh.: Pravo, 2013. T. 2: Publichno-pravova doktryna Ukrainy [The legal doctrine of Ukraine in 5 tons Kharkiv.: Law, 2013. T. 2: Public-legal doctrine of Ukraine]. [in Ukrainian].
8. *Administratyvnyi protses: zahalna chastyna (Federatyvna Respublika Nimechchyny, Ukraina): Nauk.-prakt. posibnyk* [Administrative process: the general part (Federal Republic of Germany, Ukraine): Science-Practical Guide]. Kyiv: Alerta. [in Ukrainian].

Богдан Орловський, к. ю. н.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Україна

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ЗДІЙСНЕННЯ СЛУЖБОВИХ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ У ПРИЗМІ ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВОГО ПІДХОДУ

Bohdan Orlovskiy, PhD in Law

Odesa I.I. Mechnikov National University, Ukraine

THE INSTITUTION OF EXERCISE OF OFFICIAL AUTHORITY: CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF FORMATION THROUGH THE PRISM OF COMPARATIVE LEGAL APPROACH

The article considers the possibility of forming the concepts for improvement of the norms of the national criminal law, related to the protection of public officials of the state from dangerous encroachment on the basis of the generalized results of the comparative legal investigation of such norms in the legislation of foreign countries. As part of the comparative legal approach, the author formulates the existing system of foreign categories that characterize this legal institution (name, location, legal nature, subject of action, etc.) and develops the concepts of their adequate implementation to the existing norms of the Criminal Code of Ukraine with the preservation of the system of existing legal positions.

Keywords: conceptual foundations, actions foreseen or permitted by law, official authority, public officials, exercise of official authority.

Постановка проблеми. В теорії кримінально-правової науки одним із найбільш складних питань є процес формування наукових концепцій. Наукова концепція представляє собою певну узагальнену систему поглядів на відповідний процес (явище) або його структурні елементи, що характеризується незавершеністю та дискусійністю та вимагає практичної перевірки. У той же час більшість сучасних кримінально-правових інститутів та їх термінологічна база у процесі свого еволюційного розвитку зароджувались саме із системи відповідних концептуальних наукових поглядів. Не виключенням з цього є й інститут захисту публічних посадових осіб держави від суспільно небезпечних посягань, щодо правової природи якого на сьогоднішній час не склалося єдиного узагальненого погляду. Тому розроблення концепцій його національно-правового формування, шляхом моделювання на підставі результатів компаративістського аналізу зарубіжного кримінального законодавства можливих напрямів удосконалення вітчизняної системи кримінально-правових норм про захист публічних посадових осіб держави від суспільно небезпечних посягань, є важливим питанням для української кримінально-правової науки. Воно надасть можливість, шляхом практичної перевірки, визначити доцільність існування запропонованих автором законодавчих конструкцій у нормах діючого Кримінального кодексу (далі – КК) України.

Актуальність теми дослідження обумовлена відсутністю належно проведеного компаративістського аналізу норм про кримінально-правовий захист від суспільно небезпечних посягань публічних посадових осіб держави у законодавстві зарубіжних країн, відсутністю систематизованих результатів такого аналізу й відсутністю актуальних наукових концепцій, спрямованих на імплементацію прогресивного зарубіжного досвіду у цій сфері в національну кримінально-правову доктрину та законодавство.

Стан дослідження. Порівняльно-правовий аналіз норм про кримінально-правовий захист від суспільно небезпечних посягань публічних посадових осіб держави у законодавстві зарубіжних країн, як і систематизація його результатів та формування наукових концепцій у цій сфері в українській кримінально-правовій науці доки не здійснювалось. Увагу вчених в більшості випадків привертала норми про необхідну оборону в КК окремих європейських країн, чим

займалися, наприклад, Б.В. Волженкін, Л.В. Головка, Л.М. Гусар, І.Д. Козочкін, А.І. Коробєєв, Н.С. Крилова, А.І. Лукашов, В. Д. Пакутін, Л.Н. Смірнова, А.В. Серебреннікова, Є. Н. Трикоз, С. М. Храмов та інші та інші. Інші ж норми, які стосуються кримінально-правового захисту публічних посадових осіб держави у їх дослідженнях окремо не розглядалися.

Метою та задачами статті є: вивчення систематизованих результатів кримінально-правового аналізу норм про кримінально-правовий захист від суспільно небезпечних посягань публічних посадових осіб держави у законодавстві зарубіжних країн із різних правових систем; формування наукових концепцій, спрямованих на імплементацію прогресивних положень зарубіжного законодавства до національної правової системи та їх теоретичне обґрунтування; моделювання концептуальних основ для характеристики інституту здійснення службових владних повноважень в діючих нормах КК України.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи та порівнюючи між собою існуючі норми про кримінально-правовий захист від суспільно небезпечних посягань публічних посадових осіб держави у законодавстві країн континентальної, англо-американської та гібридних типів правових систем, автором було встановлено, що у ряду країн – представників різних типів правових систем у діючих кримінальних кодексах існують норми про «виконання (посадового, публічного чи службового) обов'язку або владних (офіційних) повноважень» та про «дії (діяння), передбачені або дозволені законом чи судовими актами». Зокрема у країнах континентальної правової системи це «здійснення права або виконання обов'язку»¹ (КК Італійської Республіки), «здійснення посадових обов'язків або боргу»² (КК Королівства Іспанія), «дозвіл закону, службовий або професійний обов'язок» (КК Швейцарської Конфедерації) тощо. У країнах англо-американської правової системи це поведінка щодо «виконання публічного обов'язку» (Примірний КК США, КК штату Техас), «виконання офіційних повноважень, обов'язків або функцій» (КК штату Нью-Йорк), «законних повноважень» (КК Австралії). Навіть у країнах змішаної правової системи існує посилання на «дії, вчинені у відповідності із законодавством» (КК Японії) або на «діяння, яке здійснюється відповідно до закону» (КК Республіки Корея).

Переходячи до змісту діючого КК України можна помітити відсутність подібних норм й наявність лише норм про необхідну оборону в ст. 36 цього кодексу³. Однак вітчизняна кримінально-правова наука до такого питання підходить неоднозначно, що проявляється у існуванні двох протилежних за змістом наукових концепцій: 1) прихильники першої (Л.М. Гусар, І.С. Тишкевич, І. В. Ткаченко, М.І. Якубович) за правовим наповненням розглядають дії публічних посадових осіб держави (зокрема працівників правоохоронних органів) пов'язані із захистом від суспільно небезпечних посягань у рамках діючих норм про необхідну оборону, передбачених ст. 36 КК України; 2) прихильники другої (Н. Д. Дурманов, Ю. В. Баулін, В. Н. Козак, Н. Н. Паше-Озерський, Т. Г. Шавгулідзе) розглядають дії таких публічних посадових осіб за своїм правовим наповненням у рамках «виконання службових обов'язків» чи «виконання службового боргу», вважаючи право на необхідну оборону більш притаманним для приватних осіб. Розвиваючи зміст та обґрунтування другої концепції автор сформував низку аргументів, за якими:

1) такі публічні посадові особи є спеціально уповноваженими особами силових органів (структур) держави і наділені законом владними повноваженнями, які не має приватна особа, зокрема вони мають: право перевіряти документи; право затримувати особу; право, при наявності чітко визначених підстав, застосовувати зброю; право проводити огляд речей, які знаходяться при особі та інші спеціальні права;

2) стан необхідної оборони у таких осіб виникає не раптово, як у приватних осіб, а в процесі несення служби та виконання визначених законом спеціальних владних повноважень (наприклад, охорони громадського порядку; розшуку, переслідування особи або її затримання; доставки особи-порушника або злочинця до правоохоронного органу та тримання його під вартою; несення патрульно-постової служби та ін.). Тому такі особи заздалегідь готуються до подібних ситуацій,

¹ Ципія, А.Г. (1991). *Уголовный кодекс Италии. Общая часть и преступления против государства*. Москва.

² Código Penal de España 2010. <<http://despachobogados.fullblog.com.ar/codigo-penal-espanol-articulado-completo-actualizado-con-la-reforma.html>>.

³ Тютюгін, В.І. (2013). *Кримінальний кодекс України (із змінами і доповненнями станом на 25 лютого 2013 року)*. Харків: ТОВ «Одисей», 19.

в тому числі і за рахунок професійної та психологічної підготовки, підтримки відповідної ментальної та фізичної форми, в зв'язку з чим вони повинні бути психологічно і фізично готові до дій у відповідних ситуаціях;

3) для публічних посадових осіб здійснення спеціальних владних повноважень є юридичним синтезом (поєднанням) права і обов'язку, за невиконання або неналежне виконання яких вони несуть встановлену законом відповідальність (у тому числі і кримінальну), а не суб'єктивним правом, як для приватних осіб;

4) на відміну від приватної особи вони практично завжди озброєні вогнепальною зброєю та спеціальними засобами і володіють належними знаннями із їх практичного застосування, вони повинні мати і мають необхідний рівень фізичної підготовки;

5) при здійсненні спеціальних владних повноважень та заподіянні в результаті такого здійснення шкоди правопорушнику (злочинцю) у спеціально уповноваженої особи держави, на відміну від приватної особи, виникають додаткові обов'язки (наприклад, викликати слідчо-оперативну групу, надати першу медичну допомогу, вжити заходів до охорони та огороження місця події тощо) та обмеження щодо заподіяння шкоди певним категоріям осіб (малолітнім, жінкам з явними ознаками вагітності, інвалідам);

6) існуючі кримінально-правові норми у статтях 118 та 124 КК України, що встановлюють кримінальну відповідальність за умисне вбивство чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони у своїх санкціях містять певні види покарань, які не можуть застосовуватися до всіх або окремих категорій спеціально уповноважених осіб держави (виправні роботи до працівників правоохоронних органів, військовослужбовців, обмеження волі до військовослужбовців строкової служби), а також не мають необхідних альтернативних видів покарань (службові обмеження, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців), що обов'язково повинні існувати в якості відповідальності для певної категорії спеціально уповноважених осіб держави (військовослужбовців строкової служби).

Враховуючи викладені аргументи та розвиваючи власну концепцію автор вважає за доцільне запропонувати по аналогії із законодавством зарубіжних країн, де існують норми про «виконання (посадового, публічного чи службового) обов'язку або владних (офіційних) повноважень» та про «дії (діяння), передбачені або дозволені законом чи судовими актами», в діючому кримінальному законодавстві України визначити концепцію характеристики аналогічного за змістом для публічних посадових осіб держави правомірного, суспільно корисного вчинку – «здійснення службових владних повноважень».

Щодо місцезнаходження та правової природи такого правомірного, суспільно корисного вчинку при компаративістському аналізі законодавства зарубіжних країн визначено, що він виступає:

1) у країнах континентальної та змішаної правової системи – підставою звільнення чи виключення кримінальної відповідальності особи. В результаті цього законодавцем його розташовано у Главах, що регулюють підстави звільнення чи виключення кримінальної відповідальності особи і які структурно входять до розділів про склади злочинів чи кримінальну відповідальність, наприклад: Глава II «Підстави, які виключають кримінальну відповідальність» КК Королівства Іспанія, Глава II «Підстави ненастання кримінальної відповідальності чи її пом'якшення» КК Французької Республіки¹, Глава XXIV «Про загальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності» КК Королівства Швеції, Глава VII «Не утворення складу злочину, пом'якшення покарання і звільнення від покарання» КК Японії²;

2) у країнах англо-американської правової системи – виправдувальною обставиною та підставою для визнання поведінки правомірною. В результаті цього законодавцем його розташовано у: Розділі III «Загальні принципи визнання поведінки правомірною» Примірного КК США, Статті 35 «Захисти, пов'язані з виправдувальними обставинами» КК штату Нью-Йорк, підглаві «Е» «Правоохоронні органи» Глави IX «Виправдувальні обставини для звільнення від кримінальної відповідальності» (КК штату Техас), Главі «Захист осіб, управління і забезпечення дотримання закону» КК Канади тощо.

¹ Уголовный кодекс Франции (2002). Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс.

² Уголовный кодекс Японии (2002). Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс.

Відповідно до цього у автора виникає концептуальний погляд щодо доцільності розміщення запропонованого правомірного, суспільно корисного вчинку «здійснення службових владних повноважень» саме у розділі VIII «Обставини, що виключають злочинність діяння» (ст. 36-1), оскільки за своєю правовою природою він буде виступати саме обставиною, що виключає злочинність (суспільну небезпечність і протиправність) діяння. Таке обґрунтування здійснено із врахуванням місцезнаходження такого правомірного вчинку в кримінальних кодексах країн континентальної правової системи у главах, які присвячені правовому регулюванню підстав звільнення чи виключення кримінальної відповідальності особи.

Переходячи до концептуальних основ викладення змісту зазначеного правомірного, суспільно корисного вчинку автор звернув увагу на відповідні норми зарубіжного кримінального законодавства, а саме ст. 51 «Здійснення права або виконання обов'язку» КК Італійської Республіки, ст. 32 «Дозвіл закону, службовий або професійний обов'язок»¹ КК Швейцарської Конфедерації, п. 7 ст. 20 «Здійснення посадових обов'язків або боргу» КК Королівства Іспанія, ст. 3.03 «Виконання публічного обов'язку» Примірною КК США, § 9.21 «Публічний обов'язок»² КК штату Техас тощо. У цих нормах за формою здійснення такий правомірний вчинок характеризується через словосполучення «здійснення певного роду дій (діянь)», «здійснення поведінки» під час яких можливе «застосування сили». При цьому словосполучення «здійснення певного роду дій (діянь)» є в більшій мірі характерним для країн континентальної правової системи, а «здійснення поведінки» – для англо-американської. Самі ж по собі дії (діяння) чи поведінка можуть бути закріплені як у загальних рамках (по виконанню посадового, публічного чи службового обов'язку; по здійсненню владних чи офіційних повноважень; які вимагаються або дозволяються законом) так і у певних спеціальних ситуаціях такого правомірного вчинку (наприклад, щодо відбиття насильства, подолання опору, запобігання вчиненню злочину тощо). Ключове словосполучення «застосування сили» (в тому числі і смертельної) в більшій мірі використовується у законодавстві країн англо-американської правової системи, вказуючи на таку можливість: для законного здійснення арешту або обшуку; для запобігання втечі з-під варті чи з місця позбавлення волі; для підтримання порядку і безпеки виправної установи тощо (норми Примірною КК США, КК штату Нью-Йорк, КК Канади тощо).

Зазначене, у своїй сукупності, дозволяє автору сформулювати концептуальні основи характеристики «здійснення службових владних повноважень» в ст. 36-1 розділу VIII КК України наступним чином: «Не є протиправним і не тягне за собою відповідальності вимушене заподіяння шкоди правопорушнику шляхом застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї спеціально уповноваженою особою держави, яка здійснює свої службові владні повноваження, якщо вона запобігає, припиняє або захищається від здійснюваного правопорушником суспільно небезпечного посягання й не порушує норм спеціального закону, що регулює її діяльність».

При вивченні питання про суб'єкта, який має право здійснювати такий правомірний суспільно корисний вчинок автором встановлено, що у законодавстві зарубіжних країн найбільш розповсюдженими категоріями для його описання є «публічна посадова особа» чи «публічний службовець» (КК Італійської Республіки, Примірний КК США, КК штату Нью-Йорк, КК штату Техас, КК Французької Республіки).

Також зустрічаються такі поняття як «службовець поліції чи поліцейський»³ (КК штату Нью-Йорк, КК Французької Республіки, КК Королівства Швеції), «посадовець або член виборного органу» (КК Швейцарської Конфедерації), «державний службовець або посадовець»⁴ (КК Республіки Аргентина). У країнах англо-американської правової системи розповсюдженими є поняття «особа, що спостерігає за збереженням громадського порядку»⁵ (Примірний КК США, КК штату Нью-Йорк), «офіцер правопорядку» (КК штату Техас, КК Канади).

¹ Уголовный кодекс Швейцарии (2001). Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс.

² Уголовный кодекс штата Техас 2003 (Законодательное собрание штата Техас (63-я законодательная сессия)). Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс.

³ Уголовный кодекс штата Нью-Йорк. <http://constitutions.ru/?p=8102>.

⁴ Уголовный кодекс Республики Аргентины / Науч. редактирование и вступительная статья докт. юрид. наук, проф. Ю. В. Голика, перевод с испанского Л. Д. Ройзенгурта. СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. 240 с.

⁵ Примерный уголовный кодекс США. Официальный проект Института американского права (1969). Москва: Прогресс.

На основі цього автором висунуто концепцію, що в межах національного кримінального законодавства, з урахуванням наявності великої кількості наділених спеціальними повноваженнями службових осіб, доцільно у змодельованих кримінально-правових нормах про здійснення службових владних повноважень в КК України використовувати узагальнене поняття «спеціально уповноважена особа держави», до якої необхідно відносити «працівника правоохоронного органу, військовослужбовця та інших службових осіб, які законодавчо мають право застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби та зброю у процесі своєї службової діяльності».

При подальшому компаративістському аналізі автором встановлено й підтверджено наявність окремих елементів звільнення від відповідальності публічних посадових осіб при перевищенні меж застосування сили у рамках виконання службових обов'язків чи повноважень по необережності або пом'якшення покарання у певних випадках. Наприклад: звільнення від кримінальної відповідальності у випадку перевищення меж такого правомірного вчинку по необережності (ст. 55 КК Італійської Республіки); існування можливості пом'якшення покарання за перевищення меж цього вчинку¹ (ст. 64 КК Швейцарської Конфедерації); відсутність кримінальної відповідальності при перевищенні сили, що пов'язане із неможливістю встигнути обміркувати свої дії² (КК Королівства Швеції) тощо.

Враховуючи таку наявність окремих елементів звільнення від відповідальності чи пом'якшення покарання для публічних посадових осіб при перевищенні меж застосування сили у законодавстві зарубіжних країн, автором сформовано концептуальні основи характеристики відповідальності за перевищення заходів впливу, необхідних для здійснення службових владних повноважень, яка полягає «у застосуванні спеціально уповноваженою особою держави такої сили, яка явно не відповідає суспільній небезпечності посягання та обстановці, що склалася на момент його вчинення» й запропоновано концепцію окреслення такої відповідальності у двох окремих складах злочинів в ст.ст. 118 та 124 КК України (умисне вбивство або умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень правопорушнику, вчинене спеціально уповноваженою особою держави при перевищенні заходів впливу, необхідних для здійснення службових владних повноважень).

В рамках компаративістського аналізу автором також встановлено існування в кримінальному законодавстві США спеціальних норм про провокацію з боку публічної посадової особи держави забороненої поведінки особи з метою притягти її у подальшому до кримінальної відповідальності, що виступає виправданням для особи у застосуванні сили (§ 40.05 «Залучення в пастку» КК штату Нью-Йорк, § 8.06. «Провокація» КК штату Техас). На думку автора такі норми теж можуть слугувати базою для розробки подальших наукових концепцій вдосконалення чинного національного кримінального законодавства.

Висновки. Таким чином, на основі систематизованих результатів кримінально-правового аналізу норм про кримінально-правовий захист від суспільно небезпечних посягань публічних посадових осіб держави у законодавстві зарубіжних країн, автором було сформульовано концептуальні основи характеристики зазначеного правомірного, суспільно корисного вчинку в національному кримінальному законодавстві, змодельовано його нормативну конструкцію та основні структурні елементи. На думку автора помірні й раціональні імплементації прогресивних положень зарубіжного кримінального законодавства є одним із важливих напрямків на шляху зближення та адаптації національного кримінального законодавства до загальноєвропейських стандартів.

References:

1. Сурії, А.Г. (1991). *Ugolovnyi kodeks Italii. Obschaya chast i prestupleniya protiv gosudarstva* [Criminal Code of Italy General part and crimes against the state]. Moscow, 163. [in Russian].
2. Código Penal de España (2010). *Despacho de Abogados en Sevilla Consulta*. <<http://despachoabogados.fullblog.com.ar/codigo-penal-espanol-articulado-completo-actualizado-con-la-reforma.html>> (2015, kviten, 20). [in Spanish].
3. Туштуєгин, В.І. (2013). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Code of Ukraine]. Kharkiv: Odiseiy, 19. [in Ukrainian].
4. Krylova, N. V., Golovko, L.V. (2002). *Ugolovnyi kodeks Francii* [Criminal Code of France]. St. Petersburg: Uryidiceskiy centr Press, 650. [in Russian].

¹ *Уголовный кодекс Швейцарии* (2001). Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс.

² *Уголовный кодекс Швеции* (2001). Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс.

5. Korobeev, A.I. (2002). *Ugolovnyi kodeks Yaponii* [Penal Code of Japan]. St. Petersburg: Uyriceskiy centr Press, 226. [in Russian].
6. Serebrennikova, A.V. (2001). *Ugolovnyi kodeks Shveicarii* [Criminal Code of Switzerland]. St. Petersburg: Uyriceskiy centr Press, 350. [in Russian].
7. Kozochkin, I.D. (2006). *Ugolovnyi kodeks shtata Texas* [Texas Penal Code]. St. Petersburg: Uyriceskiy centr Press, 576. [in Russian].
8. *Ugolovnyi kodeks shtata Nuy-York* (1996). <<http://constitutions.ru/?p=8102>>. [in Russian].
9. Golik, Yu.A. (2003). *Ugolovnyi kodeks Respubliki Argentina* [Criminal Code of the Republic of Argentina]. St. Petersburg: Uyriceskiy centr Press, 240. [in Russian].
10. Nikiforov A.S. (1969). *Primernyi ugolovnyi kodeks SHA* [Sample US Criminal Code]. *Oficialnyi proekt Instityta amerikanskogo prava* [The official project of the Institute of American Law]. Moscow: Progress, 303. [in Russian].
11. Belyaev S.S. (2001). *Ugolovnyi kodeks Shvecii* [Criminal Code of Sweden]. St. Petersburg: Uyriceskiy centr Press, 320. [in Russian].

Ігор Кравцов

Національний університет «Києво-Могилянська академія», Україна

ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ТИПИ ПРАВОРОЗУМІННЯ

Ihor Kravtsov

National University of "Kyiv-Mohyla Academy", Ukraine

CONCEPT AND MAIN TYPES OF UNDERSTANDING OF LAW

The research paper analyzes the problems of different approaches to the understanding of law. The topicality of this research is due to the fact that an adequate understanding of law is extremely important nowadays, as Ukraine is experiencing a period of gradual transition from one ideological and scientific principles to others. It is closely linked to the history, traditions and culture of people, its legal mentality, the style of legal thinking, etc. The social and historical conditionality of law, the diversity of cultures and legal systems creates significant differences in the approaches to the understanding of law, which prevents the formation of a coherent unified view of law. The study of the initial philosophical and legal categories, one of which is the law as such, is a prerequisite for the creation of legal standards that will effectively, positively and qualitatively regulate social relations.

Keywords: law, understanding of law, lex naturalis, positivism, sociological concept.

Проблемі розуміння права завжди приділялось багато уваги. Спроби дати змістовну відповідь на питання «що таке право?» мали місце з глибокої давнини і тривають до сьогодні. Проте різноманітність підходів з плином часу ще більше розширилась. Будь-яке визначення не дасть нам чітко зрозуміти, що є правом, оскільки, з огляду на складність та багатогранність цього явища, буде доволі однобічним та неповним.

Власне поняття «право» у Великому тлумачному словнику української мови визначається так: «*Право – 1. Законодавство; здійснювана державою форма законодавства, залежна від соціального устрою країни. 2. Система встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки, що виражають волю панівного класу або всього народу. // Виборювані народом справедливі соціальний лад і законодавство. // Інтереси певної особи, суспільної групи і т. ін., які спираються на закон, релігійні постулати, давні звичаї і т. ін. // Обумовлений постановою держави, установи і т. ін. захист інтересів і можливостей особи щодо участі в чому-небудь, одержання чогось і т. ін.*»¹. У «Юридичній енциклопедії в 6-ти томах» за редакцією академіка Шемшученка «право» визначається як «*система соціальних загальнообов'язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечується державою*»².

Як бачимо, кожне з них є яскравим прикладом одного підходу до розуміння права – позитивістського, етатистського, який довгий час панував у вітчизняному загальнотеоретичному правознавстві та філософії права. На нашу думку, з позиції сучасних уявлень про право, очевидним є вузькість та навіть хибність наведених постулатів. Тому ця робота має на меті продемонструвати погляди на правову матерію під різними кутами зору, що отримали більшою чи меншою мірою певне визнання у світовій та вітчизняній науці.

Як відомо, етимологічно слово «право» пов'язане з такими поняттями як «справедливість», «правда», «правильно», що великою мірою відображає властивості права, його призначення, цілі, сутність. У Древньому Римі латинське слово «*jus*» означало право. Воно походить від слова «*jure*» – справедливий. Навіть тоді вже можна було простежити відмінність у розумінні права, співвідношенні права й закону. Зокрема, поняття «юридичний» походить від латинського слова «*juridicus*», що означає судовий, а не правовий. Також римляни окремим словом позначали закон – «*lex*»³.

¹ Бусел, В.Т. (ред.) (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ: Ірпінь: ВТФ "Перун". С. 1132.

² Шемшученко, Ю.С. (ред.) (1998). *Юридична енциклопедія в 6-ти томах*. Київ: Українська енциклопедія. Т. 4.

³ Алаїс, С.І. (2003). *Проблема праворозуміння в основних школах права*. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 17.

Поняття права – чи не найважливіша категорія правознавства. Від правильного його розкриття залежить достовірність, ефективність та об'єктивність як наукових досліджень, так і загальна орієнтація юридичної практики. Поняття права – це феномен, що постійно розвивається, в якому відображаються як історичні традиції, так і суспільна ситуація сучасної епохи. Це категорія динамічна, а не статична. Розуміння сутності права є однією з вихідних засад юриспруденції.

Зміст проблеми праворозуміння полягає у відповіді на питання «що таке право?» На думку С. Алаїс, праворозуміння є науковою категорією, яка відображає результат процесу пізнання сутності права. Сутністю права, в свою чергу, є внутрішня цілісність усіх його багатоманітних властивостей. Таким чином, різноманітні судження, ідеї погляди, що в цілому формують ставлення до права як до явища, що може сприйматися як цінність певною особою чи як інструмент задоволення потреб для іншою людиною, знаходять своє вираження у праворозумінні¹.

Право як категорія філософії права та теорії права, завдяки наповненості реальним змістом, уможливує виконання інструментальної ролі – регулювання суспільними відносинами. Спірним є питання про те, що є правом, яку реальність воно відображає, про його походження, про сутність та призначення тощо, але якщо ставити питання в практичному плані, то варто знайти одну точку відліку, одну позицію. Якщо ми вважаємо право мірилом поведінки, то повинні дбати про визначеність джерел (в широкому сенсі поняття), до яких слід звертатися за вирішенням проблем. Якби кожен розумів право по-різному, то воно би втратило свою цінність, втратило б свою роль стабілізатора суспільства, регулятора відносин у соціумі. В. Лазарев вважає, що визначеність у розумінні права є першоосновою визначеності та порядку в суспільстві. Автор зазначає, що «для глибокого розуміння права є корисними усі визначення, якщо вони відбивають хоч якусь частину реальності, але для практичного використання придатним для використання є єдине розуміння права»².

Право є не лише одним з найважливіших суспільних явищ, а й одним з найскладніших. Намагаючись зрозуміти, що таке право, його сутність, призначення та роль у суспільних відносинах, ще римські правники відзначали «поліфонічність» права, неможливість визначити його за допомогою одного підходу та вживання в одному значенні. Так, ще давньоримські юристи Ульпіан та Паоло відзначали, що право «завжди є справедливим і добрим», і разом з тим, «корисним для всіх у будь-якій державі»³. Пошук універсального праворозуміння триває вже багато століть, утім, як уже зазначалося вище, зі зміною суспільних відносин змінюється і право. Воно, як і держава, є продуктом суспільного розвитку. Багатоманітність уявлень про право стосується і його зовнішньої сторони – форми, і внутрішньої – змісту.

У переважній більшості випадків праворозуміння розглядається як категорія доктринальної правосвідомості, тобто наукова категорія, що пов'язується з науковим пізнанням. Проте, як слушно зазначає М. Козюбра, при всьому значенні наукового пізнання для осмислення права, виявлення закономірностей його функціонування і розвитку, для розуміння права як особливого феномену такого пізнання недостатньо⁴. Право, як феномен, не може бути зрозумілим виключно на основі наукової парадигми з її орієнтацією на такі критерії як об'єктивність, достовірність, верифікованість, можливість практичного відтворення результатів тощо. Право ґрунтується не тільки на знанні, а й на певних цінностях – справедливості, свободі, рівності тощо⁵.

Загальна теорія права та філософія права на сьогоднішній день вважаються окремими науками, галузями знань, які мають різні підходи до права. Ж.-Л. Бержель зазначає, що якщо загальна теорія права вивчає правові явища такими, якими вони є, ґрунтуючись на «спостереженні за правовими системами», то філософія права досліджує право таким, яким воно повинно бути, «звільняючи його від технічного апарату та намагаючись за рахунок цього досягти сутності права та побачити його метаюридичне значення»⁶. Проте, видається, що для того, щоб зробити висновок про те, яким має бути право, варто відштовхуватись від того, яким право є.

¹ Алаїс, С.І. (2003). *Проблема праворозуміння в основних школах права*. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 17.

² Лазарев, В. В. (ред.) (2005). *Общая теория права и государства*. Москва: Юристъ, 108.

³ Нерсесянц, В.С. (2000). *История политических и правовых учений*. Москва: Издательская группа НОРМА—ИНФРА-М.

⁴ Козюбра, М.І. (2010). Загальнотеоретичне правознавство: стан та перспективи. *Право України*, 1, 39.

⁵ Козюбра, М.І. (2010). Праворозуміння: поняття, типи та рівні. *Право України*, 4, 13.

⁶ Бержель, Ж.Л. (2000). *Общая теория права*. Москва: Издательский дом NOTA BENE, 19.

С. Алексеев, в свою чергу, говорить про те, що «немає цілісної науки права як підрозділу наукових знань». Є два полюси різного наукового ступеня – з одного боку юридичний позитивізм, дисципліна «не високого наукового рівня, але потрібна в прагматичному плані», а з іншого – філософія права, яка реалізує відносно до правового матеріалу такі категорії як «свобода», «справедливість», «мораль», «добро і зло». При цьому С. Алексеев акцентує на корисності та глибині аналітичної юриспруденції, вважає, що вплив певних «філософських розробок» на цю науку є надзвичайно позитивним – «використання філософських категорій на матеріалі догми права показує, що тут може бути досягнуто суттєвого просування вперед теорії права»¹. Проте проблема залишається – згадані «два полюси» на даний момент дійсно знаходяться далеко один від одного.

О. Поляков наводить нас на суперечливість явища права в контексті науки та ідеології. Він стверджує, що ідеологія є різновидом ціннісного знання, тобто такого знання, що ґрунтується на ставленні до цінностей. Цінність сприймається людиною не через об'єктивні достовірні відомості, а через емоційне ставлення, переживання. Раціонально обґрунтувати з позиції науки, чому цінність є такою не видається можливим². Автор зазначає, що для обґрунтування певної теорії необхідно використовувати філософію, яка «повинна бути посередником між ідеологією та теорією».

Ще одним важливим фактором, що впливає на дослідження правового знання як такого, є значні культурні відмінності суспільних систем. Вони проявляються в формуванні та функціонуванні національних правових систем і є наслідком різних уявлень про право, науку, суспільство, людину взагалі. Їх дія відбивається і в правосвідомості певного соціуму, його правовій культурі, у способах і типах нормативного регулювання суспільних відносин, особливостях правозастосування. Зокрема, такі відмінності є яскраво вираженими в ставленні до права так званих «західної культури», «східної культури» та традиційних суспільств. Підхід до праворозуміння, що висвітлюється в цій статті, так само створюються під впливом «європейського» світогляду, який є часто неприйнятним для інших суспільств.

На нашу думку, не варто оцінювати «західну» (орієнтовану на право) цивілізацію як прогресивну, а «східну» (орієнтовану на мораль) як відсталу, оскільки в даному випадку відсутні універсальні критерії визначення правильного та хибного. Проте навіть «цивілізаційний плюралізм» не усуне проблему різного підходу в науці та світогляді, оскільки до самого «цивілізаційного плюралізму» кожен підходить з позиції того суспільства, членом якого він є.

Зважаючи на вищезазначене, тип праворозуміння можна визначити як обумовлений світоглядною позицією пізнаючого суб'єкта образ права, що відображає найбільш суттєві, відповідно до цієї позиції, ознаки права³. На сьогодні існує багато юридичних шкіл, яким притаманні свої концепції праворозуміння. Проте, не дивлячись на таку багатоманітність, можна виділити найбільш загальні, типові теоретичні уявлення про те, що є правом.

Виділяють різні підстави для класифікації типів праворозуміння. В залежності від ставлення до «основного питання філософії» – співвідношення матеріального і ідеального можна виділити матеріалістичний та ідеалістичний типи праворозуміння. За особливостями й масштабами використання надбань інших галузей знань в підходах до праворозуміння: феноменологічний, герменевтичний, антропологічний, психологічний, синергетичний тощо⁴.

В. Нерсесянц виділяє три типи праворозуміння: 1) легістський (позитивістський); 2) природно-правовий (юснатуралістичний); 3) лібертарно-юридичний⁵. Останній тип відповідає його власній концепції праворозуміння, яка отримала певне поширення на пострадянському просторі, хоча не є затребуваною в інших, зокрема, західних країнах.

Російський правознавець О. Мартишин виділяє чотири типи: 1) юридичний позитивізм (нормативізм); 2) соціологічний позитивізм; 3) теорію природного права; 4) філософське розуміння

¹ Алексеев, С.С. (2001). *Восхождение к праву*. Москва: Буква, 75-82.

² Поляков, А.В. (2004). *Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода*: Курс лекций. Санкт-Петербург: Издательский дом С.-Петербург. гос. ун-та, 31-33.

³ Козюбра, М.І. (2010). Праворозуміння: поняття, типи та рівні. *Право України*, 4, 14.

⁴ Козюбра, М.І. (2010). Праворозуміння: поняття, типи та рівні. *Право України*, 4, 14.

⁵ Нерсесянц, В.С. (2002). Філософія права: лібертарно-юридическая концепция. *Вопросы философии*, 3, 3-15.

права¹. Крім того, вчений говорить про ще один підхід, що лежить в основі різного співвідношення принципів зазначених чотирьох типів – інтегративний.

І. Честнов виходить із трьох типів раціональності та виділяє три критерії для типологізації: 1) філософський; 2) соціологічний; 3) культурно-історичний². В залежності від ставлення до права різних народів, культур та цивілізацій вчений виділяє такі типи праворозуміння як європейський (християнський), мусульманський або ісламський, індо-буддійський, китайсько-конфуціанський, японський³.

Ще один російський правознавець О. Поляков пропонує дві підстави для класифікації типів праворозуміння: 1) теоретичну; 2) практичну. Практичний тип праворозуміння відображується в суспільній правовій свідомості у вигляді найбільш загальних ознак, що характеризуються ставлення суспільства до права. За цим підходом кожна цивілізація, народ має власний тип праворозуміння⁴.

Таким чином, єдиної класифікації типів праворозуміння немає. Хтось із вчених виділяє окремі теорії, концепції, школи праворозуміння в типи, інші розглядають основні типи, в рамках яких формуються школи, що іноді запозичують деякі ідеї інших типів. Для теорії права як базисної юридичної науки вихідне і визначальне значення має покладений в її основу той чи інший тип розуміння права. Саме тип праворозуміння визначає парадигму (смыслову модель, взірць) пізнання правових і державних явищ.

Якщо виходити з позиції українського історичного, соціального та культурного простору, то найбільш зваженою видається така класифікація типів праворозуміння: 1) природно-правовий (юснатуралізм); 2) позитивістський (легістський, етатистський, нормативістський); 3) соціологічний. В основі даної типології лежить «ідеологічний» критерій, тобто вихідні концептуальні ідеї, які визначають зміст праворозуміння⁵. На нашу думку, такому поділу на типи відповідають форми існування правової матерії: 1) ідеали та ідеї про право; 2) правові норми, тобто загальнообов'язкові правила поведінки в суспільстві; 3) суспільні відносини, що обумовлюють правові норми та опиняються під їх впливом.

Природно-правовий тип праворозуміння є одним з найдавніших. За своєю сутністю юснатуралізм (від лат. «jus» – право) є протилежністю правового етатизму. Природне право колись трактувалось як дещо постійне та незмінне, проте наразі переважає трактування природного права як поняття динамічного, що постійно еволюціонує. Як і всі закони природи, воно є досконалим та самодостатнім. Природне право, відповідно до цього підходу, сприймається як втілення справедливості, свободи, моральності, добра та вважається абсолютною цінністю⁶.

В античні часи походження права пояснювали через закони природи, яким підкоряється все живе. Природні закони, що змушують людей захищати себе, дбати про себе та свою власність, вступати в шлюб, народжувати дітей тощо. Природне право було такою ж природною закономірністю як народження та наступна смерть. В Середньовіччі природне право обґрунтовувалося на божественних засадах. Розвинулась теологічна теорія, відповідно до якої право вважалося волею Бога, що знаходила своє відображення в людському розумі та Священному писанні. У XVII-XVIII століттях його пов'язували з правами та свободами людини, що виходили з її природи. В епоху Просвітництва вважалося, що весь перелік прав можна вивести з людського розуму, він мав незмінний та постійний характер, оскільки закони розуму незмінні та постійні⁷. Уже в новітні часи поширення отримала концепція, згідно з якою природне право являє собою правовий ідеал, який є метою позитивного права, того, що інституціоналізується державою. Юснатуралізм як тип праворозуміння представлений такими школами як природно-правова (Аристотель, Цицерон,

¹ Вобликов, В.Ю. (2006). Правопонимание в современной российской теории права. <http://www.studmed.ru/voblikov-vyu-pravoponimanie-v-sovremennoy-rossiyskoj-teorii-prava_5e5090e867e.html> (2018, вересень, 19).

² Честнов, И.Л. (1999). Типы правопонимания. *Проблемы теории права и государства*. Москва, 56-94.

³ Честнов, И.Л. (1999). Типы правопонимания. *Проблемы теории права и государства*. Москва, 73-83.

⁴ Поляков, А.В. (2004). *Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода*. Санкт-Петербург: Издательский дом С.-Петерб. гос. ун-та, 88-93.

⁵ Козюбра, М.І. (2010). Праворозуміння: поняття, типи та рівні. *Право України*, 4, 15.

⁶ Поляков, А.В. (2001). *Общая теория права. Курс лекций*. Санкт-Петербург, 8.

⁷ Кравець, В.М. (2003). *Типи праворозуміння як методології основних філософсько-правових дискурсів*. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 13-18.

Гуго Гроцій, Монтеск'є, Кант, Гегель), неотомістська (Ж. Дабен, В. Катрайн, Ж. Марітен), феноменологічна (Е. Гусерль), екзистенційна (Е. Фехнер, В. Майгофер), герменевтична (А. Кауфман, В. Гассемер) та деякими іншими.

Ідейною протилежністю юснатуралізму є правовий етатизм (від фр. «*etat*» – держава), який ще називають позитивізмом, нормативізмом, легістським типом. Відповідно до цієї концепції право є творінням держави або, принаймні, опосередковується державою, аби отримати свої властивості та стати безпосередньо правом. Згідно з нормативістським підходом право можна визначити як систему загальнообов'язкових правил поведінки, що встановлені чи санкціоновані державою. Право є завжди формально визначеним, тобто знаходить своє втілення в писаних нормативних актах, забезпечується силою державного примусу¹. В. Ленін з цього приводу писав: «право є ніщо без апарату, здатного примушувати до дотримання норм права»². Навряд чи Леніна можна вважати визнаним фахівцем у галузі права, але у своїй фразі він доволі точно відобразив ставлення прихильників позитивізму до такого явища як право, оскільки останні визнають правом певну сукупність приписів, виконання яких обов'язково забезпечується якоюсь організованою структурою, наприклад, державою.

Волюнтаристське трактування взагалі зображує право як волю певної організації (держави, народу, класу, нації тощо), що зведена до закону. Легістський підхід дозволяє допустити, що право є довільним, тобто може бути штучно нав'язане суспільству примусово, незважаючи на ставленні тих, хто підпадатиме під його дію. Така концепція обходить стороною морально-ціннісну проблематику в праві, вважаючи, що вона не зачіпає його природу, або надає їй другорядне значення, віддаючи пріоритет державній волі. Тим не менше, як видається, можна говорити й про те, що цінністю права в такому випадку є сам наказ, норма безвідносно до їх змісту.

Взагалі, етатизм отримав свій початок ще в ученні давньогрецьких софістів, а емпіричне підтвердження – у період становлення в Європі абсолютистських держав. Філософською основою цього типу є вчення позитивізму, відповідно до якого людський розум не здатний проникнути в сутність речей, а тому наука повинна уникати метафізики, яка прагне дослідити причини явищ, та зосередитись на описі явищ. Наукове знання (в тому числі і правове) може бути лише позитивним, тобто заснованим на синтезі висновків природничих і суспільних наук. Як наслідок, предметом дослідження теорії права постає сукупність знань про встановлені державою норми та їх взаємозв'язки між собою. Позитивістські концепції знаходять своє відображення в ідеях юридичного позитивізму (Остін, Бергбом, Гербер, Еспінас, Коркунов, Шершеневич, Палієнко), нормативізму або «чистої теорії права» (Кельзен), аналітичної школи (Харт) як правових шкіл.

Соціологічний тип праворозуміння намагається пізнати право як соціальне явище, що відображає закономірні умови соціальної дійсності і є відносно незалежним від держави. Право, таким чином, виникає безпосередньо в суспільстві та поступово, через окремі правовідносини складається в норми. Частина таких норм, як правило найбільш суспільно значущих, отримує визнання держави, що відображається в закріпленні норм в нормативних актах чи санкціонуванні з боку держави в певних джерелах. Для соціологічного підходу, мабуть, головною ознакою права є його реальність у визначенні поведінки осіб, їх прав та обов'язків³. Усі норми втілюються в суспільних відносинах, точніше норми обов'язково породжуються реальними відносинами. Тому спочатку виникають відносини, які поступово виділяють норму дії, правило поведінки такій ситуації, яка стає правовою нормою. Відповідно до соціологічного типу праворозуміння, право – це те, що реально, дійсно, існує а не те – що існує в законах чи чийхось «абсолютних», «вічних» моральних цінностях. «Книжне» право часто є «мертвим», воно не справляє впливу на суспільні відносини, а тому є позбавленим основної функції – регулювання. Такому праву немає чого регулювати, тому воно просто перестає бути правом. Концепція, хоча її засади були закладені європейськими вченими, розвинулась на американському континенті – у вигляді соціологічної юриспруденції. Напрямок сформувався під впливом бурхливого розвитку соціології в XIX-XX століттях та значній історичній ролі судової гілки в англосаксонській системі. Течіями соціологічного типу праворозуміння можна вважати школи реалістичну (Д. Грей, О. Горбі,

¹ Поляков, А.В. (2001). *Общая теория права. Курс лекций*. Санкт-Петербург, 8.

² Поляков, А.В. (2001). *Общая теория права. Курс лекций*. Санкт-Петербург, 8.

³ Поляков, А.В. (2004). *Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода*. Санкт-Петербург: Издательский дом С.-Петерб. гос. ун-та, 88-93.

Д. Франк, До. Львовеллін, Е. Паттерсон), «живого права» (Ерліх, Фукс, Салейль, Ламбер), солідаризму (Дюгі, Боннар, Реглад), прагматизму (Холмс, Міллер, Грей), інституціоналізму (Оріу, Ренар, Даві, Сорокін), інструменталізму (Паунд, Стоун, Кернс, Селзнік).

Отже, видається, що спроби зрозуміти сутність правової матерії повинні враховувати відсутність цілісної науки права, суперечність права та ідеології, відмінності у ставленні до правових норм представників абсолютно різних культур, оскільки без належної уваги до зазначених проблем правове знання може втратити свою обов'язкову та основну рису – достовірність. Багато в чому проблеми неможливо подолати на даний момент розвитку науки та суспільства в цілому, але принаймні, досліджувати право слід з огляду на такі фактори.

References:

1. Busel, V.T. (red.) (2005). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian Language]. Kyiv: Irpin: VTF "Perun". 1132. [in Ukrainian].
2. Shemshuchenko, Yu.S. (red.) (1998). *Yurydychna entsyklopediia v 6-ty tomakh* [Legal Encyclopedia in 6 volumes] Kyiv: Ukrainska entsyklopediia. Vol. 4. 503 p. [in Ukrainian].
3. Alais, S. I. (2003). *Problema pravorozuminnia v osnovnykh shkolakh prava* [The Problem of the Understanding of Law in the Basic Schools of Law]. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy. P. 17. [in Ukrainian].
4. Lazarev, V. V. (red.) (2005). *Obshhaja teoriya prava i gosudarstva* [General Theory of Law and State]. Moskva: Jurist#. 575 p. [in Russian].
5. Nersesjanc, V.S. (2000). *Istoriya politicheskikh i pravovykh uchenij* [History of Political and Legal Doctrines]. Moskva: Izdatel'skaja gruppа NORMA-INFRA-M. 727 p. [in Russian].
6. Koziubra, M. I. (2010). Zahalnoteoretychne pravoznavstvo: stan ta perspektyvy [General Theoretical Legal Science: Status and Prospects]. *Law of Ukraine*, 1, 32-43. [in Ukrainian].
7. Koziubra, M. I. (2010). Pravorozuminnia: poniattia, typy ta rivni [The Understanding of Law: Concepts, Types and Levels]. *Law of Ukraine*, 4, 10-21. [in Ukrainian].
8. Berzhel', Zh. L. (2000). *Obshhaja teoriya prava* [General Theory of Law]. Moscow: Izdatel'skij dom NOTA BENE. 576 p. [in Russian].
9. Alekseev, S. S. (2001). *Voshozhdenie k pravu* [Ascension to Law]. Moscow: Bukva. 611 p. [in Russian].
10. Poljakov, A. V. (2004). *Obshhaja teoriya prava: Problemy interpretacii v kontekste kommunikativnogo podhoda: Kurs lekcij* [General Theory of Law. Course of Lectures]. St. Petersburg: Izdatel'skij dom S.-Peterb. gos. un-ta. 140 p. [in Russian].
11. Nersesjanc, V. S. (2002). Filosofija prava: libertarno-juridicheskaja koncepcija [Philosophy of Law: Libertarian Legal Concept]. *Voprosy filosofii*, 3, 3-15. [in Russian].
12. Voblikov, V. Ju. (2006). *Pravoponimanie v sovremennoj rossijskoj teorii prava* [Undertanding of Law in the Modern Russian Theory of Law] [in Russian] <http://www.studmed.ru/voblikov-vyu-pravoponimanie-v-sovremennoj-rossijskoj-teorii-prava_5e5090e867e.html> (2018, September 19) [in Russian].
13. Chestnov, I. L. (1999). Tipy pravoponimaniya [Types of the Understanding of Law]. *Problemy teorii prava i gosudarstva*. 419 p. [in Russian].
14. Poljakov, A. V. (2001). *Obshhaja teoriya prava. Kurs lekcij*. [General Theory of Law. Course of Lectures]. St. Petersburg, 140 p.
15. Kravets, V. M. (2003). Typy pravorozuminnia yak metodolohii osnovnykh filosofsko-pravovykh diskursiv [Types of the Undertanding of Law as a Methodology of Basic Philosophical and Legal Discourses]. Kyiv: National Academy of Internal Affairs of Ukraine. 175 p. [in Ukrainian].

Анастасія Ващенко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ПУБЛІЧНА СФЕРА: КОНТУРИ ТЕОРЕТИЧНОГО ОГЛЯДУ

Anastasiia Vashchenko

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

CIVIL SOCIETY AND PUBLIC SPHERE: CONTENT OF THEORETICAL REVIEW

The article analyzes the role of civil society in the public sphere. The author stresses that the institute of civil society is becoming a full-fledged member of politics. Civil society institutes systematically influence the process of planning and implementation of public policy. Public sphere acts as an area of close contact and interaction of public interests of citizens and state policy. Consequently, the public sphere is a peculiar arena where citizens exchange their views on public affairs, discuss, think and shape public opinion. In today's conditions, the public sphere is undergoing significant transformations, and new phenomena such as public privacy and private publicity arise. At the same time, the restriction of institutional channels for the implementation of public participation, the development of a mass-cultural industry, the dominance of private over public significantly limit the skills and needs of citizens' self-organization, the ability to share public interest and to defend the rights.

Keywords: civil society, public sphere, public policy, democracy, state.

Постановка проблеми. Швидкі соціально-економічні, політичні та культурні зміни як глобального, так і національного характеру, зумовлюють постійні новітні виклики, які постають перед сучасними державами. Ускладненість соціального середовища, збільшення кількості політичних акторів, різноманіття приватних інтересів – це ті фактори, які характеризують процеси прийняття рішень у нинішніх умовах. Держава мусить вступати у взаємодії з іншими суб'єктами, щоб ефективно вирішувати назрілі суспільні проблеми. Взаємодія держави, громадянського суспільства та бізнесу у виробленні політики держави, взаємна відповідальність за прийняті рішення – стають головними ознаками розвитку сучасних суспільств.

Публічна сфера і публічна політика – два поняття, які найчастіше підлягають аналізу при дослідженні питання взаємодія держави і громадянського суспільства. Тим не менш вказані поняття все ще потребують ґрунтовного аналізу з точки зору як теоретичного так і практичного аспектів.

При визначенні суті вказаних понять, перш за все варто звернутися до книги Джона Дьюї «Публічне і його проблеми», що вийшла в світ ще у 1927 році. В своїй роботі дослідник тлумачить «публічне» як спосіб регулювання суспільством тих реально існуючих інтересів, ефект яких виходить за рамки прямої взаємодії приватних осіб і істотно позначається на житті інших громадян¹. З потреби в здійсненні такої функції і виникають спеціальні інститути, які формують державу. При цьому автор акцентує увагу на існуванні межі (кордону) між публічним і приватним. Головне завдання полягає в тому, щоб з усього різноманіття людських взаємовідносин виділити той простір де відбувається перетин приватних інтересів, які потребують громадського контролю з метою збереження і розвитку суспільства. Саме цей простір і представляє публічну сферу.

На думку російського дослідника Ю.Красіна публічне на протигагу приватному представляє ту сферу де відбувається реалізація притаманних кожному суспільству комунікативних інтересів, тобто інтересів суспільства в цілому. В той же час, публічна сфера не повинна вичерпуватись комунікацією громадян і громадською рефлексією. Вона також має трансформуватися в практичні

¹ Dewey, J. (1954). *The Public and Its Problems* [Reprint. NY : Henry Holt, 1927]. Athens : Ohio Universitu Press.158.

дії з метою досягнення загального блага¹. В такому випадку публічна сфера являє собою «спільну практичну діяльність, направлену на досягнення цілей, які поділяються всім суспільством»². Таким чином публічна сфера – це не лише громадський форум колективного пошуку громадянами цілей та способів їх досягнення, але і сфера їх практичної реалізації в систему суспільних відносин і інститутів. Публічна сфера включає чотири компоненти:

- економічний: громадський сектор економіки, виробництво суспільних благ (public goods), систему перерозподілу доходів для задоволення суспільних потреб;
- соціальний: громадські та державні служби соціального забезпечення (пенсії та допомоги, зайнятість, охорона здоров'я, освіта, громадський транспорт і засоби комунікації, збереження довкілля, захист від злочинності і корупції, підтримка соціальної стабільності і комфортності);
- громадсько-політичний: недержавні об'єднання та асоціації громадян, центри громадської солідарності;
- соціокультурний: інститути збереження та відтворення духовних цінностей і культурних кодів суспільства³.

Стрімкий розвиток інститутів громадянського суспільства в ХХ ст. призводить до визнання його повноцінним актором політики, який системно включається в процес планування та реалізацію публічної політики, що здійснюється під пильною увагою громадського контролю з метою аудиту всіх прийнятих владою рішень.

Забезпечення відкритої конкуренції приватних інтересів забезпечує пріоритетність тих, які відповідають головним очікуванням суспільства і на які в подальшому має орієнтуватися держава під час прийняття рішень. Цей процес достатньо складний, оскільки держава намагається в той чи інший спосіб контролювати інститути громадянського суспільства або обмежити їхні можливості впливати на прийняття державно-управлінських рішень. Через це у взаємовідносинах держави і громадянського суспільства в публічній сфері періодично виникають вузли напруги, викликані, з одного боку, прагненням держави підпорядкувати громадські структури державним, а з іншого – не завжди обґрунтованими претензіями громадянського суспільства на виконання не властивих йому владних функцій⁴.

Публічна сфера є невід'ємною частиною демократії, виступає зоною тісного контакту та взаємодії суспільних інтересів громадян і державної політики. Її стан є одним із найважливіших показників у будь-якій країні світу, що дає змогу побачити наскільки публічна політика відповідає своєму головному призначенню – досягати суспільно значущих цілей, вирішувати суспільно важливі завдання⁵, налагоджувати взаємодію з громадянським суспільством.

Аналіз публікацій. Наукова проблема щодо вивчення ролі та значення громадянського суспільства як організаційної складової публічної сфери розкривається в працях багатьох вітчизняних та західних дослідників.

Понятійному апарату проблеми публічної політики присвячені роботи Ю. Красіна, Т. Алексеевої, А. Гличинової, Н. Шматко, С. Барсукової й ін. Питанням розвитку та трансформації публіки та публічності присвячені праці Дж. Дьюї, У. Ліпмана, Р. Сеннета, Ч. Райта, Міллса та ін.

Теоретичний доробок щодо публічної сфери та публічного простору міститься в дослідженнях таких зарубіжних авторів, як Х. Аренд, С. Бенхабіб, М. Кастельс, Ш. Муфф, Ю. Габермас. Взаємозв'язок громадянського суспільства та публічної сфери розкривається в працях Е. Арато, Дж. Коена та Д. Кіна. Ю. Подзолкова, Е. Пурі, К. Калхуна, Е. Фоссума, П. Шлезингера, І. Рейтеровича та інших. Тема взаємодії суспільства та інститутів досліджується також в роботах Е. Берджесса, Т. Веблена, Д. Норта, Т. Парсонса, П. Рікера.

¹ Красин, Ю.А. (2002). Публичная сфера и публичная политика. Российские проблемы. *Россия в условиях трансформаций. Историко-политологический семинар: Материалы. Выпуск 25*, 12.

² Gould, C. (1996). *Diversity and Democracy: Representing Differences, in «Democracy and Difference»*. Princeton, 174.

³ Красин, ЮА. (2002). Публичная сфера и публичная политика. Российские проблемы. *Россия в условиях трансформаций. Историко-политологический семинар: Материалы. Выпуск 25*, 12.

⁴ Оболенський, О., Лукін, С. (2013). Публічне управління: публічна сфера, публічне право і публічна політика – співвідношення понять. *Державне управління та місцеве самоврядування, вип. 2*, 3-11.

⁵ Рейтерович, І.В. (2015). Особливості розвитку публічної сфери в Україні: проблеми та перспективи. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. Серія: Політичні науки, 4*, 55-61.

Метою цієї статті є здійснення теоретичного аналізу громадянського суспільства як організаційної основи публічної сфери.

Виклад основного матеріалу. Вже у XIX ст. у політико-правовій думці відбулося розрізнення понять «громадянське суспільство» та «держава», а відтак сформувалися різні підходи до проблеми їх взаємовідносин. В Європі в основному розвивався «державоцентричний» напрям, а в Північній Америці – «партнерський». Пізніше це призвело до того, що в західному світі склалися різні способи інтеракції між громадянським суспільством та державою: корпоратизм у Європі та плюралізм – в Америці¹.

У XX ст., дискурс громадянського суспільства зосереджується навколо таких проблем: а) виникнення феномена громадянського суспільства; б) місце громадянського суспільства в сучасному світі; в) взаємовідносини громадянського суспільства та держави. Саме проблема взаємовідносин між державою і громадянським суспільством привертає все більшу увагу дослідників громадянського суспільства (Е. Арато, Ю. Габермаса, Дж. Коен, С. Зассен, Р. Патнема, Н. Розенблум, Ф. Фукуями). Особливо цікавими є думки відомого австралійського дослідника Джона Кіна, який пропонує розглядати громадянське суспільство крізь призму таких понять, як влада, власність, насильство, політика, публічна сфера та демократія.

Громадянське суспільство формується за межами політичної системи, але охоплює її, так як вона – складова частина суспільства і утворюється самими громадянами в силу історично сформованих традицій і культури. Громадянське суспільство є тією базою, з якої і народжується демократична політична система. «Офіційним виявом» громадянського суспільства виступає політичне суспільство. Провідну роль в політичному суспільстві відіграють інститути та установи політичної влади. На першому місці серед них стоїть держава, тому що саме вона претендує на офіційне вираження позицій громадянського суспільства. Пояснюється це, перш за все тим, що держава об'єднує всіх людей, які проживають на її території. Саме держава виступає в якості такої форми, коли індивіди, які складають основу суспільства виражають себе як колективне ціле.

Найважливішою рисою такого суспільства є відкритість, що виражається в: доступі громадян до всіх джерел громадської, політичної, економічної та державної інформації; широкій гласності здійснюваних суспільно-політичних заходів (починаючи від підготовки проекту суспільно-політичного рішення і закінчуючи його реалізацією); свободі слова, включаючи свободу критики; зацікавленість громадських і політичних структур в постійному обміні накопиченим досвідом.

Таким чином, в центрі політичного знаходяться держава, влада і владні відносини. При цьому громадянське суспільство і держава мають взаємодіють між собою. Існує ряд інститутів і відносин, які одночасно належать до сфери і держави, і громадянського суспільства. Ці інститути є сполучними ланками між державою і громадянським суспільством. Якраз від структур та інститутів, які знаходяться на кордоні двох утворень, у вирішальній мірі залежить стабільне функціонування як громадянського суспільства, так і держави, їх життєздатність і динаміка розвитку публічної сфери.

В умовах сьогодення ступінь розвитку публічної сфери (public sphere) виступає одним з основних критеріїв оцінки якості демократії, оскільки дотримання, захист та гарантія прав та свобод громадянина можливі лише за її наявності. Публічна сфера виступає своєрідним «продовженням» громадянського суспільства як арена участі в державних справах та як форма контролю над державними інститутами.

Термін «public» має англійське походження. Його переклад в словниках зазвичай трактується як суспільний, державний, народ, публіка, громадськість². Така множинність значень ще більшою мірою ускладнює уявлення про цю категорію. Б.М. Стойка, аналізуючи полісемію вказаного терміну і можливості його перекладу українською мовою зазначає, що англійське слово public у функції означення має кілька відповідників при перекладі українською мовою, таких як «публічний» (public library – публічна бібліотека), «державний» (public administration – державне управління, public service – державна служба...), «суспільний» (public choice – суспільний вибір), «громадський»

¹ Гураль, П.Ф. (2013). Громадянське суспільство і держава в Україні: взаємозв'язок і розвиток. *Часопис Київського університету права*, 3, 13-16.

² Мюллер, В. (2005). *Новый англо-русский словарь: Ок. 200 000 слов и словосочетаний [12-е изд.]*. Москва: Рус.яз. – Медиа, XIV, 662, 945.

(public opinion – громадська думка, public transport – громадський транспорт). Автор наголошує, що варто чітко розрізняти смислове наповнення терміну при перекладі, і трактувати термін «public» – це як «державне», а радше «публічне», «суспільне»¹.

Аналогічна точка зору представлена в роботах іншого українського дослідника В.Тертичка. Автор зазначає, що термін public є найбільш дискусійним у науковому середовищі. Його докладно охарактеризовано в «Англо-українському глосарії термінів і понять з аналізу державної політики та економіки» і для сфери аналізу політики, з точки зору укладача, усталеним є вживання (із варіантів: державна, публічна, громадська, суспільна, національна, цивільна) терміна «державна політика». В той же час, в процесі становлення громадянського суспільства, ми дедалі більше переконуємося у необхідності впровадження терміна суспільна замість державна чи в поєднанні суспільна/державна – як компромісний варіант. Використання терміну public policy в значенні «суспільна політика» надає можливість підкреслення важливості, що вона проводиться в суспільстві, для суспільства і в умовах розвитку громадянського суспільства².

Західна наукова думка описує публічну сферу як спосіб забезпечення в суспільстві клімату причетності до управління суспільними справами і демократизму. Підтримка і розширення участі самого суспільства в політичному процесі, стимулювання пошуку таких рішень громадських проблем, які дають оптимальні варіанти з'єднання приватних інтересів з публічними, тобто інтересами суспільства як цілого є її головним завданням.

За висловом Ю. Красіна, «у відкритому зіставленні поглядів відбувається «притирання» різних груп інтересів, і в діалозі з державною владою формується громадянська свідомість і громадянська позиція»³. Публічна сфера тільки тоді наповнюється реальним змістом, коли стає ареною самостійної політичної активності суб'єктів громадянського суспільства поза системних механізмів держави і приватної економіки⁴.

Ініціатором дослідження публічної сфери вважають Ю. Габермас, який здійснив усебічний аналіз природи публічної сфери та її історичних трансформацій. Дослідник визначив публічну сферу як «ту сферу соціального життя, де формується громадська думка»⁵. Ю. Габермас у своїх дослідженнях дійшов висновку, що громадськість – це ті феномени в житті суспільства, людини та ті зрізи соціального, які сформувалися ще в Стародавній Греції і потім, історично видозмінюючись, збереглися в якості ідейних зразків, а також сукупності духовно-історичних структур людської цивілізації. Суть їх у відкритості (від нім. offen – відкривати), спільності життєдіяльності людей (на протиположність відносній закритості, відособленості приватного життя). Їх призначення – постійно сприяти встановленню широких, багатовимірних зв'язків комунікації, стосовно яких політичні зв'язки є одним, хоча й дуже важливим, різновидом. Форми «громадськості» історично мінливі: рамки і структури комунікативності, спільності, відкритості безперервно змінюються – як «в собі», так і в ставленні до інших сфер суспільства⁶. Пов'язуючи суспільство та його інтереси з інститутом держави, Ю. Габермас тим самим представив політичний вимір публічної сфери і дав поштовх пошуку нових постмодернових уявлень про публічний простір.

Громадянське суспільство передбачає публіку, яка дебатуює, дискутує, критикує уряд і домагається того, щоб її думка була врахована при виробленні державної політики. Це підкреслюють більшість сучасних спеціалістів із теорії громадянського суспільства, якими б відмінними не були їхні погляди в інших аспектах. Влада першою «почала використовувати пресу для потреб урядування. А позаяк вона послуговувалась цим інструментом, щоб довести до відома

¹ Стойка, Б.М. (2014). Полісемія англійського терміну public і можливі варіанти його перекладу українською мовою. *Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія*, Вип. 692-693, 261-262.

² Тертичка, В. (2007). Суспільна політика: чи стала вона сферою наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні? *Політичний менеджмент*, 1 (22), 10-23.

³ Красин, Ю.А. (2002). Публичная сфера и публичная политика. Российские проблемы. *Россия в условиях трансформаций. Историко-политологический семинар: Материалы. Выпуск 25*, 13.

⁴ Оболенський, О., Лукін, С. (2013). Публічне управління: публічна сфера, публічне право і публічна політика – співвідношення понять. *Державне управління та місцеве самоврядування*, вип. 2, 3-11.

⁵ Габермас, Ю. (2001). *Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадянське суспільство*. Львів: Літопис, 19, 318.

⁶ Габермас, Ю. (1995). *Демократия, разум, нравственность. Московские лекции и интервью*. Москва: КАМІ АКАДЕМІА, 126-127, 245.

накази та розпорядження, то адресати державної влади стали «публікою»¹. Так чи інакше, верстви, що складають публіку, з часом починають усвідомлювати себе супротивником держави, стають «публікою вже зародженої громадянської відкритості»². Напруження між нею і державою, яке постає з приводу різних владних розпоряджень та постанов, що санкціонують «втручання держави в приватні бюджети», призвело до того, що «згуртовані в публіку приватні особи змусили державну владу легітимізувати громадську (öffentliche) думку. Публікум розвинувся до рівня публіки, суб'єктом – до суб'єкта, адресат влади – до контрагента, тобто сторони в договорі»³.

Саме тому, громадянську відкритість нового часу Ю. Габермас визначає «насамперед як сферу згуртованих у публіку приватних осіб»⁴.

В наш час концепт публічності прийнято визначати як «відкритість, доступність і колективність». Поняття «публічність» характеризує відриту розумінню і увазі громадсько-політичну сферу та інші види діяльності, доступні спостереженню і контролю процедури прийняття рішень, гласність дискусій, відкритість «політичної сцени», виступів лідерів і т.д. Таким чином публічність утворює сферу колективності, асоціативного простору, в якому за різними ознаками групуються члени суспільства, поєднуються погляди, емоції, виникають і функціонують політичні партії, громадські організації, творчі та інші союзи. У цьому просторі зустрічаються і взаємодіють або протистоять один одному організовані, інституціональні, формалізовані і спонтанні громадські формування.

Згодом Ю.Габермас уточнив своє визначення публічної сфери, представивши її як «посередницьку систему комунікації між формально організованими та неформальними, що відбуваються віч-на-віч, обговореннями на аренах, розташованих як нагорі, так і знизу політичної системи»⁵.

Роздуми Ю.Габермаса про категорію публічної сфери в його ранніх роботах багато в чому перекликаються з «публічним простором» Х. Арендт, під яким вона розуміє місце, де людина стає громадянином, бере участь особисто в обговоренні суспільних справ, привселюдно виражає свої думки та обмінюється ними з іншими громадянами⁶. Однак, як зазначає І. Рейтерович, між цими двома підходами є суттєве розходження: якщо для Х. Арендт публічність пов'язана з прямою взаємодією індивідів, які поділяють ту або іншу систему цінностей, що є основою для правильної інтерпретації дій кожного, то для Ю. Габермаса публічна сфера – це принципово позаособистісний феномен, у якому не стільки здійснюються дії, скільки відбувається комунікація, обмін інформацією, думками. Публіка у розумінні німецького соціолога та філософа може бути розсіяна в різних місцях, але завдяки ЗМІ люди завжди чують один одного, це насамперед ті, які читають⁷.

Значна кількість авторів, які займаються дослідженням публічної сфери відзначають її плюралізацію та фрагментацію. Зокрема, Руторт і Негг зазначають, про виникнення в суспільствах «мозаїк фрагментованих публічних сфер»⁸. Як показує історичний аналіз публічної сфери, ніколи

¹ Габермас, Ю. (2001) *Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадянське суспільство*. Львів: Літопис, 2000, 65, 318.

² Габермас, Ю. (2001) *Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадянське суспільство*. Львів: Літопис, 68.

³ Габермас, Ю. (2001) *Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадянське суспільство*. Львів: Літопис, 70.

⁴ Габермас, Ю. (2001) *Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадянське суспільство*. Львів: Літопис, 71.

⁵ Телешун, С., Ситник, С., Рейтерович, І. (2017). Публічна політика в Україні: генерація нових смислів управління в контексті світових викликів (досвід євроінтеграції). *Глобалізований світ: випробування людського буття Міжнародна науково-теоретична конференція. (5-6 жовтня 2017)*. Житомир: Вид-во Євенок О. О., 12-18.

⁶ Арендт, Х. (2000). *Vita activa, или О деятельности жизни* (пер. с нем. и англ. В. В. Бибикина). Санкт-Петербург: Алетейя, 348.

⁷ Рейтерович, І.В. (2015). Особливості розвитку публічної сфери в Україні: проблеми та перспективи. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. Серія: Політичні науки*, 4, 55-61.

⁸ Aubin, F. (2014). Between Public Space(s) and Public Sphere(s): An Assessment of Francophone Contributions. *Canadian Journal of Communication, Vol 39*, 89–110 Review: *SAGE Journals*. <<https://www.cjc-online.ca/index.php/journal/rt/printFriendly/2713/2690>> (2018, вересень, 17).

не існувало жодної «зразкової» публічної сфери, в якій громадяни формували громадську думку чи загальну колективну ідентичність. Навіть на рівні національних держав ідея соціально та культурно інтегрованої спільноти завжди була конститутивним міфом, а не соціологічно точним зображенням колективних ідентичностей. Ще більше відсутність повної колективної ідентичності проявляється в сучасних неоднорідних суспільствах, де політичні труднощі, соціально-економічні нерівності та культурний плюралізм роблять суспільну сферу, в кращому випадку, фрагментарними дискурсами, в яких створюється значна кількість колективних ідентичностей між якими відбуваються переговори про політичну волю.

Саме тому найважливішим та найкориснішим типом «публічної сфери» Дж. Кін вважає мікро-публічні, зважаючи на їхню впливовість та важливість для формування громадської думки. Невеличкі групи людей у своїх перманентних середовищах постійно спілкуються та дискутують з приводу важливих для них проблем та суспільних процесів, їхня діяльність спонтанна, продовжується у часі, неконтрольована державою; але за певних умов чи потреб, вони можуть ставати мега-дискусіями і розростатися до рівня макро-публічної сфери. Розвиток інших 2 типів «публічних сфер» – мезо та макро – відбувається завдяки утворенню нових засобів масової комунікації, виникненню цифрових мереж, комп'ютерів, мобільних телефонів тощо¹.

В той же час, не варто стверджувати, що три типи публічних сфер: мікро-, мезо- та макросфери є різними, окремими рівнями, етапами чи місцями формування громадської думки в суспільстві. Навпаки, вони є модульними системами різних мереж і постійно взаємодіють одна з одною. Таке розростання та взаємодія різних публічних сфер уможливує дійсно демократичне формування недержавних громадських інституцій на засадах плюралізму, що, в свою чергу, значно розширює сферу громадської відкритості.

Сьогодні публічна сфера піддається суттєвим трансформаціям, виникають нові явища – публічна приватність (розкриття приватного життя в публічній сфері) та приватна публічність (обмеження аудиторії, перед якою відбувається презентація приватної сфери). При цьому обмеження інституціональних каналів реалізації громадської участі, розвиток мас-культурної індустрії, домінування приватного над публічним суттєво обмежують та послаблюють навички та, що найголовніше, потреби самоорганізації громадян, здатність поділяти суспільний інтерес та відстоювати права².

Аналіз концепту «публічна сфера» як певної арени (платформи) для взаємодії держави з громадянським суспільством дозволяє констатувати, що в класичних моделях взаємодії громадянського суспільства і держави не було послідовної концепції публічної сфери. В той же час можна виділити окремі спільні характеристики, які виділяють дослідники:

- наявність конкретних приватних інтересів, які або вимагають захисту з боку інших і держави, або є необхідним підґрунтям для суспільної злагоди;
- публічне в моделях взаємодії держави і громадянського суспільства виступає скоріше як продовження соціального (як різновид громадського контролю або як спосіб участі), ніж політичного;
- публічність виникає в результаті поділу соціального і політичного.

Висновки. Публічна сфера – це своєрідна арена, комунікативне середовище, наповнене інститутами і організаціями, створеними для обговорення публічної політики і практичної реалізації дій по досягненню загального блага. В публічній сфері формується громадська думка, відбувається обговорення соціально-політичних проблем, реалізація громадських інтересів, здійснюється вплив на державну політику різних організацій, що представляють приватні інтереси. Розвиток публічної сфери неможливий без формування зрілого громадянського суспільства і громадянської культури.

«Публічна сфера» означає соціальний простір, в якому члени суспільства обговорюють питання спільного інтересу та формують громадську думку щодо цих питань. Учасники роз'яснюють та обговорюють свої інтереси та цілі, висловлюють соціальні вимоги та потенційно приймають рішення щодо колективних дій. Вони обмінюються переконаннями та цінними судженнями і можуть виражати колективну ідентичність. Важливість публічної сфери полягає

¹ Кін, Джон (2000). *Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення*. Київ: "АНОД", 77-78, 191.

² Рейтерович, І.В. (2015). Особливості розвитку публічної сфери в Україні: проблеми та перспективи *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. Серія : Політичні науки*, 4, 55-61.

не лише у її потенціалі щодо формування громадської думки, а й у інтеграції суспільства. «Публічна сфера» має багато переваг перед іншими поняттями: вона підкреслює можливість колективної дії, а не характеру або особливостей окремих осіб. На відміну від «спільноти», «громади», які передбачають досить однорідну колективність, публічна сфера може враховувати множинні перспективи, при цьому підкреслюючи відкритість взаємодія культурної та соціальної ідентичності.

Громадянське суспільство і публічна сфера взаємозалежні: громадянське суспільство завдяки публічній сфері з'єднує приватні інтереси з публічними, а публічна сфера в особі громадянського суспільства отримує захист від авторитарних устремлінь.

References:

1. Arendt, H. (2000). *Vita activa, ili O deyatelnoy zhizni* [Vita activa, or About active life] (per. s nem. i angl. V. V. Bibihina). Saint-Peterburgh: Aleteyya, 348. [in Russian].
2. Aubin, F. (2014). Between Public Space(s) and Public Sphere(s): An Assessment of Francophone Contributions. *Canadian Journal of Communication*, Vol 39, 89–110 Review: *SAGE Journals*. <<https://www.cjc-online.ca/index.php/journal/rt/printerFriendly/2713/2690>> (2018, September, 17). [in English].
3. Calhoun, C. Civil society and the public sphere. *LSE Research Online*. <http://eprints.lse.ac.uk/42621/1/_lse.ac.uk_storage_LIBRARY_Secondary_libfile_shared_repository_Content_Calhoun%2CC_Civil%20society_Calhoun_Civil%20Society_2014.pdf> (2018, September, 17). [in English].
4. Dewey, J. (1954). *The Public and Its Problems* [Reprint. NY : Henry Holt, 1927]. – Athens: Ohio Universitu Press. [in English].
5. Fossum, G.E., Schlesinger, F., Kværk, G.O. (eds) (2007). *Public Sphere and Civil Society? Tranformations of the European Union*. <https://www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-reports/2006-2010/2007/Report_02_07.pdf> (2018, September, 17). [in English].
6. Fossum, J.E., Schlesinger, P. (2007). *The European Union and the Public Sphere: A communicative space in the making?* London: Routledge. 1-19. [in English].
7. Fraser, N. (1992) “Rethinking the public sphere. A contribution to the critique of actually existing democracy”, in C. Calhoun (ed.) *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge. MA: MIT Press. [in English].
8. Gabernas, Yu. (1995). *Demokratiya, razum, npravstvennost. Moskovskie lektsii iintervyu* [Democracy, mind, morality. Moscow lectures and interviews]. Moscow: KAMI AKADEMIA, 126-127, 245. [in Russian].
9. Gabernas, Yu. (2001). *Strukturni peretvorennya u sferi vidkrytosti. Doslidzhennya kategoriyi gromadyanske suspilstvo* [The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society]. Lviv: Litopy's. [in Ukrainian].
10. Gould, C. (1996). *Diversity and Democracy: Representing Differences*, in «*Democracy and Difference*». Princeton. [in English].
11. Gural, P.F. (2013). Gromadyanske suspilstvo i derzhava v Ukrayini: vzayemozvyazok i rozvytok. [Civil society and the state in Ukraine: interconnection and development]. *Chasopys Kyivskogo universy`etu prava* [Journal of the Kyiv University of Law], no.3, 13-16. [in Ukrainian].
12. Kin, Dzhon (2000). *Gromadyanske suspilstvo. Stari obrazy, nove bachennya* [Civil society. Old images, a new vision]. Kyiv: "ANOD". [in Ukrainian].
13. Krasin, YuA. (2002). Publichnaya sfera i publichnaya politika. Rossiyskie problemyi. Rossiya v usloviyah transformatsiy [Public sphere and public policy. Russian problems]. *Istoriko-politologicheskyy seminar: Materialy* [Russia in the conditions of transformation. Historical-political seminar: Materials], Issue 25, 12. [in Russian].
14. Myuller, V. (2005). *Novyyi anglo-russkiy slovar: Ok. 200 000 slov i slovosochetaniy* [12-e izd.]. [New English-Russian dictionary: Ok. 200 000 words and phrases [12th ed.]] Moscow: Rus.yaz. – Media. [Media] HIV, 662, 945 [in Russian].
15. Obolenskyj, O., Lukin, S. (2013). Publichne upravlinnya: publichna sfera, publichne pravo i publichna polityka – spivvidnoshennya ponyat [Public administration: public sphere, public law and public policy – correlation of concepts]. *Derzhavne upravlinnya ta misceve samovryaduvannya* [Public administration and local government], no. 2, 3-11. [in Ukrainian].
16. Podzolkov, Yu.A. (2014). Grazhdanskiy kontrol publichnoy vlasti [Civil control of public authority]. Aktualni problemi politiki: zb. nauk. pr. [Actual problems of politics: Sb. sciences np.]. Odesa, no. 53, 63-72. [in Russian].
17. Podzolkov, Yu.A. (2014). Publichno-politicheskoe uchastie grazhdan i struktur grazhdanskogo obschestva kak mehanizm politicheskogo upravleniya v Ukraine [Public-political participation of citizens and civil society structures as a mechanism of political governance in Ukraine]. *Voprosyi upravleniya* [Management issues], no. 3 (9), 66-170. [in Russian].
18. Rejterovych, I.V. (2015). Osoblyvosti rozvytku publichnoy sfery v Ukrayini: problemy ta perspektyvy [Features of the Public Sector Development in Ukraine: Problems and Prospects]. *Visnyk Nacionalnoyi akademiyi derzhavnogo upravlinnya pry Prezydentovi Ukrayiny. Seriya: Politychni nauky* [The Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Series: Political Science], No. 4, 55-61. [in Ukrainian].

19. Stojka, B.M. (2014). Polisemiya anglijskogo terminu public i mozhlivi varianty jogo perekladu ukrayinskoyu movoyu [Polysemy of the English term public and possible variants of its translation into Ukrainian]. *Naukovyy visnyk Chernivetszkogo universytetu. Germanska filologiya* [Scientific herald of Chernivtsi University. German philology], no. 692-693, 261-262. [in Ukrainian].
20. Teleshun, S., Sytnyk, S., Rejterovych, I. (2017). Publichna polityka v Ukrayini: generaciya novyx smysliv upravlinnya v konteksti svitovyx vyklykiv (dosvid yevrointegraciyi) [Public Policy in Ukraine: Generating New Management Things in the Context of World Challenges (European Integration Experience)]. *Globalizovanyj svit: vyprovuvannya lyudskogo buttya Mizhnarodna naukovo-teoretychna konferenciya (5-6 zhovtnya 2017)*. Zhytomyr: Vy-vo Yevenok O. O. [The Globalized World: The Test of Human Being International Scientific and Theoretical Conference], 12-18. [in Ukrainian].
21. Tertychka, V. (2007). Suspilna polityka: chystala vona sferoyu naukovogo poshuku i prykladnyx doslidzhen v Ukrayini? [Public policy: Has it become a field of scientific research and applied research in Ukraine?]. *Politychnyj menedzhment* [Political management], no. 1 (22), 10-23. [in Ukrainian].

POLITICAL INSTITUTIONS AND SOCIO-POLITICAL PROCESSES

Yuliia Tkachuk, PhD in Political Science

*South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky,
Ukraine*

MIGRATION PROCESS AND CROSS-BORDER MIGRATION IN UKRAINE

The article has analyzed the migration processes and discovered the reasons for the labor migration in Ukraine, as well as the phenomenon of cross-border migration. It has analyzed the phases of the Ukrainian migration phenomenon, the specific features of migration and its trends, as well as the features of the socioeconomic development of Ukraine after independence. The dynamism and functionality of the routes of transit migration through the territory of Ukraine, the reputation of Ukraine as an intermediate point, the intensity of these flows were noted. The channel of gender-specific migration from the post-Soviet region, as well as the role of Ukraine as a transit migration route passing through the center of Europe has been analyzed.

Keywords: labor migration, mass population migration, transit migration, Ukrainian migration phenomenon, migration route, migration flows.

After the USSR had broken up, the labor migration became a new phenomenon. Ukraine's economy had been provided with 82% of its own production before the proclamation of independence. More than 16% of the public product was exported from Ukraine, including more than 40% of ferrous metals and metal products, certain types of energy, oil, chemical equipment, etc. The following data testify to the capacity of the export potential. The share of Ukraine in the last years of the USSR's existence was 20% of all-Union export supplies. The products produced in Ukraine were sent to 123 countries of the world, and the subjects of international economic relations were 1,400 of its enterprises, the volume of export supplies, which amounted to about 7 billion krb¹.

The transition to market relations, combined with the economic crisis, massive job losses, and a drop in the level of wages led to the fact that labor migration has become the main way to earn money for millions of people in the post-Soviet space. In addition to the limitation of production and the resulting unemployment, the complicated situation in the field of public finances and the sharp decline in the standard of living, that is, the common signs for the entire post-Soviet space of the period of transition to market relations, at least two other factors have emerged in Ukraine that force to leave the country. The first of these is the large difference between the minimum wage level and the subsistence minimum. The second is the fact of a sharp income polarization of society. In 1990, the average income of 10% of the richest citizens of Ukraine was 4 times higher than the corresponding ratio of the poorest, and by the end of the century this difference had increased in 67 times².

The Ukrainian migration movement can be divided into three phases: until 1990 – trips of the intellectual elite, scientists, artists; the total number of immigrants is small, but the large-scale loss of intellectual capital; 1990 – 1993 – travel of specialists who speak foreign languages; after 1994 – the number of migrants is significantly expanding, covering less skilled workers³.

According to the report of the International Organization for Migration, the number of international migrants in the world as a whole has increased by almost 40 million people since 1990, and in the period

¹ Белецкая, Л. О. Экономическая теория. *Помощник для студента*. <http://uchebnikionline.ru/politekonomia/ekonomichna_teoriya_biletska_lv/mizhnarodna_migratsiya_robchoyi_sili.htm>.

² Внешняя трудовая миграция Украины: причины и последствия (2009). *Информационный сайт E-COM.DP.UA*. <http://ecom.dp.ua/text/migr_ukr.html>

³ Максименко, Я.А., Хайло, И.И. (2014). Миграционные процессы в Украине: проблемы и перспективы. *Вісник НТУ, 23 (1066)*, 40–46.

from 2005 to 2010 – by 10,5 million people. Now there are more than 214 million migrants in the world. The number of international migrants will almost double and reach 405 million people in 2050¹.

Ukraine ranks 5th place in the world among the countries with the largest number of emigrants. This is reported by the World Bank in its report “Migration and Remittances”. Almost 15% of the total current population of the country is abroad. We are behind only Mexico (11.9 million), India (11.4 million), Russia and China (11.1 million and 8.3 million respectively) of the number of emigrants².

According to the survey of the State Statistics Service of Ukraine and the Institute of Demography and Social Research, 80% of Ukrainians go abroad due to material difficulties and a desire to earn more abroad³.

As for the supply and demand for labor in Ukraine the number of unemployed citizens on the register was 450,000 on average at the beginning of the second decade of the 21st century, and the demand for enterprises to fill vacancies for vacancies was 76,000 people. Consequently, the load of the unoccupied population for 10 vacant posts is 64 people⁴.

In general, the majority of Ukrainians now work in Russia, it is 500 000 people. The same number of labor migrants from Ukraine work in Poland, the Czech Republic and Italy. Another 200 000 people are in Spain, Portugal, Hungary and Belarus⁵.

A specific feature of labor migration today is the character of “irreversibility”. In the 90’s of the XX century, the majority of citizens of Ukraine who went abroad for work, perceived this as a temporary phenomenon and hoped that as soon as the economic situation in the country improved, they would return, but now a significant part of those who left then to work, do not hurry to return.

A threatening trend in the development of modern labor migration is the fact that parents who have left and work abroad for quite a long time begin to attract children in such trips. According to the expert data of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, over 2.3 million Ukrainian citizens are illegally living on earnings abroad. However, it is believed that this figure is significantly understated. According to various estimates, the number of emigrants varies from 2 to 7 million people, despite the fact that no more than 500 people have legal permission. Such a scale of migration of Ukrainian citizens causes large losses of labor, which may have serious negative consequences for the economic development of Ukraine in the future⁶.

The number of migrants increased from 178.5 million to 214 million people in the world for the first decade of the 21st century. According to the State Statistics Committee of Ukraine, and experts’ estimates, over 90% of labor migrants are not registered in state institutions. The volume of remittances from labor migrants now corresponds to the volume of direct foreign investments and almost 8 times exceeds external assistance for the development of Ukraine. Migration capital varies from 20 to 35.3 billion dollars for a year, depending on the phase of the global crisis. The income from labor migrants makes up almost 20% of Ukraine’s GDP⁷.

Ukrainian realities push specialists abroad. Impossibility to realize their talent and abilities induce the emigration of engineers, doctors, talented scientists. In Ukraine, there is a massive “brain drain”. This is one of the main problems of Ukraine at this moment.

The driving forces of progress in the modern world are the human factor, education, science and health. In our country, a teacher and a scientific worker receives not just an order of magnitude, but ten times less than colleagues in the West and in the advanced countries of the East. Young professionals are

¹ Бережной, В. (2010). Украина заняла 5-е место в мире по эмиграции. *Сегодня.ua*, 37. <<http://www.segodnya.ua/economics/business/iz-ukrainy-uekhali-6-6-milliona-chelovek.html>>

² Бережной, В. (2010). Украина заняла 5-е место в мире по эмиграции. *Сегодня.ua*, 37. <<http://www.segodnya.ua/economics/business/iz-ukrainy-uekhali-6-6-milliona-chelovek.html>>

³ Крищенко, О. (2007). Нелегальна міграція: Зовнішній чинник державної безпеки. *Міграція і толерантність в Україні*. Київ: Стилос, 33–36.

⁴ Крищенко, О. (2007). Нелегальна міграція: Зовнішній чинник державної безпеки. *Міграція і толерантність в Україні*. Київ: Стилос, 33–36.

⁵ Максименко, Я.А., Хайло, И.И. (2014). Миграционные процессы в Украине: проблемы и перспективы. *Вісник НТУ, 23 (1066)*, 40–46.

⁶ Брайчевська, О., Малиновська, О., Пилинський, Я. (2009). «Нетрадиційні» іммігранти у Києві: сім років потому. Київ: Стилос.

⁷ Максименко, Я.А., Хайло, И.И. (2014). Миграционные процессы в Украине: проблемы и перспективы. *Вісник НТУ, 23 (1066)*, 40–46.

in a “closed circle” situation. They are not recruited due to lack of experience and thus deprive applicants of the opportunity to acquire this experience and, of course, even fewer opportunities for young professionals in the labor market become with increasing retirement age¹.

An important factor is the idealistic view of other countries. For example, 11% of Ukrainians believe that it is easy to succeed in Ukraine (against 84,6% who think that this is a task of increased complexity), whereas abroad, according to our young fellow citizens, to succeed is quite simple (51% of respondents, against 35%)².

The main features of the socio-economic development of Ukraine after gaining state independence are an increase in the level of openness of the society, an increase in the mobility of the population and, as a consequence, the expansion of the migration space. As the state’s integration into the world community, the significance and complexity of migration problems gradually increased, which was in many ways aggravated by structural changes on the geopolitical map of Europe.

These issues were especially acute on the agenda after the last stage of the enlargement of the European Union to the east in 2004, when it included 8 countries of Eastern Europe, including Ukraine’s closest neighbors, which gave it the status of a border zone of the EU and turned it into a sort of “geographical migration corridor”³ with multi-vector migration flows and high level of turbulence.

If in the first years of market reforms, Ukraine was primarily a donor state, supplying excess labor force to the countries of the global North, then as the geopolitical situation in the region intensified, the migration status of the state could evolve: first into a transit country attracting those who intended to enter through its territory to neighboring EU countries, and then to the destination of migration.

Moreover, in the conditions of increasing global instability, Ukraine’s transit role has increased significantly due to the intensification of migrants’ flows from zones of military conflicts and climatic disasters trying to cross its territory in order to find asylum in the EU⁴. However, many of them, not finding an opportunity to get to the desired west, settle in the border areas of Ukraine, and then dissipate throughout the country, turning it into a sedimentation basin for illegal migration and a “buffer zone”⁵ that distances the well-fed West from the poor East.

Transit migration is caused by a whole complex of factors, both attracting and pushing character. One of the first is the lack of effective monitoring mechanisms for monitoring and managing migration flows. This opens loopholes for illegal ways of getting, leaving, staying and even living in the country. For the sake of justice, it should be noted that recently the state has taken efforts to solve this problem and has largely succeeded in this direction. This category also includes non-transparency of the procedure for obtaining refugee status, which provides opportunities for corruption schemes in this matter. Among other attractive factors, experts singled out a low level of prices for basic consumer goods and employment opportunities in the shadow economy, that is, outside the zone of attention of legal bodies⁶. Among the push factors, the main difficulty is the integration of foreigners into Ukrainian society, their adaptation to the realities of its dynamic life, with a complete lack of attention to this issue by the authorities.

Throughout its history, Ukraine has been a country lying at the crossroads⁷ of the Western and Eastern civilization areas, which is clear even from the name of the country that has the semantic meaning of the “edge of borderline”. After gaining state independence in 1991, Ukraine declared a course towards

---

¹ «Утечка мозгов»: кто виноват и что делать (2009). *Официальный сайт Национальной академии управления*. <<http://nam.kiev.ua/index.php?newsid=11723>>.

² Максименко, Я.А., Хайло, И.И. (2014). Миграционные процессы в Украине: проблемы и перспективы. *Вісник НТУ, 23 (1066)*, 40–46.

³ Громадський простір на кордоні Україна – ЄС стало на 30% менше нелегалів. *Портал «Громадський простір»*. <<http://eu.prostir.ua/news/25973.html>>.

⁴ Внешняя трудовая миграция Украины: причины и последствия (2009). *Информационный сайт E-COM.DP.UA*. <http://ecom.dp.ua/text/migr_ukr.html>.

⁵ Толстокорова, А.В. (2013). Транзитная миграция в Украине. *Псковский регионологический журнал, 15*, 91–93.

⁶ Крищенко, О. (2007). Нелегальна міграція: Зовнішній чинник державної безпеки. *Міграція і толерантність в Україні*. Київ: Стило, 33–36.

⁷ Марков, І. (2009). *На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів Української трудової міграції*. Львів: Карітас.

democratization, opened borders and granted its citizens the right to freedom of movement. As a result, the state faced the need to solve a huge range of problems related, both with benefits, and with challenges of new social realities. So, in the first years after the collapse of the USSR, in the conditions of the degradation of the border control system and the conventionality of the borders between the former Soviet republics, flows of illegal migrants flooded Ukraine.

Counteraction to this “migration shaft”¹ was complicated by the absence of clear immigration legislation, as well as the underdevelopment of the passport control infrastructure.

In the future, the strengthening of state borders and the gradual settlement of the visa regime will allow establishing control over illegal entry into the country.

Nevertheless, in 2011 the World Bank recognized the migration route between Ukraine and Russia as the second largest corridor of illegal migration in the world after that between the USA and Mexico². Indeed, the geographical location of Ukraine, at the fork between Europe and Asia, puts the country at a disadvantage in the transit of illegal flows of labor for the EU.

According to the International Organization for Migration (IOM), the intensity of these flows in the direction from East to West is being strengthened due to the high permeability of state borders between the Russian Federation and the Republic of Belarus. In the early 1990’s Ukraine had a reputation as a transit point on the route, “Eastern direction of trafficking in human beings”. According to IOM, Ukraine is still a transit channel for trafficking, in particular between Moldova and Russia.

It should be noted that the routes of transit migration through the territory of Ukraine are characterized by high dynamism and functionality, sensitively reacting to the slightest changes in the geopolitical situation in the region. So, if they ran from Russia to Poland through the Republic of Belarus or Ukraine in past, now they pass through Transcarpathia and Slovakia³.

In recent years, as a result of the massive outflow of Ukrainian women to work in the service economy of the First World countries, Ukraine has been involved in a new channel of global gender-specific migration from the post-Soviet region that has just begun to be formed, known as the global chain of care. It is based on the principle of “replacement migration”, through which women from less well-off countries of the semi-periphery of the world system, in particular from Ukraine, go to work in the so-called “migration”. “The economy of care” of the center of the world-system, and then their place in the market of home service is occupied by women arriving in Ukraine from even poorer countries of the “third world”, for example, from the Philippines⁴. Thus, in the first decade of the 21st century, an increase in the proportion of women in the total number of immigrants was registered in Kyiv from 27% to 40%⁵. The empirical study of the above-mentioned process is still in its infancy and rarely includes the Ukrainian link of the GPC, despite the fact that the “migration of care” in Ukraine acquires the character of a mass phenomenon.

Thus, migration corridors, channels, routes make Ukraine a transit “migration route”, passing through the very heart of the European continent.

At the same time, experts note that after the accession of Western countries – Ukraine’s neighbors (Slovakia, Poland, Hungary and Romania to the Schengen zone and, correspondingly, toughening of visa control in this region, Ukraine has lost its attractiveness as a transit country⁶. Ukraine gradually is transformed from a migration main to a “narrow path” for transit flows in the region, which is regarded as “the backyard of Europe”, although, ironically, it is on Ukrainian territory that there is officially recognized geography the physical center of the European continent.

---

¹ Брайчевська, О., Малиновська, О., Пилинський, Я. (2009). «Нетрадиційні» іммігранти у Києві: сім років потому. Київ: Стилос.

² Студена, М. (2011). Участие и роль украинских женщин в процессе международной трудовой миграции после распада Советского Союза. *История и современность*, 1 (13). <<http://www.socionauki.ru/jornal/articles/132904>>.

³ Толстокорова, А.В. (2013). Транзитная миграция в Украине. *Псковский регионологический журнал*, 15, 91–93.

⁴ Студена, М. (2011). Участие и роль украинских женщин в процессе международной трудовой миграции после распада Советского Союза. *История и современность*, 1 (13). <<http://www.socionauki.ru/jornal/articles/132904>>.

⁵ Брайчевська, О., Малиновська, О., Пилинський, Я. (2009). «Нетрадиційні» іммігранти у Києві: сім років потому. Київ: Стилос, 92.

⁶ Марков, І. (2009). *На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів Української трудової міграції*. Львів: Карітас.

References:

1. Beleckaja, L. O. Jekonomicheskaja teorija [Economic theory]. *Pomoshhnik dlja studenta* [Assistant for the student]. <http://uchebnikonline.ru/politekonomia/ekonomichna_teoriya_biletska_lv/mizhnarodna_migratsiya_robochovi_sili.htm>. [in Russian].
2. Berezhnoj, V. (2010). Ukraina zanjala 5-e mesto v mire po jemigracii [Ukraine ranked 5th in the world in terms of emigration]. *Segodnja.ua* [Today.ua], №37. <<http://www.segodnya.ua/economics/business/iz-ukrainy-uekhali-6-6-milliona-chelovek.html>>. [in Russian].
3. Brajchevs`ka, O., Maly`novs`ka, O., Py`ly`ns`ky`j, Ya. (2009). «*Netrady`cijni» immigranty` u Ky`yevi: sim rokov potomu* ["Non-traditional" immigrants in Kyiv: seven years later]. K.: Sty`los. [in Ukrainian].
4. Vneshnjaja trudovaja migracija Ukrainy: prichiny i posledstvija (2009) [External labor migration of Ukraine: causes and consequences]. *Informacionnyj sajt E-COM.DP.UA* [Information site E-COM.DP.UA]. <http://ecom.dp.ua/text/migr_ukr.html>. [in Russian].
5. Gromads`ky`j prostir na kordoni Ukrayina – YeS stalo na 30% menshe nelegaliv [The public space on the Ukraine-EU border was 30% less illegal]. *Portal «Gromads`ky`j prostir»* [Portal "Public space"]. <<http://eu.prostir.ua/news/25973.html>>. [in Ukrainian].
6. Kry`senko, O. (2007). Nelegal`na migracija: Zovnishnij chy`nny`k derzhavnoi bezpeky` [Illegal Migration: An External Factor in State Security]. *Migracija i tolerantnist` v Ukrayini* [Migration and Tolerance in Ukraine]. K.: Sty`los, 33–36. [in Ukrainian].
7. Maksimenko, Ja. A., Hajlo, I. I. (2014). Migracionnye processy v Ukraine: problemy i perspektivy [Migration processes in Ukraine: problems and prospects]. *Visnik NTU* [Bulletin of NTU], № 23 (1066), 40–46. [in Russian].
8. Markov, I. (2009). *Na rozdorizhzi. Anality`chni materialy` kompleksnogo doslidzhennya procesiv Ukrayins`koyi trudovoi migraciji* [At the crossroads. Analytical materials of complex research of Ukrainian labor migration processes]. L`viv: Karitas. [in Ukrainian].
9. Studena, M. (2011). Uchastie i rol` ukrainских zhenshhin v processe mezhdunarodnoj trudovoj migracii posle raspada Sovetskogo Sojuza [Participation and role of Ukrainian women in the process of international labor migration after the collapse of the Soviet Union]. *Istorija i sovremennost`* [History and Modernity], № 1 (13). <<http://www.socionauki.ru/jornal/articles/132904>>. [in Russian].
10. Tolstokorova, A. V. (2013). Tranzitnaja migracija v Ukraine [Transit migration in Ukraine]. *Pskovskij regionologicheskij zhurnal* [Pskov Regional Journal], № 15, 91–93. [in Russian].
11. «Utechka mozgov»: kto vinovat i chto delat` (2009). ["Brain drain": who is to blame and what to do]. *Oficial`nyj sajt Nacional`noj akademii upravlenija* [Official site of the National Academy of Management]. <<http://nam.kiev.ua/index.php?newsid=11723>>. [in Russian].

Hanna Melehanych, PhD in Political Science

*The Center of Sustainable Development of Uzhhorod National University,
Ukraine*

INFLUENCE OF INTERNAL MIGRATION ON THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

The article analyzes the process of internal migration in Ukraine. First of all, it is about forced migration, which has never occurred before and is caused by military actions in the East of Ukraine and the occupation of the Autonomous Republic of Crimea. The present situation of internally displaced persons and their main life problems are investigated. Following a comparative analysis of various studies, it has been shown that such unaddressed problems affect all spheres of life of these people and the communities they chose for their new temporary/permanent residence. It has been found that these problems also have a direct impact on national security of the country and, therefore, require special attention from the authorities. In view of this, the key issues have been highlighted and a number of recommendations have been formulated as for the issues that need to be resolved for the integration and safe residence of forced displaced citizens of Ukraine.

Keywords: national security, internal migration, external migration, internally displaced persons

The analysis and taking into account modern migration tendencies in our state and, in particular, mass intergovernmental migration movement in terms of participation of Ukraine in European and world migration space is considered one of important factors of shaping own national policy. This problem overtly or covertly is the issue of national security of Ukraine. Modern realities require the development of new approaches in methodology of research and solution of the problems of national security, related to migration space of Ukraine and mass external and internal migration of population. Along with the necessity of wide theoretical grounding of methodological principles of development and methods of realization of public migration policy as for present situation, such policy is of applied importance, as it touches the interests of most citizens¹. Migration processes in modern world have both positive and negative sides. When we talk about the voluntarily displacement of intellectuals and the intellect this makes one thing, and if it is about a forced migration of the poorest segments of the population, then it is a quite different issue. At the same time the division of migration into internal and external and predominance of either of them also differently impacts the development of state.

Correlation of the internal and external displacement is the major characteristic of migration from the point of view of structure of migrants, distance of their moving, causes and effects of migration, including the influence of migration on labour market. Moving to relatively short distances are less sensitive to the economic factors if compared to moving to long distances. The result of predominance of internal migration is spatial localization of moving and its consequences, relative confinement of local labour-markets, reduction of influence of interregional migration on socio-economic development as a result of reduction of redistribution of labour force in regions, where it is possible to promote employment, increase salary and social mobility. High mobility of labour force is mainly concentrated in the areas, without leaving their limits. A longstanding migration outflow of population from certain territories leads to worsening of demographic structure, destruction of unique labour potential and gradual reduction of quantity of population of these territories which in the future can endanger national interests. In addition, the present disproportion in distribution of population on the country's territory keeps increasing². The practices of front-rank countries show that migration (both external and internal) as social and public phenomenon needs control on the part of state structures and economic administration, otherwise it tends to transform into uncontrolled social system. It is well known, that migration system that

¹ Романюк, М.Д. (2009). Міграційні детермінанти національної безпеки України: теоретико-методологічні та практичні аспекти. *Демографія та соціальна економіка*, 1, 50.

² Ніконова, Д.О. (2016). Внутрішня міграція в Україні: чинники впливу. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка»*, Вип. 10 (1), 89.

is spontaneously born and develops can assume undesirable stable parameters and tendencies, specific meaning and certain direction and result in negative consequences. Depending on the content migration flows can be divided by the following criteria: 1) time – long-term, short-term, seasonal, watch-based, pendulum-like; 2) territorial features – external and internal; 3) nature – voluntarily, forced; 4) lawfulness – legal, illegal, etc. Domination of one of them in the structure of migration processes is caused by corresponding factors¹.

In independent Ukraine, migration issue has become pressing since the beginning of the 90's and remains the same presently. As a rule, migration flows have always been directed at the outflow of population to other countries or from small villages and towns to large cities. The population of Ukraine is steadily decreasing. And this is due not only to the decrease in birth rates and increase in death rates, but the most important reason is the outflow of population abroad. After the Revolution of Dignity and the beginning of military operations in the East of Ukraine, the situation has changed somewhat, as there appeared a category of people who have forcibly been displaced within the country. This migration has become no longer shift or seasonal and not voluntary, but involuntary. As a result, this has led to a number of challenges and threats for both these individuals and for the state as a whole. Such a situation does not allow the citizens of Ukraine to conduct active labor activities and, at the same time, gives no confidence in personal safety and safety of their loved ones.

In 2016 Ukraine was included in the top-ten countries with the biggest amount of internally displaced persons. If you look at the countries that are ahead, they are the most unstable, and sometimes, dangerous countries of the world. For example, Syria – 6 600 000, Colombia – 6 270 436, Iraq – 3 290 310, Sudan 3 182 2 Yemen 2 509 068, Nigeria 2 095 812, Southern Sudan 1 696 962, Ukraine 1 678 587²

As of May 30, 2016, there were 1 787 019 internally displaced persons (or 1 447 762 families) registered. More than half of the internally displaced persons (hereinafter referred to as IDPs) remained in the settlements of Donetsk and Luhansk regions near the collision line; a significant number of internally displaced persons were taken by Zaporizhzhia, Dnipro, and Kharkiv regions; other internally displaced persons settled throughout the territory of state in search of employment and opportunities of a further peaceful life in Ukraine.

It is interesting to know that data vary in different agencies and nobody knows the exact number, but these data are constantly updated and increasing.

Negative consequences of forced displacement: the impact on objects of social infrastructure, reduction of the level and quality of service rendering, social instability, etc. Without proper regulation, internal displacement becomes a growing burden for the host receiving territorial communities in terms of rendering basic services. An important task is to improve the quality of life of IDPs and ensure their basic constitutional rights and promote the integration of IDPs into new communities. This requires the consolidation of the efforts of central and local authorities and civil society organizations regarding the social adaptation of the IDPs and the reintegration into a peaceful life of the former ATO combatants. Another very important thing is a preventive social work on peacebuilding and prevention of potential conflicts. It is critically important to protect those whose legal rights are trampled as a result of unlawful detention, arrests, torture, ill-treatment in uncontrolled areas of Eastern Ukraine and the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea. Such cases should be detected, monitored, and the state of Ukraine should take all possible international legal measures to protect the rights of citizens.

O. Makarova insists that the policy towards internally displaced persons (IDPs) must overcome the imbalance between the interests of local communities and IDPs and provide decent living conditions and work for the victims. At the same time, the threats in the socio-economic sphere of Ukraine are not limited only to the events in the East. The general deterioration of the economic situation, the aggravation of poverty risks and unemployment, and the demands of international organizations to reduce public expenditure dictate the need to build a new strategy to support community development and overcome the crisis³.

¹ Шелюк, В. (2001). Соціальна міграція: Етапи, функції, типи. *Перспективи*, 3 (15), 46.

² Global Report on internal displacement (2016) <www.internal-displacement.org/globalreport2016/> (2018, September, 28).

³ Макарова, О.В. (2015). *Соціальна політика в Україні* Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 175.

The main challenges associated with forced displacement of citizens are the growing burden on local labor markets, the problems of placement, employment, medical care, psychological rehabilitation, access to education, cultural and social reintegration, etc. The Government of Ukraine is taking certain measures to solve the problems of internally displaced persons, much effort is being made by international organizations, volunteers, charity organizations and individuals. However, the implementation of urgent measures and private initiatives does not have the necessary capacity for bundled support in the medium-term perspective of the internal migration of the population of temporarily uncontrolled territories of Donetsk and Luhansk regions and the Autonomous Republic of Crimea. At the same time, the large-scale forced internal migration of the population has a significant positive potential of the socio-economic and humanitarian development of Ukraine in the mid- and long-term perspective, connected with structural quality changes in economy, changes in the schemes of resettlement and infrastructure development, formation of qualitatively new human potential, social, cultural and national integration of Ukrainian society. Achievement of these goals, in general, corresponds to the chosen path of European integration, as defined by the Association Agreement between Ukraine and the EU.

Overcoming of negative effects and realization of the positive potential of forced internal migration requires the concentration of all national resources and international donor assistance to ensure the achievement of Ukraine's ambitious goal of meeting the criteria for applying for EU membership by 2020¹.

The National Monitoring System (NMS), based on the Movement Tracking Matrix (MSU) approaches, has been established in Ukraine with the support of the Government of Ukraine for collecting and analyzing information on socio-economic characteristics of internally displaced persons (IDPs) and IDPs' households as well as challenges faced by IDPs. The International Organization for Migration (IOM) has adapted the MSU to Ukrainian realities, a system designed to regularly collect, process and spread information for a better understanding of the movement. The NMS provides a better understanding of the movement of displacements, as well as the places of stay, the number, vulnerability of the displaced population and their needs. In March 2017 in 24 regions of Ukraine and in Kyiv as part of the last survey information was collected on the socio-economic characteristics of IDPs at the level of individuals and households, including trends and intentions regarding migration, employment and livelihoods, access to social services and the need for assistance².

According to the survey respondents, the most problematic issues for IDPs are housing (70%), in particular: living conditions (27%), payment for leased housing (23%) and payment for utility services (20%). In addition, the unemployment situation is also one of the most problematic issues faced by IDPs (13%). High housing payments have a significant impact on the overall welfare of IDPs. Even underemployment, renting a home is considered a serious problem for IDPs' families, and the purchase of their own housing is not possible. In our country, IDPs were placed in the areas of resettlement with the belief that this is a temporary phenomenon and a temporary need. People were often resettled in summer camps, sanatoriums, and institutions that are subordinate to local authorities. With regard to the general planning of mobility of IDPs, only 1% of them reported their intention to return to their former residence in the nearest future; most of IDPs say they plan to return after the conflict ends (39%); 17% say they may return in the future, 26% of respondents express their intention never to return. The tendency to find a job abroad is low. Only 0.5% of IDPs have experience of working abroad for the last three years. Less than 5% of IDPs have relatives who have had such experience. 88% of the IDPs say they have integrated (fully or partly) into the local community. Only 11% of them indicate that they have not integrated. During a telephone survey, which included 3,132 interviews in all regions of Ukraine, 8% of respondents were identified as IDPs who returned and now live at the territory is not controlled by Ukraine. Among the number of questioned household members who returned to the territory is not controlled by Ukraine, women predominate, reaching 61%. About half of those who returned (49%) are over 60 years old. Security was called the main problem of households returning (46%). For IDPs on the territory is controlled by Ukraine the main problem is residential issues (70%), while security is only 2%. None of returning persons felt in complete safety. Most participants in the focus groups of returning people say they are afraid

¹ Рекомендації міжнародної науково-практичної конференції "Внутрішньо переміщені особи в Україні: реалії та можливості (2015)". *Український соціум*, 1. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2015_1_17> (2018, September, 28).

² Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами (2017).

<http://www.iom.org.ua/sites/default/files/nms_report_march_2017_ukr_new.pdf> (2018, September, 28).

of shelling. They also reported having been accustomed to the situation and always being in danger. In general, security is one of the most problematic issues for returning people. The difference in the assessment of the safety of IDPs in the territory is controlled by Ukraine and IDPs, who returned to the territory is not controlled by Ukraine, is 57%¹.

Table 1

Assessment of safety of environment and infrastructure of settlements, %

	the territory is controlled by Ukraine	the territory is not controlled by Ukraine
I feel safe	78	21
I feel insecure in the evenings and in the remote parts of the settlement	16	31
I feel insecure most of time	6	44
Other	0	1
No answer	0	3

According to this study, another challenge IDPs face is employment. Only 41.5% of IDPs, compared to 60.1% before displacement, have managed to find a job in a new place of residence. The decline in employment after displacement is about 20%. That said, 27.6% of respondents were unemployed, and 30.9% of IDPs claim they do not need to work because they receive a disability or old-age pension or are on child-care leave. Employment problems arise because of low wages and the lack of opportunities in the labor market in rural areas and small towns. Often, age and disability are the factors that limit employment opportunities, and corruption is a major difficulty. However, these barriers are vital both for local residents and for IDPs.

One of the key issues is improving the system for registration, recording, systematizing the collection of data as for qualification of IDPs and assessing their needs for employment or self-employment. IDPs are not a homogeneous community in terms of age, education, ethnicity, and profession, and this should be taken into account at the various stages of employment as much as possible.

According to the report on the state of implementation in the 1st quarter of 2017, measures foreseen by the Integrated State Program for Support, Social Adaptation and Reintegration of Ukrainian Citizens who moved from the temporarily occupied territory of Ukraine and areas of anti-terrorist operation to other regions of Ukraine, for the period until 2017, there have been taken a range of measures to support IDPs. First of all, these are informational measures. For example, in Rivne region, the regional media constantly provides relevant information on changes and innovations in the current legislation. In a number of regions round tables, conferences, forums, seminars and trainings with the participation of stakeholders are held. A significant number of such events take place in Vinnytsia, Donetsk, Cherkassy and Zaporizhzhia regions. In many communities, mostly with the participation of international donors at the local level, decisions are taken on developing community-based housing development projects for resettled citizens, taking into account their needs. Work is underway to create a housing stock (hostels) for leasing. In many cities of central, southern and eastern Ukraine there are modular towns for resettled citizens. Considerable attention is paid to the proper provision of medical services to IDPs, cultural activities, child and adolescent care².

The situation in the field of stabilization of internal migration processes in Ukraine requires the development of priorities in the formation of mechanisms for their regulation, providing economic tools for managing migration. The solution to this problem is closely connected with the revival

¹ Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами (2017).

<http://www.iom.org.ua/sites/default/files/nms_report_march_2017_ukr_new.pdf> (2018, September, 28).

² ЗВІТ про стан виконання у I кварталі 2017 року заходів, передбачених Комплексною державною програмою щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року (2017) <<http://www.msp.gov.ua/timeline/Zviti.html>> (2018, September, 28).

of the real sector of economy, the development of the labor market, attracting additional domestic and foreign investments¹.

Another challenge for Ukraine is the issue of IDPs accounting and assistance. As noted above, there is no exact number, because mostly those who benefit from it get registered. In the end, there should be solved the problem of a unified registration of IDPs, based on clear principles, taking into account all types of assistance, including assistance provided by international projects, funds, and programs. In the Ukrainian society, amid a significant lack of confidence in the state authorities, there remains trust in international organizations, and it should not be ruined. To help internally displaced persons a clear mechanism and selection criteria should be developed, depending on their financial situation and their social status².

International practice shows that the problem of IDPs cannot be considered as swift-flowing. Measures should be foreseen for the local integration of migrants in new places of residence. Integration of internally displaced persons in host communities is one of the three forms of implementing long-term decisions on IDPs in accordance with the Guidelines for the Internal Release of the United Nations High Commissioner for Refugees. Two other forms are integrating into special certain places of residence (integration in a new location) – special establishments and towns, and return and reintegration (return and reintegration).

Thus, nowadays, in the context of a military conflict, a systemic economic crisis, it is necessary to develop a clear strategy of assistance to internally displaced persons, since such forced migratory flows negatively affect the labor market, the country's investment environment and the psychological climate of the state and certain regions in particular. It is clear that there are a lot of obstacles for this – the war, a significant deficit of the state budget, the growth of the debt burden, the dependence on the external cash injection constant increase in the number of people in need of state support. Providing social assistance is only a kind of help to IDPs in the near future; as for the long-term prospects, the government and the NBU should create favorable conditions for the employment of these people and harmonization of their lives in new regions. For this purpose, it is important to simplify tax legislation, reduce corruption, interest rates for lending to the economy, create a favorable investment climate, and so on. This will contribute to the creation of new jobs, the growth of real incomes, and the improvement of the morale of migrants, since the task of the state is not to provide them with lifelong social assistance (which is impossible due to the level of budget deficit of Ukraine), but to create the proper conditions for decent work and welfare of its population³.

Consequently, migration and security are values that are fundamentally different from one another. Migration has a visible incarnation in people involved in the process of spatial displacement – security is rather symbolic than a specific visual expression, and is more closely identified with structures and institutions. Migration can be measured quantitatively – quantitatively describing security is more problematic. Migration in its existence does not depend on a qualitative assessment or depends on it only to the extent that the assessment affects the prohibition or encouragement of migration – security, on the contrary, is inextricably linked to a qualitative assessment, and without it, it does not exist at all (although in fact, it can exist as an unconscious state). However, migration is a real or potential security challenge. In one way or another, it affects security as a condition, and it is either consistent or not consistent with security as a goal. With regard to the internally displaced persons in Ukraine, although they feel safe in Ukraine, however, having more than one and a half million communities, in case of not finding home, work and other necessary factors for basic needs, their problems can become a real threat to national security.

References:

1. Yelisyeyeva, L.V. (2015). Problemy vnutrishnoyi migratsiyi v Ukrayini [Problems of Internal Migration in Ukraine]. *Ekonomika. Upravlinnya. Innovatsiyi* [Economy. Management. Innovations]. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2015_1_13> (2018, September, 28) [in Ukrainian].
2. *Zvit pro stan vykonannya u I kvartali 2017 roku zahodiv, peredbachenyx Kompleksnoyu derzhavnoyu programoyu shhodo pidtrymky, socialnoyi adaptatsiyi ta reintegratsiyi gromadyan Ukrayiny, yaki pereselylysy z tymchasovo*

¹ Ніконова, Д.О. (2016). Внутрішня міграція в Україні: чинники впливу. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка», Вип. 10 (1)*, 89.

² Смалъ, В., Позняк, О. (2016). *Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах* За матеріалами Вінницької, Запорізької, Івано-Франківської та Полтавської областей Київ, 89.

³ Єлісеєва, Л.В. (2015). Проблеми внутрішньої міграції в Україні. *Економіка. Управління. Інновації*, 1. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2015_1_13> (2018, September, 28).

- okupovanoyi terytoriyi Ukrayiny ta rajoniv provedennya antyterorystychnoyi operaciyi v inshi regiony Ukrayiny, na period do 2017 roku* [Report on implementation in the 1st quarter of 2017 of the measures envisaged by the 3rd Integrated State Program for Support, Social Adaptation and Reintegration citizens of Ukraine who moved from the temporarily occupied territory of Ukraine and areas of anti-terrorist operation to other regions of Ukraine until 2017]. <<http://www.msp.gov.ua/timeline/Zviti.html>> (2018, September, 28). [in Ukrainian].
3. *Zvit nacionalnoyi systemy monitoryngu sytuaciyi z vnutrishno peremishhenymy osobamy* [Monitoring of the national system for monitoring the situation with internally displaced persons] (2017). <http://www.iom.org.ua/sites/default/files/nms_report_march_2017_ukr_new.pdf> (2018, September, 28). [in Ukrainian].
  4. Makarova, O.V. (2015). *Socialna polityka v Ukrayini* [Social policy in Ukraine]. Kyiv. [in Ukrainian].
  5. Nikonova, D.O. (2016). *Vnutrishnya migraciya v Ukrayini: chynnyky vplyvu* [Internal migration in Ukraine: factors of influence]. *Visnyk Dnipropetrovskogo universytetu. Seriya «Ekonomika»* [Bulletin of Dnipropetrovsk University. The series of "Economics"], *issue 10 (1)*, 86-91. [in Ukrainian].
  6. *Rekomendaciyi mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferenciyi "Vnutrishno peremishheni osoby v Ukrayini: realiyi ta mozhlyvosti"* (2015) *Ukrayinskyj socium* [Ukrainian society], *no. 1*, 175-181. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2015_1_17> (2018, September, 28) [in Ukrainian].
  7. Romanyuk, M.D. (2009). *Migracijni determinanty nacionalnoyi bezpeky Ukrayiny: teoretyko-metodologichni ta praktychni aspekty* [Migration determinants of Ukraine's national security: theoretical and methodological and practical aspects]. *Demografiya ta socialna ekonomika* [Demography and Social Economics], *no. 1*, 50-60. [in Ukrainian].
  8. Smal, V., Poznyak, O. (2016). *Vnutrishno peremishheni osoby: socialna ta ekonomichna integraciya v pryjmayuchykh gromadax* [Internally Displaced Persons: Social and Economic Integration in Host Communities Based. A case study of Vinnytsia, Zaporizhzhia, Ivano-Frankivsk and Poltava regions]. Kyiv, 93. [in Ukrainian].
  9. Shelyuk, V. (2001). *Socialna migraciya: Etapy, funkciyi, typy* [Social migration: Stages, functions, types]. *Perspektyvy* [Perspective], *no. 3 (15)*, 45-50. [in Ukrainian].
  10. *Global Report on internal displacement* (2016). <<http://www.internal-displacement.org/globalreport2016/>> (2018, September, 28) [in Ukrainian].

Ольга Максимович, к. філос. н., докторант

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
Навчально-науковий центр соціологічних досліджень
Прикарпатського регіону ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника», Україна*

ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ПІДЛІТКОВОЇ МОЛОДІ ПРИКОРДОННЯ СХІДНОЇ ТА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ МІЖНАРОДНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Olha Maksymovych, PhD in Philosophy, ScD candidate

*V.N. Karazin Kharkiv National University, Educational and Scientific Center
of Sociological Research of Precarpathian region of SHEI "Vasyl Stefanyk
Precarpathian National University", Ukraine*

IDENTITY AND VALUE ORIENTATIONS OF ADOLESCENTS OF EAST-CENTRAL EUROPE BORDERLANDS AREA (BASED ON THE INTERNATIONAL SURVEY RESULTS)

This research deals with a particular international survey «Youth at the Borderlands of Eastern and Central Europe» data analysis, conducted among school graduates of some frontier territorial communities (Ukraine (Kharkiv (n=428), Drohobych (n=392)), Poland (Zielona Gora (n=336), Rzeszow (n=294)), and Hungary (Nyiregyhaza (n=359) in 2015. Data considering identities of adolescents is been presented in the article. In particular, citizenship identity, as well as territorial-administrative, regional, and geopolitical identities have been revealed. Comparative perspective has been provided as well. It has been concluded that value discourse of East-Central Europe borderland teen's groups is quite ambivalent and it is social and cultural influence of transitional borderland that should be considered.

Keywords: adolescent, value orientations, identity, intercultural communication, borderland.

Постановка проблеми. Тематика ідентичності стабільно перебуває у фокусі наукових зацікавлень дослідників (див., наприклад, праці Н. Костенко, О. Куценко, С. Макеєва, О. Мусієздова, С. Оксамитної, Н. Победи, А. Ручки, Л. Сокурянської, В. Степаненко, В. Тарасенко, О. Філіппової, Н. Черниш, М.Шульги та інших)¹. Свідченням популярності тематики ідентичності в дослідженнях науковців є, наприклад, такий факт: автори монографії, присвяченої проблематиці ідентичності українського студентства акцентують, що в проміжку 2000 – 2011 років на сторінках збірника наукових праць «Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства», який протягом 20 років (1995 – 2015) щорічно видавався Харківським національним університетом імені В. Н. Каразіна, було опубліковано 35 статей присвячених саме проблематиці ідентичності². Нагальна необхідність таких досліджень зумовлена тим, що ідентифікаційні процеси та практики, ціннісні орієнтації підліткового покоління відіграють значну роль в конструюванні соціальної системи країни, її благополуччя вже в недалекому майбутньому, а узгодженість ідентичностей молоді прикордоння, наявність своєрідного ціннісного континууму на цій території є

¹ Арбеніна, В.Л., Сокурянська, Л.Г. (ред.) (2012). *Українське студентство у пошуках ідентичності*: монографія. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 10.

² Арбеніна, В.Л., Сокурянська, Л.Г. (ред.) (2012). *Українське студентство у пошуках ідентичності*: монографія. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 9.

запорукою геополітичної стабільності регіону, його економічного благополуччя, що актуалізує дослідження ідентичностей мешканців регіону в цілому та, зокрема і особливо – підліткової молоді, ціннісні орієнтації якої є своєрідними проектами соціальної дії.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Однак, аналізуючи наукові публікації, присвячені соціологічному аналізу ідентичності саме підліткової молоді, розуміємо, що чисельність таких праць є незначною, підліткова молодь, як об'єкт соціологічного вивчення, не перебуває у фокусі системної уваги науковців; здійснені дослідження носять, радше, епізодичний, часто ініціативний характер, що утруднює формування цілісної картини бачення умов та особливостей життєдіяльності даної соціально-демографічної групи. Важливий внесок у наукову розробку окресленої проблематики як на теоретичному, так і емпіричному рівнях здійснили науковці Харківської¹ та Одеської² соціологічних шкіл. Також, у зв'язку із модернізацією системи вищої освіти в Україні, молодіжна тематика потрапила в поле зору деяких аналітичних центрів, в цьому контексті доцільно пригадати публікації аналітичного центру CEDOS³ та Центру «Нова Європа»⁴. Однак, досі не вироблено єдиного бачення моніторингового оцінювання проблем даної соціально-демографічної групи, залишається відкритим питання входження до міжнародних проектів та участі в порівняльних дослідженнях.

Мета даної статті полягає у виявленні особливостей простору ідентичностей та ціннісних орієнтацій молоді окремих прикордонних територій України, Польщі та Угорщини. Емпіричну основу даної публікації становлять дані міжнародного порівняльного дослідження «Молодь на пограниччі Східної та Центральної Європи»⁵.

Виклад основного матеріалу. За показником відчуття зв'язку з громадянами своєї країни, підлітки з України радше тяжіють до своїх польських однолітків, особливо по східний бік кордону (м. Жешув), тоді як підлітки Ніредьгази доволі суттєво різняться за цим показником (рис.1).

Локальна ідентичність операціоналізована в даному дослідженні на трьох рівнях (відчуття зв'язку з представниками своєї територіальної спільноти (рис. 2), адміністративної одиниці (рис.3) та регіону (рис.4). Як виявилось, між підлітками з України фактично не простежується відмінностей на рівні афективної картини сприйняття своєї приналежності до територіальної спільноти чи адміністративної одиниці, проте інтенсивність відчуття приналежності до громади свого міста/села є в українському випадку дещо сильнішою, аніж інтенсивність приналежності до своєї області (рис.2 ; рис.3).

¹ Агамир'ян, Л.В. (2015). Досуговые практики как фактор социализации городских и сельских подростков. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи», вип. 35*, 92-98.

Agamiryan, L. (2016). Practices of Leisure of Teenage Youth of Central and Eastern Europe's Borderlands as a Space of Their Value Preferences Realization. *Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies*, 2 (6), 51-65.

Сокур'янська, Л.Г. (ред.) (2000). *Підліток у великому місті: фактори та механізми соціалізації*: колективна монографія. Харків: Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Сокур'янская, Л.Г. (2015). Ценностные ориентации подростковой молодежи пограничья Центральной и Восточной Европы (по результатам международного исследования). *Методология, теория и практика социологического анализа современного общества*. Харьков: Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 251-258.

² Попова, И.М., Романенко, С.В., Савченко, Ю.М. (2006). Старшеклассник – 2006. Жизненные ориентации и настроения; современная семья: родители и дети. *Вісник Одеського національного університету. (Серія: Соціологія і політичні науки)*. Одеса: Астропринт, Том 11, Вип. 10, 89-108.

Романенко, С.В. (2016). Жизненные планы старшеклассников Одессы (по результатам мониторингового исследования). *Український соціологічний журнал: наукове, інформаційне видання*, 1-2, 58 – 64.

³ CEDOS: аналітичний центр. <<https://cedos.org.ua/>>. (2018, березень, 17).

⁴ Українське «покоління Z»: цінності та орієнтири. *Центр «Нова Європа»*.

<<http://neweurope.org.ua/analytics/ukrayinske-pokolinnya-z-tsinnosti-ta-oriyentyry/>> (2018, серпень, 01).

⁵ Зокрема, в публікації представлені окремі індикатори даних міжнародного дослідження «Молодь на пограниччі Східної та Центральної Європи», проведеного в березні – червні 2015 року серед випускників шкіл деяких прикордонних міст та сіл України: (Харків (n = 428); Дрогобич (n = 392)); Польщі (Зелена Гура (n = 336) та Жешув (n = 294)); Угорщини (Ніредьгаза (n = 359)).

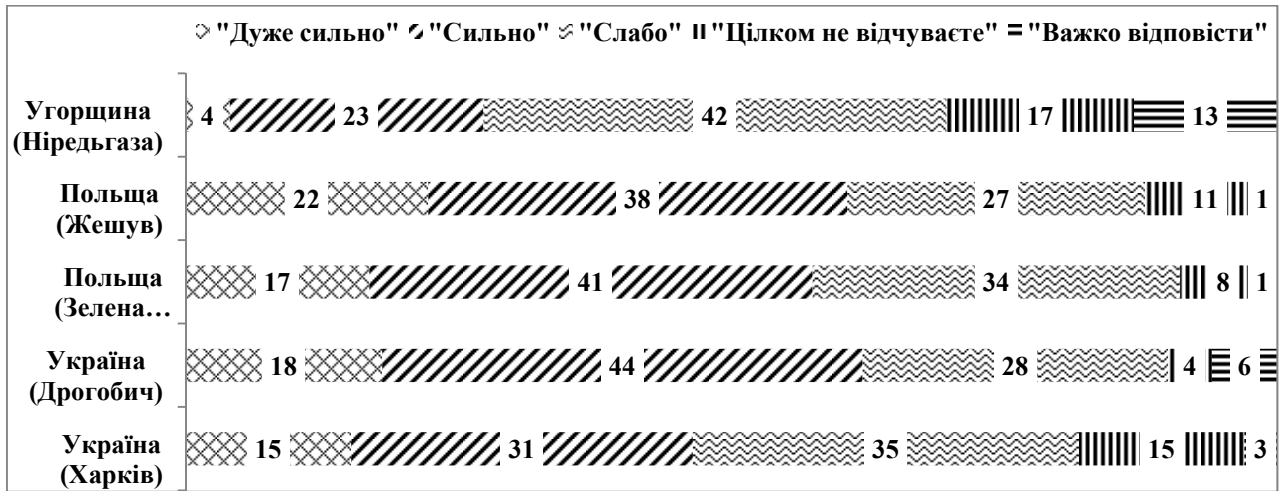

Рис. 1. Відчуття підлітками зв'язку з громадянами своєї країни (у % до тих, хто відповів)

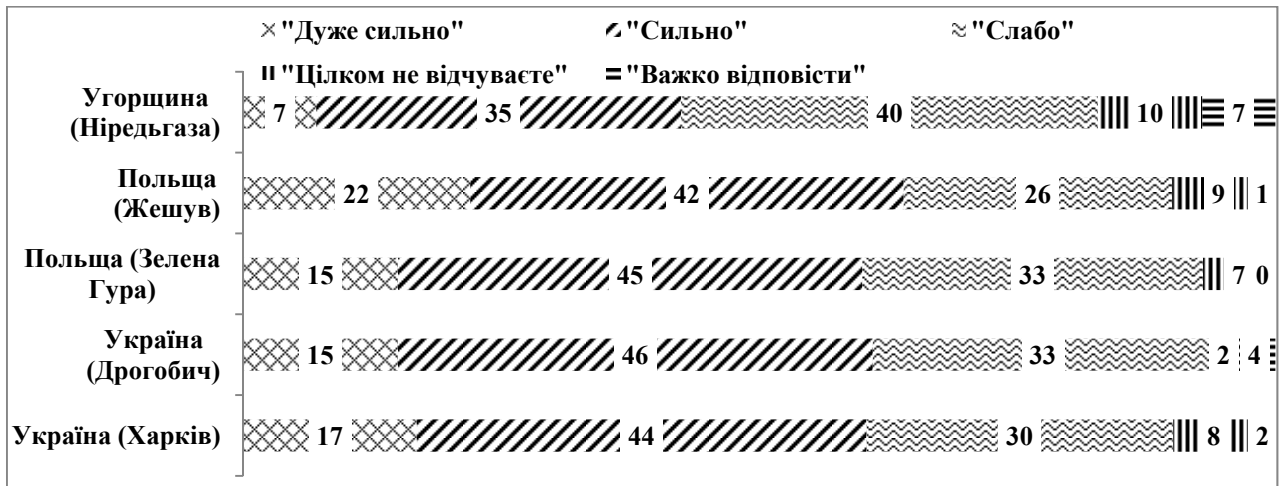

Рис. 2. Відчуття підлітками зв'язку з мешканцями свого міста/села (у % до тих, хто відповів)

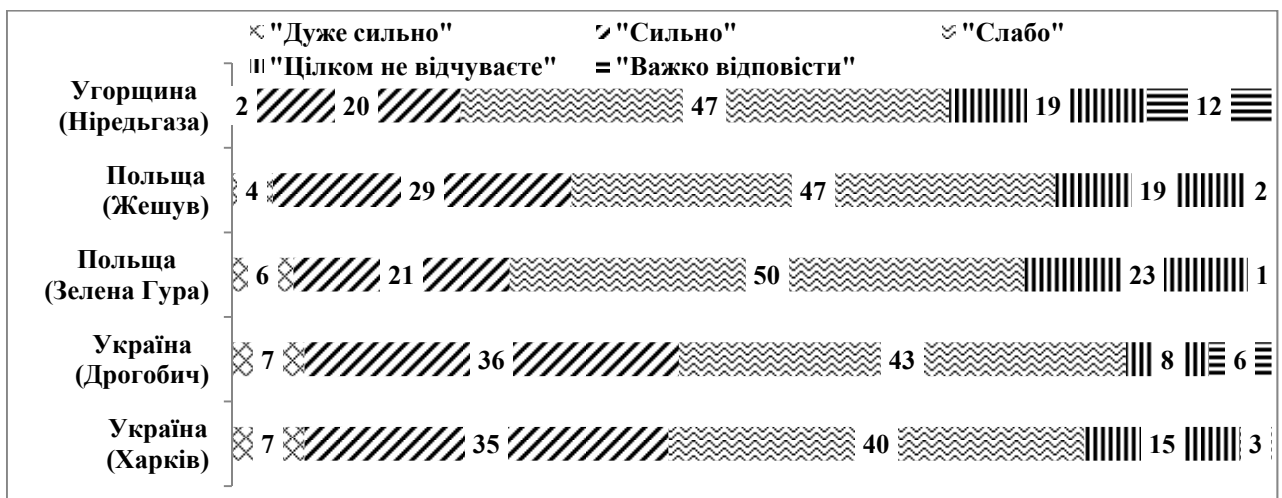

Рис. 3. Відчуття підлітками зв'язку з мешканцями своєї області (у % до тих, хто відповів)

Однак щодо регіональної приналежності, то бачимо, що є деякі відмінності поміж підлітками із Харкова та Дрогобича, з одного боку, а також поміж підлітками з України та підлітками із Угорщини та Польщі – з іншого (рис. 4).

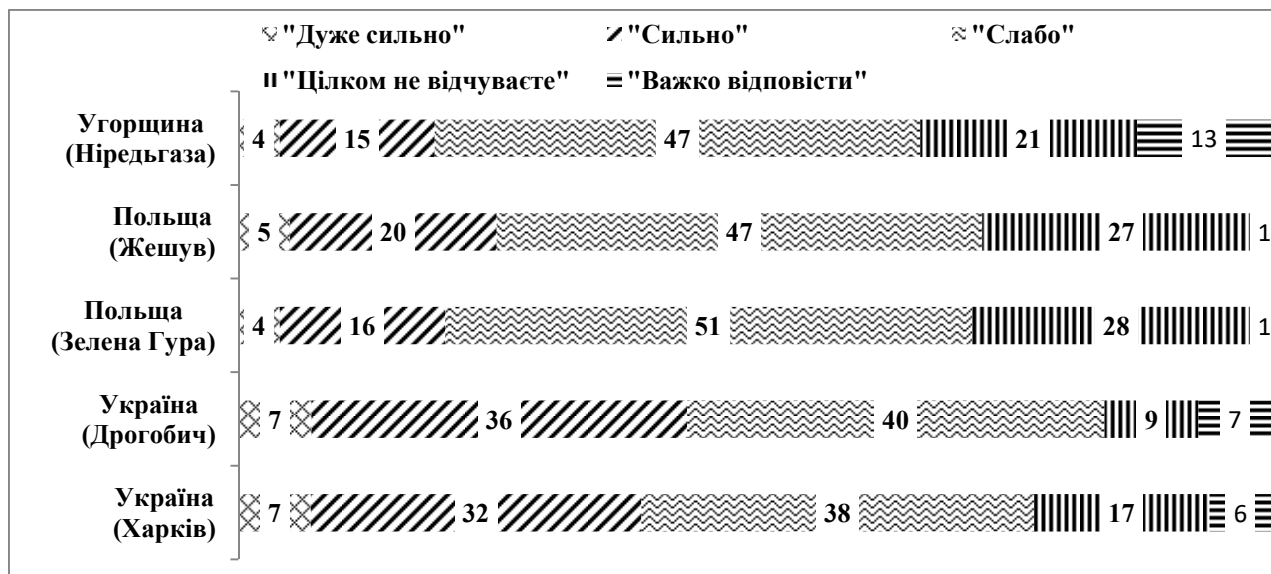

Рис. 4. Відчуття підлітками зв'язку з мешканцями свого регіону (у % до тих, хто відповів)

Емоційне сприйняття та рівень значимості вагомості приналежності до своєї сім'ї виявилось однаково вагомим для всіх опитаних; частка респондентів, які стверджували, що відчувають сильно чи дуже сильно такий зв'язок, фактично становить дві третини в кожному місті (рис. 5).

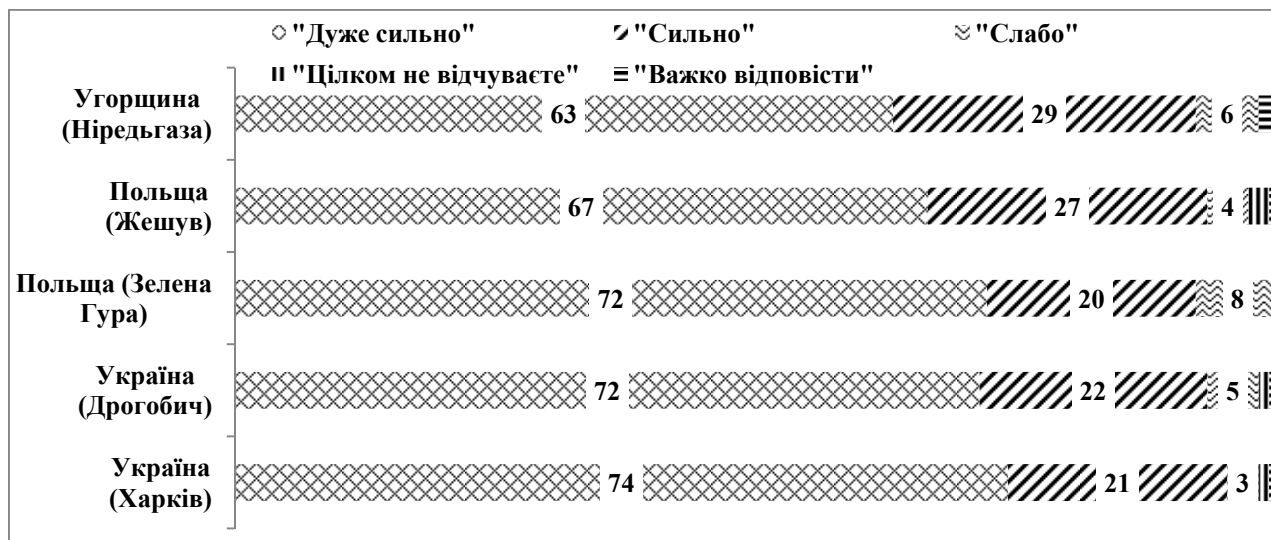

Рис. 5. Відчуття підлітками зв'язку зі своєю сім'єю (у % до тих, хто відповів)

Чи не найбільше запитань викликали результати даного заміру щодо інтенсивності відчуття приналежності до європейського соціального континууму. Виявляється, саме підлітки із Дрогобича почувають себе європейцями в найбільшій мірі, і за цим показником знову ж таки вони радше схожі до своїх польських однолітків, особливо по східний бік кордону, тоді як підлітки з Харкова за цим показником радше солідаризуються із підлітками Ніредьгази, аніж будь-яких інших міст, мешканці яких брали участь в цьому дослідженні (рис. 6).

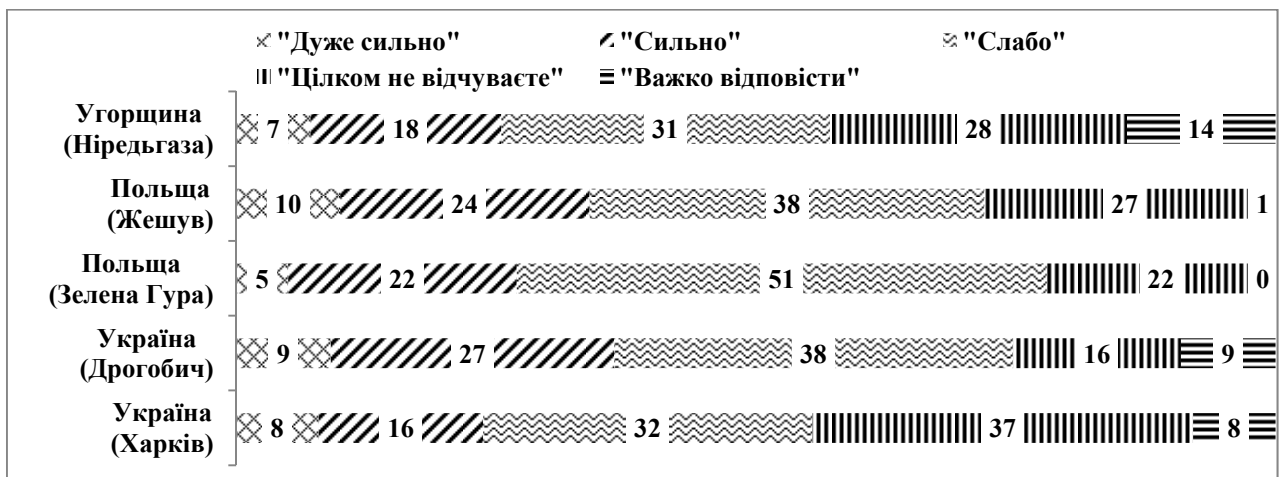

Рис. 6. Відчуття підлітками свого зв'язку зі спільнотами: європейська ідентичність (у % до тих, хто відповів)

Стосовно ж ціннісних орієнтацій, то проведене дослідження виявило більше рис подібності аніж відмінності поміж підлітками прикордоння. Так, цінність вищої освіти дійсно є дещо вагомішою для підлітків з України (таблиця 1), що на нашу думку, може бути пояснено не стільки суб'єктивним прагненням підлітків здобути вищу освіту, як, власне, соціально-економічною ситуацією в країні, завдяки якій вища освіта фактично виконує функцію тимчасової ніші перебування, є продовженням процесу соціалізації і дозволяє відтермінувати проблематичні процеси пов'язані із фактичним працевлаштуванням в країні із низькою пропозицією ринку праці та її оплати.

Таблиця 1

Значимість здобуття вищої освіти для підлітків прикордоння Східної та Центральної Європи (у %)

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ніредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	1	3	8	14	3
зовсім не важливо	1	1	5	4	2
швидше, не важливо	4	4	13	20	5
швидше, важливо	29	31	40	35	34
дуже важливо	65	61	35	27	57

Значимість сімейних цінностей виявилася однаково суттєвою для всіх опитаних груп респондентів (таблиця 2), незважаючи на чималі побоювання низки суспільствознавців щодо кризи сімейних цінностей на рівні аксіодискурсу молоді.

Таблиця 2

Значимість щасливої сім'ї для підлітків прикордоння Східної та Центральної Європи (у %)

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ніредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	0	1	2	1	0
зовсім не важливо	2	2	2	1	1
швидше, не важливо	2	3	1	3	3
швидше, важливо	13	11	22	27	8
дуже важливо	83	84	74	69	88

Суб'єктність та ініціативність в галузі економічного благополуччя виявилася дещо вищою у підлітків з України, особливо з території Східного прикордоння (таблиця 3), однак, як ми вже зазначали в попередніх публікаціях, в розрізі мотивів створення власного бізнесу простежуються деякі відмінності між підлітками з Харкова та Дрогобича. Так, забезпечення нормального життя для себе та своєї сім'ї є однаково важливим для представників усіх міст за винятком Дрогобича, де молодь головним мотивом започаткування власної справи назвала здобуття незалежності та самостійності.

Таблиця 3

Значимість створення власного бізнесу для підлітків прикордоння Східної та Центральної Європи (у %)

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ніредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	2	8	20	21	5
зовсім не важливо	3	3	5	5	9
швидше, не важливо	18	24	30	33	36
швидше, важливо	41	43	30	31	37
дуже важливо	34	22	16	10	14

За показником гедонізму (таблиця 4) суттєвих розбіжностей (в структурі аксіодискурсу підлітків прикордоння) не виявлено.

Таблиця 4

Значимість задоволень та розваг для підлітків прикордоння Східної та Центральної Європи (у %)

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ніредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	2	3	10	6	0
зовсім не важливо	3	3	6	5	1
швидше, не важливо	18	24	19	15	4
швидше, важливо	47	52	42	51	34
дуже важливо	29	18	23	23	61

В розрізі значимості розвитку своїх здібностей, самореалізації (таблиця 5) суттєвих розбіжностей не простежується, проте цей показник є дещо вищим у підлітків Дрогобича та особливо – Жешува.

Таблиця 5

Значимість розвитку своїх здібностей, самореалізації для підлітків прикордоння Східної та Центральної Європи (у %)

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ніредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	2	3	2	0	1
зовсім не важливо	3	1	0	2	1
швидше, не важливо	18	2	2	6	3
швидше, важливо	47	33	44	48	36
дуже важливо	29	61	52	44	60

Індикатор спокою в житті, відсутності хвилювань та неприємностей (таблиця 6) виявився найбільш значимим у випадку підлітків Угорщини, тоді як для опитаних нами респондентів з інших міст він із незначними відхиленнями є практично однаковим.

Таблиця 6

Значимість спокійного життя, відсутності хвилювань, неприємностей для підлітків прикордоння Східної та Центральної Європи (у %)

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ниредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	3	5	7	6	1
зовсім не важливо	5	3	2	2	2
швидше, не важливо	13	9	7	12	6
швидше, важливо	34	39	46	36	28
дуже важливо	45	44	38	44	64

Орієнтація на досягнення матеріального благополуччя (таблиця 7) дещо вагоміша у підлітків Польщі.

Таблиця 7

Значимість накопичення багатства та високих доходів для підлітків прикордоння Східної та Центральної Європи (у %)

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ниредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	1	6	4	5	1
зовсім не важливо	3	5	1	1	2
швидше, не важливо	16	24	9	8	13
швидше, важливо	47	45	46	52	50
дуже важливо	32	19	41	35	35

Вочевидь, значимість поваги (таблиця 8), так само як і значимість сімейних цінностей, є тим показником, який фактично об'єднує усі досліджувані нами групи респондентів.

Таблиця 8

Значимість здобуття поваги серед людей для підлітків прикордоння Східної та Центральної Європи (у %)

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ниредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	0	1	2	0	0
зовсім не важливо	1	1	1	1	2
швидше, не важливо	12	5	8	5	10
швидше, важливо	39	48	47	46	45
дуже важливо	48	45	42	47	43

Кар'єрні очікування, зокрема, значимість цікавої творчої роботи (таблиця 9), виявилися принциповими з точки зору аксіодискурсу підліткової молоді прикордоння Східної та центральної Європи.

**Значимість цікавої творчої роботи для підлітків
прикордоння Східної та Центральної Європи (у %)**

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ніредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	1	3	1	0	1
зовсім не важливо	3	2	0	2	2
швидше, не важливо	9	9	2	1	14
швидше, важливо	33	40	33	22	37
дуже важливо	54	45	64	75	44

На відміну від підлітків Харкова, підлітки Дрогобича значно більше орієнтовані на цінності релігійного порядку (таблиця 10) та альтруїзм (таблиця 12).

Таблиця 10

**Значимість життя згідно релігійних заповідей для підлітків прикордоння
Східної та Центральної Європи (у %)**

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ніредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	11	6	14	9	6
зовсім не важливо	27	8	17	7	36
швидше, не важливо	26	10	24	18	29
швидше, важливо	22	44	32	42	21
дуже важливо	14	33	13	25	8

Волонтаристські інтенції, аналогічно, виявилися найсильнішими у підлітків західного прикордоння на території України, адже, більш як 90% опитаних респондентів у Дрогобичі відповіли ствердно чи майже ствердно щодо даного питання (таблиця 11).

Таблиця 11

**Значимість особистої свободи, незалежності у судженнях та діях
для підлітків прикордоння Східної та Центральної Європи (у %)**

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ніредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	2	4	5	3	1
зовсім не важливо	2	2	2	0	1
швидше, не важливо	9	4	3	11	7
швидше, важливо	36	35	45	48	47
дуже важливо	51	56	45	38	44

Очікувано, що значимість груп рівних буде високою для даної соціально-демографічної групи, що й було з'ясовано за підсумками відповідей наших респондентів (таблиця 13).

Соціально-статусні преференції, значимість досягнення високого положення у соціальній структурі виявилася однаково значимою для всіх досліджуваних груп респондентів (таблиця 14).

Значимість влади є ще однією однакою, яка дещо вирізняє українських підлітків з-поміж інших груп, особливо, це стосується підлітків Харківщини (таблиця 15).

Таблиця 12

**Значимість допомоги іншим людям для підлітків
прикордоння Східної та Центральної Європи (у %)**

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ніредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	2	3	5	7	1
зовсім не важливо	3	1	2	2	1
швидше, не важливо	11	4	11	13	12
швидше, важливо	48	51	56	55	53
дуже важливо	36	40	27	23	33

Таблиця 13

**Значимість друзів для підлітків прикордоння
Східної та Центральної Європи (у %)**

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ніредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	1	1	2	1	0
зовсім не важливо	1	1	1	2	2
швидше, не важливо	7	4	4	4	6
швидше, важливо	23	31	38	46	35
дуже важливо	69	63	56	48	58

Таблиця 14

**Значимість досягнення високого положення в суспільстві для підлітків
прикордоння Східної та Центральної Європи (у %)**

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ніредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	1	4	6	12	0
зовсім не важливо	3	3	2	1	5
швидше, не важливо	17	23	16	15	27
швидше, важливо	43	42	46	41	44
дуже важливо	37	28	30	32	23

Таблиця 15

**Значимість влади для підлітків прикордоння
Східної та Центральної Європи (у %)**

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ніредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	6	7	15	12	2
зовсім не важливо	16	26	24	27	20
швидше, не важливо	33	38	43	37	37
швидше, важливо	25	20	10	12	28
дуже важливо	20	9	8	13	13

Вивчення ціннісного дискурсу підліткової молоді прикордоння Східно-Центральної Європи дозволяє стверджувати, що загалом, спільних рис поміж підлітками з України, Польщі та Угорщини більше аніж відмінностей (див. таблиці 1 – 15), тобто отримані дані дозволяють не погоджуватися із тезою про наявність ціннісного розлому в структурі аксіодискурсу українців, принаймні на рівні досліджуваних підліткових соціально-демографічних спільнот Харкова та Дрогобича.

Висновки з проведеного дослідження . Підводячи підсумки висвітлення ідентичностей та цінностей в оцінках підліткової молоді окремих прикордонних міст України, Польщі та Угорщини на основі результатів проведених опитувань, наголосимо наступні ключові тези: *по-перше*, амбівалентність ціннісного дискурсу (переважно характерна для суспільств, що мали травматичну історію) простежується також і на рівні ідентичностей підліткового покоління, що дозволяє припустити можливість існування тенденції реплікації травматичного досвіду в свідомості підліткового покоління. *По-друге*, родинна та сімейна приналежність є вагомим чинником самовіднесення досліджуваних нами підліткових груп, в розрізі підліткових спільнот прикордоння саме цей фактор найбільше консолідує респондентів незалежно від країни чи регіону. *По-третє*, результати опитування підлітків прикордонних міст доводять релевантність застосування поняття «суспільство перехідного пограниччя» щодо даного регіону, особливо за показником європейської ідентичності, адже в деяких містах західної України підлітки вважають себе європейцями навіть більшою мірою, аніж підлітки на території сусідніх країн, які фактично входять до складу Європейського Союзу.

References:

1. Sokurianskaia L., Arbjenina V. L. (2012) *Ukrajinsjke studentstvo u poshukakh identychnosti: monohrafija* [Ukrainian Students in Search of Identity: Monograph]. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian]
2. Agamirian L. V. (2015) *Dosugovye praktiki kak faktor sotcializacii gorodskikh i selskikh podrostkov* [Leisure Practices as the Factor of Socialization of the Urban and Rural Teenagers']. *Visnik Kharkivskogo natsionalnogo universitetu imeni V.N. Karazina. Seriiia «Sotciologichni doslidzhennia suchasnogo suspilstva: metodologiiia, teoriiia, metodi»*, 35. 92-98 [in Russian].
3. Agamiryan L. (2016) Practices of Leisure of Teenage Youth of Central and Eastern Europe's Borderlands as a Space of Their Value Preferences Realization. *Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies*, 2 (6). P. 51-65. [in English].
4. Sokurianskaia L., Arbjenina V. L. (2000) *Pidlitok u velykomu misti: faktory ta mekhanizmy socializacii: kolektivna monohrafija* [Teenager in a Big City: Factors and Socialization Mechanisms: a collective monograph]. Kharkiv: Vydavnychyj centr Kharkivskogho nacionalnoghho universytetu imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].
5. Sokurianskaia L.G. (2015) *Tcennostnye orientacii podrostkovoii molodezhi pograniichia Tcentralnoi i Vostochnoi Evropy (po rezultatam mezhdunarodnogo issledovaniia)* [Value Orientations of Adolescent youth in the Borderlands of Central and Eastern Europe (according to the Results of an International Study)]. *Metodologiiia, teoriiia i praktika sotciologicheskogo analiza sovremennogo obshchestva*, 251-258 [in Russian].
6. Popova I., Romanenko S. & Savchenko M. (2006) *Starsheklassnik – 2006. Zhiznennye orientacii i nastroeniia; sovremennaia semia: roditeli i deti* [Senior Student – 2006. Life orientations and Opinions; Modern Family: Parents and Children]. *Visnik Odeskogo natsionalnogo universitetu. (Seriiia: Sotciologiiia i politichni nauki)*, 11, 89-108 [in Russian].
7. Romanenko S.V. (2016) *Zhiznennye plany starsheklassnikov Odessy (po rezultatam monitoringovogo issledovaniia)* [Life Plans of High School Students in Odessa (according to the Results of Monitoring Research)]. *Ukrainskii sotciologichnii zhurnal: naukovie, informatciine vidannia*, 1-2, 58 – 64 [in Russian].
8. CEDOS: analitychnyj centr [CEDOS: Analytical Center]. Retrieved from: <https://cedos.org.ua/> [in Ukrainian].
9. *Ukrajinsjke «pokolinnja Z»: cinnosti ta orijentyry* [Ukrainian “Generation “Z”: Values and Orientations]. *Centr «Nova Jevropa»*. Retrieved from: <http://neweurope.org.ua/analytics/ukrayinske-pokolinnja-z-tsinnosti-ta-orijentyry/> [in Ukrainian].

Надія Бабарикіна

Запорізький національний технічний університет, Україна

ГРОМАДЯНСЬКА АКТИВНІСТЬ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПРОЦЕС ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Nadia Babarykina

Zaporizhzhia National Technical University, Ukraine

CIVIL ACTIVITY AND ITS IMPACT ON THE DECENTRALIZATION PROCESS

The article analyzes the necessity and means of involving citizens and communities in the process of decentralization. The efficiency of governance through decentralization increases with the proper preparation of local governments and communities. The introduction of democratic mechanisms for interaction of citizens with state authorities and local self-government bodies is a functional instrument for ensuring the effectiveness of public policy.

The experience of most modern democratic countries, in particular of the European Union members, shows that the most widespread way of optimizing power today is its decentralization, which is a phenomenon of a state character, conditioned by the logic of the development of each individual state structure, while preserving the main characteristics and properties this process.

Civil society should be a partner in the process of bringing power closer to people within the framework of decentralization. After all, many proposals of the public sector have already been implemented in bills and other state decisions that work for the development of the country. One of the main features of democracy is the participation of citizens in the management of the country. The community is the primary unit in the system of administrative-territorial organization of Ukraine.

Keywords: community, citizen, civil activity, democracy, decentralization.

Постановка проблеми. Успішність реформи з децентралізації влади є запорукою розвитку свободи, демократії і громадянського суспільства в Україні. Децентралізація сприяє розосередженню політичної влади. Запровадження демократичних механізмів взаємодії громадян з органами державної влади та органами місцевого самоврядування є функціональним інструментом забезпечення ефективності державної політики, основою якої є інтереси людини. На сьогодні становлення та розвиток громадянського суспільства в Україні стримується ще не достатньо розгорнутим місцевим самоврядуванням, що є ключовим поняттям реформи децентралізації.

Оцінка стану літератури. Теоретичні й практичні аспекти процесу децентралізації та розвитку громадянського суспільства розглядали такі вчені як Бориславська О., Коліушко І., Колодій А., Мних М., Телешун С., Ткачук А., Дергачов О., Зеленько С., Карась А., Кочубей Л., та інші.

Головною метою даного дослідження є обґрунтувати залучення громад до участі в процесі децентралізації. Децентралізація влади є комплексним процесом, що характеризується зв'язком громада – держава – суспільство у їх природній єдності, і тут принципово важливо як ця зв'язок впливає на становлення громадянського суспільства як особливий тип суспільного устрою, що відстоює інтереси своєї громади.

Передача повноважень з центру на місце здійснюється шляхом децентралізації, що дозволяє привести послуги, які надає держава, у відповідність із потребами і запитам населення. Оскільки для процесу демократичного розвитку дуже важливий зворотний зв'язок між владою і громадянином – поінформованість громадян про дії влади та поінформованість влади про реальні потреби конкретного громадянина, то природно, що здійснити це найлегше на базовому рівні влади – місцевому, де громадяни і представники влади живуть поруч.

Чим більший держава має вплив на суспільство, запроваджує відповідні регламентації, тим більше централізується сама влада, тим декларативнішими стають імпульси для розвитку громадянського суспільства. Саме тому децентралізація влади, традиційно покликана зробити суспільство самодостатнім, коли кожен його член здобуває можливість для реалізації своїх інтересів та потреб. Демократія участі на рівні територіальних громад має передувати конституційному перерозподілу повноважень на користь органів місцевого самоврядування та бюджетній реформі. Децентралізація влади передбачає, що громади отримають не лише відповідальну місцеву владу, що буде спроможною, але й набір законодавчо прописаних інструментів впливу членів територіальної громади на місцевих чиновників. Задля того, аби держава не перешкождала їх реалізації, вона має відцентрувати частину своїх функцій суспільству, а воно своєю чергою має створювати відповідні інститути, які б гарантували їм сталість та результативність функціонування.

У зв'язку з загальним розвитком суспільства, його демократизацією, практично в усіх державах спостерігається певний конфлікт між відносно сталою та консервативною організацією влади та еволюційними тенденціями, які призводять до формування інститутів громадянського суспільства.

Враховуючи той факт, що, завдяки об'єктивним і суб'єктивним чинникам загального розвитку цивілізації більшість сучасних демократичних держав у другій половині ХХ століття характеризувалися достатньо централізованою організацією влади, логічним виглядає необхідність гармонізації внутрішніх і зовнішніх процесів розвитку суспільства. Невід'ємною складовою цих процесів виступає оптимізація влади¹.

Досвід більшості сучасних демократичних країн, зокрема, членів Європейського Союзу, свідчить, що найбільш поширеним шляхом здійснення оптимізації влади сьогодні є її децентралізація, яка є явищем державницького характеру, яке обумовлене логікою розвитку кожної окремої держави структуру, зберігаючи, при цьому, основні характеристики і властивості цього процесу.

Певну структурну функціональність у децентралізації влади для становлення громадянського суспільства вбачає М. Велцер, який основним фактором її реалізації вважає чітку систему розмежування сфер діяльності держави та громадянського суспільства. У такій дихотомії останнє отримує самоорганізаційну можливість для широкого розвитку своїх інститутів, яким обов'язково підзвітні та підконтрольні «демократично організовані інститути державної влади»². Децентралізація влади, на думку вченого, створюючи своєрідний комунікативний простір для здійснення моніторингу та контролю за діяльністю органів державної влади, забезпечує чіткий інституційний розподіл між функціями громадянського суспільства та держави. Виходячи з цього, децентралізація влади являє собою передусім «саморефлексивну систему діяльності влади», яка щоденно доводить її тотальну залежність від інтересів суспільства.

У контексті аналізу даної проблематики окрему увагу варто також приділити зворотному її аспекту, а саме – впливу громадянського суспільства на децентралізацію влади. Методологічно визначальною в даному відношенні є концепція Л. Даймонда, який уперше вказав на «тотально-безпечний» вплив громадянського суспільства на децентралізацію влади, що в кінцевому рахунку привело до закріплення чітких повноважень за державою та «неполітичним суспільством». Більше того, на переконання вченого, саме активний розвиток громадянського суспільства та його «тотально-безпечний» вплив на діяльність базових інститутів держави призвели до кризи абсолютистської держави. Однак, виходячи з історичного досвіду, цей вплив був достатньо суперечливим, в межах окремих країн він призвів до зворотного руху в бік «реорганізації суспільства», яке було жорстко налаштоване проти посилення патерналізму. Завдяки цьому з'явилися так звані егалітарні та світські форми організації, що брали на себе відповідальність за стабільність суспільного розвитку, яка, на їх думку, «категорично не залежить від певного типу політичної влади»³.

Тотожна думка в історії світової державно-управлінської думки свого часу була висловлена Т. Пейном у праці «Права людини», який вказав, що «значна 5 частина суспільного порядку, якому

¹ Бориславська, О., Заверуха, І., Захарченко, Е., та ін. (2012). *Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України*. Київ: ТОВ «Софія».

² Walzer, M. (2013). *Toward a Global Civil Society*. Providence, Oxford : Berghahn Books.

³ Daimond. L. (2004). To Democratic Consolidation, Rethinking of Civil Society. *Journal of Democracy*, vol. 5, no. 3.

підпорядковується людство, не є творінням держави, свій початок він бере з принципів суспільства та природної конституції людини, він існував раніше, ніж виникла держава та її інститути, й існував би надалі, якби держава не абсолютизувала свої регламентаційні функції»¹.

У контексті аналізу впливу громадянського суспільства на процеси децентралізації влади обґрунтовує свою концепцію Р. Хелберг, в межах якої ідентифіковані основні його функції, що забезпечують регламентацію сфери функціонування сучасної держави, яка частину свого потенціалу поділяє з суспільством²

Реалізації управлінських рішень. Обґрунтовуючи стратегічність місця децентралізації влади у процесах становлення громадянського суспільства також доцільно акцентувати увагу на основних принципах делегування, які є основою її структурно-функціональної реалізації. Суть таких принципів зводиться до такого:

1) передача повноважень із центру на регіон має завжди здійснюватися відповідно до очікувань громади, а для цього вона повинна володіти достатнім обсягом повноважень, для того, щоб впливати на відповідні політико-адміністративні інституції;

2) передача повноважень має здійснюватися у такий спосіб, щоб кожен суб'єкт політико-адміністративного управління в регіоні, розумів одночасно свою відповідальність як перед уповноваженим, так і перед громадою, інтереси якої він покликаний представляти³.

Місце децентралізації влади у процесах становлення громадянського суспільства можна проаналізувати через відповідні її політико-адміністративні фактори, які забезпечують його активізацію. До таких факторів потрібно зарахувати:

– активізацію політичної участі громадян (місцева та регіональна влада надають громадянам більше порівняно із центральною владою можливостей для участі в політичному житті, що своєю чергою допомагає формувати більш вихованих та інформованих громадян)⁴;

– забезпечення максимальної «підзвітності» влади: місцеві та регіональні політико-адміністративні інститути традиційно стоять ближче до громадян, завдяки цьому вони більшою мірою здатні відгукуватись на їх потреби, що своєю чергою легітимізує демократичну підзвітність держави суспільству та дозволяє переконатись в тому, що влада не лише діє в загальнонаціональних інтересах, але й в інтересах конкретного регіонального співтовариства⁵;

– посилення легітимності державної влади: фізичне дистанціювання громадян від центральних органів влади відображається на оцінці їх рішень, оскільки рішення приймаються на середньому та низовому рівні інколи здаються більш легітимними⁶;

– захист демократичних свобод, що стримує наступ центральної влади на права та свободи індивіда, зважаючи на те, що лише децентралізована влада здатна захистити своїх громадян, оскільки розподіл влад «по вертикалі», подрібнюючи моноліт державної влади, створює систему «стримувань та противаг», тоді коли централізація стримує антидемократичні рішення периферійних політико-владних інститутів. Зважаючи на те, що в системі демократичної організації публічної влади держави поділяються на децентралізовані та відносно децентралізовані, що обумовлено низкою факторів, які перебувають у прямій залежності із моделлю державного управління та рівнем розвитку громадянського суспільства, можна ідентифікувати відповідну функціональну роль децентралізації влади щодо становлення громадського суспільства.

В. Гройсман наголошує, що держава, віддаючи повноваження місцевим органам управління, не втрачає свого центрального значення, а навпаки отримує можливості вибудовування більш стрункого й ефективного організму соціального управління⁷.

¹ Пейн, Т. Права людини. <http://www.litopys.lviv.ua/katalog/filosofija_5.html>.

² Hallberg, P., Wittrock, B. (2006). From koinonia politike to societas civilis: Birth, Disappearans and First Renaissance of the Concept. Wagner, Peter (2006). *The Languages of Civil Society (European Civil Society) (v. 1)*. New York: Berghahn Books.

³ Walzer, M. (2013). *Toward a Global Civil Society*. Providence, Oxford: Berghahn Books.

⁴ Габермас, Ю. (2006). *Залучення іншого. Студії з політичної теорії*. Львів: Астролябія.

⁵ Бьюлер, Д. (2014). *Ответственность за общественное и общественность*. Москва: Филос.

⁶ Хеффе, О. (2014). *Политика. Право. Справедливость. Основоположения критической философии права и государства*. Москва: Гнозис.

⁷ Гройсман, В. (2015). Децентралізація як засіб лібералізації державного управління: аналіз сучасних дослідницьких підходів. *Актуальні проблеми державного управління*, 2 (48), 99.

Саме на місцевому рівні, де у людей є можливість безпосередньо впливати на прийняття рішень, що поліпшують їхнє життя, теоретичні основи демократії наповнюються практичним змістом, і це надає відчутний імпульс розвитку демократичних процесів у всьому суспільстві¹.

Громадянське суспільство має бути партнером у процесі наближення влади до людей у рамках децентралізації. Адже багато пропозицій громадського сектору вже реалізовано у законопроектах та інших державних рішеннях, які працюють на розвиток країни. У демократичній державі обрані державні діячі і призначені чиновники повинні бути відповідальні перед своїм народом за свої дії. Вони повинні приймати рішення і виконувати свої обов'язки відповідно до волі народу, а не їх власної.

Однією з основних ознак демократії є участь громадян в управлінні країною. Це основна функція громадянина в демократичному суспільстві. Участь у керуванні країною не тільки право, але й обов'язок. Воно може виявлятися в різних формах: наприклад, у висуванні своєї кандидатури на виборах, у голосуванні, поінформованості про політичне життя країни, обговоренні проблем, що хвилюють суспільство, відвідуванні зборів і мітингів, роботі в недержавних добровільних організаціях, сплаті податків і навіть у вираженні протесту. Участь громадян в управлінні сприяє зміцненню демократичного суспільства.

Демократія досягає розквіту в тих країнах, де закон ефективно захищає право громадян вступати в асоціації в ім'я загальних громадянських цілей і формувати групи, що відбивають їхні загальні думки, цінності й інтереси.

Основою розвинутого громадянського суспільства є мережа сформованих на вільній і добровільній основі організацій, що істотно відрізняються від формальних державних інститутів. Громадянське суспільство є сферою суспільних відносин, що створюються і реалізуються окремими індивідами в ім'я громадянських цілей. Для нього характерна соціальна взаємодія, що знаходиться поза сферою впливу держави чи економіки. Як відзначали ранні теоретики демократії, громадянське суспільство є гарантом від усіх видів державного деспотизму: від тиранії монархів до тиранії більшості. У сучасних умовах у країнах, де відсутнє таке громадянське суспільство, існує імовірність установа диктатури.

Життєздатне громадянське суспільство протистоїть застоєві і є антиподом тоталітарному режиму. Швидкий ріст неурядових організацій у посткомуністичних країнах показує, що ці країни мають величезний потенціал динамічного громадянського суспільства. Процес демократизації протікає досить слабко і повільно, існують сотні незалежних неурядових організацій, до діяльності яких держава ставиться досить терпимо. Країна, у якій існує життєздатне громадянське суспільство, має реальні шанси стати і надалі залишитися демократією².

Цікавою особливістю громадянського суспільства, що приходить на зміну диктатурам в Східній Європі, є збереження загальної антиурядової орієнтації. Антикомуністичні революції в Центральній і Східній Європі сприяли поширенню серед громадянських активістів небезпечного і, можливо, деструктивного підходу, що підкреслює постійне протистояння між громадянським суспільством і державою. У старих і нових демократіях продовжуються суперечки про роль громадянського суспільства в державі. У конституційній демократичній державі захист громадянського суспільства відбувається від верху до низу. Конституційний уряд гарантує право особистості брати участь у діяльності неурядових організацій. З іншого боку, місцеві неурядові організації діють в ім'я загального блага. У такий спосіб через місцеві, регіональні і загальнонаціональні неурядові організації громадяни повідомляють про свої потреби, інтереси, про необхідність внести зміни в суспільну політику своїм кандидатам і представникам в органах влади. Беручи участь у роботі даних організацій, громадяни здобувають знання, навички і цінності демократичного громадянства. Тому місцеві добровільні організації є суспільними лабораторіями, де громадяни прямо навчаються демократії.

У демократичних державах громадяни зазвичай беруть участь у роботі громадських організацій за місцем проживання. Це викликано тим, що там зважаються конкретні життєві проблеми: чистота води, перебої в електропостачанні, прибирання сміття чи відсутність у мікрорайоні дитячих площадок. Визначальною рисою активного громадянина є прагнення брати

¹ Anheier, H., Glasius, M., Kaldor, M. (2011). *Introducing civil society. Global Civil Society*. Oxford: Oxford University Press, 3–22.

² Демчук, Н., Кудіна, Л. (ред.) (2004). *Громадянське суспільство в Україні*. Київ: Молодіжна альтернатива.

участь у суспільному житті. Це більше, ніж просте членство в організації. Для того щоб робота на благо суспільства завершилася успіхом, потрібно чимало часу і зусиль.

Громадські організації дають громадянам відчуття єдності, що не здатна дати їм влада. Це особливо відчувається в тому випадку, якщо організація колективно підходить до вирішення поставлених завдань. У колективі народжується взаєморозуміння і консенсус, а це означає, що люди з різними поглядами знаходять те, що їх поєднує – загальні ідеї і цілі.

Хоча громадяни більше беруть участь у роботі місцевих організацій, вони також працюють у громадських організаціях, що вирішують регіональні, національні і міжнародні проблеми. У результаті їхньої діяльності уряди бувають змушені закінчити війни, припинити расову дискримінацію чи зупинити реалізацію проєктів, що наносять шкоду навколишньому середовищу.

Громада є первинною одиницею у системі адміністративно-територіального устрою України. Передбачається, що адміністративно-територіальний устрій України буде ґрунтуватися на засадах єдності та цілісності державної території, децентралізації влади, повсюдності та спроможності місцевого самоврядування, сталого розвитку адміністративно-територіальних одиниць з урахуванням історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій. Законопроектом також передбачено, що розмежування повноважень у системі органів місцевого самоврядування та їх виконавчих органів різних рівнів здійснюється за принципом субсидіарності, що відповідає Європейській хартії місцевого самоврядування, яку Україна ратифікувала 15 липня 1997 року¹. Якщо докладніше розглянути систему влади на обласному та районному рівнях, то картина виходить таким чином: на обох рівнях обираються депутати у відповідні ради. Депутати рад обирають голів, ті в свою чергу очолюють виконавчі комітети. Щодо голови міської, селищної, сільської, районної в місті ради, який обирається прямим голосуванням мешканцями відповідного населеного пункту, очолює виконавчий комітет відповідної ради. Законопроектом передбачено запровадження інституту префекта, якого призначає на посаду та звільняє з посади за поданням Кабінету Міністрів України Президент України. Префект зупиняє дію актів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України з одночасним зверненням до суду. У разі ухвалення головою громади, радою.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Демократизація та залучення громад до самоврядування є необхідною складовою процесу децентралізації. Із усього вищезазначеного можна зробити висновок, що громадянське суспільство у країнах Західної Європи перебуває на значно вищому щаблі розвитку ніж в Україні. Тому держава має здійснювати процес його створення шляхом поєднання українського та європейського досвіду. Громадянське суспільство в Україні має перспективи помітного, свідомого розвитку. Залишаються враження що й надалі громадяни висуватимуть свої інтереси проти так би мовити необдуманих дій владних органів. Тай розбудова громадянського суспільства в Україні орієнтуватиметься на європейські стандарти.

References:

1. Boryslavska, O., Zaverukha, I., Zakharchenko, E., ta in. (2012). *Detsentralizatsiia publichnoi vlady: dosvid yevropeiskikh krain ta perspektyvy Ukrainy* [Decentralization of public authority: experience of European countries and prospects of Ukraine]. Kyiv: TOV «Sofii». [in Ukrainian].
2. B'oler, D. (2014). *Otvettvennost' za obshhestvennoe i obshhestvennost'* [Responsibility for the public and the public]. Moscow: Filos. [in Russian].
3. Habermas, Yu. (2006). *Zaluchennia inshoho. Studii z politychnoi teorii* [Involve another. Studios on political theory]. Lviv: Astroliabii. [in Ukrainian].
4. Hroisman, V. (2015). *Detsentralizatsiia yak zasib liberalizatsii derzhavnoho upravlinnia: analiz suchasnykh doslidnytskykh pidkhodiv* [Decentralization as a means of liberalizing public administration: an analysis of modern research approaches]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia* [Actual problems of public administration], no. 2 (48), 99. [in Ukrainian].
5. Demchuk, N., Kudina, L. (red.) (2004). *Hromadianske suspilstvo v Ukraini* [Civil society in Ukraine]. Kyiv: Molodizhna alternatyva. [in Ukrainian].
6. Pein, T. Prava liudyny. <http://www.litopys.lviv.ua/katalog/filosofija_5.html>. [in Ukrainian].

¹ *Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади).*

<https://uk.wikipedia.org/wiki/Проект_Закону_про_внесення_змін_до_Конституції_України_щодо_децентралізації_влади>.

7. *Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo detsentralizatsii vlady)* [Draft Law on Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding the Decentralization of Power)]. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Проект_Закону_про_внесення_змін_до_Конституції_України_щодо_децентралізації_влади>. [in Ukrainian].
8. Heffe, O. (2014). *Politika. Pravo. Spravedlivost'. Osnovopolozhenija kriticheskoy filosofii prava i gosudarstva* [Politics. Right. Justice. The foundations of the critical philosophy of law and state]. Moscow: Gnozis. [in Russian].
9. Anheier, H., Glasius, M., Kaldor, M. (2011). *Introducing civil society. Global Civil Society*. Oxford: Oxford University Press, 3–22. [in English].
10. Daimond, L. (2004). To Democratic Consolidation, Rethinking of Civil Society. *Journal of Democracy*, vol. 5, no. 3. [in English].
11. Hallberg, P., Wittrock, B. (2006). From koinonia politike to societas civilis: Birth, Disappearans and First Renaissance of the Concept. Wagner, Peter (2006). *The Languages of Civil Society (European Civil Society) (v. 1)*. New York: Berghahn Books. [in English].
12. Walzer, M. (2013). *Toward a Global Civil Society. Providence*. Oxford: Berghahn Books. [in English].

Марина Шевченко, кандидат культурології

Київський національний університет культури і мистецтв, Україна

КУЛЬТУРНИЙ ЧИННИК ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ТА СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Maryna Shevchenko, PhD in Cultural Studies

Kyiv National University of Culture and Art, Ukraine

CULTURAL FACTOR OF DEMOCRATIZATION AND DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY

The main theoretical approaches to the analysis of interaction and interrelation of processes of democratization of society and cultural policy are considered. It is substantiated that the cultural-value factor is one of the strategically important structural factors of the democratization of society, and therefore it has to be in the focus of state policy. As for modern Ukraine, the actual task is to create an optimal model of balanced cultural policy based on the constructive interaction between the state and civil society. Reshaping of cultural policy towards decentralization, and creating conditions for direct and representative participation of citizens at all stages of its development and implementation will promote deepening of democratic transformations in Ukraine, consolidation of society, the growth of creative potential and civic activity.

Keywords: culture, democratization, cultural policy, civil society, decentralization.

Постановка проблеми. Аналіз сучасних соціально-політичних процесів свідчить про таку тотальну і суперечливу тенденцію як «культуризація» усіх сфер соціального життя. Йдеться про особливий процес, в якому виявляється інтегруюча роль культури у забезпеченні комплексності і взаємодії усіх сфер суспільного життя на всіх рівнях, їхню взаємозалежність і взаємовизначеність, формування єдиного смислового середовища певних ціннісних орієнтацій, без котрих неможливе нормальне і прогресивне існування суспільства, особистості, держави. У сучасному світі саме система культурних координат значною мірою визначає не лише актуальний стан суспільства, а і його перспективи у різних напрямках розвитку, міру витривалості і стійкості перед глобальними викликами як природного, так і цивілізаційного походження. Через систему освіти і виховання культура обумовлює рівень свідомості, специфіку ідентичності, рівень громадянської активності та відповідальності. Концептуалізація ролі культурного чинника в демократичних процесах набуває особливого значення в контексті соціально-політичних перетворень в сучасній Україні.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблема взаємообумовленості культури та демократії ґрунтовно висвітлюється С. Гантінгтоном, Р. Інглгартом, Р. Патнемом, Ф. Фукуямою, Л. Харрісоном. Питанням оптимізації державного регулювання культурних процесів присвячені роботи П. Бергера, Л. Гаррісона, Т. Лукмана, Г. Райта.

Важливого значення для вирішення актуальних проблем, пов'язаних із процесами демократизації, сучасним функціонуванням громадянського суспільства, набувають наукові доробки Е. Арато, Д. Коена, Т. Кузьо, В. Ледеяєва, Н. Латигіної, І. Мерсіянова, А. Рамонайте, О. Сунгурова, Л. Якобсона та ін.

До теоретичних та практичних аспектів культурної політики України зверталися такі дослідники, як В. Андрущенко, О. Гриценко, І. Дзюба, С. Дрожжина, С. Здіорук, О. Кравченко, О. Мельничук, М. Попович, М. Розумний, В. Скуратівський, В. Худолій, В. Щербина та ін. Дослідженню форм та методів співпраці органів влади та інститутів громадянського суспільства присвятили роботи українські науковці О. Бабінова, К. Ващенко, В. Буряк, Т. Бутирська, В. Корнієнко, В. Мартиненко, О. Скрипнюк, О. Сербіна.

Метою статті є концептуалізація значення культурного чинника в процесах демократизації та становлення громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Якщо систематизувати основні теоретичні підходи у сфері політології, культурології, соціології, політичної психології щодо суперечливих наслідків і перспектив процесів демократизації, то умовно можна виділити два напрями. Представники так званого *консервативного* (у дуже умовному сенсі) напряму характеризують сучасний стан західного соціуму демонстрацією втоми і відмови від великих утопічних соціальних проектів минулого (від теоретичних концепцій революційних змін у світі у мистецтві, філософії, політиці, «соціальна архітектура» тощо), індивідуальним споживацьким гедонізмом, байдужістю до традиційних форм політичного життя, занепадом колективістських ініціатив і, по суті, безпорадною і безсилою державою, інституціолізовані функції котрої поволі, а іноді, і досить швидко, нівелюються і втрачають свою стратегічну значимість і масштабність. Тобто демократизація послабила державний апарат (у тому числі, у сфері санкціонованого насильства, наприклад, відміна смертної кари лібералізація тюремної системи тощо), а пряма демократія не завжди здатна виконати необхідні процедури, відобразити і втілити стратегічні цілі державної політики на рівні усієї країни чи спільноти країн (наприклад, референдум щодо брексіту у Великобританії, референдум у Каталонії в межах Європейського Союзу). Сучасна західна наукова думка звертає увагу на своєрідне «соціальне дезертирство» (К. Відаль), зумовлене не лише економічно стабільним існуванням і передбаченими соціальними гарантіями, а й завдяки тому, що ХХ століття показало примарність і хибність більшості цих утопічних «нових порядків», коли замість прогнозованих модерних цінностей, спільнот «надлюдей», всезагального блага і рівних можливостей, історія поповнилася новітніми, раціоналістично обґрунтованими глобальними катастрофами і трагедіями.

Ліберально налаштовані аналітики, навпаки констатують, що феномен держави з її аксіоматичними функціями, що склалися століттями, вичерпав себе і потребує радикальної трансформації. Власне зазначається, що роль таких міжнародних міждержавних інституцій як ООН, ЮНЕСКО здебільшого обмежується декларативністю за відсутності реального впливу і конкретної реакції на проблемні ситуації у світі. Більше того, сама ідея і намагання тотального централізованого управління, панування і контролю над цивілізацією на різних рівнях суспільного чи індивідуального існування є не лише застарілою, а й небезпечною. А якщо додати до цих прагнень сучасні технічні і технологічні можливості, постає просто апокаліптична картина тоталітарного суспільства, «паноптичного» або ж «дисциплінарного» соціуму (на зразок описаного в книзі М. Фуко «Наглядати й карати»¹), з відвертим нав'язуванням певних імперативів, чи витонченими й прихованими насиллям і диктатом. Прихильники лібералізму доводять цінність окремої особистості, не зорієнтованої на універсально-стандартизовані цінності та узагальнену ідентифікацію, котра повинна протистояти лімітації, об'єктивації, децентралізації в усіх сферах свого індивідуального і суспільного буття.

Власне, сама характеристика багатомірності сучасної культури зумовлює, виходячи із безпосереднього суспільного життя і наукової рефлексії, різні стратегії й актуальної політики, і подальших культурних перспектив – глобальних, державних, національних, регіональних, особистісних. Частина теоретиків обґрунтовує необхідність подальшого посилення центрових і центруючих зусиль держави, розширення її регіональних повноважень, розгортання більш розгалуженої мережі регуляторних, контролюючих, управлінських функцій тощо. Така стратегія для європейських країн, із їх давніми традиціями магдебурзького права, парламентаризму, переважно ліберального менталітету, є досить жорстко критикованою і неприйнятною. Що стосується України, то, виходячи із досвіду недавнього радянського минулого із характерними для нього сильними тоталітарними та авторитарними позиціями, «постсовковим» мисленням значної частини сучасного населення, патерналістськими установками, нерозвиненими демократичними процедурами і незрілим громадянським суспільством, такі стратегічні плани теж видаються сьогодні непродуктивними і небезпечними.

Найбільш обговорюваною і перспективною в стратегічному аспекті можна назвати ідею, яку Ф. Фукуяма означив як «консолідація демократії», і котра сьогодні набуває все більшого поширення і розвитку. Фукуяма виділяє чотири рівні досягнення демократичних змін, що могли б протистояти тоталітарним тенденціям у світі, особливо із поширенням нових інформаційних технологій, медіа-ресурсів тощо. Перші три рівні – ідеологія, інститути, громадянське суспільство – є передумовами становлення справжньої демократії. Ідеологія – це рівень уявлень про правильність

¹ Foucault, M. (1975). *Surveiller et punir: Naissance de la prison*. Paris: Gallimard.

чи неправильність демократичних інститутів і ринкових структур, тобто сфера раціонального самоусвідомлення, легітимізація демократичних установок, без яких котрих неможлива побудова демократичного суспільства. Інститути – це «конституції, судочинство, ринкові структури, партійні системи»¹, та сфера, де зміни відбуваються досить повільно, і котрі є простором політичної боротьби і, відповідно, маніпулювань. Громадянське суспільство – середовище «спонтанно створених соціальних структур, окремо від держави, котрі лежать в основі демократичних політичних інститутів»². Вони найменше піддаються маніпулюванню з боку державної політики, посилюючи свій вплив із послабленням державної влади, і навпаки, затихаючи при державоцентризмі. Фукуяма доречно зазначає, що на Заході громадянське суспільство є внутрішньо і ментально невіддільним від процесу розвитку суспільних інститутів. У посткомуністичному світі, навпаки, спостерігається великий дефіцит соціальних структур, без котрих неможливі будь-які демократичні зміни, тим більше, стабільна робота демократичних інститутів.

Але найглибшим рівнем демократизації Фукуяма вважає саме культурний вимір. Сюди він відносить такі явища як сім'я, релігія, моральні цінності, етнічну свідомість, «громадянськість» і партикуляристські історичні традиції³. По суті, він вибудовує своєрідну систему: *демократичні інститути – здорове громадянське суспільство – культура*. Тобто первинною, фундаментальною основою цієї схеми-піраміди є культура, яка історично транслюється традицією. Слід звернути увагу, що саме феномен культури, у широкому сенсі, у такому контексті постає базовим елементом усього процесу трансформації суспільства і навіть цивілізації на усіх рівнях. І цей зв'язок культурного чинника і становлення громадянського суспільства, процесів демократизації, ще не достатньо глибоко досліджений, вважається сьогодні найперспективнішим напрямом і теоретико-методологічних студій, і практичних політико-культурних проектів.

Все ж, звертаючись до сучасного стану, варто зазначити, що розвинені соціальні системи, переважно більшістю, прагнуть до саморегуляції і самоорганізації власної життєдіяльності, навіть у вирішенні стратегічних питань і масштабних проблем. Тобто на протигагу до ригідних форм масової поведінки утворюються протилежні – спільноти активних громадян, критична маса котрих підсвідомо залучає до громадської діяльності і самоорганізації більшість населення певного регіону, міста, мікрорайону, селища. Відповідно, складаються певні ідейно-теоретичні засади таких тенденцій і формуються практичні проекти для реалізації громадянської активності. Таким чином формується наступна ситуація: по-перше, централізована роль держави у її традиційній інтерпретації, що складалася століттями, а то і тисячоліттями («зверху»), і котра сьогодні суттєво трансформується, по-друге, ініціативна діяльність громадянського суспільства, що активно і швидко розвивається, вдосконалюється і навіть прагне конкурувати з державними інститутами («знизу»), по-третє, потреба і суспільне замовлення на концептуальне осмислення, поширення і практичне засвоєння ідей конструктивного й оптимального співіснування і взаємодії «верхів» і «низів». У такому контексті набуває особливого значення культурна політика, бо саме вона здатна на горизонтальних й вертикальних управлінських рівнях координувати й реалізовувати цю багатогранну співпрацю.

Важливість культурного чинника підсилюється з огляду на сучасний кризовий стан і конфліктні ситуації в глобалізованій Європі, зануреній у численні суперечності мультикультурних стратегій і жорсткої реальності конфронтаційного співіснування різних (передусім, неєвропейських) етносів, загроза не просто побутових суперечностей, а повномасштабних терористичних актів, агресивне зіткнення на досить близькій відстані, або ж безпосередньому сусідстві, різних ціннісних систем і культурних парадигм.

Що стосується України, то тут ситуація специфічно інша. За двадцять сім років незалежності ще не подоланий остаточно посттоталітарний і посткомуністичний синдром. Недостатність і поверховість реформ у різних сферах, тотальна корупція, демонстративні та імітаційні форми демократій, котрі насправді, не виконують своїх функцій, відсутність реального впливу громадськості та мас-медіа на владу, на грубі порушення не лише законодавчих (навіть конституційних) норм, а й загальнолюдських демократичних (європейських) цінностей. У спадок від радянських часів залишилися «совкова» ментальність із майже поголовною пасивністю

¹ Fukuyama, F. (1995). The Primacy of Culture. *Journal of Democracy*, 6 (1), 2.

² Fukuyama, F. (1995). The Primacy of Culture. *Journal of Democracy*, 6 (1), 2.

³ Фукуяма, Ф. (2008). Соціальний капітал. *Незалежний культурологічний часопис «І»*, 53, 89–115.

населення, перенесенням відповідальності на державні структури, відсутністю громадянської самосвідомості, низьким рівнем політичної культури, відсутністю традицій громадянського суспільства, недорозвинутістю громадянських цінностей взагалі. Якщо ж заглибитися в історико-культурні передумови такого стану української демократії, то слід пригадати, що той спадок, котрим сьогодні володіє українське суспільство, – дуже розрізнене, орієнтоване на різні цінності, з різними ментальними установками, – результат кількостотрічного, свідомого нав'язування неєвропейських (візантійських, азійських, московських) стереотипів у всіх сферах життя. Ця тема дуже не проста і суперечлива, і потребує окремого дослідження, толерантного, глибокого, аргументованого і якнайбільш об'єктивного. Все ж таки, слід зазначити, що саме радянський період глибоко, грубо і боляче закріпив недемократичні соціальні стандарти, низький культурний рівень політичної еліти, слабкість громадянського суспільства, подвійну мораль, викорінення традиційних етнічних норм і правил співжиття, парадигми силового вирішення суспільних проблем, майданну демократію і водночас пасивність більшої частини суспільства.

За даними Аналітичної записки Інституту стратегічних досліджень «Політико-культурні чинники участі населення України», «рівень політичної та громадської активності населення залишається низьким: у громадсько-політичних заходах бере участь менш ніж 20 % громадян»¹. За результатами опитувань Центру Разумкова, лише третина українських громадян вважають, що їх особиста участь потрібна для того, щоб ситуація в країні змінилася на краще². Тобто, результати дослідження суспільної активності українських громадян є досить песимістичними, й одна з причин такої ситуації – відсутність цілеспрямованої адекватної культурної політики, яка могла б врахувати особливості й проблеми розвитку певного регіону, певної спільноти, налагодити конструктивні комунікації з ініціативними групами за допомогою новітніх інформаційних технологій і, звернутися до безпосередньої реалізації культурних проєктів – від локальних і короткочасних до масштабних і стратегічних.

У цьому контексті слід взяти до уваги цікаві розвідки відомого політолога Роналда Інглгарта, де він розділяє «матеріалістичні» (економічна стабільність, безпека) і «постматеріалістичні цінності, пов'язані з такими поняттями як свобода, краса оточуючого середовища, цивілізованість», що відображають потреби вищого порядку: самоповагу, співучасть, знання, естетику і свободу³. Концептуально обґрунтована й модернізована культурно-інформаційна політика якраз і здатна формувати такого роду цінності, що слугують культурною основою стабільного поступального демократичного розвитку спільноти, на відміну від систем, згуртованих на основі цінностей виживання, протистояння спільному зовнішньому ворогу (бідність, війна, стихійне лихо, техногенна катастрофа тощо).

Питання переформатування культурної політики, її перетворення на дієвий фактор демократизації суспільства та зміцнення української держави набувають особливої актуальності в умовах т.зв. гібридної російсько-української війни, важливою частиною якої є інформаційна війна. Окрім військової сили проти нас задіяна потужна машина пропаганди, високотехнологічні культурно-інформаційні ресурси для поширення неправдивих матеріалів, спотвореної історії, відвертої агресивної ідеології та пропаганди. Тому сьогодні культурний чинник стає важливою складовою державної політики у сфері національної безпеки. В затвердженій у 2015 р. «Стратегії національної безпеки України» серед загроз національній безпеці, які є наслідком агресивних дій з боку Росії, вказується інформаційна війна, зневажливе ставлення до української мови та культури, фальсифікації історичного розвитку; і водночас визнається відсутність цілісної та ефективної інформаційно-комунікативної державної політики в Україні, недостатній рівень медіа-культури нашого суспільства⁴.

¹ Політико-культурні чинники участі населення України. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. <<http://www.niss.gov.ua/articles/915/>> (2018, вересень, 20).

² Інформаційно-аналітичні матеріали Центру Разумкова. (2017). Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. *Національна безпека і оборона*, 3–4, 11.

³ Inglehart, R.F., Welzel, Ch. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: the human development sequence*. New York: Cambridge University Press.

⁴ Указ про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України» 2015 (Президент України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>> (2018, вересень, 19).

Визнання культури змістовним елементом національної безпеки потребує розробки конкретних механізмів захисту вітчизняного культурного простору від негативного ідеологічного впливу недружніх держав, на чому наголошують політичні експерти, стверджуючи, що «значення культурної політики в системі національної безпеки не повинно обмежуватися тільки формуванням позитивного образу держави, а й включати в себе завдання культурного протистояння, спрямованого на захист державних цінностей та ідентичності»¹. Йдеться про те, що на сучасному етапі політика національної безпеки має максимально ефективно задіяти культурний ресурс – цінності, смисли, медіа-освіту, художньо-естетичні практики – з метою демократичної консолідації українського суспільства, формування національної ідентичності, нарощування креативного потенціалу та громадянської активності.

Така ситуація спонукає до переформатування державної культурної політики на всіх її рівнях. Першочерговим завданням такої політики, має стати широке інституціалізоване залучення громадських активістів, організацій, рад, платформ. І не лише на правах консультативних чи дорадчих органів при державних комітетах, департаментах, комісіях, а з реальними повноваженнями повноправних партнерів у симетричному діалозі влади і громади, закріпленими у відповідних правових актах як на законодавчому державному, так і на місцевому рівнях. Йдеться власне про нагальну потребу реальної демократизації вже існуючих механізмів і процедур провадження культурної діяльності. На це вказується, зокрема, і у звіті міжнародних експертів Ради Європи «Огляд культурної політики України» від 13-15 березня 2017 року, в якому наголошується на необхідності впровадження державної концепції культурної децентралізації з метою активнішої демократизації та залучення громадянського суспільства до сфери культурної діяльності. Міжнародні експерти авторитетно стверджують: «Насамперед культура є суттєвим засобом розвитку людського капіталу, стимулювання креативності у суспільстві, підтримує соціальну згуртованість та якість життя, сприяє розвитку демократії»².

Тільки культурна, освічена особистість здатна стати свідомим і відповідальним громадянином, ініціатором, лідером чи учасником суспільно важливих процесів. І тільки демократична система гарантує кожній людині реальні права і свободи, створює можливості для самореалізації і вільного самовизначення. Тому система дошкільної, шкільної і вищої освіти та виховання має бути модернізована і просякнута демократично орієнтованими цінностями, як і вся культурна політика нашої держави.

Висновки. Культурно-ціннісний чинник є одним із стратегічно-важливих структурних факторів демократизації суспільства. Можна говорити про взаємопов'язані і взаємообумовлені процеси: з одного боку, культура уможливорює демократію, а з другого, демократія створює той простір свободи, який живить і стимулює культуру. Переформатування культурної політики в напрямку децентралізації та створення умов для прямої і представницької участі громадян на всіх етапах її розробки та реалізації сприятиме поглибленню демократичних перетворень в Україні, поступальному розвитку творчого потенціалу суспільства, його консолідації навколо спільної системи цінностей, прискоренню соціально-економічного прогресу.

References:

1. Foucault, M., (1975). *Surveiller et punir: Naissance de la prison*. – Paris: Gallimard. [in French].
2. Fukuyama, F. (1995). The Primacy of Culture. *Journal of Democracy*, 6 (1), 2. [in English].
3. Fukuyama, F. (2008). Sotsialnyi kapital [Social capital]. *Nezalezhnyi kulturolohichnyi chasopys «Yi»* [Independent cultural magazine "Yi"], 53, 89–115. [in Ukrainian].
4. Polityko-kulturni chynnyky uchasti naseleння Ukrainy. Analitichna zapyska. [Political and cultural factors of participation of the population of Ukraine. Analytical note]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. [National Institute for Strategic Studies]. <<http://www.niss.gov.ua/articles/915/>> [in Ukrainian]. (2018, September, 21).

¹ Пріоритетні напрями розвитку державної культурної політики в системі національної безпеки. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. <<http://www.niss.gov.ua/articles/2130/>> (2018, вересень, 18).

² Огляд культурної політики України. Звіт експертів Ради Європи, 13-15 березня 2017 р. *Офіційний сайт Міністерства культури України*. <http://195.78.68.75/mcu/control/uk/publish/article?art_id=245330777&cat_id=245328989> (2018, вересень, 20).

5. Informatsiino-analitychni materialy Tsentru Razumkova. [Information and analytical materials of the Razumkov Center.] (2017). Identychnist hromadian Ukrainy v novykh umovakh: stan, tendentsii, rehionalni osoblyvosti. [Identity of Ukrainian citizens in the new conditions: state, trends, regional peculiarities]. *Natsionalna bezpeka i oborona*, [National Security and Defense], 3–4, 11. [in Ukrainian].
6. Inglehart, R. F., and Welzel, Ch. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: the human development sequence*. New York: Cambridge University Press. [in English].
7. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 6 travnia 2015 roku «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy». Ukaz Prezydenta Ukrainy. [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 6, 2015 "On the Strategy of National Security of Ukraine". The Decree of the President of Ukraine]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine.] <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>> [in Ukrainian]. (2018, September, 19).
8. Priorytetni napriamy rozvytku derzhavnoi kulturnoi polityky v systemi natsionalnoi bezpeky. Analitychna zapyska. [Priority directions of development of state cultural policy in the system of national security. Analytical note]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. [National Institute for Strategic Studies]. <<http://www.niss.gov.ua/articles/2130/>> [in Ukrainian]. (2018, September, 18).
9. Ohliad kulturnoi polityky Ukrainy. Zvit ekspertiv Rady Yevropy, 13-15 bereznia 2017 r. [Review of Ukrainian Cultural Policy. Report of experts of the Council of Europe, March 13-15, 2017]. *Ofitsiinyi sait Ministerstva kultury Ukrainy*. [Official website of the Ministry of Culture of Ukraine]. <http://195.78.68.75/mcu/control/uk/publish/article?art_id=245330777&cat_id=245328989> [in Ukrainian]. (2018, September, 20).

DIGITAL AND MEDIA DIMENSIONS OF POLITICAL DISCOURSE

Yulia Tverdokhlib

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

RUSSIAN PSYCHOLOGICAL OPERATIONS IN THE WAR IN UKRAINE

The purpose of the article is a comprehensive study of the Russian psychological operations in the war in Ukraine. The article provides the definition, the main directions, narratives and mechanisms of Russian PSY-ops in the war in Ukraine. The article provides a description of a target audience of Russian PSY-ops during the conflict in Ukraine. In particular, it was established that the main target audiences of the Russian PSY-ops were: population of the Russian Federation; servicemen and military persons of the Russian Federation; the population of Ukraine, controlled by the Government of Ukraine; the population of the occupied Crimea, population of the occupied territories of Donetsk and Luhansk regions (so-called «Donetsk People's Republic», «Luhansk People's Republic»); military servicemen, prisoners of war, representatives of law enforcement agencies of the occupied territories; servicemen of the Armed Forces of Ukraine; international community. Also, the author of the article identified the main reasons for the effectiveness of Russian psychological operations.

Keywords: psychological war, psychological operations (PSY-ops), the Russian Federation, Ukraine, Donbass, Crimea, propaganda, target audience, narratives.

The Russian military intervention in Ukraine (2014-present) is a unique conflict of the present. Scientists call it a «hybrid-type conflict». In addition to the classical methods of warfare, Russia applies non-state irregular militants and conducts psychological operations.

Leaders of leading countries emphasize that the annexation of the Crimea and the occupation of the Donbas by the Russian Federation are the result of well-planned and well-conducted psychological operations.

Russia has chosen a strategy of psychological warfare in Ukraine for a number of reasons. Firstly, this tool for achieving goals is relatively cheap. Secondly, and perhaps this is the most important reason – this is a high level of secrecy of psychological operations and the possibility of avoiding international responsibility. International law provides for responsibility for the conduct of a conflict only if the state exercises its regular armed forces. The use of irregular mercenaries and the use of psychological operations in conflicts of the hybrid type not imply international liability. Thirdly, with proper planning and taking into account all circumstances, the use of psychological operations brings one hundred percent result. Fourthly, ease of use. Fifthly, the possibility to influence Ukrainian people without a physical crossing of the Ukrainian border. And last, the main reason why the Russian Federation chose the strategy of psychological operations is the unpreparedness of the Ukrainian authorities and citizens to such type of war.

An analysis of Russian psychological operations shows that the main reason of the effectiveness of Russian psychological operations against Ukraine was the successful target audience analysis (all factors are taken into account – geographical, socio-demographic, historical-cultural, psychological and behavioural).

Ukrainian scientist V. Gusarov highlights six stages of Russian psychological operations conducted against Ukrainian people:

- mid 1990 – July 2013 – phase of preparation and «information sensing of the situation»;
- August 2013 – November 2013 – the phase of creating an «information bridgehead» in Ukraine;
- December 2013 – February 2014 – the phase of psychological aggression in the Crimea and the loosening of the situation in the Donbass;

- March 2014 – May 2014 – the phase of large-scale pressing;
- June 2014 – January 2015 – phase of consolidation of information and psychological dominance in the Donbass;
- July 2015 – to date – the phase of stable psychological impact. The current phase of psychological operations of the Russian Federation against Ukraine is concentrated in two directions: on the annexed Crimea and in the occupied territories of Donetsk and Luhansk regions¹.

Another Ukrainian scientist Malik I. suggested that psychological operations of the Russian Federation were carried out in five stages:

1. Preparatory stage – creating conditions for a full-scale information and psychological warfare (cultivating the myths of «fraternal peoples», «Great victory», the fears of the Cold War and the inadmissibility of Western values for Orthodox believers).
2. Creation of an information and psychological aggression. The turning point was the events of the Revolution of Dignity (2013-2014).
3. Forming the image of the enemy and attributing this image to the newly elected authorities in Ukraine, the Ukrainian people, the countries of the West.
4. Distribution of calls for violence, promotion of war.
5. Legitimize the activities of «LPR» and «DPR».
6. Transfer responsibility for the conflict to the official Kyiv.
7. Destabilization of the Ukrainian front and rear.²

During the conflict the main target audiences of Russian psychological operations were:

1. Population of the Russian Federation.
2. Servicemen and military persons of the Russian Federation.
3. The population of Ukraine, controlled by the Government of Ukraine.
4. The population of the occupied Crimea.
5. Population of the occupied territories of Donetsk and Luhansk regions (so-called «Donetsk People's Republic», «Luhansk People's Republic»).
6. Military servicemen, prisoners of war, representatives of law enforcement agencies of the occupied territories.
7. Servicemen of the Armed Forces of Ukraine.
8. International community.

To influence on target audiences, the Russian Federation applied a differentiated approach – individually planned and conducted psychological operations for each audience.

Thus, informational and psychological operations concerning the Crimea were aimed at:

1. Strengthening the consolidation of the population of Crimea around pro-Russian values.
2. Organization of support of pseudo-referendum results by the Crimea population.
3. Passive legitimization of occupation authorities.
4. Incitement of hostility and hatred to Ukrainians and Crimean Tatars.
5. Distribution of the idea of the historical affiliation of the Crimea to Russia. The spread of this narrative was carried out by Russia in order to justify the annexation of the peninsula in the eyes of the Russian population and to reduce the resistance of the Crimean population.
6. The spread of the idea that «Ukraine is an anti-Semitic state» was used to substantiate the need for «reunification of the Crimea with Russia».
7. Integration of Crimea into Russian political, legal, economic and information spaces.
8. Imitation of international recognition of the annexation of the Crimea, demonstration of the absence of international isolation, intensification of economic and cultural relations with unrecognized «republics» – «LPR», «DPR», «South Ossetia» and «Abkhazia»³.
9. Distribution of information about the prosperity of the Crimea after joining the Russian Federation.

¹ Гусаров, В. (2015). Информационная война России на Донбассе: новая фаза <https://antikor.com.ua/articles/57293informatcionnaja_vojna_rossii_na_donbasse_novaja_faza>.

² Малик, І. (2015). Механізми протидії негативним впливам інформаційної пропаганди. *Політичні науки*, 2.

³ Предприятия ДНР, ЛНР и Крыма подписали официальные соглашения об экономическом сотрудничестве. <http://ugyalta.com/news/predpriyatiya_dnr_lnr_i_kryma_podpisali_oficialnye_sogl/>.

Russian psychological operations concerning the population of the occupied territories were concentrated on:

1. Formation of beliefs that ethnic Russians and Russian-speaking citizens of Ukraine are in danger¹.
2. Formation of the image of Russia as «the elder brother», which «will protect the Russian-speaking population of Donbass».
3. Preparation and information support of pseudo-elections on the occupied territories.
4. Legitimizing of the occupation power.
5. Promoting the idea of separatism, spreading calls for radical actions, overthrowing the constitutional order in Ukraine and violating its territorial integrity.
6. Escalation of the conflict, justification of violence, propagation of the idea of war.
7. Advocating violence against children, involving children in children's military patriotic camps and hostilities.
8. Heroification of Russian military forces in order to increase the level of trust of the population of the occupied territories («polite people»).
9. The imposition of the idea that «Ukraine is an aggressor».
10. The imposition of the idea that «neo-nazism, neo-fascism, radicalism» flourish in Ukraine.
11. Formation of a negative perception of events in Ukraine by the target audience.
12. Imitations of international recognition and international legal personality of the pseudo-republics, demonstration of the absence of its international isolation.
13. Formation of distrust towards the highest political leadership of Ukraine, its internal and foreign policy course.
14. Popularization of the idea that «Ukraine is a failed state»².
15. Popularization of the idea of Ukraine's international isolation and the unrealistic nature of its accession to NATO and the European Union.
16. Popularization of the idea that «in Ukraine is a civil war» and that «Ukraine carrying out genocide against its own people».
17. The spread of the idea that «war in the Donbas is a US strategy and is carried out by the authorities of Ukraine in the interests of the United States»³.
18. Formation of hatred and distrust to the servicemen of the Armed Forces of Ukraine
19. Strengthening hatred for European values.
20. Increasing beliefs that the mercenaries from Europe and the United States are involved in the conflict in the Donbass.
21. Simulation of economic prosperity and economic independence of pseudo-formations of «LPR» and «DPR».
31. Spreading the idea of «Novorossiya» and the idea of «Russian World» in order to create artificial linguistic and civilizational unity of the Russian speaking Ukrainians with the citizens of the Russian Federation.

The next category of Russian psychological operations is operations, the target audience of whose is the territory of Ukraine, controlled by the Government of Ukraine. PSY-ops are aimed at:

1. Formation of distrust towards the highest political leadership of Ukraine, its internal and foreign policy course.
2. Stimulating anti-war sentiment in society, reducing the level of patriotism and the desire to protect Ukraine.
3. Formation of the «not our war», «war of the oligarchs», «war between Russia and the United States on the blood of ordinary Ukrainians» images. These images were introduced to undermine the morally-psychological state of servicemen who fought in the ATO zone and to disrupt the mobilization to the Ukrainian Armed Forces.
4. Simulation of intolerance and hatred for migrants from Donbass region.
5. Formation of the split of Ukrainian society on a linguistic basis.

¹ Еляшевська, Н.Ф. (2015). Вразливість України до інформаційної війни. *Теле- та радіожурналістика*, вип. 14.

² Лукаш: Україна (2016). <<https://ukraina.ru/sn/20161130/1017917402.html>>.

³ Стратегія США в війні проти Росії на українській території. <<https://inosmi.ru/world/20150112/225487819.html>>.

6. The spread of the religious schism among the Ukrainians and the disruption of the creation of the Single Local Church in Ukraine.

7. Incitement of Hungarians of Transcarpathia and Romanians of Bukovina to create autonomies¹.

Russian psychological operations on the impact on the leadership and personnel of the Armed Forces of Ukraine are focused on:

1. Reducing the moral and psychological state of the personnel of the Armed Forces of Ukraine in order to increase cases of disobedience to commanders' orders.

2. Reporting information on understatement of the number of killed in the war in the East of Ukraine.

3. Organization and support of protests of mothers of soldiers fighting in eastern Ukraine.

4. Discrediting military leadership.

5. Intimidation with new types of weapons and resumption of hostilities.

6. The stimulation of desertion, the transition to separatists, and the surrender of servicemen to captivity.

7. Provision of clashes between the military personnel of the Armed Forces and representatives of volunteer battalions (the «Right sector»), servicemen of the Security Service of Ukraine and the National Guard of Ukraine.

Russian psychological operations concerning the international community were aimed at the formation of the negative image of Ukraine in the world. The main directions of Russian psychological operations on the international arena were:

1. The international community's conviction that the President of Ukraine Petro Poroshenko came to power through a coup d'état.

2. The spread of the narrative that there is a «civil war» in Ukraine².

3. Influence on the results of the consultative referendum of the Netherlands on the association of Ukraine and the European Union.

4. The international community's conviction that the Malaysian Boeing 777 was shot down by Ukrainian troops and the spread of calls for bringing Ukraine to the international court in this regard.

5. Undermining the trust of the international community in Ukraine, forming a negative attitude of the EU population towards Ukrainians.

6. Incitement of ethnic hatred on a cultural and historical basis in order to worsen Ukrainian relations with Poland, Moldova, Belarus, and Hungary³.

7. Exacerbation of existing and artificial creation of new contradictions between EU countries, between EU and the USA.

Russian psychological operations on the impact on citizens of the Russian Federation are based on:

1. The dissemination of the idea that «Ukraine is a Russophobic country, and all Ukrainians are Banderas».

2. Denial of Russia's involvement in the war on the Donbass, forming the image of Russia as a «peacekeeping country».

3. Creation of the visibility of freedom of speech in Russia.

4. The glorification of the political leadership of the Kremlin and the military might of Russia, the spread of the narrative that «Vladimir Putin is the one politician in the world capable of stopping the war in the east of Ukraine».

5. The active use of the thesis that «the collapse of the USSR is a geopolitical catastrophe of the twentieth century».

6. The formation of the effect of an external enemy.

7. Supporting the foreign policy of the Kremlin, including the annexation of the Crimea and the war in eastern Ukraine.

¹ Вице-премьер Венгрии потребовал от Украины автономии Закарпатья. <<https://vesti-ukr.com/strana/265665-vitse-premer-venhrii-potreboval-ot-ukrainy-avtonomii>>.

² Кеворкян, К. (2017). Гражданская война с последующим геноцидом. <<https://ukraina.ru/opinion/20170627/1018832848.html>>.

³ Росіяни наймають українських громадян для здійснення провокацій», – Геращенко про осквернення польських пам'ятників і могили цадика Нахмана. <https://ua.censor.net.ua/video_news/432393/rosiyany_nayimayut_ukrayinskyh_gromadyan_dlya_zdyisnennya_provokatsiyi_geraschenko_pro_oskvernennya>.

8. Forming in the consciousness of the citizens of the Russian Federation a false vision of the historical past and events of the present.

The analysis of psychological operations conducted by the Russian Federation during the Russian-Ukrainian war shows that the characteristic features of Russian psychological operations are:

- Their destructive, disorganizing and demoralizing influence on the consciousness of the object of influence;

- Professionalism and qualitative planning.

- Continuity of the implementation of psychological impact.

- Multiple repetitions of the same messages.

- An established structure of authoritative channels of information delivery to each separate target audience.

- Centralized management of political leaders, mass media and other actors of psychological operations.

- Formation on artificially created a specific identity (a single «Russian» people, a single language, a single culture, a single church, the common historical past, the common future)¹.

- Multidimensionality.

- The appearance of the same emotions in the recipients of influence – fear and anxiety in order to block the analytical abilities of a person to adequately assess the situation.

- Application of methods of manipulative influence, which cause uncritical perception of information.

- Unconfirmed messages of information and psychological impact on real facts.

- Inattention and intolerance by the target audiences of psychological operations conducted against them.

- Create another reality in the consciousness of the target audience.

- Hiding and anonymity.

Thus, from the above mentioned, the following conclusions may be drawn:

1. The success of annexation of the Crimea and the occupation of Donbass are due to the use of the Russian Federation psychological operations against Ukrainians.

2. The main target audiences of Russian psychological operations are:

- 1) Population of the Russian Federation.

- 2) Servicemen and military persons of the Russian Federation.

- 3) The population of Ukraine, controlled by the Government of Ukraine.

- 4) The population of the occupied Crimea.

- 5) Population of the occupied territories of Donetsk and Luhansk regions (so-called «Donetsk People's Republic», «Luhansk People's Republic»).

- 6) Military servicemen, prisoners of war, representatives of law enforcement agencies of the occupied territories.

- 7) Servicemen of the Armed Forces of Ukraine.

- 8) International community.

3. The main aim of PSY-ops conducting is to impose pro-Russian values and to split Ukraine.

References:

1. Gusarov, V. (2015). Information War of Russia on the Donbass: New Phase. <https://antikor.com.ua/articles/57293-informatsionnaja_vojna_rossii_na_donbasse_novaja_faza>. [in Russian].
2. Malik, I. (2015). Mechanisms of counteraction to negative influences of information propaganda. *Political sciences, Vol. 2* [in Ukrainian].
3. The enterprises of the Dnieper, LNR and Crimea signed official agreements on economic cooperation. <http://ugyalta.com/news/predpriyatiya_dnr_lnr_i_kryma_podpisali_oficialnye_sogl/>. [in Russian].
4. Elyashevskaya, N. Ukraine's vulnerability to information warfare. *Tele- and radio journalism, Vol. 14*, 166. [in Ukrainian].

¹ Жебрівський, П. (2016). Російська мова – інструмент гібридної війни проти України. <<https://novynarnia.com/2016/12/24/zhebrivskiy-rosiyska-mova-instrument-gibridnoyi-viyni-proti-ukrayini-yak-kolis-nevinna-georgiyivska-strichka/>>.

5. Lukash: Ukraine is a bankrupt country and an outcast country for Europe <<https://ukraina.ru/sn/20161130/1017917402.html>>. [in Russian].
6. US strategy in the war against Russia on the Ukrainian territory. <<https://inosmi.ru/world/20150112/225487819.html>>. [in Russian].
7. Vice Prime Minister of Hungary has demanded from Ukraine the autonomy of Transcarpathia. <<https://vesti-ukr.com/strana/265665-vitse-premer-venhrii-potreboval-ot-ukrainy-avtonomii>>. [in Russian].
8. Kevorkian, K. Civil war with subsequent genocide. <<https://ukraina.ru/opinion/20170627/1018832848.html>>. [in Russian].
9. «Russians hire Ukrainian citizens for provocations,» – Gerashchenko for defiling Polish monuments and Tsadyk Nakhman's grave. <https://ua.censor.net.ua/video_news/432393/rosiyany_nayimayut_ukrayinskyh_gromadyan_dlya_zdiyisnennya_provokatsiyi_geraschenko_pro_oskvernennya>. [in Ukrainian].
10. Zhebrivsky, P. Russian language is an instrument of a hybrid war against Ukraine. <<https://novynarnia.com/2016/12/24/zhebrivskiy-rosiyska-mova-instrument-gibridnoyi-viyni-proti-ukrayini-yak-kolis-nevinna-georgiyivska-strichka/>>. [in Ukrainian].

Юліана Бокоч

Ужгородський національний університет, Україна

ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Yuliana Bokoch

Uzhhorod National University, Ukraine

PROBLEMS OF TRANSFORMATION OF PUBLIC-POLITICAL COMMUNICATIONS IN MODERN SOCIETY

The article studies the problem of transformation of the political communication system between authorities and citizens. In modern society, the state loses a monopoly on the formation of public opinion and the implementation of manipulative influences. The circle of participants in information and communication relations is expanding significantly, and the role of information, which is increasingly becoming a weapon in hybrid warfare, is changing. The following problems in the field of organization of state-political communications in Ukrainian society are identified, such as excessive concentration on current issues and the implementation of communication mainly in the interests of power subjects. The necessity of development of strategic communications of the authorities and society for the effective protection of sovereignty and ensuring progressive development of the country is substantiated.

Keywords: political communication, state, power, civil society, information, strategic communications.

Постановка проблеми. Держава завжди виступала провідним суб'єктом політичної комунікації з огляду на володіння інформаційними, фінансовими та організаційними ресурсами, які дозволяли їй здійснювати потужний вплив на масову свідомість і формувати бажані моделі поведінки громадян. Однак суттєві трансформації суспільно-політичного життя у XXI сторіччі призвели до помітних зрушень у комунікативних практиках і значно похитнули домінування держави як «лідера думок». Такі зміни пов'язані, перш за все, з тим, що у мережевому суспільстві інформація все більше розповсюджується не вертикально (від владних інститутів до громадян), а горизонтально через багатоманітність альтернативних джерел (Інтернет, соціальні мережі, громадські організації, активістів, тощо), унеможливаючи тотальний контроль над комунікативними впливами. На думку Р. Інглхарта у сучасному суспільстві спостерігається стрімке зростання неформалізованих, спонтанних видів громадянської дії, більш критичних до влади та еліт¹. У той же час держава продовжує акумулювати значні можливості для формування громадської думки та поведінки, тому на перший план виступає питання ефективності використання комунікативних ресурсів влади в умовах інформаційного плюралізму.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти формування та розвитку політичної комунікації в сучасному світі стали предметом дослідження Е. Тоффлера, М. Кастельса, Р. Йенсена, З. Баумана, О. Барда, Ю. Габермаса Дж. Роллза. Визначена проблематика знайшла своє відображення також і в працях українських дослідників С. Денисюк, В. Демченка, О. Дубаса, Г. Почепцова, В. Різуна, Ю. Шайгородського та ін.

Мета статті. Метою статті є вивчення процесів трансформації сутності, форм та методів державно-політичної комунікації в сучасному суспільстві.

¹ Инглхарт, Р., Вельцель, К. (2011). *Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития*. Москва: Новое издательство. 464.

Виклад основного матеріалу. Значний вплив на дані процеси здійснюють зміни ролі самої інформації в світі. Якщо раніше у межах класичного інформаційного суспільства, описаного Д. Беллом та Е. Тоффлером, інформація виступає визначальним ресурсом розвитку суспільства, то сьогодні в умовах розвитку гібридної конфліктності вона перетворюється на провідну зброю, потужний засіб досягнення політичних цілей, як у середині держав, так і на міжнародній арені. Звичайно, можна зауважити, що певні знання завжди були зброєю. Але особливість поточної ситуації полягає у тому, що, так би мовити, «військові» характеристики інформації виступають на передній план, затьмарюючи усі інші.

Таким чином, актуальне завдання державно-політичних інститутів полягає у побудові такої комунікативної політики, яка буде усвідомлювати нову роль інформації та вдало використовувати цю «зброю» для захисту національних інтересів, починаючи від інтересів окремого громадянина і закінчуючи геополітичним статусом держави у глобальному просторі. Як вірно відмічає Г. Почепцов, дана проблема має не лише технологічний аспект, пов'язаний з глобальною інформатизацією, але й більш глибокий гуманітарно-когнітивний вимір, що відбивається у смислових та контекстних війнах¹.

Розвиток гібридних конфліктів, що ґрунтуються саме на «війні смислів», надзвичайно актуалізує створення захисних комунікативних впливів, розробку ефективної політики протидії інформаційній війні. Документом, що визначає діяльність української держави у цьому напрямку, є «Доктрина інформаційної безпеки України», затверджена Указом Президента України від 25 лютого 2017 року². Доктрина відзначає нагальну потребу формування інноваційних, нестандартних підходів до розвитку національного інформаційно-комунікативного простору в умовах глобалізації усіх сфер діяльності людини та відкритості інформації.

Дана іноваційність підходів відбивається, передусім, у теоретичному обґрунтуванні та запровадженні до політичної практики стратегічних комунікацій, які визначені як «скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави»³.

Розвиток стратегічних комунікацій спрямовується на запобігання актуальним інформаційним загрозам, серед яких виділені зовнішні (інформаційні атаки на Збройні Сили України, її суспільні настрої, розпалювання ворожнечі та екстремістських проявів, розвиток підривної інформаційної інфраструктури в середині країни, культурна експансія) та внутрішні (слабкість національної інформаційної інфраструктури України, неефективність державної інформаційної політики, недосконалість її політико-правового забезпечення).

Розвиток стратегічних комунікацій в значній мірі визначатиме самостійність та конкурентоздатність української держави, її міцність, як у геополітичному, так і у внутрішньому вимірах. Агресія Росії певним чином актуалізувала увагу до проблем розвитку інформаційно-комунікативного захисту, у той же час, надмірна концентрація усіх ресурсів лише на протидії російським впливам, знесилоє українське суспільство і відбирає у нього майбутнє, оскільки насправді найважливіші проблеми державного будівництва виглядають надто складними та відкладаються на невизначені терміни. Це створює ситуацію «порочного кола», певної безвиході, коли для протидії ворожим агресивним впливам необхідна потужна, консолідована національна держава, а для її створення немає часу та сил, оскільки всі вони кинуті на вирішення тактичних завдань оборони країни.

Для розривання такого кола саме необхідні стратегічні комунікації, що спрямовуються не лише на миттєву відповідь, але й на усвідомлення складності соціально-політичної ситуації, продукування нових конструктивних смислів, формування імунітету проти фейкових новин, розвиток свідомого інтелектуального ставлення до інформації. Виконання таких завдань потребує системних та послідовних зусиль, постійної співпраці держави та громадянського суспільства, оскільки в нашій країні формально достатньо високий рівень освіти населення не гарантує

¹ Почепцов, Г. (2015). *Сучасні інформаційні війни*. Київ: Вид дім «Києво-Могилянська академія», 260.

² *Доктрина інформаційної безпеки України* (2017). Президент України. Офіційне інтернет-представництво <<https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>> (2018, липень, 30).

³ *Доктрина інформаційної безпеки України* (2017). Президент України. Офіційне інтернет-представництво <<https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>> (2018, липень, 30).

відповідного рівня усвідомлення інформаційних впливів тому, що у більшості випадків освіта виступає показником «рівня особистої захищеності», а не показником «засвоєння наукових знань та гуманістичних ідеалів»¹.

Коли ми говоримо про війну цінностей та смислів необхідно розуміти, що ціннісно-культурні пріоритети людей визначаються «логікою еволюції: люди надають перевагу тим цінностям, що найбільше відповідають умовам їх життя»². Відповідно формування національного консенсусу, консолідації громадян навкруги спільної системи цінностей не може здійснюватися лише за рахунок вірної інформаційної політики: воно повинне ґрунтуватися на відповідних змінах соціально-економічних умов суспільного життя.

У цьому контексті яскравою ілюстрацією проблем комунікації влади виступають дані соціологічних досліджень про обізнаність та зацікавленість громадян України в здійсненні соціально-економічного реформування, оскільки саме успішне проведення реформ є головною стратегічною метою розвитку нашого суспільства. Дослідники виявили певну невідповідність даних процесів. З одного боку, переважна частина опитаних заявила про зацікавленість у ефективному інформуванні про проведення реформ (11% дуже цікавляться та 61% – цікавляться в цілому). Важливою є також і позитивна динаміка інтересу до цієї інформації – протягом року (з 2016 до 2017) він підвищився на 10%. Байдужі до даної тематики лише 22% респондентів, причому абсолютно лише 6%³.

З іншого боку, спостерігається недостатня ефективність інформаційно-комунікативного впливу суб'єктів здійснення реформ українського суспільства, про що свідчить низький рівень обізнаності громадян щодо змісту відповідних документів. Так, добре знають про положення освітньої реформи 8%, медичної – 9%, пенсійної – 11%, знають деякі положення, відповідно, 39%, 44% і 47%. Брак інформації та роз'яснень щодо мети, плану проведення та очікуваних результатів суспільно-політичних змін приводить до упередженого або і відверто негативного ставлення до них. За даними досліджень повністю підтримують освітню реформу лише 11%, медичну – 8%, пенсійну – 8,5%, підтримують деякі положення – відповідно, 39%, 39% і 39%. Не підтримують зовсім найбільше медичну реформу – 41% та пенсійну – 39%, ставлення до освітньої реформи дещо краще – її не підтримують 29%, проте й найбільше тих, хто не зміг визначити свого ставлення – 21%⁴.

Важливе стратегічне значення з огляду на захист суверенітету та єдності держави мають також комунікації влади та громадян, що проживають на окупованих територіях. Ефективність таких інформаційно-комунікативних впливів залежить не тільки від системності та масштабів, а, передусім, від здатності встановити довіру людей до української держави, забезпечити атмосферу дієвої підтримки та взаєморозуміння. Без вирішення цього завдання перспектива відновлення територіального суверенітету України виглядає непевно та надзвичайно ускладнюється.

Спробуємо з'ясувати, як будується комунікація влади та тимчасово окупованих територій за допомогою вивчення аналітичних звітів громадської організації «Детектор медіа», яка здійснювала моніторинг державної комунікаційної політики щодо Донбасу протягом березня 2017 – лютого 2018 років. Дослідники з'ясували цілі та засоби, які використовувалися суб'єктами державної політики, головні теми комунікування, а також визначали адресність впливу⁵.

Отже внесок владних гравців у політичну комунікацію з Донбасом можна представити у наступній таблиці⁶.

¹ Инглхарт, Р., Вельцель, К. (2011). *Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития*. Москва: Новое издательство, 464.

² Инглхарт, Р., Вельцель, К. (2011). *Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития*. Москва: Новое издательство, 464.

³ Сухарина, А. (2018). «Реформи в Україні: чи знають, чи підтримують, чи вірять в успіх?» *Громадська думка. Інформаційно-аналітичне видання*, 32, 16.

⁴ Сухарина, А. (2018). «Реформи в Україні: чи знають, чи підтримують, чи вірять в успіх?» *Громадська думка. Інформаційно-аналітичне видання*, 32, 16.

⁵ Бурковський, П. (2018). *Кожний владний гравець розмовляє зі своїм Донбасом. Моніторинг державної комунікаційної політики щодо Донбасу. Звіт за березень 2017 — лютий 2018 років*. <<https://dif.org.ua/article/kozhen-vladniy-gravets-rozmovlyav-zi-svoim-donbasom>> (2018, серпень, 20).

⁶ Таблицю складено автором за результатами Моніторингу державної комунікаційної політики щодо Донбасу. Звіт за березень 2017 — лютий 2018 років. <<https://dif.org.ua/article/kozhen-vladniy-gravets-rozmovlyav-zi-svoim-donbasom>> (2018, серпень, 20).

Державна комунікаційна політика щодо Донбасу (2017-2018 роки)

№	Суб'єкт державної політики	Цілі комунікації
1.	Президент України Петро Порошенко	Інформування про ситуацію на Донбасі застосовувалося переважно для ілюстрування загроз з боку Росії, негативної характеристики дій «російських агентів» в Україні. Комунікаційні впливи мали послідовний характер і спрямовувалися безпосередньо до громадян. Головні ідеї звернень підтримувалися та просувалися спікерами парламентської фракції «Солідарність»
2.	Прем'єр-міністр України Володимир Гройсман	Головна тема – проведення інформаційної кампанії проти громадянської блокади шляхів сполучення з окупованими територіями. Інша тематика не знайшла помітного відображення в зв'язках прем'єр-міністра із громадськістю.
3.	Голова Донецької ВЦА Павло Жебрівський	Пропагування успішного вирішення проблем місцевого населення
4.	Перша заступниця Голови Верховної Ради України Ірина Геращенко	Формування громадської думки щодо відповідальності Росії за важку ситуацію на Донбасі
5.	«Опозиційний блок»	Орієнтація на політику РФ, а не проблеми регіону. Пропагування російського варіанту вирішення конфлікту за рахунок значного обмеження суверенітету України.
6.	«Батьківщина», «Самопоміч» та «Народний фронт»	Зосереджувалися переважно на критиці політики Президента та Уряду з даних питань, майже не пропонуючи альтернативних проєктів прийняття рішень щодо вирішення проблем Донбасу. Інформаційний привід для демонстрації власного патріотизму та відмежування від діючої влади.

Таким чином, можна констатувати значну активність представників державної влади у здійсненні комунікації з мешканцями окупованих територій Донбасу. У той же час, проведений аналіз даних моніторингу свідчить про те, що політичні суб'єкти значною мірою здійснюють дану комунікацію у межах власних цілей і не випрацювали державницької стратегії взаємозв'язків держави та громадян, що мешкають на окупованих територіях.

Вивчення основних тем комунікації влади та громадян, що проживають на окупованих територіях Донбасу, дозволяє виділити наступні тенденції:

– частіш за все як предмет комунікації використовуються теми виконання Мінських домовленостей та контактів з непідконтрольними територіями (торгівля, реінтеграція, обмін заручниками). Ці теми домінують і, водночас, розділяють комунікативні потоки, оскільки між владою та опозицією не сформувалося єдиного бачення пріоритетного шляху вирішення конфлікту або здійснення певних заходів в межах керування ним;

– теми комунікації демонструють «сезонну популярність». Активність обговорення проблеми відновлення економіки та соціальної сфери регіону зростає під час освоєння коштів держбюджету на ці роботи (зазвичай з кінця другого по четвертий квартал року). Тема військових дій привертає найбільшу увагу під час ескалації, в більш-менш «мирні» періоди кількість згадувань про неї падає. Обговорення питань, пов'язаних з внутрішньо переміщеними особами, актуалізується сесійної активності парламенту (березень-квітень, червень).

Якщо говорити про адресність комунікації влади та громадян окупованих територій Донбасу, то у більшості випадків вона не є чіткою, а частіш за все розрахована на широку аудиторію. В той же час, дослідники нарахували за вказаний період близько 50-ти прямих звернень до громадян звільнених територій, а до мешканців окупованих територій – у п'ять разів менше. З огляду

на стратегію відновлення суверенітету такий дисбаланс виглядає нелогічно, оскільки саме підтримка громадян, збереження їх зв'язків з Україною, надання їм альтернативної інформації про динаміку соціально-політичної ситуації виступає одним з головних чинників повернення окупованих територій¹.

Для дослідження проблем комунікації влади та громадян важливим є з'ясування форм та методів, за допомогою яких вона відбувається. Розглянемо це на прикладі діалогу щодо реформи децентралізації. На думку регіональних експертів, комунікація органів влади з мешканцями своїх територій здійснюється переважно у таких формах: проведення зустрічей і обговорень шляхом безпосереднього спілкування або опосередковано – за допомогою засобів масової інформації. У цілому перший спосіб (живе спілкування) демонструє набагато кращий результат, хоча і залежить авторитету, компетентності та особистісних якостей суб'єкта комунікації. Так, наприклад, мешканці громад не завжди довіряють представникам районних та обласних державних адміністрацій, чи експертам з обласних центрів, більшу довіру у них викликають місцеві лідери та керівники.

Роз'яснення сутності та переваг реформи децентралізації через місцеві газети, на сайтах органів державної влади та місцевого самоврядування за висновками експертів демонструють дещо нищу результативність, хоча, безумовно, також є корисними. Причинами невисокої ефективності комунікації через засоби масової інформації виступають їх низький рівень системності та послідовності, а також занадто формалізований, нецікавий характер².

Важливим аспектом розвитку комунікації влади та громадян є її ефективність. Як зазначає С. Денисюк, «іманентна складова ефективності політичної комунікації – це формування певних поглядів, установок, побажань, які влада може реалізувати через взаємодію із громадськістю»³. Таким чином, на думку влади ефективна комунікація повинна гарантувати певну підтримку громадянами політичних рішень та згоду їх реалізовувати на практиці. Що ж стосується громадянського суспільства, то для нього ефективна комунікація повинна, перш за все, оперативно реагувати на гострі соціальні питання, пропонувати дієві шляхи їх вирішення.

Суттєве підвищення ефективності політичної комунікації в умовах інформаційного суспільства та глобалізації тісно пов'язане з формування «стратегічного контенту», який Г.Почепцов визначає як національну матрицю, на ґрунті якої забезпечується реалізація інформаційно-комунікативних продуктів в країні⁴. Такий стратегічний контент має величезне сутнісне та змістовне навантаження та може здійснювати різноспрямований вплив на суспільну думку і поведінку. Використовуючи класифікацію Г.Почепцова, можна виділити наступні різновиди такого контенту:

- стабілізуючий – сприяє консервуванню соціально-політичної системи;
- проривний – закликає громадян до запровадження нових форм суспільних відносин та практик, формування нової якості соціуму;
- регресивний – повертає та утримує громадян у минулому, популяризує та міфологізує його переваги і чесноти;
- контрпродуктивний – спрямований на руйнування національного світогляду та ідентичності, запровадження у свідомість громадян уявлень про безперспективність та неможливість успішності соціально-політичного розвитку країни.

Аналіз інформаційних меседжів більшості сучасних українських політиків приводить до висновку, що значна їх частина ґрунтується переважно на регресивних або стабілізуючих типах,

¹ Бурковський, П. (2018). *Кожний владний гравець розмовляє зі своїм Донбасом. Моніторинг державної комунікаційної політики щодо Донбасу. Звіт за березень 2017 — лютий 2018 років.*

<<https://dif.org.ua/article/kozhen-vladniy-gravets-rozmovlyav-zi-svoim-donbasom>> (2018, серпень, 20).

² Децентралізація: результати, виклики та перспективи. (2016). *Опитування Фонду Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. Проміжний звіт.* <<https://dif.org.ua/article/detsentralizatsiya-rezultati-vikliki-i-perspektivi>> (2018, червень, 24).

³ Денисюк, С.Г. (2013). *Виміри ефективності політичної комунікації в системі «влада-громадяни».* <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10019/Zvorotnii_zvjazok_u_komunkac.pdf?sequence=1> (2018, травень, 22).

⁴ Почепцов, Г. (2015). Стратегический контент и его реализация в информационных и виртуальных объектах. *Media Sapiens.* <http://ms.detector.media/trends/1411978127/strategicheskij_kontent_i_ego_realizatsiya_v_informatsionnykh_i_virtualnykh_obektakh/> (2018, серпень, 15).

які мають різноспрямований характер і, певним чином врівноважуючи один одного, приводять до «тупотіння на місці», відсутності просування до більш високої якості суспільно-політичного життя. Комунікація такого типу консервує суспільство на стадії критичного викриття та безкінечного обговорювання (часто у нашій ситуації навіть заговорювання) проблем і абсолютно не створює умов для їх вирішення та виходу суспільства на новий рівень функціонування.

Висновки. Вихід з такого, так би мовити, ходіння по колу, потребує розвитку саме стратегічних комунікацій влади та суспільства, які ґрунтуються на:

1. Встановлення балансу між технологічними та соціально-культурними вимірами політичної комунікації. Випереджаючий розвиток технологій у цьому аспекті приводить до формування та підсилення його руйнівних впливів, фрагментації культурних цінностей та нездатності людей використовувати інформаційно-технологічні здобутки в позитивному сенсі.

2. Перехід від суто маніпулятивних комунікацій до комунікацій, заснованих на взаєморозумінні, толерантності та співпраці та націлених на досягнення спільної мети. При цьому, як зазначає А.Башук, налагоджувати ефективну комунікацію потрібно, перш за все, з найбільш активною частиною населення, ініціаторами та активними учасниками громадських справ, лідерами думок, експертами, громадськими діячами, яким довіряє суспільство¹.

3. Важливе значення має також відновлення та постійна підтримка довіри до влади, що виступає найефективнішим інструментом протидії фейковим новинам, контрпродуктивним впливам та іншим інструментам інформаційної війни. Саме відкритість, підзвітність, рівноправна спільна праця влади та громадян над вирішення актуальних суспільних проблем виступають найефективнішим фільтром та бар'єром щодо ворожих інформаційно-комунікативних дій.

References:

1. Bashuk, A. (2017). Derzhavno-vladni komunikatsii u konteksti suchasnykh informatsiinykh voien [State-owned communication in the context of modern information wars]. *European political and law discourse, vol. 4, is. 6*, 181-190. [in Ukrainian].
2. Burkovskiy, P. (2018). *Kozhnyi vladnyi hravets rozmovliaie zi svoim Donbasom. Monitorynh derzhavnoi komunikatsiinoi polityky shchodo Donbasu. Zvit za berezen 2017 — liutyi 2018 rokiv* [Every power player talks to his Donbass. Monitoring of state communication policy regarding Donbass. Report for March 2017 – February 2018]. <<https://dif.org.ua/article/kozhen-vladnyy-gravets-rozmovlyav-zi-svoim-donbasom>> [in Ukrainian]. (2018, august, 20).
3. Denysiuk, S.H. (2013). *Vymiry efektyvnosti politychnoi komunikatsii v systemi «vlada-hromadiany»* [Measures of the effectiveness of political communication in the system of "power-citizens"]. <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10019/Zvorotnii_zvjazok_u_komunkac.pdf?sequence=1> (2018, may, 22). [in Ukrainian].
4. *Detsentralizatsiia: rezultaty, vyklyky ta perspektivy* [Decentralization: results, challenges and prospects] (2016). *Opytuvannia Fondu Demokratychni initsiatyvy imeni Ilka Kucheriva. Promizhnyi zvit*. [Poll of the Foundation for Democratic Initiatives named after Ilk Kucheriv. Interim report]. <<https://dif.org.ua/article/detsentralizatsiya-rezultati-viklyki-i-perspektivi>> (2018, June, 24). [in Ukrainian].
5. *Doktryna informatsiinoi bezpeky Ukrainy* (2017) [Doctrine of Information Security of Ukraine]. *Prezydent Ukrainy. Ofitsiine internet-predstavnytstvo* [President of Ukraine. Official online representation]. <<https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>> (2018, july, 30). [in Ukrainian].
6. Inghart, R., Veltse, K. (211). *Modernizatsiya, kulturnyie izmeneniya i demokratiya: Posledovatelnost chelovecheskogo razvitiya* [Modernization, cultural change and democracy: The sequence of human development]. Moscow: Novoe izdatelstvo. [in Russian].
7. Pocheptsov, H. (2015). *Suchasni informatsiini viiny* [Modern information wars]. Kyiv: Vydavnychii dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». [in Ukrainian].
8. Pocheptsov, H. (2015). Strategicheskiy kontent i ego realizatsiya v informatsionnykh i virtualnykh obektakh [Strategic content and its implementation in information and virtual objects]. *Media Sapiens*. <http://ms.detector.media/trends/1411978127/strategicheskiy_kontent_i_ego_realizatsiya_v_informatsionnykh_i_virtualnykh_obektakh/> (2018, august, 15). [in Russian].
9. Sukharyna, A. (2018). «Reformy v Ukraini: chy znaiut, chy pidtrymuiut, chy viriat v uspikh?» [Reforms in Ukraine: Do they know, support or believe in success?]. *Hromadska dumka. Informatsiino-analitychne vydannia* [Public Opinion. Information and analytical edition], no. 32, 16.

¹ Башук, А. (2017). Державно-владні комунікації у контексті сучасних інформаційних воєн. *European political and law discourse, vol. 4, is. 6*, 181-191.

Олена Порпуліт, к. філол. н., докторант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ І СОЦІАЛЬНИЙ РЕГІСТРИ ЧАСОВОГО ВИМІРУ МЕДІАПРОСТОРУ

Olena Porpulit, PhD in Philology, ScD candidate

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

INDIVIDUAL AND SOCIAL REGISTERS OF TIME MEASUREMENT IN MEDIA SPACE

The following article mentions the reduced perception concept of space-time parameters in social, political, cultural, psychological, everyday life of a person due to the increase in time tension. The ambivalence of the space-time configuration of media space is emphasized: on the one hand, the distance is determined through the speed of communication, on the other, the time interval, which is shortened by electronic devices to its maximum, practically denounces the physical, non-network space. In fact, it is more connected with the skill of "speed-time abilities" in a particular media space, rather than with the limits and boundaries. The individual and social registers of time measurement in media space are determined, the leading parameters of their implementation are emphasized. Symmetry and congruence of individual and social registers are highlighted: collage – usage of rhizome, demassification – globalisation, polychronicity – monochronicity, temporality beyond circumstances – situational temporality.

Keywords: media space, collage – usage of rhizome, demassification – globalisation, polychronicity – monochronicity, temporality beyond circumstances – situational temporality.

Піднесення культури поспіху («hurried culture»), ескалація часового напруження спричинили редуковане сприйняття просторово-часових параметрів, у межах яких людина конструє, планує, проживає власне соціальне, політичне, психологічне, культурне, буденне життя тощо. З одного боку, інтенсифікація технологічного оснащення, інформаційно-комунікаційна модернізація надають можливості сучаснику вільно взаємодіяти один із одним у будь-якій сфері людського функціонування і життєдіяльності, з іншого, «снігова кульковість» інформації формує та постійно підтримує у нього відчуття запізненості й проживання власного життя в режимі дедлайн, провокує нездатність лінійно, уникаючи ситуацій цейтноту, розставляти життєві пріоритети. Означені процеси стали предметом зацікавленості науковців, які концентрують увагу на «нівелюванні», «усуненні» (зі знаком плюс) просторово-часових кордонів і меж існування людини ХХІ століття (М. Кастельс, Д. Лалл, Д. Мак-Квейл, М. Маклюєн, Дж. Б. Томпсон, Е. Тоффлер), або, навпаки, які наголошують на соціальних, психологічних (переважно негативних, руйнівних) наслідках прискорення ритмів життя людини (З. Бауман, У. Бек, Т. Еріксон). Аксиологічна подвійність просторово-часових параметрів життя і буття сучасника дають змогу угледіти в означених категоріях потенціал підчасовування й жонглювання, здійснюваних як з боку індивіда, так і з боку суспільства загалом. На маніпулятивному потенціалі часу наголошував Е. Тоффлер: «Кожна цивілізація приносить із собою не лише зміни в повсякденне ставлення людей до часу, вона змінює також розумові мапи їхнього часу. Третя хвиля малює ці тимчасові мапи зовсім по-новому»¹. Дотичними до зазначеного є наукові доробки з акцентом на трансформації сучасного просторового досвіду, багатовимірності соціального простору й перетворенні простору природного (Й. Дзялошинський, А. Лефевр, С. Маккуайр, М. Фуко), на підкресленні соціально-культурної природи часу (В. Брайсон, Е. Дюркгейм, С. Лішаєв, Е. Тоффлер, М. Яцино). У межах соціальнокомунікаційного підходу, що «виявляється через відображення інформаційно-

¹ Тоффлер, Е. (2000). *Третя хвиля*. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 264.

комунікаційного та соціального контекстів досліджуваного об'єкта як конгруентних параметрів»¹, провідні ознаки часового виміру сучасного медіапростору вперше стають предметом дослідження.

Обравши за робочу версію визначення медіапростору як «електронної системи, в якій групи людей можуть працювати разом, навіть якщо вони не проживають в одному місці або не є присутніми в ньому одночасно»², акцентуємо увагу на часовому вимірі медіапростору, який Р. Стултс і колеги виокремили як одну з провідних якостей, пор.: «У медіапросторі люди можуть створювати в режимі реального часу візуальні й звукові середовища, які охоплюють фізично окремі області»³. Поняття відстані в медіапросторі набуває статусу амбівалентної просторової конфігурації, оскільки, з одного боку, визначається через швидкість здійснення комунікації, з іншого, часовий інтервал, зведений електронними засобами до миттєвості, практично нівелює, нуліфікує фізичний, немережевий простір, – по суті, ми маємо страву не з межами і кордонами, відстані між якими прагнемо перебороти, а з вправністю «швидкісно-часових здібностей» конкретного медіапростору, з властивістю медіапростору просторове-часове дистанціювання скоротити до «тут і зараз». Відповідно у формулі вимірювання відстані між точкою А і точкою В: $S=vt$, – акцент з прямопропорційної залежності відстані (s) від часу (t) і швидкості (v) зміщується на пропорційність зворотню: чим меншим є час, тим вищою має бути швидкість і, навпаки, збільшення часу уповільнюватиме швидкість. Цікавим у цьому ракурсі є поняття «нетерпляча заявка», активно використовуване в межах теорії черг і пов'язане з «деякими видами інформації, ...що з часом втрачають актуальність, ...час її цінності (інформації – *О. П.*) обмежений»⁴. «Нетерпляча заявка» зникає «з системи у випадку перевищення певного допустимого (в загальному випадку принагідного) часу перебування»⁵. Щодо медіапростору, «нетерпляча заявка» експонована тими пошуковими запитами чи комунікативними ситуаціями, які не отримують миттєвого чи швидкого реагування з погляду актора. Наприклад, при введенні в пошукову систему Google термінів «медіапростір», «пошуковий запит», «комунікативна ситуація», «нетерпляча заявка» отримуємо такі результати: «*медіапростір*» – 125000 результатів (0,30 сек.); «*пошуковий запит*» – 1030000 (0,37 сек.); «*комунікативна ситуація*» – 735000 (0,40 сек.); «*нетерпляча заявка*» – 8970 (0,44 сек.), відповідно при одночасному введенні цих термінів у пошукові вікна термін «*нетерпляча заявка*» має найбільшу вірогідність перевищити допустимий, ще раз наголосимо, з погляду актора, час перебування у черзі: найменша кількість результатів (R) за найбільший час (T) свідчить про найнижчий рівень продуктивності реагування (Pr): $Pr = R/T$ (Див. рис.1).

Інтенсифікація технологічних удосконалень, тенденції глобалізації й всеосяжність процесів омереження суспільства початку ХХІ століття дають змогу потрактувати медіапростір як автономну, динамічну систему, здатну до самопородження, обміну інформацією і здійснення комунікації практично в будь-якій сфері життєдіяльності людини; як своєрідну матрицю технологічних (мобільність, інтерактивність, конвергенція, ризомність), територіальних (правова регламентація, локальність, глобальність), соціологічних (гетерогенність, відкритість, підконтрольність, фрагментованість), інформаційно-комунікаційних (демасифікаваність, опосередкованість, перманентність, креолізованість, гіпертекстуальність) і часових вимірів.

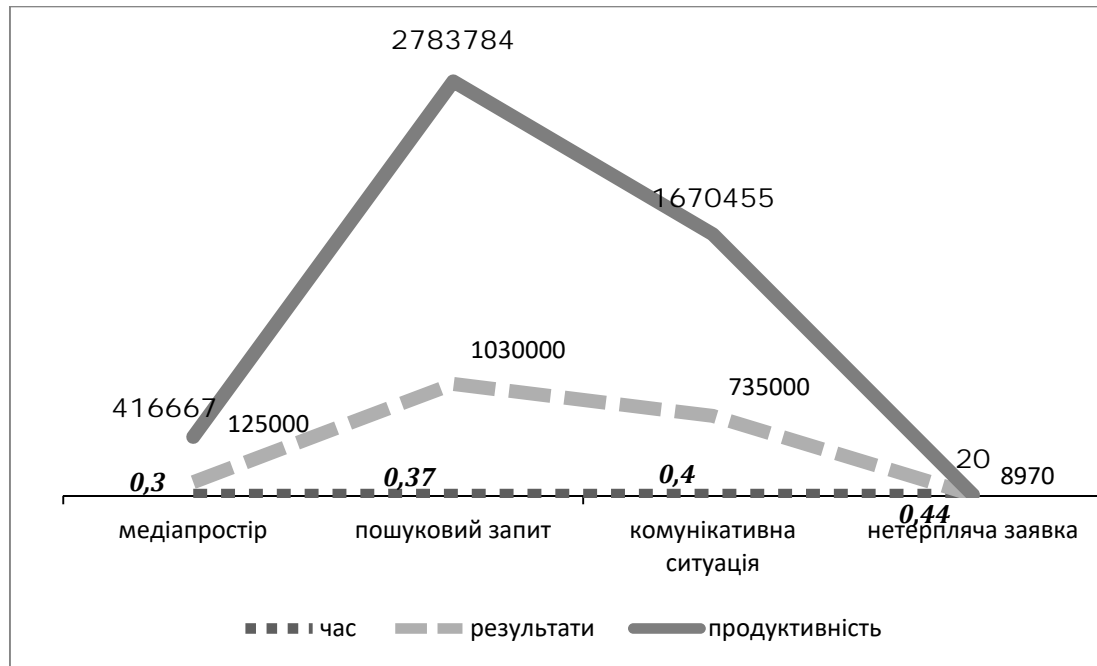
¹ Корнєєв, В. (2016). *Актуальний стан і перспективи розвитку наукових досліджень соціальних комунікацій в Україні*. Київ: ПАЛИВОДА, 30.

² Mackay, W. (1999) Media Spaces: Environments for Informal Multimedia Interaction. *citeseerx.ist.psu.edu* <<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.151.1670&rep=rep1&type=pdf>>, 57 (2018, вересень, 14).

³ Mackay, W. (1999) Media Spaces: Environments for Informal Multimedia Interaction. *citeseerx.ist.psu.edu* <<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.151.1670&rep=rep1&type=pdf>>, 57 (2018, вересень, 14).

⁴ Краснов, с., Уланов, А., Матвеев, С. (2013). Анализ оперативности обработки информации с ограниченным временем актуальности. Бюллетень результатов научных исследований, Вып. 3 (8). *cyberleninka.ru* <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-operativnosti-obrabotki-informatsii-s-ogranichennym-vremenem-aktualnosti>, 39 (2018, вересень, 14).

⁵ Краснов, С., Уланов, А., Матвеев, С. (2013). Анализ оперативности обработки информации с ограниченным временем актуальности. Бюллетень результатов научных исследований, Вып. 3 (8). *cyberleninka.ru* <<https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-operativnosti-obrabotki-informatsii-s-ogranichennym-vremenem-aktualnosti,39>> (2018, вересень, 14).

Рис. 1. Продуктивність реагування на акторські запити

Метою наукової розвідки є визначення провідних характеристик категорії час у медіапросторі XXI століття, окресленого науковцями суспільством інформаційним (М. Кастельс, Т. Еріксен, Дж. Лалл), мережевим (М. Маклюен), індивідуалізованим (У. Бек, З. Бауман), постіндустріальним (Г. Інніс, Д. Белл). Е. Дюркгейм, проголосивши категорію часу справжнім соціальним інститутом, зазначає: «Ми можемо сприймати час тільки за умови розрізнення в ньому певних моментів ... Але якою би важливою не була ця відмінність для нашого власного досвіду, його далеко недостатньо для того, щоб створити поняття або категорію часу. ... Це абстрактна й безособова рамка, яка охоплює не тільки наше індивідуальне існування, але існування людства»¹. Події розташовані в часі відповідно до чітких, певних орієнтирів, «це не *мій час* організований в такий спосіб, а час, що мислиться об'єктивно всіма людьми однієї і тієї ж цивілізації»². Акцентуючи обумовленість ритмів Третьої хвилі розвитком нових технологій, Е. Тоффлер підкреслює: «Комп'ютер починає змінювати ... наші концепції часу... Він також змінює наші моделі зв'язку в часу, дозволяючи нам доступ до даних й обмінюватися ними "синхронно" (тобто одночасно) й "асинхронно"»³. Часовий вимір медіапростору дає змогу говорити про наявність індивідуального й соціального реєстрів, конкретизація і деталізація яких можлива в межах інформаційно-комунікаційного та соціального контекстів досліджуваного феномена.

Індивідуальний вимір часу актора медіапростору, репрезентований в соціальних мережах, в чатах, на форумах, в комп'ютерних іграх, під час роботи з пошуковими системами й електронною поштою тощо, дає змогу говорити про певні особливості реалізації означеної категорії: 1) *колажність* – сучасник проживає «це-хвилинне» (З. Бауман) життя, в якому події, ситуації, життєві негаразди переоцінюються й інтерпретуються, закарбовуються чи усуваються з пам'яті «уникаючи якоїсь власної логіки, власної ієрархії значення»⁴. Відсутність єдиноприйнятого орієнтиру провокує колажність індивідуального часу, надаючи людині можливість постійно і на власний розсуд вибудовувати історію свого життя, потрактовувати у зручний для себе спосіб

¹ Дюркгейм, Э. (1998). Элементарные формы религиозной жизни. *Мистика. Религия. Наука. Классики мирового религиоведения. Антология. Том. 2.* Москва: Канон+, 185–186.

² Дюркгейм, Э. (1998). Элементарные формы религиозной жизни. *Мистика. Религия. Наука. Классики мирового религиоведения. Антология. Том. 2.* Москва: Канон+, 186.

³ Тоффлер, Е. (2000). *Третья волна.* Київ: Вид. дім «Всесвіт», 225.

⁴ Бауман, З., Донскіс, Л. (2014). *Моральна сліпота. Втрата чутливості у плінній сучасності.* Київ: Дух і літера, 44.

успіхи й невдачі, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між особистими злетами й падіннями. Часова триада минуле-теперішнє-майбутнє – доволіно, позалогікою трансформується в невичерпне розмаїття часових послідовностей: майбутнє – сьогоднішнє – майбутнє – минуле – «no-future»¹ (У. Бек); сьогоднішнє – майбутнє – минуле – теперішнє – «no-future» – сьогоднішнє; майбутнє – теперішнє – сьогоднішнє – майбутнє майбутнього «no-future» тощо; 2) *демасифікація*, дедалі більша індивідуалізація структур часу, передбачена Е. Тофлером і визначена провідною ознакою суспільства XXI століття, «відбувається паралельно з демасифікацією інших характеристик суспільного життя з приходом Третьої хвили»². Окремим прикладом демасифікації часового виміру медіапростору можна вважати гендерну маркованість індивідуального реєстру. Неформальне спілкування, здійснюване в соціальних мережах, з метою координації колегіальних дій, уточнення певних деталей при організації і проведенні спільних заходів, планування й вибір сумісних дозвіллевих практик репрезентує *гендерну маркованість* індивідуального часу. Сьогоднішнє, демонструючи доволі чітке розмежування виробничої і сімейно-побутової сфери життєдіяльності чоловіка, робить його індивідуальний час особистісною власністю: час можна економити, організовувати, планувати, інвестувати, розраховувати. Жіноча модель індивідуального часу, навпаки, демонструє релятивний, відносний характер часу, акцентує адаптивність до несхожих ритмів життя членів родини, чутливість до міжособистісних стосунків; 3) *поліхронічність* – інтенсифікація тенденції медіаспоживання в режимі базатадачності³ створює оптимальні умови симбіозу різноманітних подій, ситуацій, епізодів, існування / здійснення / протікання / яких відбувається одночасно. Практика соціальної й інформаційно-комунікативної діяльності, організована згідно з параметрами поліхронічного часу (Е. Холл)⁴, з одного боку, сприяє уникненню монотонності, формуванню навичок подолання хаосу, збереженню високого рівня зосередженості, з іншого, провокує зниження продуктивності діяльності через підвищену загрозу помилок і зволікань, поліхронічність може бути розцінена актором медіапростору як джерело роздратування й паніки; 4) *надситуативна тимчасовість* (С. Лішаєв)⁵ індивідуального часу акторів медіапростору може бути проілюстрована зсувом уваги з плинної схвильованості й занепокоєності ситуацією на турботу про «проживання власного життя»: «В надситуативному реєстрі тимчасовості... увага... сфокусована не на ситуації "в" житті, а на *житті як ситуації*»⁶. Надситуативна тимчасовість наче розриває горизонтальну єдність минулого-теперішнього-майбутнього, пропонуючи натомість вертикальну модель «життя в повну силу». Магістральна ідея сучасності – «жити в повну силу, жити повним життям», з одного боку, вимагає від сучасника не відкладати на майбутнє власне життя, проживати його «тут і зараз», гнати від себе думки про нікчемність та злиденність сьогоднішнього, з іншого, провокує відчуття можливості проживання декількох життів, здобуття шансів на втілення безлічі способів і варіантів існування.

Відокремлення сучасника від біологічних життєвих циклів, від природних ритмів існування, уможливлене й реалізоване індивідуальним реєстром часового виміру медіапростору врівноважується реєстром соціальним, пор.: «Нові моделі часу вплинуть на ритми нашого щоденного життя. Вони вплинуть на наше мистецтво. Вони вплинуть на нашу біологію. Тому що коли ми торкаємося часу, ми торкаємося всього людського досвіду»⁷. Індивідуалізація часу, акцентована Е. Тофлером як обов'язковий атрибут Третьої хвили, сприяє «самотності й суспільній ізоляції»⁸, тому мають бути «винайдені нові інституції»⁹, адаптовані до наслідків реструктуризації

¹ Бек, У. (2000). *Общество риска: На пути к другому модерну*. Москва: Прогресс-Традиция, 29.

² Тофлер, Е. (2000). *Третья хвиля*. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 223.

³ Ильмухин, В. Н. (2016). Опыт изучения медиапотребления в многозадачном режиме: методология и основные результаты. *Вестник ЮУрГУ. Серия «Социально-гуманитарные науки»*. Т. 16, № 1, cyberleninka.ru <<https://cyberleninka.ru/article/n/opyt-izucheniya-mediapotrebleniya-v-mnogozadachnom-rezhime-metodologiya-i-osnovnye-rezultaty>>. (2018, вересень, 14).

⁴ Hall, E. (1990). *The Silent Language*. New York, London, Toronto, Sydney, Auckland: Anchor Books, 6–7.

⁵ Лишаев, С. (2015). Возраст и время. *Вестник Русской христианской гуманитарной академии*, том 15, выпуск 4, 50.

⁶ Лишаев, С. (2015). Возраст и время. *Вестник Русской христианской гуманитарной академии*, том 15, выпуск 4, 52.

⁷ Тофлер, Е. (2000). *Третья хвиля*. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 224.

⁸ Тофлер, Е. (2000). *Третья хвиля*. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 223.

⁹ Тофлер, Е. (2000). *Третья хвиля*. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 223.

часу, спроможні наповнити соціальне життя сенсом і значущістю. Прикладом модернізованих соціальних інституцій є соціальні мережі, новітні медіа, цифрове телебачення тощо, звернення до яких із різних індивідуальних, суспільних, побутових причин породжує так звану «парасоціальну взаємодію» – «тобто медіа-опосередкована міжлюдська взаємодія... сприймається як безпосередня...»¹, – мотивом долучення до якої є задоволення бажання соціальної приналежності².

Відповідно, дозволимо собі припущення: провідні властивості соціального реєстру, з великою долею вірогідності, мають бути симетричними, конгруентними властивостям реєстру індивідуального: 1) *ризомність* (індивідуальний вимір – *колажність*) – Ж. Делез і Ф. Гваттарі ввели в науковий обіг термін «ризом» на позначення чисельних корельованих зв'язків, що існують не в лінійно-впорядкованій формі, а в хаотично-заплутаній. Ризомність обумовлює внутрішню рухомість медіапростору, формує відчуття його безперервної трансформації. Неконтрольований, на перший погляд, хаос, генерований функціональною безсистемністю й семантичною непов'язаністю часових параметрів існування суб'єктів (наприклад, новітні медіа, актори соціальних мереж) і об'єктів (наприклад, меседжери, повідомлення, зображення) медіапростору, може бути впорядкований відповідно до власних інформаційно-комунікативних і соціальних потреб акторів. В одному медіапросторі взаємодітимуть і взаємоіснуюватимуть актори, чії індивідуальні реєстри співпали й перевели їх на новий якісний рівень – соціальний реєстр. Тобто, ризомність як розмаїття взаємообумовлених і взаємозалежних зв'язків пропонує необмежений набір варіантів перетворення хаотично-заплутаних «з'єднань» у горизонтально-впорядковані ланцюги; 2) *глобальність* (індивідуальний вимір – *демасифікація*) у значенні переборення національно-державних кордонів, нівелювання і перетворення на фікцію уявлень про замкнений простір у фокусі дослідження часового виміру медіапростору може бути пояснена явищем трансгресії – здатності акторів і соціальних інститутів долати просторові, часові, культурні, соціальні, ідеологічні тощо бар'єри через напрацювання специфічних навичок і впровадження відповідних практик інформаційно-комунікативної діяльності. Е. Роджерс до визначальних ознак нових технологій уналежнює інтерактивність, індивідуальну, немасову суть і «асинхронну природу нових комунікаційних систем (у значенні необмеженості в часі)»³. Наприклад, інтерфейс соціальних мереж, крос-платформених меседжерів організовано в такий спосіб, що, з одного боку, присутність у синхронному, он-лайнному режимі учасників комунікації є необхідною умовою, з іншого, спостерігаючи за процесом продукування повідомлення, слідкуючи за послідовністю створення його в режимі реального часу, підпадаючи під дію ефекту співприсутності, актор на власний розсуд обирає ритм інформаційно-комунікаційної діяльності, керує швидкістю обміну повідомленнями; 3) *монохронічність* (Е. Холл) (індивідуальний вимір – *поліхронічність*) сприяє структуризації медіапростору, розташовуючи події, ситуації, явища як дискретні, поділені, окремі елементи. Монохронічний час, акцентують науковці, має неприродний, штучний характер⁴. В. Брайсон субстанцію часу оцінює як об'єктивну реальність у значенні зручної концепції координації, регламентації життєдіяльності людини: «час може розумітися і як своєрідна абстрактна діяльність, повторюваність, і як переживання змін»⁵, тобто чергування фактів, епізодів, випадків тощо. Монохронічність виступає своєрідною точною кореляцією індивідуальних реєстрів часового виміру медіапростору з реальністю, з певним традиційним вимірювальним параметром; 4) *ситуативна тимчасовість* (індивідуальний вимір – *надситуативна тимчасовість*), тимчасовість «малого радіусу дії»⁶, репрезентована в медіапросторі єдністю трьох часових вимірів: те, що в цю хвилину відчуває і переживає актор, що безпосередньо обумовлено і пов'язане з днями минулими, з недалекою тогочасністю, з найближчою проекцією «тут і зараз» на майбутнє, налаштуванням власного життя «на ритми завтрашнього дня»⁷ з позиції стурбованості порядком денним

¹ Цит. за Лалл, Дж. (2002). *Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід*. Київ: К.І.С., 100.

² Лалл, Дж. (2002). *Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід*. Київ: К.І.С., 100.

³ Цит. за: Мак-Квейл, Д. (2010). *Теорія масової комунікації*. Львів: Літопис., 126.

⁴ Цит. за Брайсон, В. (2011). *Гендер и политика времени. Феминистическая теория и современные дискуссии*. Киев: «Центр учебной литературы», 40.

⁵ Брайсон, В. (2011). *Гендер и политика времени. Феминистическая теория и современные дискуссии*. Киев: «Центр учебной литературы», 35.

⁶ Лишаев, С. (2015). Возраст и время. *Вестник Русской христианской гуманитарной академии*. Том 15. Выпуск 4, 50.

⁷ Тоффлер, Е. (2000). *Третья волна*. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 19.

«це-хвилинного» життя. Ситуативна тимчасовість медіапростору «перетягує» на себе функції «реального часу» в значенні інструменту, приладу, здатного підтримувати час і диктувати темпи і ритми життя в соціумі.

Наведені міркування доводять вагомість часового виміру медіапростору поряд із вимірами технологічним, територіальним, соціологічним, інформаційно-комунікаційним. Є сенс говорити про наявність індивідуального й соціального реєстрів часового виміру медіапростору. Провідні властивості індивідуального реєстру: колажність, демасифікація, поліхронічність, надситуативна тимчасовість, – у медіапросторі врівноважуються реєстром соціальним (ризомність, глобальність, монохронічність, ситуативна тимчасовість), застерігаючи сучасника від ізольованості, задовольняючи бажання причетності до суспільства, акцентуючи зв'язок із соціумом.

References:

1. Toffler, E. (2000). *Tretya xvy`lya* [The third wave]. Kiev: Vy`d. dim Vsesvit. [in Ukrainian].
2. Kornyejev, V. (2016). *Aktual`ny`j stan i perspektvy`vy`rozvy`tku naukovy`x doslidzhen`social`ny`x komunikacij v Ukrayini* [Current state and prospects of development for scientific research of social communications in Ukraine]. Kiev: PALY`VODA. [in Ukrainian].
3. Mackay, W. (1999) Media Spaces: Environments for Informal Multimedia Interaction. *citeseerx.ist.psu.edu* <<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.151.1670&rep=rep1&type=pdf>> [in English].
4. Krasnov, S., Ulanov, A., Matveev, S. (2013). Analiz operativnosti obrabotki informacii s ogranichennym vremenem aktual`nosti [Analysis of the efficiency of information processing with limited time relevance]. *Bjulleten` rezul`tatov nauchnyh issledovanij* [Bulletin of scientific research results]. Issue 3 (8). *cyberleninka.ru* <<https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-operativnosti-obrabotki-informatsii-s-ogranichennym-vremenem-aktualnosti>> [in Russian].
5. Djurkgejm, Je. (1998). Jelementarnye formy religioznoj zhizni [Elementary forms of religious life]. *Mistika. Religija. Nauka. Klassiki mirovogo religiovedenija. Antologija* [Mystic. Religion. The science. Classics of world religious studies. Anthology.]. Moscow: Kanon+. Tom. 2, 174–231[in Russian].
6. Bauman, Z., Donskis, S. (2014). *Moral`na slipota. Vtrata chutly`vosti u ply`nnij suchasnosti* [Moral blindness. Loss of sensitivity in the fluidity of the present]. Kiev: Dux i litera. [in Ukrainian].
7. Bek, U. (2000). *Obshhestvo riska: Na puti k drugomu modernu* [Risk society: on the way to another modernity]. Moscow: Progress-Tradicija. [in Russian].
8. Il`muhin, V. N. (2016). Opyt izuchenija mediapotrebleniya v mnogozadachnom rezhime: metodologiya i osnovnye rezul`taty [Experience of studying media consumption in multitasking mode: methodology and main results]. *Vestnik JuUrGU. Serija «Social`no-gumanitarnye nauki»* [Scientific bulletin Of The SUSU. «Social Sciences and Humanities» series.]. Volume 16, № 1. *cyberleninka.ru* < <https://cyberleninka.ru/article/n/opyt-izucheniya-mediapotrebleniya-v-mnogozadachnom-rezhime-metodologiya-i-osnovnye-rezultaty> > [in Russian].
9. Hall, E. (1990). *The Silent Language*. New York, London, Toronto, Sydney, Auckland: Anchor Books [in English].
10. Ly`shaev, S. (2015). Vozrast y` vremya [Age and time]. *Vestny`k Russkoj xry`sty`anskoj gumany`tarnoj akademii* [The bulletin of the Russian Christian Academy]. Volume 15. Issue 4, 46-55 [in Russian].
11. Llal, Dzh. (2002). *Mas-media, komunikaciya, kul`tura: global`ny`j pidxid* [Media, Communication, Culture. A Global Approach]. Kiev: K.I.S. [in Ukrainian].
12. Mak-Kvej], D. (2010). *Teoriya masovoyi komunikaciyi* [Mass Communication Theory]. Lviv: Litopy`s. [in Ukrainian].
13. Brajson, V. (2011). *Gender i politika vremeni. Feministicheskaja teorija i sovremennye diskussii* [Gender and the politics of time. Feminist theory and contemporary discussions]. Kyiv: «Centr uchebnoj literatury» [in Russian].

Ганна Ренська

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СТУДЕНТСЬКИХ РАДІОСТАНЦІЙ В УКРАЇНІ

Hanna Renska

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

ISSUES OF THE CREATION AND FUNCTIONING OF STUDENT RADIO STATIONS IN UKRAINE

The article deals with the peculiarities of functioning of the student radio broadcasting format in Ukraine, namely, the principles of creating and operating of student radio stations. Based on the study of the conditions for the emergence and operation of 12 Ukrainian student Internet radio, the basic format models, on which such projects are most often founded in Ukraine, has been found out. The main difficulties and problems that hamper the active development of university radio stations or lead to their further closing are highlighted and described. The author, using the results of the study, compares the Ukrainian realities with the foreign experience of running similar projects and outlines possible reasons for the decline in the popularity of suchlike format in Ukraine. A specific feature of the study is interviewing of the representatives of each of the creative teams of stations which are being investigated in the work.

Keywords: student broadcasting, models of creation, problems of functioning, Ukrainian universities, training ground.

У 2015 році студентському радіо, а саме радіо, контент якого створюється студентами і які функціонують у стінах навчальних закладів, виповнилось 100 років. І це стосується виключно історично задокументованої появи радіо гуртка Юніон коледжу у штаті Нью Йорк, адже поява подібних станцій цілком ймовірно відбулася ще раніше – за різними даними, рік зародження формату датується 1911-1912 роками. І хоча спершу, 1915 року, радіо гурток мав на меті перш за все наукову мету – дослідження радіоапаратури, – вже за рік радіо Юніон коледжу увійшло до Асоціації американських радіо, а у 1920 році зробила революційний переворот – колектив радіо не лише вийшов у прямий ефір, а першим у Америці транслював по радіо концерт¹. З того часу студентські радіо, які отримали назву «college radio», активно розвивались, з'являючись у все нових вищих навчальних закладах. Наприкінці ХХ століття університетські радіо США почали активно завойовувати царину громадського мовлення, що спричинено викликами сучасності, фактично відокремлюючись від обмеження стінами своєї альма-матер і виокремлюючись у цілком сформоване медіа². Неабиякої популярності станції формату «college» згодом набули і у Європі.

Згідно із визначенням, «College radio» (інші назви «студентське» або «університетське радіо») – радіо з навчально-практичним ухилом для підготовки майбутніх спеціалістів, з програмним продуктом, який створюється студентським колективом для студентської ж аудиторії, з урахуванням її музичних смаків та інформаційних інтересів. Тобто специфіку формату можна окреслити як «студенти для студентів і про студентів»³.

Студентське мовлення існує в Україні більше 20 років і на початку 2000-х кількість радіостанцій стрімко зростала, швидко сягнувши, а потім і подолавши відмітку 20 (і це лише ті

¹ Wakefield, R. (1959). Radio broadcasting at Union College. *Schaffer Library Special Collections*. <http://w2uc.union.edu/RADIO_web.htm> (2018, вересень, 12).

² Mehrotra, K. (2014). College Radio Changes Frequency. *The World Street Journal*.

<<http://www.wsj.com/articles/college-radio-changes-frequency-1406567173>> (2018, вересень, 12).

³ Гоян, О.Я. (2008). *Основи радіожурналістики і радіоменеджменту*: Підручник. 3-тє вид., допов. Київ: ВПЦ «Київ. ун-т», 134.

станції, які мали власні сайти і мовили в інтернеті, без урахування ще десятків, які мовили виключно у коридорах та з гучномовців університетських майданчиків). Цю теми не оминули своєю увагою і теоретики та дослідники української журналістики – В. Лизанук, О. Гоян, В. Гоян, І. Хоменко, В. Миронченко та інші. Їх роботи розглядали університетські радіо, зокрема, як повноцінний навчальний майданчик для опанування студентів, які навчаються за спеціальністю «Журналістика», тонкощів фаху радіожурналіста. В. Миронченко (2012) у статті «Професійні тренінги майбутніх радіожурналістів» зазначає, що в перші роки незалежності почали виникати нові радіостанції, які потребували журналістів якісно нового рівня, здатних підтримувати сталий контакт з аудиторією і вести передачі літературною українською мовою. Як відповідь на цей виклик часу деякі навчальні заклади налагодили випуск навчальних студентських програм, які дозволяли вести підготовку майбутніх радіожурналістів в умовах реального редакційного процесу. В. Миронченко зауважує, що створення баз практичного навчання студентів-радіожурналістів сприяє тому, що в подальшій перспективі українські радіостанції отримають кваліфікованих та професійних журналістів та ведучих¹.

Однак, студентське радіомовлення України не повторило успіху закордонних колег. За історію свого існування, яке налічує більше 2х десятків років, радіо формату «college» на теренах України кілька разів активно поширювалось, а потім не менш стрімко зникало, хоча за умов впровадження іноземних моделей функціонування цього часу було б достатньо, щоб розвинути доволі потужну та якісну систему недержавних та некомерційних станцій. Але навіть за умов впровадження європейського чи американського підходів, існує ряд факторів, які стають на шляху розвитку студентських проєктів. Саме дослідженню цих факторів ми вирішили приділити увагу. Об'єкт роботи – специфіка студентське радіомовлення в Україні. Предмет – засади та особливості створення та роботи студентських радіостанцій. Мета – виявити та проаналізувати типові проблеми створення й функціонування студентських радіостанцій.

Для досягнення вищезазначеної мети маємо наступні завдання:

- дослідити та виокремити моделі створення студентських радіо;
- визначити проблеми, що перешкоджають розвитку формату університетського радіомовлення в Україні.

У роботі використано описовий метод, метод інтерв'ю, моніторинг, типологічний аналіз та дедукція.

На Заході більшість університетських радіостанцій часто утворюють мережі, об'єднані спільною назвою «Campus» (від англійського «студентське містечко»). Сьогодні «Кампус радіо» існують у більш ніж 25 країнах світу, серед яких – Бангладеш, Бельгія, Велика Британія, Канада, Данія, Франція, Гватемала, Греція, Угорщина, Індія, Індонезія, Ізраїль, Італія, Малайзія, Нова Зеландія, Нігерія, Німеччина, Норвегія, Пакистан, Польща, Португалія, Філіппіни, Сінгапур, Швейцарія, Швеція, Туреччина, США та Україна.

Для України, радіомовлення якої більшу частину свого існування була пов'язана з Радянським Союзом і не могло планомірно розвиватись відповідно до умов сучасності, подібний формат студентського мовлення, за його західною моделлю, міг би стати реальному альтернативою, свого роді різновидом громадського мовлення.

Величезним поштовхом для створення студентами «власних» радіостанцій слугувало активне впровадження та розвиток інтернету та різного роду соціальних мереж. По-перше, це дало змогу швидко і доволі просто шукати контент, який, щоправда, отримувався і передавався далі у піратських формах, але забезпечував трек-лист імпровізованої станції змістом. По-друге, ті ж, хто створювали перші радіо не задля персонального прослуховування у режимі такого собі он-лайн програвача, а хотіли працювати на публіку, отримали чималий бонус – шукати цільову аудиторію стало значно легше, а часом вона й сама знаходилась, під час пошуків мережевих радіо з улюбленим музичним стилем. Теоретик і дослідник вітчизняного радіомовлення Борис Скуратівський у статті «Ефір или он-лайн?» (2012) зазначає, що крім загальних питань, таких, наприклад, як спроби переформатування не зовсім успішних класичних радіопроектів, створення окремих станцій «нішевих» форматів, до яких можна віднести і студентські радіостанції, радіо вийшло в мережу і як

¹ Миронченко, В.Я. (2012). Професійні тренінги майбутніх радіо журналістів. *Електронна бібліотека Інституту журналістики*. <<http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1226>> (2018, вересень, 15).

окремий вид творчості для тих, хто прагнув «з нуля» створити власне професійне радіо, не маючи можливості купити частоту чи повноцінне ефірне мовлення, так і для просто любителів, які прагнули створити проект задля популяризації улюбленої музики, чи з прагнення спробувати себе в якості ді-джея¹. Про переваги мережевого мовлення для формату університетського медіа зазначають і автори статті «Студентське телерадіомовлення в Україні: вміти чути та бачити інших»: «Студентське телерадіомовлення онлайн має всі можливості для максимального охоплення аудиторії, оскільки молодь, як правило, постійно перебуває в соціальних мережах, інформаційних чи розважальних порталах. Але онлайн-мовлення не передбачає суттєвих фінансових резервів, що дозволяє з мінімумом програмного забезпечення досягнути максимальної аудиторії»². Можливість поширювати, передавати, шерити і рекламувати свої програми серед своїх друзів у соціальних мережах призвело до різкого зростання кількості аматорських радіо, більшість з яких були нішевими або не форматними. Це стало неабияким бонусом і для університетських станцій, але, на жаль, не достатнім для гарантії багаторічного існування.

У дослідженні було проаналізовано офіційні мережеві ресурси 12 українських студентських онлайн-радіо, які функціювали у період з 2008 по 2018 роки, та проведено інтерв'ювання з головними редакторами чи учасниками команд цих радіостанцій. У дослідження увійшли: ОСТ.радіо (проект PR-відділу Національного університету «Острозька академія»), «УКУпочці» (радіо Українського католицького університету, з травня 2014 року отримало назву «Be GOOD radio»), студентське радіо Національного університету України «Києво-Могилянська Академія» («Поділ-fm» та «Квіт»), Радіо «ЗЕБЕст» (Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, спершу радіо називалось «Радіо ЧНУ», потім «Наша Хвиля», а ще згодом отримало нинішню назву), «Радіо КПП» (радіостанція Національного Технічного Університету України «Київський Політехнічний Інститут»), «Universe» (Запорізького національного університету), «Радіо НАУ» (Національного авіаційного університету, разом з «Хвиля НАУ» та «Sky»), «Савич-fm» (згодом радіо «Афродіта» Переяслав-Хмельницького університету імені Г. С. Сковороди), «Грінч-fm» (Київського національного університету імені Бориса Грінченка), «Радіо СумДУ» (Сумський державний університет), «Юнітон» (Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського), Campus Radio Ukraine (спочатку «ДЖ-fm» Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка). Усі проекти проіснували більше 4 років і мали або власний сайт або репрезентативні сторінки на сайтах університетів чи у соціальних мережах.

Проаналізувавши засади створення вищезазначених студентських радіостанцій, ми поділили усі проекти за трьома основними способами появи:

- відгалуження від навчального майданчика кафедри/відділення/ЗВО;
- експромт-ініціатива;
- PR-проект навчального закладу.

Найчастіше студентські радіо з'являються як відгалуження від навчального майданчика. На сьогодні в Україні більше 50 навчальних закладів мають відділення журналістики. Відділення, які готують майбутніх працівників медіа так чи інакше мають свої навчальні лабораторії, адже будь-яка теорія лишатиметься порожньою, допоки студенти особисто не зустрінуться з усіма складнощами створення радіопрограм. На базі цих лабораторій часто виростають студентські радіо, як унаочнення отриманого досвіду. Такий тренувальний майданчик є способом змоделювати умови, наближенні до реальної роботи журналістів, отримати певну своєрідну конкуренцію, яка допоможе студентам побачити як до однієї і тієї ж роботи знаходять підхід їх товариші, а викладачам допоможе зрозуміти які теми зрозумілі і опановані студентами краще чи гірше. Яскравим прикладом можна вважати «ІЖ-fm», УКУпочці, Радіо «Sky» та «Поділ-fm».

Модель появи номер два – експромт-ініціатива. Йдеться про появу студентських радіо у ЗВО де немає ініційованих певною кафедрою чи відділенням творчих лабораторій і радіо гуртків, а часто немає і обладнання, оскільки вони не готують студентів за спеціальністю «Журналістика» і не мають банальної потреби у наявності практичної бази для студентів-радійників. В таких випадках студентське радіо є безпосередньо ініціативою активної групи студентів, яким подобається сфера

¹ Скуратівський, Б. (2012). Эфир или он-лайн? *Mediasat*, 2 (61), 48.

² Реньська, Г.І., Гоян, О.Я (2013). Студентське телерадіомовлення в Україні: вміти чути й бачити інших. *Наукові записки Інституту журналістики*, Т. 50. (Наукове видання), 85.

радіомовлення і які бажають спробувати себе у якості радіоведучого або ж більш глобально вбачають потребу в появі інформаційного ресурсу для студентської спільноти свого ЗВО. Як правило, перші програми таких радіо з'являються в соціальних мережах або ж на безкоштовних ресурсах, які дозволяють викладати подкасти та записи, а посилання на ці сторінки розсилаються між друзями та приятелями по навчальному закладу та по іншим спільнотам, присвячених ЗВО. До цього різновиду проектів можна віднести Радіо КПІ, Радіо НАУ, «Савич-fm».

Остання модель більш характерна для Заходу, під яким слід розуміти в першу чергу Європу та Сполучені Штати Америки. Тут дуже часто різноманітні гуртки створюються за ініціативи самого закладу, адже активно використовуються ЗВО у якості власних PR-проектів. Така ідея переслідує кілька цілей. По-перше, заклад звітує, що має власну базу для практичного засвоєння студентами вивченого матеріалу. По-друге, це своєрідна гонитва озброєнь – університет показує свій технічний рівень, рівень програм, які використовуються прямо пропорційний показнику сучасності та престижу вищої школи. Крім того, це зайвий привід прорекламувати заклад у потенційному студентському середовищі, а часто і у різних молодіжних та загальних медіа, показати, наскільки насичене, цікаве та різноманітне життя студентського колективу цього закладу, як ВИШ піклується про інтереси своїх студентів, які кошти на це витрачає і які заходи проводить. Відмінністю цієї моделі появи є те, що умови роботи є максимально наближеними до реальних – студенти формують штат, мають розподілені обов'язки, графік роботи, сітку мовлення, редакційні наради, а інколи навіть отримують від університету заробітну платню. З таким професійним підходом ЗВО студенти-випускники, які працювали на студентському радіо, мають можливість зібрати гідне портфоліо, яке оцінюється працедавцями доволі високо, тому охоче беруть випускників університетських радіо на роботу. І це додає ще один чималий плюс у галочці рейтингу та популярності ВИШу. В Україні подібних проектів існує вкрай мало і найчастіше вони являють собою суміш моделей, як першої і третьої, так часом і другої та третьої (як «Радіо КПІ», яке створювалось як ініціатива студентів, але згодом отримала підтримку адміністрації, власне приміщення і почало лунати з гучномовців на території студентського містечка). Серед українських проектів під цю категорію можуть потрапити такі станції як «Campus Radio Ukraine» (Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка), «Universe» (Запорізький національний університет, єдине радіо з перерахованих вище, яке має ліцензію мовника) та «ОСТ.радіо» (проект PR-відділу Національного університету «Острозька Академія»).

Після навчання у ВИШі радіожурналіст потрапляє в умови реального медіапростору і прагне виготовляти той якісний продукт, який буде швидко і вигідно продаватися, а отже приносити йому прибуток. На ринку цінується той, хто вміє створювати програмний продукт за допомогою як найширшого арсеналу нових телерадіомовних технологій і мультимедіа. Під час створення програмного продукту для університетського радіо, студент у доволі невимушеній формі навчається розробляти теми, писати сценарій, редагувати текст, вловлювати тонку межу між пресовим чи телевізійним журналістським матеріалом і безпосередньо радійним текстом, а на редакційних зборах вчиться представляти свою роботу, доводити чому той чи інший варіант є більш вдалим, «продавати» свої ідеї і вміти зацікавити ними колектив.

Часто у межах навчальної дисципліни немає можливості приділити більше уваги тому чи іншому аспекту, а деякі фахові дисципліни взагалі не входять в навчальний план. Тому студенту доводиться самотужки опановувати окремі сфери, а без практичного опрацювання неможливо повністю оцінити свої можливості і результати, визначити рівень оволодіння тією чи іншою радіо галуззю.

Крім того університетське радіо – це можливість виявити власні організаторські і управлінські здібності та розвинути їх. Вивчення та освоєння специфіки менеджменту в засобах масової інформації є важливим етапом формування сучасного журналіста-професіонала. Як зазначають у статті О. Гоян та В. Гоян, «сьогодні, коли мас-медіа тісно взаємозв'язані з бізнесом, й самі стали свого роду різновидом і формою бізнесу, ця сфера діяльності журналіста є необхідною для введення до навчального процесу спеціалізованих вузів»¹.

Як і професійні радіо, студентські станції мають ряд складнощів, які їм доводиться долати. Але на відміну від великих мовців, університетські радіо найчастіше не мають у повному обсязі

¹ Гоян, О.Я., Гоян, В.В. (2003). Журналістська телерадіоосвіта: сучасні тенденції. *Наукові записки Інституту журналістики*, Т. 12, 25.

інструментів та можливостей їх подолання. Одна з найбільших проблем студентських радіостанцій – брак коштів. І йдеться не лише про винагороду авторам, власне піар та утримання. Іноді питання появи самого радіо, яке не можливе без хоча б одного диктофону, мікрофону та мікшеру опиняється під загрозою, оскільки керівництво університету не має можливості виділити на це кошти чи не бачать у цьому потреби, а студенти не завжди можуть самотужки зібрати потрібну суму, особливо коли це ініціатива 2-3-х людей. Крім того, студентські радіо, як некомерційний мовник, позбавлений такого вагомого джерела прибутку як реклама.

Відповідно до результатів опитування очільників зазначених вище станцій, зокрема тих, які утворились на ініціативі студентів, та власному 7-річному досвіді роботи зі студентськими медіа, існує кілька варіантів виходу із окресленої проблеми. Перший варіант – це гранди. Вони можуть бути державними (грантові проекти міністерств та управлінь, гранди Президента України), гранди університету, звернення по меценатську допомогу до фірм та виробництв. Але тут є багато «підводних каменів». По-перше, фінансування переможцям надходить не одразу, а за певний час по оформленні усієї паперової бюрократії, що може займати кілька місяців, або ж може надходити частинами. По-друге, складність отримати гранду який має бути вкрай актуальним або ж трендовим для того, щоб грандодавець звернув на нього увагу і захотів вкласти свої гроші. В умовах фінансової кризи та воєнних дій у країні, проекти на кшталт студентської ініціативи мають не так багато шансів на успіх. Крім того, складнощі виникають з офіційною стороною питання передачі коштів, адже це не рахунок громадської організації чи підприємства, а конкретні фізичні особи-студенти. На базі гранду свого часу виникло «Радіо КПШ», щоправда згодом вони також отримували підтримку і як переможці конкурсу стартапів.

Варіант номер два – отримання фінансової допомоги через фонди. Але найчастіше це одноразова допомога, і далеко не завжди її розміру вистачить на покриття всіх потреб радіостанції. Часто за допомогою фондів звертаються не лише аматорські станції, але й офіційні університетські радіо, зокрема, для фінансової підтримки власних проектів. Так, Всеукраїнський фестиваль телерадіопрограм «Студентський МІКС» та серії тренінгів від практиків телерадіобізнесу для студентів-журналістів з різних міст України, які проводила мережева медіаплатформа «Campus Radio Ukraine/Студент-TV», були проведені при фінансовій підтримці фондів.

Третій варіант – участь у конкурсах стартапів і премій. Але на такі проекти, як на один з більш-менш вірогідних варіантів часто подається багато студентських проектів, що призводить до конкуренції. Крім того часто результат залежить навіть не від оцінки ідеї, а від того наскільки ти активний і наскільки широке твоє коло знайомих, адже перемогу отримує проект, що за умовам, наприклад, отримає найбільше «вподобайок» (або ж «лайків») на тлі інших стартапів на сайті.

Четвертий але не дуже чесний варіант – прихована реклама, до якої часом таки вдаються на студентських радіо. Вона приносить найчастіше невеликі кошти, однак може видаватися кілька разів, а то й систематично, залежно від умов, які висунули обидві сторони і способу донесення цієї реклами. Втім не варто забувати, що це є прямим порушенням, зокрема, норм журналістської етики.

Найповільніший, але найреалістичніший варіант для натхненників аматорського радіомовлення, – збирати ідейну команду, яка згодиться зібрати необхідну суму спільним коштом, звернеться по допомогу до друзів, однокурсників та просто студентів університету з проханням долучитися до спільної ініціативи. Прикладом такого радіо є «Радіо НАУ». На засадах ініціативи з'явилися свого часу і радіо «Савич-fm» (попри відсутність в університеті профільного напрямку журналістської освіти) і проект майбутнього радіо «УКУпочці», але згодом вони отримали підтримку адміністрації своїх ЗВО. Керівництво «УКУ» запропонували команді проекту представити власний бізнес-план і після його успішного затвердження, задля мотивування студентів, колективу радіо навіть виплачувалось фінансове заохочення з бюджету університету.

Питання фінансове, хоча є доволі болючим і завжди актуальним, не єдина перепона на шляху створення університетського медіа. Не менш гостре питання – проблема кадрова. Студентські команди дуже нестали – кількість учасників може суттєво варіюватись і з року в рік, і навіть з семестру в семестр. Багато студентів, починаючи записувати власні програми, розуміють, що радіо це не зовсім те, що вони уявляли і це геть не їхнє життєве покликання. Крім того, для багатьох це лише тимчасова забавка, і з настанням сесії, отриманням роботи чи іншими життєвими обставинами, студенти швидко відмовляються від участі у, на їх думку, несуттєвому хобі. Одряду з цим варто згадати, що й студентська аудиторія, її смаки та настрої теж річ непередбачувана і мінлива, а тому неможливо наперед вгадати, чи стане проект успішним і чи отримає підтримку своєї

спільноти. Альтернативний варіант існування студентських медіа взагалі – під патронатом університету, коли адміністрація вирішує підтримати студентську ініціативу і бодай частково допомагає з вирішенням принаймні частини проблем – найчастіше, з приміщенням, підтримкою мовлення радіостанції на власних ресурсах або ж технічними засобами.

Ще одна складність полягає у злагодженості між радіо різних університетів. Дуже часто відсутність налагодженої комунікації між факультетами і відділеннями одного навчального закладу призводить до появи на кожному факультеті свого невеличкого радіо, у якого не вистачає потужності і команда якого немає жодного уявлення про аналогічні паралельні проекти свого ЗВО. І це великий недолік, адже подібні ком'юніті могли б утворювати спільну мережу, допомагаючи одне одному у технічному забезпеченні, створенні, обміні та поширенні власного контенту і розширенню інформованості студентів про своє існування за рахунок обмінів інформацією і взаємній рекламі на своїх факультетах. Також радіостанції деяких університетів впевнені у своїй унікальності і революційності, адже вважають себе першими і єдиними, не знаючи при цьому, що до них в стінах їх альма матер вже існували один а той кілька побідних проектів.

Трапляються й ситуації, коли студенти не знають про наявність радіо, які функціонують на їх власному факультеті. Причина полягає у відсутності комунікаційних шляхів студентські гуртки – студенти, студенти – адміністрація, адміністрація – гуртки. А це як проблеми з потенційною аудиторією, так і проблеми з потенційними учасниками. Тут на допомогу студентам приходять різноманітні соціальні мережі, в яких створюються групи та спільноти, покликані донести інформацію про існуюче медіа до публіки та популяризувати його, залучаючи аудиторію до створення програм та плей-листів в інтерактивному режимі. І тут так само значну роль також відіграє підтримка збоку адміністрації, оскільки вона може донести інформацію про наявність студентських проектів до загалу через сайт ВИШУ, на лекціях та заняттях, через доручення їх до університетських та інститутських заходів.

Часом бувають випадки, коли радіо, створене у співпраці навчального закладу і студентів, сертифікується. Тоді виділяються кошти на власний fm-діапазон чи професійний сайт. В Україні прикладом такого медіа є радіо «Universe». Воно було засновано 30 жовтня 1997 року у Запорізькому національному університеті однією і стало одним з перших в незалежній Україні. Мовлення ведеться 24 години на добу, включаючи прямі ефіри. І вже в такому випадку для подальшого фінансування радіостанції звертають свою увагу на рекламодавців, які надають продукт відповідний аудиторії. Це можуть бути молодіжні туристичні організації, спілки молоді, заклади швидкого харчування, магазини, що спеціалізуються на продажу цікавих та незвичних подарунків, фірми з прокату мантій та продажу студентської атрибутики тощо.

Але найбільша проблема, за зізнанням представників студентських медіа – збайдужілість. Як адміністрації, так і студентства. У випадку з першою мається на увазі те, що керівництво університету часом не чує прохання студентства. Отримуючи раз за разом відмови на будь-які свої ініціативи, чи не отримуючи відповідей на свої пропозиції взагалі, студенти, які ще на 1-му та 2-му курсі сповнені ініціативи та бажання досліджувати нове і бути творцями, просто стомлюються у своїх намаганнях пробити стіну небажання адміністрації і переводять свій запал у бік інших хобі поза межами університету або ж у пошук роботи. Інший аспект – поступове зникнення ініціативи у самого студентства. Якщо ще п'ять років тому на оголошення про набір у колектив студентської радіостанції у профільному навчальному закладі відгукувались 12-15 чоловік з 1-3 курсів, з яких від 7 до 10 склали потім команду на найближчі кілька років, то нині цікавість виявляють удвічі менше людей, і це при тому, що до студентів профільного напрямку додаються зацікавлена молодь з інших факультетів. З кожним роком університетські радіостанції в Україні скорочують свою кількість і залишаються здебільшого ті, які являють собою практичний майданчик при профільних журналістських відділеннях та кафедрах телерадіомовлення. Так, з різних причин, з переліку обраного нами для дослідження, припинили своє існування «Савич-fm» та його послідовниця «Афродіта», «Радіо КП», «Sky» та паралельний йому проекту «Радіо НАУ».

За період свого існування в Україні, студентське радіомовлення встигло як набрати стрімких обертів та широкого поширення з активним розвитком інтернету у першій половині 2000-х років, так і зазнати відчутного поступового спаду зацікавленості студентів починаючи з 2012 року. Університетські радіо – це унікальні медіа, які формуються за власними, особливими правилами, мають специфічну аудиторію та вкрай нечітку, «рухливу» форматну та жанрову спрямованість. Аналізуючи українську університетські радіо, можна виокремити три основні засади їх створення –

база навчальної практики, студентська ініціатива або б PR-проект університету. Наймасовішими є перші дві моделі, але варто однак зазначити, що часто єдиної основи не існує і такі своїй появі та відносно тривалому функціонуванню college радіо завдячують змішаному типу впровадження та роботи.

Якщо ж закордоном студентські станції мають тривалу історію, зокрема в Сполучених Штатах Америки подібні проекти існують вже більше 100 років, а окремі станції існують десятиліттями, активно розвиваючись і модернізуючись з плином часу, то українським реаліям за два десятиліття так і не вдалось подолати основні труднощі, які гальмують, а часом і унеможливають розвиток такого формату у нашій країні. На заваді студентських ініціатив стоять такі важливі фактори, як відсутність підтримки з боку адміністрації закладів, джерел фінансування роботи радіо та технічного забезпечення. Окремою проблемою є відсутність комунікації та рекламування себе серед своєї безпосередньої аудиторії та брак часу – участь студентів у подібних ініціативах найчастіше питання 1-2 років, адже з кожним наступним курсом молодь шукає для себе нові можливості, їм вже не хочеться просто цікавого дозвілля, а й самореалізації себе не лише у хобі, але й у роботі та у інших сферах життя.

В українського студентського мовлення немає тривалої передісторії. Воно з'явилося раптово і стрімко і формування своє почало і продовжувало вже у процесі роботи. Тому кожен колектив, який таки наважувався втілити у життя свою мрію про «власне» радіо, вбачав у цьому щось своє і організовував по-своєму. І ця різниця і в принципах, і в підходах є тією ознакою, яка робить українське студентське радіомовлення особливим. На сьогодні в нашій країні є всі можливості, як технологічні, так часто і ресурсні, для забезпечення успішного розвитку університетського мовлення. Бракує основного – розуміння і осягнення. Усвідомлення того, що це не просто «дитячі майданчики», а потенційні суспільні медіа, які при правильному підході мають великі шанси стати потужними повноцінними ЗМІ, засобами комунікації, які в силу своєї специфіки охоплюють нетипово широку аудиторію і спектр тем. Усі зазначені виклики лишатимуться і надалі, доки не відбудеться переосмислення користі, потрібності і можливостей цього формату.

References:

1. Wakefield, R. (1959). Radio broadcasting at Union College. *Schaffer Library Special Collections*. <http://w2uc.union.edu/RADIO_web.htm>. (2018, September, 12) [in English].
2. Mehrotra, K. (2014). College Radio Changes Frequency. *The World Street Journal*. <<http://www.wsj.com/articles/college-radio-changes-frequency-1406567173>>. (2018, September, 12) [in English].
3. Goian, O.Ya. (2008). *Osnovy radiozhurnalistyky i radiomenedzhmentu* [Fundamentals of radio journalism and radio management]. Kyiv: VPTS «Kyivskyj universytet». [in Ukrainian].
4. Mironchenko, V.Y. (2012). *Profesiyni trenyngh maibutnih radiojurnalistiv* [Professional trainings for future radio journalists]. <http://journalib.univ.kiev.ua>. <<http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1226>> (2018, September, 15) [in Ukrainian].
5. Skuratovskij, B. (2012). Jefir ili on-lajn? [On-air or online?]. *Mediasat – Mediasat*, 61, 48-53. [in Russian].
6. Renska, H.I., Goian, O.Ya. (2013). Studentske teleradiomovlennya v Ukraini: umity chuty j bachyty inshyx [Student broadcasting in Ukraine: be able to hear and see others]. *Naukovi zapisky Instytutu zhurnalistyky* [Scientific notes of the Institute of Journalism], no. 50, 84-88 [in Ukrainian].
7. Goian, V.V., Goian, O.YA. (2003). Zhurnalistyska teleradioosvita: suchasni tendencyi [Journalist TV and Radio Education: Contemporary Trends]. *Naukovi zapisky Instytutu zhurnalistyky* [Scientific notes of the Institute of Journalism], no. 12, 18-27 [in Ukrainian].

PROBLEMS OF NATIONAL PUBLIC AND PRIVATE LAW

Оксана Грабовська, к. ю. н.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ

Oxana Grabovska, PhD in Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

REFORM OF LEGISLATIVE REGULATION IN THE FIELD OF CIVIL PROCEDURAL PROOF

The article addresses the issues of civil procedural legislation reform in Ukraine. The innovations in regulation of civil procedural proof and establishment of legal facts by the courts have been analyzed. Changes in legislative regulation of adversarial principle, which is fundamental to the achievement of the purpose of participation in the case and adoption of legal and valid decisions by the court, are dealt with. Reasonability of the court's intervention in evidence in matters relating to the protection of the rights, freedoms and interests of minors and others who require special attention from the public has been substantiated. The legislator position on the inclusion of electronic evidence in the means of proof has been supported.

Keywords: civil procedural law, legislative novel, adversarial principle, principle of equality, right of the court to collect evidence, legal capacity, participants of the case, misleading the court, means of proof, digital evidence, untimely submission of evidence, evidence submission terms.

Одним із результатів судової реформи в Україні стало прийняття у 2017 р. нової редакції Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України). Коригування зазнали майже усі інститути. Зокрема, набуло нових рис регулювання принципу **змагальності**, який є основоположним для здійснення цивільного судочинства, а специфіка його законодавчого закріплення визначає як загальну природу, тип чи форму цивільного судочинства, так і стан справ у сфері захисту прав, свобод та інтересів.

У ст. 10 ЦПК України 2004 р. змагальність сторін була закріплена як засада. Так само як засада (принцип), змагальність закріплена й у п. 4 ч. 3 ст. 2 ЦПК України в редакції 2017 р., а ст. 12 складається з положень, які визначають змагальне судочинство та забезпечують його реалізацію.

Серед положень – новел – застереження законодавця про ризик настання наслідків, пов'язаних із вчиненням чи невчиненням сторонами процесуальних дій; здійснення судового керівництва ходом судового процесу; сприяння врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами; запобігання зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вжиття заходів для виконання ними своїх обов'язків (ч. 4, пункти 1, 2, 5 ст. 12). Безумовно, усі зазначені новели є вчасними та прогресивними, слугуватимуть оптимізації захисту прав, свобод та інтересів у порядку цивільного судочинства. Водночас, законодавцем залишено без змін назву ст. 12 ЦПК України «Змагальність сторін» (ст. 10 за ЦПК України 2004 р.), яка піддавалась критиці у зв'язку з її умовністю¹. Зокрема, змагальні права у цивільному судочинстві належать не лише позивачу та відповідачу, які відповідно до ч. 1 ст. 48 ЦПК України визначені як сторони у цивільному процесі, а й усім учасникам справи, у тому числі представникам. Відтак більш **обґрунтованою** видається **назва «Змагальність цивільного судочинства»**.

¹ Грабовська, О.О. (2016). *Доказування у цивільному процесі України: проблеми теорії і практики: монографія*. Київ: Юрінком Інтер, 160-161.

У контексті новелізації принципу змагальності звертає на себе увагу також та обставина, що вперше у національному цивільному процесуальному законодавстві України закріплено положення про те, що **збирання доказів у цивільних справах не є обов'язком суду**, крім випадків, встановлених законом. Випадками, які надають суду право збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, зокрема є: **необхідність захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, а також в інших випадках, передбачених ЦПК України** (ч. 2 ст. 13 чинного ЦПК України).

Викладена позиція видається абсолютно обгрунтованою, адже якщо захист прав, свобод та інтересів зазначених осіб потребує втручання суду у доказову діяльність, законодавчих перешкод не повинно бути, а принципи доцільності та справедливості мають превалювати над іншими міркуваннями.

Участь у справах, в яких фігурують зазначені особи, органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, частково знімає проблему насичення справи доказами, але незважаючи на те, що ряд органів державної влади, органів місцевого самоврядування законом покликані захищати права малолітніх, неповнолітніх тощо, у тому числі й здійснювати представницькі функції у суді, надання суду права збирати докази за власною ініціативою, є додатковою гарантією ефективного захисту прав, свобод та інтересів осіб, які потребують особливої уваги з боку держави, адже органи можуть й не залучатися у цивільне судочинство, а при залученні на вимогу закону чи суду можуть зволікати своїми обов'язками, здійснювати їх несвоєчасно тощо.

Положення ч. 2 ст. 13 ЦПК України, яке надає право суду збирати докази у зазначених випадках не є єдиним положенням такого характеру. Частина 7 ст. 81 цього Кодексу встановлює право суду збирати доказів й у випадку, **коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів**.

Зловживання різного характеру в сфері доказування – явище розповсюджене у судовій практиці, проте викликає сумнів надання права суду у зв'язку з цим збирати докази. Цивільне процесуальне законодавство не містить положень, які б давали хоча б у загальному вигляді уявлення про добросовісне чи недобросовісне здійснення учасниками справи прав або виконання обов'язків щодо доказів. Наприклад, чи можна вважати подання доказів не у строк, встановлений ч. 2 ст. 83 ЦПК України, недобросовісним виконанням обов'язків? Чи йдеться про випадки виникнення у суду припущень про фальсифікацію доказів, неправдивих показань, необгрунтованість чи необ'єктивність експертного висновку тощо? Ймовірно, ч. 7 ст. 81 Кодексу потребує уточнення, інакше положення, що аналізується, може стати підґрунтям для зловживань у сфері доказування та встановлення судом фактів і обставин.

Наведені приклади засвідчують, що незважаючи на те, що одним з гасел розробників нової редакції ЦПК України було «виключна роль суду як арбітра і ніколи – слідчого»¹, цивільний процесуальний закон наповнено положеннями, які у доктрині цивільного процесу прийнято відносити до слідчих. Водночас, позиція законодавця стосовно запровадження наведених норм, видається обгрунтованою, адже змагальність процесу не повинна перешкоджати здоровому глузду, а змагальні засади повинні бути у балансі з положеннями, які сприяють ефективному захисту прав, свобод та інтересів.

Зміст **принципу рівності**, як гарантії рівних процесуальних можливостей у цілому не зазнав корегування, так само як і у ЦПК 2004 р., у ЦПК України в редакції 2017 р. рівність у правах щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків, передбачених законом, закріплена як конструктивний елемент змагальності у цивільному судочинстві (ч. 2 ст. 12). Водночас, новим у регулюванні принципу рівності є положення, яке зобов'язує суд забезпечувати **рівність прав учасників судового процесу за мовною ознакою** (ч. 2 ст. 9 ЦПК України). Очевидно, у наведеному положенні йдеться, насамперед, про забезпечення усіх учасників справи, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, послугами перекладача. Проте, реалізація принципу мови цивільного судочинства пов'язана з проблемами різного характеру: залучення професійних,

¹ Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України (щодо судової реформи)». <JRC.ORG.UA/upload/steps/4bdb 30572972eec7a7c7d9f263b61d.pdf>; «13 головних змін в господарському та цивільному процесі» (2016). Матеріали професійного обговорення «Актуальні питання цивільного та господарського процесів», підготовлені Радою з питань судової реформи. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 4, 8, 11 квітня 2016 р.

з відповідною підготовкою роботи у суді перекладів в процес, забезпечення якісного перекладу, перевірка цієї якості та подолання наслідків, пов'язаних з неякісним перекладом тощо.

Реалізація передбачених цивільним процесуальним законом прав та обов'язків учасниками справи, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, безпосередньо залежить від фаховості перекладача. Повно, без перекручувань перекласти звернення, пояснення, уточнення, репліки тощо, передати з максимальною точністю усі акценти, зокрема, наведені з метою доведення фактів і обставин в процесі доказування, – задача перекладача.

У контексті змісту ч. 2 ст. 9 ЦПК України виникає сумнів щодо можливостей суду здійснювати контроль за роботою перекладача у залі судового засідання. Складно уявити спосіб, що дозволить суду, який не володіє відповідною мовою, перевірити якість роботи перекладача, проте положення, закріплене у ч. 2 ст. 9 ЦПК України безумовно є обґрунтованим, зокрема, й з огляду на зростаючу у провадженні національних судів України кількість справ з іноземним елементом.

Судова діяльність – це діяльність відповідних суб'єктів, а будь-який аспект цивільної процесуальної діяльності пов'язаний з специфікою регулювання прав та обов'язків певного суб'єкта цивільним процесуальним законодавством. Тому **інститут правосуб'єктності** у цивільному судочинстві не міг залишитися поза увагою законодавця.

Регламентація правосуб'єктності ЦПК України у змістовному контексті радикально не змінилася, проте відкореговано назви груп суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин – з групи юридично заінтересованих осіб, які відповідно до ст. 26 ЦПК України 2004 р. мали назву «особи, які беруть участь у справі», – на учасників справи (ст. 42 чинного ЦПК України). Поняття «учасник» є абсолютно тотожним поняттю «особа, яка бере участь»¹, таким чином, змістовне навантаження залишилась колишнім. Також виокремлено представників (пар. 2 Глави 4 ЦПК України).

Аналіз зазначених нововведень призвів, зокрема, до висновку про те, що назва Глави 4 ЦПК України «Учасники судового процесу» є некоректною, оскільки поняття «судовий процес» асоціюється не лише з цивільним судочинством, а й з кримінальним, господарським, адміністративним, і застосовується для позначення судової діяльності у цілому. Сферою ж регулювання ЦПК України є саме цивільне судочинство, тому видається обґрунтованим відобразити і у назві, що йдеться саме про учасників цивільного судочинства (процесу).

Поряд із запровадженням нової назви «учасники справи», залишилась незмінною назва «особи, які не брали участі у справі», зокрема, у ч. 2 ст. 8, ч. 1 ст. 17, ч. 3 ст. 18 та ін. ЦПК України. Видається, що якщо йдеться про тих самих учасників справи, але які з тих чи інших причин не брали участі у справі, то їх назва має бути відповідною, наприклад – «учасники справи, які не брали у ній участь». Невідповідність, яка існує на сьогодні, вносить плутанину у розуміння правосуб'єктності в цивільному судочинстві.

Обґрунтованим у частині регулювання правосуб'єктності є закріплення положення, відповідно до якого **заявник та заінтересовані особи у справах окремого провадження мають права та обов'язки сторін, крім випадків**, передбачених у розділі IV ЦПК України (ч. 8 ст. 49 чинного ЦПК України).

Відсутність подібного положення у ЦПК України 1963 р. та 2004 р. зумовлювала висновки про те, що у справах окремого провадження заявники та заінтересовані особи не несуть обов'язків по доказуванню у такий спосіб як сторони у позовному. Сприяла таким висновкам й специфіка регулювання процесу доказування у справах, які розглядаються судами за правилами окремого провадження, яка виражається у законодавчому обмеженні змагальності у зв'язку з відсутністю спору про право та сторін з протилежними інтересами, а також надання суду права за власною ініціативою витребувати докази (ч.ч. 2, 3 ст. 235 ЦПК України 2004 р., ч.ч. 2, 3 ст. 294 чинного ЦПК України). Закріплення зазначеного вище положення спонукатиме основних суб'єктів у справах окремого провадження до активізації у доказуванні та вивільнить суд від витребування доказів у випадках, коли заявники та заінтересовані особи мають можливість зібрати докази самостійно.

Доцільним видається запровадження чіткого розмежування **прав та обов'язків учасників справи** у ст. 43 ЦПК України. І якщо права, закріплені у ч. 1 зазначеної статті в цілому відтворюють обсяг прав, який був закріплений у ч. 1 ст. 27 ЦПК України 2004 р., то сукупність обов'язків,

¹ Яременко, В., Сліпушко, О. (1999). Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. Т.4. Київ: Аконтіт, 659.

закріплена у ч. 2 наповнена новелами, які заслуговують окремого аналізу. Зокрема, звертає увагу вперше закріплене у національному цивільному процесуальному законодавстві положення, яке встановлює відповідальність, встановлену законом, **за введення суду в оману** щодо фактичних обставин справи (п. 4 ч. 2 ст. 43 ЦПК України). І хоча ЦПК України безпосередньо не закріплює форм, які можуть вводити суд в оману та видів відповідальності за подібні дії, закріплення зазначеного положення є важливим з огляду на проблеми судової практики, про які йшлося вище. Є надія, що закріплення наведеного положення стане певною мірою на заваді зловживанням цивільними процесуальними правами, які вводять суд в оману в процесі встановлення юридичних фактів і обставин предмета доказування.

У контексті відповідальності за зловживання процесуальними правами обґрунтованим видається закріплення у ч. 4 ст. 12 ЦПК України положення, згідно з яким кожна сторона несе ризик настання наслідків, пов'язаних із вчиненням чи невчиненням нею процесуальних прав.

У сфері цивільного процесуального доказування засобами доказування часто є **особисті папери, листи, відеозаписи** тощо. З метою збереження людської гідності та дотримання положень ст. 31 Конституції України, які гарантують кожному таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, розробниками ЦПК України запроваджено положення про те, що особисті папери, листи, записи телефонних розмов, телеграми та інші види кореспонденції можуть бути оголошені у судовому засіданні лише за згодою осіб, визначених **Цивільним кодексом України** (далі – ЦК України). Це правило застосовується також при дослідженні звуко- і відеозаписів такого самого характеру (ч. 8 ст. 7 ЦПК України).

Немає сумніву у тому, що зазначене положення було вкрай необхідним з точки зору виконання зобов'язань України в частині дотримання прав людини і імплементації конституційних положень в інші акти законодавства, водночас, відсилка законодавця до ЦК України викликає певні міркування.

У ЦК України прямо не встановлено коло суб'єктів, за якими закріплено право надавати згоду у судовому засіданні на оголошення особистих паперів, листів, записів телефонних розмов, телеграм та інші види кореспонденції, а також не встановлює відповідних заборон для суду. Водночас у ЦК України закріплено неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини (п. 2 ч. 1 ст. 3 ЦК України), визначено честь і гідність як особисті немайнові блага (ч. 1 ст. 201, ст. 270 ЦК України), встановлено право фізичної особи на особисте життя, на самостійне визначення особистого життя і можливості ознайомлення з ним інших осіб, на збереження у таємниці обставин свого особистого життя, а також зауважено, що обставини особистого життя можуть бути розголошені лише за згодою особи (ст. 301 ЦК України).

Абсолютно очевидно, що особисті папери, листи, записи телефонних розмов, телеграми та інші види кореспонденції, звуко- і відеозаписи, які у цивільному судочинстві використовуються як засоби доказування, можуть містити інформацію про особисте життя, а її розголошення може призводити до приниження честі і гідності.

Щодо документів, фотографій, щоденників, інших записів, особистих архівних матеріалів тощо, які законодавець відносить до особистих паперів, то ознайомлення з ними, їх використання у різний спосіб, допускаються лише за згодою фізичної особи, якій вони належать. Законодавець також застережує, що якщо особисті папери фізичної особи стосуються особистого життя іншої особи, для їх використання потрібна згода цієї особи (ч.ч. 1-3 ст. 303 ЦК України). Таким чином, право надання згоди на оголошення особистих паперів, листів, записів телефонних розмов, телеграм та інших видів кореспонденції у судовому засіданні належить виключно особі, якій такі докази належать, або особі, інформація про яку міститься у доказах, які належать іншій особі.

З метою охорони гідності померлої особи ЦК України також закріплено положення про те, що їхні особисті папери, або якщо в їхніх особистих паперах міститься інформація про іншу особу, можуть бути використані лише за згодою їхніх дітей, вдови (вдівця), а якщо їх немає, – батьків, братів та сестер (ч. 4 ст. 303 ЦК України).

Також у ЦК України встановлено право на таємницю кореспонденції: листування, телеграм, телефонних розмов, телеграфних повідомлень та інших видів кореспонденції. Це – власність адресата, використання якої допускається лише за його згодою (ч. 1 ст. 306 ЦК України). На вимогу фізичної особи може бути припинений публічний показ фото-, кіно-, теле-, відеозйомки (ч. 2 ст. 307 ЦК України). Фотографії, інші художні твори, на яких зображено фізичну особу, можуть бути публічно показані, відтворені, розповсюджені лише за згодою цієї особи (ч. 1 ст. 308 ЦК України).

Таким чином, право надавати згоду на оголошення у судовому засіданні особистих паперів, листів, записів телефонних розмов, телеграм та інших видів кореспонденції, на дослідження звуко- і відеозаписів такого самого характеру, у цивільному судочинстві належить, зокрема: 1) фізичним особам, яким належать папери, листи, відеозаписи тощо; 2) фізичним особам, про особисте життя яких йдеться в особистих паперах іншої особи; 3) родичам померлих осіб у випадках, встановлених ЦК України.

Протягом багатьох років у наукових колах велась дискусія про необхідність закріплення у цивільному процесуальному законодавстві в переліку засобів доказування й **електронних доказів**. Незважаючи на те, що ч. 2 ст. 57 ЦПК України 2004 р. не передбачала використання такого засобу доказування, у судовій практиці електронні докази широко застосовувалися для підтвердження юридичних фактів і обставин та сприймалися такими, що можуть відповідати вимогам допустимості залежно від порядку їх отримання та фіксації на матеріальному носії¹. У зв'язку з явною відмінністю природи електронних доказів від інших передбачених цивільним процесуальним законом, в останні роки науковцями наголошувалось на необхідності виділення електронних доказів в окремий засіб доказування з відповідною фіксацією у законі, оскільки це сприяло б розвитку законодавчого регулювання процесуального порядку їх використання у цивільному судочинстві². Зважаючи на проблеми судової практики та наукові висновки, розробниками ЦПК України в редакції 2017 р. у ч. 2 ст. 76 закріплено положення про те, що електронні докази – один із засобів доказування у цивільному судочинстві.

Однією з найгостріших проблем судової практики є **несвоєчасне подання доказів**. Внаслідок несвоєчасного подання доказів, зокрема, під час судового розгляду, друга сторона лишалась «неозброєною», оскільки була позбута можливості надати зустрічні докази, підготувати контраргументи тощо. Не в останню чергу це пов'язано було з регулюванням строку подання доказів ЦПК України 2004 р., ч. 2 ст. 27, ч. 1 ст. 131 якого встановлювали, що докази подаються до або під час попереднього судового засідання, а якщо попереднє судове засідання не проводиться – до початку розгляду справи по суті. Тобто докази могли подаватися протягом майже усього провадження. З урахуванням проблем судової практики, розробниками нової редакції ЦПК України закріплено імперативне положення про те, що позивач, особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, повинні подати докази разом з поданням позовної заяви (ч. 2 ст. 83 ЦПК України), а при несвоєчасному поданні поважність причин порушення вимог закону необхідно довести (ч. 8 ст. 83)

Така регламентація строків подання позивачем доказів до суду є доцільною, оскільки дозволяє вчасно ознайомитись із доказами іншої сторони і, відповідно, підготуватись, сприяє суду під час відкриття провадження у справі у формуванні предмета доказування, визначенні суб'єктів правовідносин та залученні їх у процес тощо, тобто фактично прискорює розгляд та вирішення справи, сприяє захисту прав, свобод та інтересів.

Логічно, що **відповідач** зможе подати докази після відкриття провадження у справі, зокрема, у разі подання зустрічного позову, чи відзиву на позов, при цьому подання зустрічного позову, відзиву на позов – право відповідача (ч. 1 ст. 193, ч. 4 ст. 174 ЦПК України), а обґрунтування фактів та обставин, викладених у позові чи відзиві, доказами – обов'язок (ч. 1 ст. 194, ч. 3 ст. 83 ЦПК України).

Так само й **треті особи** незалежно від того, заявляють самостійні вимоги чи ні, також подають докази відповідно з поданням позову чи заяви, оскільки треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, користуються у цивільному процесі усіма правами і несуть обов'язки позивача (ч. 3 ст. 52 ЦПК України), а треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, у заяві про участь у справі повинні обґрунтувати підстави участі (ч. 4 ст. 53 ЦПК України), а також додати докази до відзиву чи пояснень (ч. 3 ст. 83 ЦПК України). До того ж, незалежно від виду, третя особа у будь-якому разі зобов'язана подавати усі наявні у них докази як учасник справи, на якого розповсюджуються вимоги ст. 43 ЦПК України.

¹ Тріпільський, Г.Я. (2015). Деякі аспекти допустимості доказів, отриманих у мережі Інтернет, в цивільному процесі. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (м. Одеса, 18 грудня 2015 р.). Одеса: Фенікс, 76.

² Грабовська, О.О. (2016). *Доказування у цивільному процесі України: проблеми теорії і практики*: монографія. Київ: Юрінком Інтер, С. 415.

Строк подання доказів органами та особами, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, залежить від форми участі у процесі. Так, при зверненні до суду з позовом чи заявою на них розповсюджується вимога ч. 2 ст. 83 ЦПК України, згідно із якою особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, повинні подати докази разом з поданням позовної заяви, а також надати документи, що підтверджують наявність передбачених законом підстав для звернення до суду в інтересах інших осіб (ч. 1 ст. 56 ЦПК України). У разі ж вступу у вже відкрите провадження з метою надання висновку, і сам висновок, і докази, на підставі яких його складено тощо, подаються після відкриття провадження у справі, як правило, в рамках підготовчого провадження у позовних справах чи підготовки справи до судового розгляду у справах окремого провадження (ст. 312 ЦПК України).

Рамки цього дослідження не дозволяють продемонструвати усі системні зміни цивільного процесуального законодавства України у сфері доказування учасниками справи юридичних фактів і обставин та встановлення їх судом, проте викладене дозволяє констатувати, що законодавцем враховано проблеми теоретичного та практичного характеру, щодо яких протягом тривалого часу велась широка наукова дискусія, і нововведення стануть поштовхом для більш якісного захисту прав, свобод та інтересів у порядку цивільного судочинства.

References:

1. Grabovska, O.O. (2016). *Dokazuvannya u cyvilnomu procesi Ukrayiny: problemy teorii i praktyky*: monografiya [Evidence in the Civil Process in Ukraine: Problems of Theory and Practice: Monograph]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
2. Porivnyalna tablytsya do proektu Zakonu Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do Cyvilnogo procesualnogo kodeksu Ukrayiny (shhodo sudovoyi reformy)» (2016) [Comparative table for the draft Law of Ukraine "On Amendments to the Civil Procedural Code of Ukraine (Regarding Judicial Reform)"]. *Materialy profesijnogo obgovorennya «Aktualni pytannya cyvilnogo ta gospodarskogo procesiv»*, pidgotovleni Radoyu z pytan sudovoyi reformy. [Materials of the professional discussion "Topical Issues of Civil and Economic Processes", prepared by the Council on Judicial Reform]. <JRC.ORG.UA/upload/steps/4bdb 30572972eec7a7c7d9f263b61dpdf>. [in Ukrainian].
3. Yaremenko, V., Slipushko, O. (1999). *Novyj tlumachnyj slovnyk ukrayinskoyi movy: u 4 t. T.4* [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language: 4 t. – T.4]. Kyiv: Akonit [in Ukrainian].
4. Tripulskyy, G. (2015). *Deyaki aspekty dopustymosti dokaziv, otrymanyx u merezhi Internet, v cyvilnomu procesi* [Some aspects of admissibility of evidence obtained on the Internet in the civil process]. *Cyvilne sudochynstvo u svitli sudovoyi reformy v Ukrayini: mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. im. Yu. S. Chervonogo* [Civil justice in the light of judicial reform in Ukraine: Mater. International science-practice conf. name of Y. S. Chervonyi (December, 18, 2015, Odesa). Odesa: Feniks [in Ukrainian].
5. Dzera, O.V., Kuznyeczova, N.S., Luc, V.V. (2008). *Naukovo-praktychnyj komentar Cyvilnogo kodeksu Ukrayiny: u 2 t. — 3-tye vyd., pererob. i dopov.* [Scientific and Practical Commentary of the Civil Code of Ukraine: 2 t. – 3rd form., Processing. and listens]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
6. Byelkin, L. (2011). *Nadannya yurydychnoyi syly elektronnyim aviacijnym kvytкам: normatyvne regulyuvannya ta sudova praktyka* [Granting legal power to electronic aviation tickets: regulatory regulation and jurisprudence], *Yurydychna gazeta* [Legal newspaper], no. 50. Kyiv [in Ukrainian].
7. *Nakaz Ministerstva infrastruktury Ukrayiny pro zatverdzhennya Pravyl povitryanyx perevezen pasazhyriv i bagazhu 2012* [Order of the Ministry of Infrastructure of Ukraine on Approval of Air Passenger and Baggage Rules]. <<http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z2219-12>> [in Ukrainian].
8. *Zakon pro elektronni dokumenty ta elektronnyj dokumentoobig 2003* [Law on electronic documents and electronic document circulation] (Verkhovna Rada Ukrainy). [(Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verxovnoyi Rady Ukrayiny* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 36 [in Ukrainian].
9. Maleyeva, Yu. (2011). *Nakladanniam elektronnoho cyfrovogo pidpysu zdijsnyuyetsya zaxyst dokumenta vid modyfikaciyi* [Overlaying an electronic digital signature protects the document from the modification]. *Yurydychna gazeta* [Legal newspaper], no. 50. Kyiv. [in Ukrainian].

Андрій Мота, к. ю. н., докторант

*Національна академія Державної прикордонної служби України
ім. Б. Хмельницького*

ЛАТЕНТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ МІГРАЦІЙНИХ ДЕЛІКТІВ, ПРОТИДІЮ ЯКИМ ВІДНЕСЕНО ДО КОМПЕТЕНЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Andrii Mota, PhD in Law, ScD candidate

National Academy of State Border Guard Service of Ukraine named after B. Khmelnytskyi

LATENCY OF ADMINISTRATIVE MIGRATION DELICTS, THE COUNTERACTION OF WHICH FALLS WITHIN THE COMPETENCE OF THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE

The features of the latency of illegal migration, the counteraction of which falls within the competence of the State Border Guard Service of Ukraine are explained in the article. The author analyzes theoretical approaches to understanding this phenomenon, statistical data characterizing migration processes and factors that determine the concealment of movements across the state border. The conclusion on the predominantly natural character of latency of administrative migration delinquencies is made since only offenders and involved persons are likely to be aware of the violations committed. The existence of the temporarily occupied territories of Ukraine, among other objective conditions, influences the latency of migratory offenses. The delicts are taken into account in the procedural way, namely the protocol on administrative offense is drawn up. The resolution is made up of separate categories of cases of such offenses.

Keywords: administrative delict, latency, illegal migration, border service.

Латентність правопорушень перетворилася на проблему, існування якої ставить під сумнів правоохоронну систему держави. Неможливо застосувати юридичні засоби для протидії невстановленим або прихованим порушенням тих чи інших правил, норм й стандартів. Виявлення та облік протиправних діянь виявилось одним з актуальних практичних завдань за умов реалізації суверенітету в контролі в'їзду на територію держави, а також забезпечення балансу бар'єрної, фільтруючої й контактної функцій державного кордону.

Латентність переважно стала предметом розгляду в кримінології, зважаючи на необхідність наукового обґрунтування адекватної реакції на злочинність, що створює небезпеку для найбільш важливих цінностей і благ. Дослідження латентності адміністративних правопорушень започатковані порівняно нещодавно та вони залишаються актуальними з огляду на зміст, структуру та поширеність адміністративної деліктності. Вона має свої особливості, що пов'язані також із специфікою міграційних правопорушень, виявлення, облік та реакція на які врегульовано нормами адміністративного права.

Використання терміну «латентний» має універсальне значення. Він походить від лат. *latens* (*latentis*) – прихований, невидимий, та відповідно означає прихований, зовні такий, що не має вияву (про хворобу, теплоту, про зображення на негативі до його появи і т. і.)¹. Однак, у визначені латентності правопорушень ознака «прихованості», «невідомості» не повною мірою відображає зміст того феномену, який підлягає дослідженню. О.Саско, на основі аналізу підходів до визначення

¹ Лёхин, И.В., Петров, Ф.Н. (ред.) (1952). *Краткий словарь иностранных слов*. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 221.

поняття латентності злочинів, зазначає, що «більшість науковців єдині в тому, що до латентної злочинності слід віднести ті злочини, які були вчинені, але не стали відомі правоохоронним органам, або стали їм відомі, але були приховані від реєстрації»¹. В зв'язку із цим, В.Ф.Оболенцев вважає, що визначення поняття латентної злочинності повинно включати й іншу суттєву ознаку – неврахованість учиненого злочину в статистичній звітності².

Серед вчених у галузі адміністративного права таку позицію підтримує Л.В.Серватюк, яка адміністративно-правовий аспект латентності адміністративних деліктів на державному кордоні пов'язує з обліком лише тих протиправних дій, які підпадають під ознаки адміністративних правопорушень і містять у собі юридичний склад конкретних правопорушень, передбачених особливою частиною Кодексу України про адміністративні правопорушення³ (далі – КУпАП). Більш широке поняття латентності правопорушень пропонує О.І.Остапенко. На його думку, «поряд з загальними причинами і умовами адміністративної деліктності існує сильний вплив ще недостатньо вивченої соціальної детермінанти-прихованості, яка негативно впливає на стан врахованої і прихованої деліктності». Латентною адміністративною деліктністю він вважає сукупність деліктів і осіб, що їх вчинили, але в силу тих чи інших причин залишились невиявленими і незареєстрованими правоохоронними органами, а до порушників не застосовувались заходи адміністративного чи громадського впливу⁴.

Стосовно визначення масштабів нелегальної міграції в науковій літературі не існує чітко визначених критеріїв. Обумовлено це також й тим, що виникають труднощі у статистичній характеристиці навіть потоків міграції, що відбувається легально. Статистична складова є важливим джерелом інформації про міграційні процеси. Облік даних про мігрантів, міграційні потоки, їх структуру та динаміку дає можливість прогнозування і відповідно ефективно організувати державне управління. Однак, статистичні результати в міграційній сфері є досить умовними, оскільки, відображають різні системи обліку.

Складність визначення статусу та обліку як легальних так і нелегальних мігрантів є світовою тенденцією. Ключовими причинами цього є, по-перше, рухливий імміграційний статус людини, який може швидко змінюватися, виникаючи внаслідок обставин та законодавчого регулювання, по-друге, різні варіанти імміграційної політики та способи збору даних про мігрантів, що ускладнює встановлення узгодженого підходу для визначення мігрантів із нерегулярним статусом у глобальному масштабі. Оцінка нерегулярних популяцій мігрантів можуть суттєво відрізнятись, навіть для однієї країни чи регіону. Наприклад, у 2008 році кількість нелегальних мігрантів у ЄС наводилася від 1,9 до 8 млн. залежно від джерела інформації, в Російській Федерації в 2011 році дані про кількість нелегальних працівників коливалися з різницею в межах 1 млн. осіб, у 2014 році в Німеччині нелегальних мігрантів нараховувалося від 180 тис. до 520 тис.⁵

На наш погляд, визначення рівня латентності нелегальної міграції, протидію якій віднесено до компетенції органів Державної прикордонної служби України (далі – Держприкордонслужба України) слід пов'язувати із латентністю правопорушень, що охоплюються цим поняттям. У розрахунок доцільно також брати показники виявлених і облікованих таких протиправних діянь із врахуванням кількісних характеристик імміграційних потоків. Нормативною основою для цього є положення законодавства про адміністративну відповідальність, міграційного законодавства та відомчих нормативно-правових актів, що регламентують обов'язки посадових осіб органів охорони державного кордону щодо внесення інформації про факт перетинання державного кордону до відповідних баз даних.

¹ Саско, О. (2017). Щодо поняття латентної злочинності та причин її виникнення. *Історико-правовий часопис*, 1 (9), 151.

² Оболенцев, В.Ф. (2005). *Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження*. Харків: СПД ФО Вапнярчук Н.М., 8.

³ Серватюк, Л.В. (2008). *Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів Державної прикордонної служби України*: дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук. Київ: Київський національний університет внутрішніх справ, 133.

⁴ Остапенко, О.І. (1995). *Адміністративна деліктологія: соціально-правовий феномен і проблеми розвитку*. Львів: Львівський інститут внутрішніх справ при Українській академії внутрішніх справ, 80, 89.

⁵ McAuliffe, M., Ruhs, M. (eds.) (2017). *World Migration Report 2018*. Geneva: International Organization for Migration, 20 – 21.

Згідно ч. 1 і 2 ст. 16 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» реєстрація іноземців та осіб без громадянства, які в'їжджають в Україну, здійснюється в пунктах пропуску через державний кордон України органами охорони державного кордону. Відмітка про реєстрацію іноземця або особи без громадянства в паспортному документі та (або) імміграційній картці, інших передбачених законодавством України документах дійсна на всій території України незалежно від місця перебування чи проживання іноземця або особи без громадянства на території України¹. Легальний в'їзд іноземців фіксується у пунктах пропуску через державний кордон (пунктах контролю). Під час здійснення стандартної перевірки документів іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон прикордонний наряд «Перевірка документів» повинен відповідно до пп. 2.5.7 Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон ввести інформацію про особу до бази даних «Відомості про осіб, які перетнули державний кордон України»². Така база є автоматизованим банком даних відомостей про громадян України, іноземців та осіб без громадянства, зареєстрованих у пунктах пропуску через державний кордон, та відповідно документів громадян України на право виїзду з України і в'їзду в Україну, у тому числі паспорта громадянина України, та паспортних документів іноземців та осіб без громадянства³.

Протокол про адміністративне правопорушення може вважатися документом, в якому фіксується факт правопорушення та особа, яка його вчинила. Цей процесуальний документ складається про незаконне перетинання державного кордону або спробу такого перетинання не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту виявлення особи, яка вчинила правопорушення, у двох примірниках, один із яких під розписку вручається особі, яка притягається до адміністративної відповідальності⁴. Відповідно до п. 6.4 Інструкції з оформлення посадовими особами Державної прикордонної служби України матеріалів справ про адміністративні правопорушення такі справи реєструються:

— у підрозділах охорони державного кордону – у відповідному розділі журналу обліку справ про адміністративні правопорушення та видачі бланків протоколів не пізніше доби після складання протоколу про адміністративне правопорушення;

— в органах охорони державного кордону та Морської охорони – в журналі обліку справ про адміністративні правопорушення не пізніше двох діб після складання протоколу про адміністративне правопорушення⁵.

Зважаючи на ці нормативні положення врахованість незаконного в'їзду мігранта на територію країни відбувається через складання протоколу про адміністративне правопорушення за ст. 204-1 КУпАП. Відповідним чином обліковувалися факти порушень за ч. 2 ст. 203 КУпАП. Такий облік, що здійснюється органами охорони державного кордону підтверджує тенденцію до встановлення та підвищення ефективності контролю за міграційними потоками, особливо, на шляхах міжнародного сполучення. В 2017 році було складено 38607 протоколів про адміністративні правопорушення за вказаними нормами, що становить більше 82 % різниці в кількості іноземців та осіб без громадянства, які в'їхали в Україну і виїхали з України (табл. 1.)

Вказані статистичні дані лише в загальних рисах характеризують латентну нелегальну міграцію. Слід погодитися з О.А.Малиновською, яка вважає однією з обставин, що ускладнює збирання даних про міграцію наявність нелегальної (незаконної, неурегульованої) міграції.

¹ Закон про правовий статус іноземців та осіб без громадянства 2011 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 19 – 20, 179.

² Інструкція з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон 2012 (Адміністрації Державної прикордонної служби України). *Офіційний вісник України*, 50, 2003.

³ Положення про базу даних «Відомості про осіб, які перетнули державний кордон України» 2007 (Адміністрації Державної прикордонної служби України). *Офіційний вісник України*, 50, 2047.

⁴ Кодекс України про адміністративні правопорушення 1984 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 51, додаток, 1122.

⁵ Інструкція з оформлення посадовими особами Державної прикордонної служби України матеріалів справ про адміністративні правопорушення 2013 (Міністерство внутрішніх справ України). *Офіційний вісник України*, 82, 367.

**Співвідношення кількості протоколів про адміністративні правопорушення
із різницею в кількості іноземців та осіб без громадянства,
які в'їхали в Україну і виїхали з України**

Роки	Кількість протоколів за ст. 204-1 КУпАП, складених стосовно іноземців та осіб без громадянства	Кількість протоколів за ч. 2 ст. 203 КУпАП	Різниця в кількості іноземців та осіб без громадянства, які в'їхали в Україну і виїхали з України (тис.)	Співвідношення даних у колонках 2 і 3 (разом) до даних у колонці 4 (%)
1	2	3	4	5
2010	4114	18813	138	16,6
2011	3166	18878	229	9,6
2012	2497	23271	243	10,6
2013	2346	23646	233	11,2
2014	1721	19455	*	-
2015	1966	23160	121	20,8
2016	1612	23425	34	73,6
2017	1621	36986	47	82,1

*У 2014 році кількість виїздів з України перевищувала кількість в'їздів іноземців та осіб без громадянства в Україну

На її думку такий сегмент міграції не піддається обліку через саму свою природу¹. Небезпідставно А.Л.Левітан звертає увагу на той факт, «що нелегальні мігранти уникають будь-якого обліку (що неминуче спричинило б прийняття до них заходів примусу)», відповідно «їх чисельність може бути оцінена тільки з тією чи іншою мірою достовірності»².

Тому за механізмом свого виникнення латентність міграційних правопорушень може бути охарактеризована як природня, тобто, така, коли про вчинені порушення вірогідно знають лише самі правопорушники та причетні особи. О.М.Гумін в аспекті дослідження проблеми латентності насильницької злочинності характеризує природню латентність як таку, що існує об'єктивно і реально³. Разом з тим, міграційні потоки перебувають (повинні перебувати) під контролем, принаймні, двох держав, що межують між собою. Незаконне перетинання кордону може бути виявлено компетентним органам суміжної держави, якщо такий факт залишився поза увагою в державі, з якої прямує нелегальний мігрант. Так, у 2017 році органами Держприкордонслужби України за незаконне перетинання спільної ділянки молдовсько-українського кордону затримано 87 нелегальних мігрантів, які намагалися потрапити в Україну, з яких поза пунктами пропуску – 82 особи. Натомість, за даними Генерального інспекторату Прикордонної поліції Республіки Молдова її підрозділами за цей же період часу затримано лише 9 нелегальних мігрантів, які намагалися потрапити в Україну, з яких поза пунктами пропуску – 4 особи⁴.

¹ Малиновська, О.А. (2004). *Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями*: Монографія. Київ: НАДУ, 42.

² Левітан, А.Л. (2012). Європейський досвід державного управління з протидії незаконній міграції. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління*, 2. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_upravl_2012_2_32>.

³ Гумін, О.М. (2009). Проблема латентності насильницької злочинності: шляхи вирішення *Університетські наукові записки*, 2 (30), 227.

⁴ *Приложение 4 к Протоколу рабочей встречи экспертов по анализу рисков: Совместный отчёт об угрозах пограничной безопасности на украинско-молдавской государственной границе в 2017 году и тенденции их развития в 2018 году 2018* (Государственная пограничная служба Украины и Генеральный Инспекторат Пограничной Полиции Республики Молдова). Киев, 5 – 6.

Однак не слід виключати штучного характеру латентності нелегальної міграції через неналежне виконання своїх обов'язків посадовими особами органів та підрозділів охорони державного кордону. О.І.Остапенко характеризує штучно-латентні адміністративні делікти як сукупність протиправних діянь, «про які відомо правоохоронним органам, але вони не взяті на облік, а також урахованих, але частково або повністю не виявлених»¹.

Переважає більшість серед опитаних нами військовослужбовців і працівників Держприкордонслужби України, які виконували завдання з оперативно-службової діяльності (73%) відповіли, що завжди відображають дані (складають процесуальний документ, доповідають у рапорті, формують статистичний звіт) про виявлені факти нелегальної міграції. 5,7% цієї категорії опитаних переважно відображають такі дані, 6,6% – лише інколи їх відображають. У матеріалах кримінальних проваджень кількість приховуваних прикордонниками фактів нелегальної міграції є незначною, хоча кримінально-процесуальна діяльність відображає тенденцію існування фактів перекручування даних, які обліковуються під час перетинання державного кордону для надання переваг окремим категоріям мігрантів. Так, 24 вересня 2014 року інспектор першої категорії відділу прикордонної служби «Велятино», виконуючи обов'язки в складі прикордонних нарядів «Старший прикордонних нарядів у пункті пропуску» та «Перевірка документів у напрямку на в'їзд на територію України» у міжнародному автомобільно-пішоходному пункті пропуску «Солотвино» (Закарпатська область, Тячівський район, смт. Солотвино), діючи умисно та усвідомлюючи протиправність своїх дій, вніс до програмно-технічного комплексу автоматизації прикордонного контролю «Гарт-1/П» інформаційно-телекомунікаційної системи «Гарт-1» та закордонного паспорту громадянина Румунії неправдиві відомості про перетин державного кордону України у напрямку на в'їзд та проставив відповідні відмітки у паспорті без фактичного перебування цієї особи в пункті пропуску. Такі дії посадової особи Держприкордонслужби України створили передумови для подальшої спроби незаконного перетину кордону, а саме вибуття за державний кордон громадянином Сирії із підробленим закордонним паспортом на ім'я громадянина Румунії².

Підтверджують незначну кількість фактів нелегальної міграції, приховуваних прикордонниками дані прикордонних служб суміжних країн. Кількість нелегальних мігрантів, затриманих на східних кордонах ЄС становить лише 0,3% від загальної кількості виявлених в Європі мігрантів³. Упродовж 2017 року відповідно до Угоди між Україною з ЄС про реадмісію органами Держприкордонслужби України прийнято 662 особи (2016 року – 824 особи), з них громадян: України – 339 осіб (51%), СНД – 43 особи (7%), інших країн – 280 осіб (42%). Зокрема, на кордоні з Польщею прийнято 309 осіб (47%), Угорщиною – 132 особи (20%), Словаччиною – 159 осіб (24%), Румунією – 62 особи (9%). За цей же період передано компетентним органам закордонних держав 37 осіб, з них громадян: Румунії – 16, Польщі – 11, Угорщини – 2, осіб без громадянства – 2, Сирії – 1, Німеччини – 1, Чехії – 1, Італії – 2, США – 1 (2016 року – 52 осіб).

Поряд з цим, за матеріалами справ про порушення правил несення прикордонної служби (ст. 172-18 КУпАП) простежуються переважно об'єктивні чинники латентності нелегальної міграції, що пов'язані з організацією охорони державного кордону. Так, за протоколом про адміністративне правопорушення ЗхРУ № 116203 від 10 жовтня 2016 року, молодший інспектор прикордонної служби 3 категорії відділу прикордонної служби «Вилок» у період з 20 год. 5 вересня до 4 год. 6 вересня 2016 року, виконуючи наказ на охорону державного кордону, як старший прикордонного наряду «Пост спостереження» в районі 87 – 103 прикордонних знаків, порушив правила несення служби, що призвело до незаконного перетину державного кордону 4 нелегальними мігрантами в напрямку 102 прикордонного знаку, чим вчинив адміністративне правопорушення, відповідальність за яке передбачено ст. 172-18 КУпАП. Особа, яка притягувалася до адміністративної відповідальності в судовому засіданні вину не визнала, пояснивши, що незаконному перетину мігрантів сприяли погані погодні умови: туман, дощ, обмежена видимість. У таких умовах тепловізор, який використовувався для спостереження є неефективним

¹ Остапенко, О.І. (1995). *Адміністративна деліктологія: соціально-правовий феномен і проблеми розвитку*. Львів: Львівський інститут внутрішніх справ при Українській академії внутрішніх справ, 89.

² *Вирок у справі № 307/163/15-к* [2015] Тячівський районний суд Закарпатської області. <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42695801>>.

³ Міграційний профіль України за 2016 р. 2017. *Державна міграційна служба України*. <https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_profil/mig_prifil_2016.pdf> (2018, вересень, 25).

з урахуванням, зокрема, особливостей місцевості, характеристик рельєфу. Також була відсутня оперативна інформація про можливий незаконний перетин кордону. Ці обставини підтверджувалися висновком службового розслідування, в якому вказувалося про відсутність випереджувальної інформації про можливий незаконний перетин державного кордону нелегальними мігрантами, що відстежити в районі 102 – 103 прикордонних знаків без конкретної інформації практично неможливо, з урахуванням пересічної місцевості. Зважаючи на ці обставини суддею було винесено постанову про закриття справи за відсутністю складу правопорушення¹.

Окремим чинником, що здатен формувати високий потенціал латентності правопорушень у сфері міграції є статус іноземців та осіб без громадянства, які звернулися за захистом в Україні. На 1 січня 2017 року в Україні на обліку територіальних органів Державної міграційної служби України (далі – ДМС України) перебувало 2429 офіційно визнаних біженців та 649 осіб, які потребують додаткового захисту, в тому числі 660 дітей у складі сім'ї у віці до 14 років та 3 дітей, розлучених із сім'єю у віці до 18 років. Сталою практикою залишається висока кількість відмов у наданні захисту в Україні². З 499 рішень, прийнятих ДМС України у 2017 році за заявами шукачів захисту в Україні, 228 були про відмову у наданні захисту³. Відповідно до ч. 16 ст. 10 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» особа, яка отримала повідомлення про відмову у визнанні біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, і не використала права на його оскарження, повинна залишити територію України в установленний строк, якщо вона не має інших законних підстав для перебування в Україні⁴. Порушення цього обов'язку іноземцем чи особою без громадянства за наявності інших обставин може бути кваліфіковано за ст. 203 КУпАП, виявлення та врахування якого стає завданням для органів міграційного контролю.

Найбільше на латентність міграційних правопорушень впливає існування тимчасово окупованих територій України. За даними Головного управління з питань міграції Міністерства внутрішніх справ РФ на первинний міграційний облік у 2017 році в Криму поставлено 104491 особа, в м. Севастополь – 7932 особи⁵. За цей же період часу органами та підрозділами охорони державного кордону за ст. 204-2 КУпАП (Порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї) складено лише 2290 протоколи. Співвідношення вчинених та виявлених випадків перетинання неконтрольованої ділянки українсько-російського державного кордону встановити не можливо, оскільки, для українських органів влади є невідомою кількість таких порушень, якщо особи, які їх вчинили не в'їжджали на територію України через відкриті пункти пропуску (контролю). За даними Спостережної місії Організації з безпеки та співробітництва в Європі лише у двох російських пунктах пропуску «Гуково» і «Донецьк», що розташовані навпроти тимчасово окупованої території Луганської області відбувається в середньому 10 тис. перетинань державного кордону протягом доби⁶. Поряд з цим, протягом року за незаконне перетинання (спробу незаконного перетинання) державного кордону затримується тільки близько 44 тис. осіб.

Отже, крім детермінант, що зумовлюють нелегальну міграцію як певне протиправне та суспільнонебезпечне явище існують чинники, які впливають на її латентність. Як і для латентності адміністративної деліктності загалом, вони можуть бути суб'єктивними та об'єктивними. В діяльності органів Держприкордонслужби України з протидії нелегальній міграції слід виділяти

¹ *Постанова в справі № 299/2860/16-н* [2016] Виноградівський районний суд Закарпатської області. <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62736790>>.

² Міграційний профіль України за 2016 р. 2017. *Державна міграційна служба України*. <https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_profil/mig_prifil_2016.pdf> (2018, вересень, 25).

³ Показники діяльності ДМС за 2017 рік. 2017. *Державна міграційна служба України*. <https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/dms_2017_pok.pdf> (2018, вересень, 25).

⁴ Закон про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту 2011 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 16, 146.

⁵ Отдельные показатели миграционной ситуации в Российской Федерации за январь – декабрь 2017 г. с распределением по регионам. *Министерство внутренних дел РФ*. <<https://мвд.рф/Deljatelnost/statistics/migracionnaya/item/12162171/>> (2018, сентябрь, 25).

⁶ Еженедельный отчет Наблюдательной миссии на российских пунктах пропуска «Гуково» и «Донецк» по состоянию на 11 сентября 2018 года (Каменск-Шахтинский, Российская Федерация. 11 сентября 2018 г.). *ОБСЕ*. <<https://www.osce.org/ru/observer-mission-at-russian-checkpoints-gukovo-and-donetsk/394196>> (2018, сентябрь, 25).

дві категорії суб'єктивних чинників: ті, що пов'язані з правопорушником (бажання мігранта, всупереч встановленим вимогам, залишитися на території країни; намагання як порушником, так і особою, яка йому сприяє приховати незаконне перетинання кордону); ті, що стосуються посадової особи органу чи підрозділу охорони державного кордону (внесення неправдивих відомостей про перетин державного кордону України до баз даних; фізична і психологічна втомленість внаслідок значного навантаження; недостатня фахова підготовка з виявлення міграційних правопорушень). Об'єктивні чинники стосуються простору, середовища, обстановки, умов, в яких вчиняються протиправні дії (існування неконтрольованих ділянок державного кордону; значний пасажиро-транспортний потік та необхідність швидкої перевірки паспортних документів у осіб, які перетинають державний кордон; несприятливі погодні умови для організації спостереження в прикордонному просторі; характеристики рельєфу й особливості місцевості, де проходить кордон).

На підставі вищевикладеного, латентність нелегальної міграції, протидію якій віднесено до компетенції Держприкордонслужби України доцільно визначати як властивість адміністративних деліктів, пов'язаних з незаконним в'їздом та перебуванням на території країни мігрантів, що залишилися невиявленими, або неврахованими в діяльності органів охорони державного кордону України та суміжних держав. Прихованість міграційних правопорушень переважно є природньою, оскільки, про вчинені порушення вірогідно знають лише самі правопорушники та причетні особи. Нелегальні мігранти, зважаючи на свої наміри, налаштовані приховати незаконне перетинання державного кордону та нелегальне становище. Врахування факту вчинених деліктів відбувається в процесуальний спосіб через складання протоколу про адміністративне правопорушення. Це загальне правило підлягає застосуванню у співвідношенні з випадками, коли протокол про адміністративне правопорушення не складається. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо забезпечення прикордонної безпеки держави» від 27 лютого 2018 року в перелік таких випадків зараховано правопорушення за статтями 202 – 203-1, 204-2, 204-4 КУпАП у разі їх виявлення в пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон України чи контрольних пунктах в'їзду-виїзду, якщо особа не оспорує допущене порушення і адміністративне стягнення, що на неї накладається¹. За вказаних умов документом, в якому фіксується факт протиправного діяння та особа, яка його вчинила може вважатися постановою в справі про адміністративне правопорушення (крім постанови про закриття справи за відсутності події та складу правопорушення).

Таким чином, ефективна протидія нелегальній міграції в процесі здійснення оперативно-службової діяльності органами Держприкордонслужби України передбачає не лише реакцію на виявлені правопорушення, але й залежатиме від впливу на всю їх сукупність і вжиття дієвих заходів щодо усунення чинників латентності адміністративної деліктності. Відповідним способом повинна бути організована профілактична діяльність, на результативність якої впливатиме виявлення фактів протиправної діяльності, встановлення осіб, причетних до її здійснення, обліку та процесуального оформлення передбаченого законом реагування.

References:

1. Ljohin, I.V., Petrov, F.N. (eds.) (1952). *Kratkij slovar' inostrannyh slov* [Short dictionary of foreign words]. Moscow: State publishing house of foreign and national dictionaries. [in Russian].
2. Sasko, O. (2017). Shchodo poniattia latentnoi zlochynnosti ta prychnyn yii vynyknnennia. [Regarding the Concept of Latent Crime and Elucidating the Causes of its Occurrence.]. *Istoriyo-pravovyi chasopys* [History and Law Journal], no. 1 (9), 150 – 155. [in Ukrainian].
3. Obolentsev, V.F. (2005). *Latentna zlochynnist: problemy teorii ta praktyky poperedzhennia* [Latent Criminality: Problems of Theory and Practice of Prevention]. Kharkiv: SPD FO Vapniarchuk N.M. [in Ukrainian].
4. Servatiuk, L.V. (2008). *Administratyvno-iurydytsiina diialnist orhaniv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy: dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupeniu kandydata yurydychnykh nauk* [Administrative and jurisdictional activity of the bodies of the State Border Guard Service of Ukraine: a dissertation for obtaining a scientific degree of a candidate of legal sciences]. Kyiv: Kyiv National University of Internal Affairs. [in Ukrainian].

¹ Закон про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо забезпечення прикордонної безпеки держави 2018 (Верховна Рада України). Офіційний вісник України, 36, 1259.

5. Ostapenko, O.I. (1995). *Administratyvna deliktologhiia: sotsialno-pravovyi fenomen i problemy rozvytku* [Administrative delictology: social and legal phenomenon and developmental problems]. Lviv: Lviv Institute of Internal Affairs at the Ukrainian Academy of Internal Affairs. [in Ukrainian].
6. McAuliffe, M., Ruhs, M. (eds.) (2017). *World Migration Report 2018*. Geneva: International Organization for Migration. [in English].
7. *Zakon pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva 2011* (Verkhovna Rada Ukrainy). [Law on the Legal Status of Foreigners and Stateless Persons (Verkhovna Rada of Ukraine)] *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy* [Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine], 19 – 20, 179. [in Ukrainian].
8. *Instruktsiia z orhanizatsii i zdiisnennia perevirky dokumentiv hromadian Ukrainy, inozemtsiv ta osib bez hromadianstva, yaki peretynaiut derzhavnyi kordon 2012* (Administratsii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy). [Instruction on organization and verification of documents of citizens of Ukraine, foreigners and stateless persons crossing the state border (Administration of the State Border Guard Service of Ukraine)]. *Oficijnyj visnik Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 50, 2003. [in Ukrainian].
9. *Polozhennia pro bazu danykh «Vidomosti pro osib, yaki peretnyli derzhavnyi kordon Ukrainy» 2007* (Administratsii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy). [Regulation on the database «Information about persons who crossed the state border of Ukraine» (Administration of the State Border Guard Service of Ukraine)]. *Oficijnyj visnik Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 50, 2047. [in Ukrainian].
10. *Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia 1984* (Verkhovna Rada USSR). [Code on Administrative Offences of Ukraine (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verhovnoi' Rady USSR* [Vidomosti of the Verkhovna Rada of USSR], 51, addition, 1122. [in Ukrainian].
11. *Instruktsiia z oformlennia posadovymy osobamy Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy materialiv sprav pro administratyvni pravoporushennia 2013* (Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy). [Instruction on registration of cases of administrative offences by the officials of the State Border Guard Service of Ukraine (Ministry of Internal Affairs of Ukraine)]. *Oficijnyj visnik Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 82, 367. [in Ukrainian].
12. Malynovska, O.A. (2004). *Mihranty, mihratsiia ta Ukrainka derzhava: analiz upravlinnia zovnishnimy mihratsiiami: Monohrafiia*. [Migrants, Migration and the Ukrainian State: Analysis of Management of External Migrations: Monograph]. Kyiv: NASM. [in Ukrainian].
13. Levitan, A.L. (2012). *Yevropeyskyi dosvid derzhavnogo upravlinnia z protydiv nezakonnii mihratsii* [European experience in state administration to counteraction illegal migration]. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Seriia: Upravlinnia* [Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Administration. Series: Management], 2, 233 – 240. <URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_upravl_2012_2_32> [in Ukrainian].
14. Humin, O.M. (2009) *Problema latentnosti nasylnytskoi zlochynnosti: shliakhy vyrishennia* [Problem of latency of violent crime: ways to solve]. *Universytetski naukovy zapysky* [University scientific notes], 2 (30), 226 – 231. [in Ukrainian].
15. *Prilozhenie 4 k Protokolu rabochej vstrechi jekspertov po analizu riskov: Sovmestnyj otchjot ob ugrozakh pogranichnoj bezopasnosti na ukraïnsko-moldavskoj gosudarstvennoj granice v 2017 godu i tendencii ih razvitiia v 2018 godu 2018* (Gosudarstvennaja pogranichnaja sluzhba Ukrainy i General'nyj Inspektorat Pogranichnoj Policii Respubliki Moldova). [Annex 4 to the Protocol of the working meeting of experts on risk analysis: Joint report on the threats to border security on the Ukrainian-Moldovan state border in 2017 and trends in their development in 2018 (The State Border Guard Service of Ukraine and the General Inspectorate of the Border Police of the Republic of Moldova)]. Kyiv [in Russian].
16. *Vyrok u spravi № 307/163/15-k [2015]* Tyachivskiy raionnyy sud Zakarpatskoi oblasti. [The verdict in the case № 307/163/15-k [2015] of the Tyachiv district court of Zakarpattia region] <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42695801>> [in Ukrainian].
17. *Mihratsiinyi profil Ukrainy za 2016 r. 2017*. [Ukraine's migration profile for 2016]. *Derzhavna mihratsiina sluzhba Ukrainy*. [State Migration Service of Ukraine]. <https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_profil/mig_prifil_2016.pdf> [in Ukrainian]. (2018, September, 25).
18. *Postanova v spravi № 299/2860/16-p [2016]* Vynohradivskiy raionnyy sud Zakarpatskoi oblasti. [Resolution of the case No. 299/2860/16-p [2016] Vynohradiv district court of the Zakarpattia region]. <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62736790>> [in Ukrainian].
19. *Pokaznyky diialnosti DMS za 2017 rik. 2017*. [Indicators of State Migration Service of Ukraine activity for 2017]. *Derzhavna mihratsiina sluzhba Ukrainy*. <https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/dms_2017_pok.pdf> (2018, September, 25). [in Ukrainian].
20. *Zakon pro bizhentsiv ta osib, yaki potrebiut dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu 2011* (Verkhovna Rada Ukrainy). [Law on the Refugees and Persons in Need of Subsidiary Protection or Asylum (Verkhovna Rada of Ukraine)] *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy* [Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine], 16, 146.
21. *Otdel'nye pokazateli migracionnoj situacii v Rossijskoj Federacii za janvar' – dekabr' 2017 g. s raspredeleniem po regionam*. [Separate indicators of the migration situation in the Russian Federation for January – December 2017 with distribution by regions.]. *Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation*. <<https://мвд.рф/Deljatelnost/statistics/migracionnaya/item/12162171/>> (2018, September, 25). [in Russian].

22. Ezhenedel'nyj otchet Nabljudatel'noj missii na rossijskikh punktah propuska «Gukovo» i «Doneck» po sostojaniju na 11 sentjabrja 2018 goda (Kamensk-Shahtinskij, Rossijskaja Federacija. 11 sentjabrja 2018 g.). [Weekly Update from the OSCE Observer Mission at Russian Checkpoints Gukovo and Donetsk based on information as of 11 September 2018] *OSCE*. <<https://www.osce.org/ru/observer-mission-at-russian-checkpoints-gukovo-and-donetsk/394196>> (2018, September, 25). [in Russian].
23. *Zakon pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia ta deiakych inshykh zakoniv Ukrainy shchodo zabezpechennia prykordonnoi bezpeky derzhavy* 2018 (Verkhovna Rada Ukrajinjy). [The Law on Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses and Certain Other Laws of Ukraine on the Ensuring of Border Security of the State (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj visnik Ukrajinjy* [Official Bulletin of Ukraine], 36, 1259 [in Ukrainian].

Zveme vás k účasti v časopise!

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Časopis vychází šestkrát ročně.

Články pro zveřejnění v **prvním (únor)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. ledna a musí být publikovány do dne 28. února.

Články pro zveřejnění v **druhém (duben)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. března a musí být publikovány do dne 30. dubna.

Články pro zveřejnění v **třetím (červen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. května a musí být publikovány do dne 30. června.

Články pro zveřejnění ve **čtvrtém (srpen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. července a musí být publikovány do dne 31. srpna.

Články pro zveřejnění v **pátém (říjen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. září a musí být publikovány do dne 31. října.

Články pro zveřejnění v **šestém (prosinec)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. listopada a musí být publikovány do dne 31. prosince.

Požadávky k rukopisům:

Objem - 10 - 30 stranek.

Jazyk článků – česky, ukrajinský, angličtina, francouzština, němčina.

U článků podávaných v libovolném jazyce, nezbytně v angličtině musí být uvedeno :

Anotace objemem 700-900 znaků, název článku a úplná informace o autorovi: jméno a příjmení, titul, akademický titul, pracovní funkce, postavení, zaměstnání.

Poznámky pod čarou – na každé stránce.

Odkazy na zdroje na konci článku - volitelný.

Bibliografické popisy zdrojů a odkazy by měly být poskytovány na základě norem APA (American Psychological Association).

Ilustrace k článkům (grafické a výkresy) musí být uvedený ve formátu

TIFF nebo JPEG (každá postava v samostatném souboru/dokumentu).

Všimněte si, prosíme, při zpracování ilustraci že v časopisu není použit barevný tisk.

Rukopisy které nesplňují tyto technické požadavky redakční kolégie neregistruje a nebude probírat s účelem tisku a zveřejnění.

Adresa pro korespondenci:

E-mail: admedit@eppd13.cz

eppd13@gmail.com

ediskurs@gmail.com

Web: <http://eppd13.cz>

Adresa:

BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

PŘÍKLADY ÚPRAVY BIBLIOGRAFICKÉHO POPISU ZDROJŮ A LITERATURY DLE POŽADAVKŮ APA-STYLE

Všeobecná pravidla:

Bibliografický popis zdrojů a literatury v odkazech na každé stránce a v transliterovaném seznamu literatury (references) musí být zpracován na základě norem APA-Style, v souladu s požadavky APA (American Psychological Association). Níže jsou uvedeny příklady zpracování nejběžnějších bibliografických zdrojů. Více informace dostanete na stránce <http://www.apastyle.org>.

Při úpravě bibliografických popisů zdrojů a literatury dejte si pozor na způsob psaní: rovně a kurzivou (*Italic*) a také na postupnost umístění prvků odkazu.

Paginální odkazy na zdroje a literaturu se uvádí v původním jazyce (v jazyce originálů), totiž nepřekládají se a netransliterují se. Citace jsou také uváděny v původním jazyce článku.

Seznam literatury (references) na konci článku se uvádí latinkou. Pokud se musí uvést odkaz na články v písmu cyrilici (včetně článků v ukrajinštině nebo v ruštině) otištěné dříve v časopisech a sbírkách, doporučujeme tuto variantu struktury bibliografických odkazů v sekci References:

- Jméno a příjmení autora/-ů (transliterace);
- Transliterovaný název článku a jeho překlad v angličtině, který má být umístěný v hranatých závorkách: [];
- Název zdroje (transliterace) a překlad jeho názvy v jazyce anglickém: [];
- Výchozí údaje s anglickým zápisem.

V seznamu literatury (references) místo vydání pro zdroje v jazyce anglickém a ukrajinském se uvádí v angličtině, a název nakladatelství se transliteruje.

Pro automatickou transliteraci názvů zdrojů v písmu cyrilici dá se použít další stránky:

- pro zdroje v ruštině: <http://www.translit.ru>,
- pro zdroje v ukrajinštině: <http://www.slovyk.ua/services/translit.php>.

Odkaz na web-zdroje se má sestavit dalším způsobem: jméno autora web-stránky, název stránky, název web-stránky (píše se kurzivou (*Italic*)), adresu web-stránky oddělenou znaky < >: <URL> a pokud je možné datum poslední návštěvy/ náhledu web-stránky v zaoblených závorkách: () . Název měsíce nahlédnutí do web-stránky se uvádí v jazyce článku.

Pro vaše pohodlí jsou následující příklady uvádění zdrojů a literatury rozděleny podle typu zdroje, a každý se uvádí ve dvou variantách po sobě: první je příklad odkazu na každé stránce, druhý je příklad odkazu na stejný zdroj, jenže jak se má uvádět v seznamu literatury (references).

Monografie:

Denning, D.E. (1998). *Information Warfare and Security*. Boston: Addison-Wesley Pub. Co, 99-100.

Denning, D.E. (1998). *Information Warfare and Security*. Boston: Addison-Wesley Pub. Co. [in English].

Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution*. New York: Palgrave Macmillan, 5.

Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution*. New York: Palgrave Macmillan. [in English].

Тарасов, В. (1997). *Советская дипломатия в период Корейской войны (1950-1953)*. Москва: Научная книга, 134-150.

Tarasov, V. (1997). *Sovetskaya diplomatiya v period Koreyskoy voynyi (1950-1953)* [Soviet diplomacy during the Korean War (1950-1953)]. Moskva: Nauchnaya kniga. [in Russian].

Калюжнова, Н.Я. Лидина, К.Л. Яковсона, А.Я. (2003). *Регион на перекрестке Востока и Запада: глобализация и конкурентоспособность*. Москва: ТЕИС, 14-21.

Kaljuzhnova, N.Ja., Lidina, K.L., Jakobsona, A.Ja. (2003). *Region na perekrestke Vostoka i Zapada: globalizacija i konkurentosposobnost* [The region at the crossroads of the East and West: globalization and competitiveness]. Moscow: TEIS. [in Russian].

Článek v časopise:

Bakircioglu, O. (2007). The Application of the Margin of Appreciation Doctrine in Freedom of Expression and Public Morality Cases. *German Law Journal*, 8, 07, 713-714.

Bakircioglu, O. (2007). The Application of the Margin of Appreciation Doctrine in Freedom of Expression and Public Morality Cases. *German Law Journal*, 8, 07, 713-714. [in English].

Musilová, K. (2017). Možnosti aplikace konceptu postmateriálního štěpení na substátních úrovních. *Central European Political Studies Review*, 19(1), 55-75.

doi:<http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55>

Musilová, K. (2017). Možnosti aplikace konceptu postmaterialního shtepeni na substatnih urovnih. *Central European Political Studies Review*, 19(1), 55-75. doi:<http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55> [in Czech].

Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67.

Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67. [in English].

Задорожній, О., Медведєва, М. (2006). Імплементация міжнародних стандартів захисту прав людини в сфері боротьби з інфекційними хворобами в національному праві України. *Український часопис міжнародного права*, 1, 64-76.

Zadorozhnii, O., Medvedieva, M. (2006). Implementatsiia mizhnarodnykh standartiv zakhystu prav liudyny v sferi borotby z infektsiinymy khvorobamy v natsionalnomu pravi Ukrainy [Implementation of international human rights standards to combat infection disease in domestic law Ukraine]. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava* [Ukrainian Journal of International Law], no. 1, 64-76. [in Ukrainian].

Teze a myšlenky konferencie:

Григор'єва, Х.А. (2016). Правові аспекти приватного інвестування у створення сільськогосподарських кооперативів. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса)*, 1, 557-559.

Grigorieva, H.A. (2016). Pravovi aspekti privatnogo investuvannya u stvorennia silskogospodarskih kooperativiv. [Legal aspects of private investment in the creation of agricultural cooperatives]. *Pravovi ta institucijni mekhanizmi zabezpechennya rozvitku derzhavi ta prava v umovah evrointegracii: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktichnoi konferencii (20 travnya 2016 r., m. Odesa)*. [Legal and institutional mechanisms the development of state and law in the conditions of European integration: materials of the International Scientific and Practical Conference (May 20, 2016, Odesa)], 1. 557-559. [in Ukrainian].

Давиденко, М.Л., Сірик, О.М. (2013) Сучасні проблемні питання тлумачення статті 152 Кримінального кодексу України. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.)*, 2, 284-285.

Davidenko, M.L., Sirik, O.M. (2013) Suchasni problemni pitannya tлумachennya statti 152 Kriminal'nogo kodeksu Ukraini. [Current issues of interpretation of Article 152 of the Criminal Code of Ukraine]. *Pravove zhittya suchasnoi Ukraini: materialy Mizhnarodnoi naukovoї konferencii profesorsko-vikladackogo ta aspirantskogo skladu (m. Odesa, 16-17 travnya 2013 r.)* [The Legal Life of Modern Ukraine: Materials of the International Scientific Conference of the Teaching and Postgraduate Students (Odessa, May 16-17, 2013)], 2, 284-285. [in Ukrainian].

Odkazy na web-stránky:

Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK. *US National Library of Medicine National Institutes of Health*. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864>> (2017, лютий, 01).

Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK. *US National Library of Medicine National Institutes of Health*. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864>> [in English]. (2017, February, 01).

Hadiz, V.R., Chrysosgelos A. Populism in world politics: A comparative cross-regional perspective. *International Political Science Review: SAGE Journals*. <<http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512117693908>> (2017, сентябрь, 18).

Hadiz, V.R., Chrysosgelos A. Populism in world politics: A comparative cross-regional perspective. *International Political Science Review: SAGE Journals*. <<http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512117693908>> [in English]. (2017, September, 18).

Документы, на основании которых власти РФ запрещают деятельность Меджлиса 2016. *15 минут*. <<http://15minut.org/article/dokumenty-na-osnovanii-kotoryh-vlasti-rf-zapreshhayut-deyatelnost-medzhlisa-foto-2016-02-15-19-18-31>> (2017, ию).

Dokumenty, na osnovanii kotoryh vlasti RF zapreshhajut dejatel'nost' Medzhlisa 2016. [Documents on the basis of which the authorities of the Russian Federation prohibit the activities of the Mejlis]. *15 minut*. [15 minutes]. <<http://15minut.org/article/dokumenty-na-osnovanii-kotoryh-vlasti-rf-zapreshhayut-deyatelnost-medzhlisa-foto-2016-02-15-19-18-31>> [in Russian]. (2017, June, 22).

Odkazy na právní předpisy a právní dokumentaci:

Zákony a nařízení:

Закон про виконавче провадження ст. 24. 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Zakon pro vykonavche provadzhennya 1999 (Verkhovna Rada Ukrainy). [Law on Enforcement 1999 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj visnik Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 19, 194. [in Ukrainian].

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6. 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (2013, листопад, 21).

Tsyvil'nyy kodeks 2003 (Verkhovna Rada Ukrainy). [Civil Code 2003 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> [in Ukrainian]. (2013, листопад, 21).

Директива о развитии двусторонних отношений Республики Беларусь с Китайской Народной Республикой 2015 (Президент Республики Беларусь). *Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь*. <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf> (05 мая 2017). *Direktiva o razvitii dvustoronnih otnoshenij Respubliki Belarus' s Kitajskoj Narodnoj Respublikoj 2015* (Prezident Respubliki Belarus'). [The Directive of the bilateral relations development of the Republic of Belarus with People's Republic of China 2015 (The President of the Republic of Belarus)]. *Nacional'nyj pravovoj Internet-portal Respubliki Belarus'*. [National legal Internet-portal of the Republic of Belarus]. <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf> [in Russian]. (2017, May, 05).

Проект Закону про виставкову діяльність в Україні 2005 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25190> (01 грудня 2005).

Proekt Zakonu pro vystavkovu dijal'nist' v Ukraini 2005 (Verkhovna Rada Ukrainy). [The Draft Law on Exhibition Activity in Ukraine (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy* [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25190> [in Ukrainian]. (2005, December, 01).

Dohody, konvence, doporučení

International Covenant on Civil and Political Rights 1966 art 2. (General Assembly of the United Nations) <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (21 листопада 2016).

International Covenant on Civil and Political Rights 1966 art 2. (General Assembly of the United Nations) <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> [in English]. (2016, November, 21).

Рекомендация о развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение 2004 (Международная организация труда). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (21 листопада 2013).

Rekomendacija o razvitii ljudskih resursov: obrazovanie, podgotovka kadrov i nepreryvnoe obuchenie 2004 (Mezhdunarodnaja organizacija truda) [Recommendation on human resources development: education, training and continuing education 2004 (International Labor Organization)]. *Ofitsiynny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> [in English]. (2013, November, 21)

Dvoustranné dohody

Угода про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування 2012 (Кабінет Міністрів України та Уряд Російської Федерації) *Офіційний вісник України*, 29, 130.

Ugoda pro spivrobotnytstvo v galuzi aviatsynogo poshuku i ryatuvannya 2012 (Kabinet Ministriv Ukrayiny ta Uryad Rosiys'koyi Federatsiyi) [Agreement on cooperation in the field of aviation search and rescue 2012 (Cabinet of Ministers of Ukraine and Government of the Russian Federation)]. *Oficijnyj visnik Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 29, 130. [in Ukrainian].

Soudní dokumentace

Dokumentace Mezinárodního soudu

Case concerning pulp mills on the river Uruguay. Argentina v. Uruguay [2007]. ICJ <<http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/15427.pdf>> (12 вересня 2017)

Case concerning pulp mills on the river Uruguay. Argentina v. Uruguay [2007]. ICJ <<http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/15427.pdf>> [in English]. (2017, September 12)

The Vienna Convention on Consular Relations. Germany v. USA. (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

The Vienna Convention on Consular Relations. Germany v. USA. (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1. [in English].

Kauzy [soudní jednání] ECHR (do 31. října 1998)

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A.

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A. [in English].

Kauzy [soudní jednání] ECHR (od 1. listopadu 1998)

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II.

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II. [in English].

Soudní rozhodnutí soukromých zemí

Постановление по делу № 16-П [2013] КС РФ. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (21 июня 2016).

Postanovlenie po delu № 16-P [2013] KS RF. [Resolution in the case No. 16-P [2013] of the Constitutional Court of the Russian Federation]. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> [in Russian] (2016, June 21).

Become a Contributor for the Journal

EUROPEAN POLITICAL AND LAW DISCOURSE

The Journal is issued 6 times per year.

Articles for publication in the first (February) issue of the journal are accepted until January, 15 and will be published until February, 28.

Articles for publication in the second (April) issue of the journal are accepted until March, 15 and will be published until April, 30.

Articles for publication in the third (June) issue of the journal are accepted until May, 15 and will be published until June, 30.

Articles for publication in the fourth (August) issue of the journal are accepted until July, 15 and will be published until August, 31.

Articles for publication in the fifth (October) issue of the journal are accepted until September, 15 and will be published until October, 31.

Articles for publication in the sixth (December) issue of the journal are accepted until November, 15 and will be published until December, 31.

Deadlines for acceptance of articles to the relevant journal issues are approximate. The editorial board may arbitrarily change these dates because of the large number of articles in the editorial portfolio. The dates of journal's publishing are unchangeable: the end of each pair of months.

Requirements to manuscripts

Page Limit is 10 – 30 pages.

The language of articles is Czech, Ukrainian, English, Polish, French and German.

For an article in any language, the following is required in English:

an abstract (700-900 characters),

a title of the article and complete data of an author – full first and last name, academic title, academic degree, position, and place of employment.

Footnotes are allowed, no endnotes.

Bibliography after the article is optional.

Bibliography should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA).

Illustrations to articles (graphics and images) should be submitted in the TIFF or JPEG format (each image in a separate file). While preparing illustrations authors should take into account that colour printing is not available in the Journal.

The editorial board do not register and do not review for publication manuscripts that do not comply with the aforementioned requirements.

Address for service:

E-mail: admedit@eppd13.cz

eppd13@gmail.com

ediskurs@gmail.com

Web: <http://eppd13.cz>

Mailing Address:

BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

RULES AND EXAMPLES OF REFERENCING ACCORDING TO APA-STYLE REQUIREMENTS

General rules:

Bibliographic descriptions of sources and literature in footnotes and transliterated list of sources (references) should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA). Below are examples of how to arrange the most common bibliographic sources. For more information see: <http://www.apastyle.org>

When arranging bibliographic descriptions of sources and literature it is necessary to consider regular and cursive (*Italic*) text fonts, as well as the sequence of elements in a reference.

Footnotes should be provided in the original language of a source to which you refer, that is, they are not translated or transliterated. Quotes within the article should be provided in the language of the article.

References at the end of the article should be Latinized. When making bibliographic references to Cyrillic (including Ukrainian and Russian) articles, published in journals and almanacs, we strongly recommend the following structure of references:

- Name of author/authors (transliterated);
- original title of the article transliterated by Latin symbols and its English translation in square brackets [ ];
- original title of the source transliterated by Latin symbols and its English translation in square brackets [ ];
- publisher's imprint information in English.

In References, when indicating a city of publication both in English and Cyrillic sources, the name of the city should be given in English, while the name of the publishing house should be transliterated.

For automatic transliteration of Cyrillic sources, you can use the following resources <http://www.translit.ru> – for sources in Russian; and <http://www.slovnyk.ua/services/translit.php> – for sources in Ukrainian.

When arranging references on website materials, a reference should include author's name, title of the page, name of the site (*typed in Italic font*), site address <URL>, marked by <> symbols, and, if possible, the date when this page was last browsed (in round brackets). The month is provided in the language of the article.

For your convenience, below you can see examples of arranging bibliographic descriptions of sources and literature organized by source type; each one is given in two formats sequentially: the first one is the footnote example; the second is the example of arranging the same source in References.

Monograph:

Denning, D.E. (1998). *Information Warfare and Security*. Boston: Addison-Wesley Pub. Co, 99-100.

Denning, D.E. (1998). *Information Warfare and Security*. Boston: Addison-Wesley Pub. Co. [in English]

Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution*. New York: Palgrave Macmillan, 5.

Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution*. New York: Palgrave Macmillan. [in English]

Тарасов, В. (1997). *Советская дипломатия в период Корейской войны (1950-1953)*. Москва: Научная книга, 134-150.

Tarasov, V. (1997). *Sovetskaya diplomatiya v period Koreyskoy voynyi (1950-1953)* [Soviet diplomacy during the Korean War (1950-1953)]. Moskva: Nauchnaya kniga. [in Russian]

Калюжнова, Н.Я. Лидина, К.Л. Якобсона, А.Я. (2003). *Регион на перекрестке Востока и Запада: глобализация и конкурентоспособность*. Москва: ТЕИС, 14-21.

Kaljuzhnova, N.Ja., Lidina, K.L., Jakobsona, A.Ja. (2003). *Region na perekrestke Vostoka i Zapada: globalizacija i konkurentosposobnost* [The region at the crossroads of the East and West: globalization and competitiveness]. Moscow: TEIS. [in Russian].

Journal article:

Bakircioglu, O. (2007). The Application of the Margin of Appreciation Doctrine in Freedom of Expression and Public Morality Cases. *German Law Journal*, 8, 07, 713-714.

Bakircioglu, O. (2007). The Application of the Margin of Appreciation Doctrine in Freedom of Expression and Public Morality Cases. *German Law Journal*, 8, 07, 713-714. [in English].

Musilová, K. (2017). Možnosti aplikace konceptu postmateriálního štěpení na substátních úrovních. *Central European Political Studies Review*, 19(1), 55-75. doi:http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55

Musilová, K. (2017). Možnosti aplikace konceptu postmaterialního štěpení na substátních úrovních. *Central European Political Studies Review*, 19(1), 55-75. doi:http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55 [in Czech].

Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67.

Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67. [in English].

Задорожній, О., Медведєва, М. (2006). Імплементация міжнародних стандартів захисту прав людини в сфері боротьби з інфекційними хворобами в національному праві України. *Український часопис міжнародного права*, 1, 64-76.

Zadorozhnyi, O., Medvedieva, M. (2006). Implementatsiia mizhnarodnykh standartiv zakhystu prav liudyny v sferi borotby z infektsiinymy khvorobamy v natsionalnomu pravi Ukrainy [Implementation of international human rights standards to combat infection disease in domestic law Ukraine]. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava* [Ukrainian Journal of International Law], no. 1, 64-76. [in Ukrainian].

Conference paper:

Григор'єва, Х.А. (2016). Правові аспекти приватного інвестування у створення сільськогосподарських кооперативів. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса)*, 1, 557-559.

Grigorieva, H.A. (2016). Pravovi aspekti privatnogo investuvannya u stvorennia silskogospodarskikh kooperativiv. [Legal aspects of private investment in the creation of agricultural cooperatives]. *Pravovi ta instituciyni mekhanizmi zabezpechennya rozvitku derzhavi ta prava v umovah evrointegracii: materialy Mizhnarodnoi naukovopraktichnoi konferencii (20 travnya 2016 r., m. Odesa)*. [Legal and institutional mechanisms the development of state and law in the conditions of European integration: materials of the International Scientific and Practical Conference (May 20, 2016, Odesa)], 1. 557-559. [in Ukrainian].

Давиденко, М.Л., Сірик, О.М. (2013) Сучасні проблемні питання тлумачення статті 152 Кримінального кодексу України. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.)*, 2, 284-285.

Davidenko, M.L., Sirik, O.M. (2013) Suchasni problemni pitannya tлумachennya statti 152 Kriminal'nogo kodeksu Ukraini. [Current issues of interpretation of Article 152 of the Criminal Code of Ukraine]. *Pravove zhittya suchasnoi Ukraini: materialy Mizhnarodnoi naukovoi konferencii profesorsko-vikladackogo ta aspirantskogo skladu (m. Odesa, 16-17 travnya 2013 r.)* [The Legal Life of Modern Ukraine: Materials of the International Scientific Conference of the Teaching and Postgraduate Students (Odessa, May 16-17, 2013)], 2, 284-285. [in Ukrainian].

Web-link:

Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK. *US National Library of Medicine National Institutes of Health*. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864>> (2017, лютий, 01).

Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK. *US National Library of Medicine National Institutes of Health*. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864>> [in English]. (2017, February, 01).

Hadiz, V.R., Chrysosgelos A. Populism in world politics: A comparative cross-regional perspective. *International Political Science Review: SAGE Journals*. <<http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512117693908>> (2017, сентябрь, 18).

Hadiz, V.R., Chrysosgelos A. Populism in world politics: A comparative cross-regional perspective. *International Political Science Review: SAGE Journals*. <<http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512117693908>> [in English]. (2017, September, 18).

Документы, на основании которых власти РФ запрещают деятельность Меджлиса 2016. *15 минут*. <<http://15minut.org/article/dokumenty-na-osnovanii-kotoryh-vlasti-rf-zapreshhayut-deyatelnost-medzhliisa-foto-2016-02-15-19-18-31>> (2017, ию).

Dokumenty, na osnovanii kotoryh vlasti RF zapreshhajut dejatel'nost' Medzhliisa 2016. [Documents on the basis of which the authorities of the Russian Federation prohibit the activities of the Mejlis]. *15 minut*. [15 minutes]. <<http://15minut.org/article/dokumenty-na-osnovanii-kotoryh-vlasti-rf-zapreshhayut-deyatelnost-medzhliisa-foto-2016-02-15-19-18-31>> [in Russian]. (2017, June, 22).

References to legislative acts and legal documents

Laws and regulations

Закон про виконавче провадження ст. 24. 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Zakon pro vykonavche provadzhennya 1999 (Verkhovna Rada Ukrainy). [Law on Enforcement 1999 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj visnik Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 19, 194. [in Ukrainian].

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6. 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (2013, листопад, 21)

Tsyvil'nyy kodeks 2003 (Verkhovna Rada Ukrainy). [Civil Code 2003 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> [in Ukrainian]. (2013, листопад, 21).

Директива о развитии двусторонних отношений Республики Беларусь с Китайской Народной Республикой 2015 (Президент Республики Беларусь). *Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь*. <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf> (05 мая 2017).

Direktiva o razvitiu dvustoronnih otnoshenij Respubliki Belarus' s Kitajskoj Narodnoj Respublikoj 2015 (Prezident Respubliki Belarus'). [The Directive of the bilateral relations development of the Republic of Belarus with People's Republic of China 2015 (The President of the Republic of Belarus)]. *Nacional'nyj pravovoj Internet-portal Respubliki Belarus'*. [National legal Internet-portal of the Republic of Belarus]. <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf> [in Russian]. (2017, May, 05).

Проект Закону про виставкову діяльність в Україні 2005 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25190> (01 грудня 2005).

Proekt Zakonu pro vystavkovu dijal'nist' v Ukraini 2005 (Verkhovna Rada Ukrainy). [The Draft Law on Exhibition Activity in Ukraine (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy* [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25190> [in Ukrainian]. (2005, December, 01).

Agreements, conventions, recommendations

International Covenant on Civil and Political Rights 1966 art 2. (General Assembly of the United Nations) <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (21 листопада 2016).

International Covenant on Civil and Political Rights 1966 art 2. (General Assembly of the United Nations) <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> [in English]. (2016, November, 21).

Рекомендация о развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение 2004 (Международная организация труда). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (21 листопада 2013).

Rekomendacija o razvitii ljudskih resursov: obrazovanie, podgotovka kadrov i nepreryvnoe obuchenie 2004 (Mezhdunarodnaja organizacija truda) [Recommendation on human resources development: education, training and continuing education 2004 (International Labor Organization)]. *Ofitsijnyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> [in English]. (2013, November, 21).

Bilateral agreements

Угода про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування 2012 (Кабінет Міністрів України та Уряд Російської Федерації) *Офіційний вісник України*, 29, 130.

Ugoda pro spivrobitnytstvo v galuzi aviatsynogo poshuku i ryatuvannya 2012 (Kabinet Ministriv Ukrainy ta Uryad Rosiys'koyi Federatsiyi) [Agreement on cooperation in the field of aviation search and rescue 2012 (Cabinet of Ministers of Ukraine and Government of the Russian Federation)]. *Oficijnyj visnik Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 29, 130. [in Ukrainian].

Judicial documents

Documents of the International Court of Justice

Case concerning pulp mills on the river Uruguay. Argentina v. Uruguay [2007]. ICJ <<http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/15427.pdf>> (12 вересня 2017)

Case concerning pulp mills on the river Uruguay. Argentina v. Uruguay [2007]. ICJ <<http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/15427.pdf>> [in English]. (2017, September 12)

The Vienna Convention on Consular Relations. Germany v. USA. (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

The Vienna Convention on Consular Relations. Germany v. USA. (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1. [in English].

ECHR cases (until October 31, 1998)

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A.

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A. [in English].

ECHR cases (after November 1, 1998)

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II.

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II. [in English].

Judicial decisions of individual countries

Постановление по делу № 16-П [2013] КС РФ. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (21 июня 2016).

Postanovlenie po delu № 16-P [2013] KS RF. [Resolution in the case No. 16-P [2013] of the Constitutional Court of the Russian Federation]. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> [in Russian] (2016, June 21).